

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КІРОВОГРАДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Випуск 26

Серія:
ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ
(мовознавство)

Кіровоград – 2000

ББК 83, 3Ук
Н 37
УДК 8У

Наукові записки. – Випуск XXVI. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2000. – 344 с.

ISBN 966-7401-42-1

До наукових записок увійшли статті, у яких розглядаються актуальні проблеми українського, слов'янського, германського і загального мовознавства.

Збірник розрахований на наукових працівників, викладачів і студентів філологічних факультетів, учителів-словесників.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

1. Білоус О.М. – кандидат філологічних наук, доцент.
2. Дворжецька М.П. – кандидат філологічних наук, професор.
3. Клочек Г.Д. – доктор філологічних наук, професор.
4. Лучик В.В. – доктор філологічних наук, професор (відповідальний редактор).
5. Манакін В.М. – доктор філологічних наук, професор.
6. Ожоган В.М. – доктор філологічних наук, професор.
7. Панченко В.Є. – доктор філологічних наук, професор.
8. Паращук В.Ю. – кандидат філологічних наук, доцент (відповідальний секретар).
9. Прокопова Л.І. – доктор філологічних наук, професор.

Друкується за рішенням ученої ради Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (Пр. № 7 від 28.02.2000 р.).

*Адреса редакції: 25006 м. Кіровоград, вул. Шевченка, 1,
тел. 22-56-74*

ISBN 966-7401-42-1

© Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка

ЗМІСТ СТИЛІСТИЧНОЇ РОБОТИ В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ

Валентина Бадер (Слов'янськ)

У статті розглядається проблема розвитку зв'язного мовлення молодших школярів у функціонально-стилістичному аспекті. Визначається обсяг знань і уявлень про функціональні стилі, якими мають оволодіти учні початкових класів.

The problem of the development of the connected speech of the junior pupils related to the functional styles is viewed in this article. The sum of knowledge on functional styles intended for acquisition by junior pupils is defined.

Формування вмінь і навичок зв'язного усного й писемного мовлення молодших школярів на сучасному етапі розвитку методичної науки ґрунтується на діяльнісному підході. Ознайомлення з функціональними стилями, їх екстралінгвістичними та лінгвістичними ознаками дає можливість засвоювати мову як діяльність, спрямовану на вироблення вмінь орієнтуватися в ситуації спілкування, чітко уявляти завдання мовлення, правильно обирати стиль майбутнього висловлювання, добирати адекватні мовні засоби. Думка про те, що функціональні стилі мають бути надійною опорою в організації роботи з розвитку мовлення, є нині однією з провідних у лінгвометодичній літературі.

Однак недолік пропонованих методик полягає, по-перше, в тому, що відомості з функціональної стилістики в початкових класах надзвичайно обмежені й подаються в основному тільки в розділі "Текст", а функціонально-стилістична спрямованість у засвоєнні виучуваних мовних одиниць є недостатньою; по-друге, в учнів формуються здебільшого вміння і навички мотивовано використовувати мовні засоби відповідно до теми й змісту висловлювання. При цьому не беруться до уваги завдання спілкування, задум, сфера, форма мовлення, провідні стильові риси та ряд інших факторів, які диктують вибір мовних засобів.

Поглиблення функціонально-стилістичного підходу в навчанні мови та мовлення в початкових класах зумовлене як потребою в науково достовірній і комплексній подачі теоретичних знань з лінгвістики і стилістики тексту, так і практичною необхідністю навчати будувати висловлювання, підпорядковуючи їх зміст і форму тим життєвим умовам, у яких вони продукуються. Визначимо теоретичні засади функціонально-стилістичної роботи в початкових класах.

У сучасній лінгвістиці кожен функціональний стиль розглядається як соціально значущий мовленнєвий різновид, що має свій базовий комплекс екстралінгвістичних та лінгвістичних факторів, які тісно взаємозв'язані. До екстралінгвістичних стильоутворюючих факторів прийнято відносити мету, умови та завдання комунікації в тій чи іншій сфері спілкування. Лінгвістичними факторами утворення функціональних стилів є певний вибір і організація одиниць усіх рівнів мовної системи.

Таким чином, при ознайомленні молодших школярів з функціональними стилями не можна відривати екстралінгвістичні стильоутворюючі фактори від лінгвістичних. Вважаємо за доцільне у процесі ознайомлення з функціонально-стилістичними різновидами виходити саме з цього факту, бо такий підхід передусім створює умови для використання лінгвістичних відомостей з метою комунікації в різних сферах спілкування.

Стилістичні засоби мови, що визначають стиль тексту й несуть додаткову стилістичну інформацію, поділяють на функціонально забарвлені (вказують на переважне використання мовних одиниць у певному стилі), емоційно-експресивні (передають різноманітні відтінки у ставленні мовця до предмета мовлення) й ті, що характеризуються частотністю використання. Їх роль і функціонування у структурі тексту визначаються метою, змістово-логічним характером і композиційною організацією тексту. Залежно від мети й завдань комунікації в тій чи іншій сфері спілкування мовні засоби стають взаємозв'язаними за новим, функціональним значенням, внаслідок чого створюється функціонально-стилістична системність, властива функціональному стилю.

Додержання стилістичних норм є однією з провідних ознак культури мовлення. Тому опанування молодшими школярами стилістичних норм у процесі засвоєння відомостей про лексико-граматичні ознаки мовних одиниць – це необхідна умова формування комунікативно доцільного мовлення.

Стилі мовлення, стилістична функція мовних засобів, формування комунікативних умінь і навичок мають вивчатися з опорою на текст як цілісну одиницю, де можна спостерігати способи використання мови в різних видах мовленнєвої діяльності.

Крім того, аксіоматичним на сьогодні є твердження вчених, що кожен стиль знаходить своє вираження в усній і письмовій формах. Тому при виділенні знань, умінь і навичок, якими повинні оволодіти молодші школярі при ознайомленні зі стилями текстів, важливо виявити

і сукупність специфічних для кожної з форм мовлення мовностилістичних засобів. Визначимо напрями удосконалення знань учнів про тексти художнього, наукового, ділового та розмовно-побутового стилів.

Потреба ознайомити молодших школярів із закономірностями функціонування текстів наукового стилю, виробити в них на цій основі мовленнєві вміння та навички продукувати власні зв'язні висловлювання зумовлена рядом чинників: по-перше, у початкових класах розпочинається засвоєння теоретичних відомостей з різних галузей наук; по-друге, істотні зміни в усіх галузях людської діяльності, поява додаткових джерел наукової інформації (комп'ютеризація, радіо-і телепередачі, довідкова література тощо) спонукають дитину самостійно оволодівати знаннями; по-третє, зростає попит на всебічно обізнану, інтелектуально розвинену, з високим рівнем комунікативних якостей особистість. Тому збагачення внутрішнього лексику різноманітною науковою термінологією, типовими синтаксичними конструкціями, характерними для наукового стилю інтонаційними малюнками мовленнєвих одиниць, засвоєння законів продукування наукових текстів уже в ранньому шкільному віці позитивно вплинуть на формування особистості.

Виходячи з сукупності екстралінгвістичних та лінгвістичних ознак наукового стилю, форм його вияву, за робочу модель ознайомлення молодших школярів із цим функціонально-стилістичним різновидом візьмемо таку: завдання наукового стилю, сфера використання, адресованість, усна і писемна монологічна форма вияву, мовностилістичне оформлення (спеціальні лексичні, морфологічні, синтаксичні та інтонаційні засоби). За такою ж загальною схемою можна ознайомити учнів початкових класів і з іншими функціональними стилями мовлення.

Так, при засвоєнні молодшими школярами ознак наукового стилю доцільно звернути увагу на те, що основною формою наукового стилю є писемна, а усна – вторинна, що спирається, як правило, на заздалегідь написане. Особливості інтонаційного оформлення наукових текстів зумовлені їх сферою використання і завданнями мовлення: усним науковим текстам властиві помірний темп, спокійний тон, відсутність емоційно-експресивного забарвлення, виділення важливої для адресата інформації більшою силою голосу й дещо повільним темпом.

Розвиток уявлень про мовностилістичні засоби наукових текстів визначаємо відповідно до найістотніших ознак цього стилю: використання слів-термінів, слів з конкретним значенням, відсутність

багатозначних слів, емоційно забарвлених іменників і прикметників, переважання дієслів теперішнього часу. На синтаксичному рівні спостерігається наявність розповідних речень.

Слід зазначити, що запроваджений у практику використання молодших школярів термін “науково-популярний текст” є недоречним. Як відомо, науково-популярний підстиль характеризується своєрідними сферою функціонування і адресатом мовлення (використовується у науково-популярній літературі і адресований широкому колу слухачів або читачів), метою використання (не тільки повідомити сукупність знань, а й зацікавити, привернути увагу), мовними засобами (присутні елементи емоційно-експресивного забарвлення). Остання риса найбільше наближає його до художнього стилю, що й ускладнює розпізнавання текстів науково-популярного підстилю, засвоєння його провідних ознак, добір відповідних мовних засобів під час побудови школярами власних текстів цього функціонально-стилістичного спрямування. Здобуті під час експерименту дані також підтверджують, що одиницею навчання в цьому випадку має бути текст саме наукового стилю, бо його диференціальні ознаки є чіткими і не становлять особливих труднощів у їх розпізнаванні. Так, аналізуючи художні і наукові тексти, 89% третьокласників правильно визначають стиль мовлення, а під час аналізу науково-популярних текстів учні плутають художній і науковий стилі (68% школярів віднесли науково-популярний текст до художнього стилю).

При ознайомленні молодших школярів з офіційно-діловим стилем звертаємо увагу дітей, що це різноманітні правила, що регламентують поведінку школяра у стосунках з дорослими, зокрема вчителем, з навколишнім середовищем; тексти інструкцій про виготовлення виробів на уроках праці, правила спостереження за природними явищами тощо.

Основна функція офіційно-ділового стилю – повідомлення, що виражається в усній чи писемній формі. Цей вид висловлювання характеризується точністю викладу, його детальністю, обов’язковістю виконання певних дій.

Завдання ділового стилю, сфера його функціонування диктують і його відповідне інтонаційне оформлення в разі потреби в усному мовленні (адже реалізується він здебільшого в письмовій формі): емоційно-експресивне забарвлення в таких текстах відсутнє, загальна інтонація ділова, суха, офіційна. Часто звучать наказ, обов’язковість виконання, категоричність тощо. Темп є повільним або середнім.

Під час аналізу текстів ділового стилю доцільно проілюструвати функціонування таких мовностилістичних засобів, як специфічна лексика і лексичні сполуки; слова, що передають волевиявлення, наказ, обов'язковість виконання; дієслова неозначеної форми, велика кількість іменників у родовому відмінку.

Спостереження навчально-виховного процесу свідчать, що методична робота в аспекті засвоєння молодшими школярами функціональних ознак цього стилю ще не знайшла належного місця. Під час бесід з учителями, в результаті аналізу поурочних планів, відвіданих уроків ми виявили такий факт: у кращому разі відводиться два-три уроки на рік з розвитку зв'язного мовлення, на яких школярі вчать моделювати тексти-інструкції. Систематична робота щодо аналізу ділових текстів різноманітної тематики, їх мовностилістичного оформлення, на жаль, не ведеться.

Пояснюється це різними причинами: відсутністю знань про ознаки офіційно-ділового стилю в самих учителів, невмінням добрати виразний у стилістичному відношенні дидактичний матеріал; браком належної методичної підготовки; недостатньою кількістю необхідної методичної літератури; неналежною увагою до розвитку ділового мовлення молодших школярів.

Пропедевтичне ознайомлення учнів початкових класів з текстами ділового стилю, навчання їх створювати елементарні висловлювання, додержуючись основних вимог щодо використання мовностилістичних засобів, має посісти одне з провідних місць у роботі з функціональною стилістики в цій ланці мовної освіти. Абсолютно очевидно, що на сучасному етапі розвитку суспільства попит на вміння висловлювати власну думку в діловій сфері спілкування значно зріс. І чим раніше розпочнеться формування таких умінь, тим якіснішим буде мовленнєва компетенція кожної особи в діловій комунікації.

Зазначимо, що на початковому етапі в шкільній практиці термін “ділове мовлення” (або “діловий текст”) часто використовується не в строго термінологічному значенні, а на позначення ділового і наукового стилів, що видається зовсім неправомірним, бо вже в 5-му класі доводиться ділити це поняття на наукове і ділове мовлення, ламаючи сформований у початкових класах динамічний стереотип про ознаки ділового стилю.

Ознайомлюючи молодших школярів з художніми текстами, акцентуємо увагу на тому, що вони функціонують в естетичній сфері людської діяльності, використовуються в художній літературі. Основна форма існування – писемна. Мета художнього мовлення – не тільки

передати зміст твору, а й створити яскраве образне уявлення про місце і час дії, зовнішність і внутрішній світ дійових осіб. Завданням художнього мовлення є емоційно вплинути на читача, викликати в нього почуття співпереживання з героями. Ці завдання розв'язуються особливою організацією художнього мовлення, використанням різноманітних засобів передавання естетичної інформації. Кожен із засобів виразності та емоційності своєрідно впливає на читача та інтерпретацію ним окремих місць твору.

Найзагальніша стильова риса – художньо-образна мовленнєва конкретизація – досягається різноманітними засобами. Так, з метою комплексної конкретизації використовується експресивна лексика. Абстрактні слова в художньому мовленні конкретизуються.

Емоційність і експресивність мовлення досягаються використанням найрізноманітніших інтонаційних відтінків. Роль інтонації в художньому стилі надзвичайно велика.

Розмовно-побутовий стиль використовується в побутовій, неофіційній сфері спілкування. Основна його форма існування – усно-розмовна, хоч іноді він зустрічається і в писемній формі (приватне листування). Загальними екстралінгвістичними ознаками, що формують цей стиль, є неофіційність і невимушеність спілкування, безпосередня участь комунікантів у розмові, непередготовленість мовлення, його автоматизм, переважаюча усна діалогічна форма вияву.

Відповідно до сфери виявляються специфіка змісту й конкретний характер мислення. Мовлення є емоційним, містить оцінні елементи, супроводиться жестами, мімікою, що впливає на його особливості. Найбільш загальні стильові риси – невимушений і навіть фамільярний характер, еліптичність, уривчастість, непослідовність, емоційно-оцінна інформативність і афективність. Типовими є також ідіоматичність і стандартизованість, особистісний характер.

На будову розмовного мовлення впливають ступінь зв'язку мовлення із ситуацією, наявність спільного життєвого досвіду партнерів по комунікації, загальних попередніх відомостей, кількість партнерів спілкування й частота зміни ролей мовець-слухач, розташування їх один відносно одного, частотність ситуацій.

Сучасні програми з рідної мови передбачають формування вмінь і навичок практично користуватися розмовним стилем під час розмови в різних ситуаціях спілкування, оволодіння прийомами побудови діалогічного мовлення, ознайомлення молодших школярів із етичними нормами усного мовлення. Однак засвоєнню на цьому етапі навчання елементарних відомостей про ознаки розмовного стилю та розвитку

вмінь мотивовано використовувати мовностилістичні одиниці в діалогічному мовленні не приділяється належна увага. А потреба в цьому є безперечною. Хоча діти і оволодівають цим стилем практично ще в дошкільний період, проте рівень їхнього мовленнєвого розвитку ще недостатній і потребує вдосконалення. Тому необхідно ввести до програм і підручників елементарні відомості про ознаки розмовного стилю.

Таким чином, функціональна стилістика потребує свого місця визначення в початковому курсі навчання мови, добору змісту стилістичної роботи, опису методів і прийомів розвитку стилістичних уявлень.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Бадер Валентина Іванівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української мови і літератури Слов'янського педінституту.

Наукові інтереси: проблеми розвитку зв'язного мовлення школярів.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОНЕТИЧНОГО СИМВОЛІЗМУ

Наталія Белей (Чернівці)

У статті приводиться опис головних методів дослідження проблеми фонетичного символізму, які активно використовуються ученими-лінгвістами ХХ століття. Найуживанішими серед них вважаються етимологічний, кореляційний та психолінгвістичний аналізи. Особлива увага приділяється появі і використанню нових лінгвістично-фізіологічних методів, які у майбутньому допоможуть більше виявити та науково підтвердити існування зв'язку між звучанням і значенням слова.

This paper deals with the description of the main research methods of sound symbolism problem used in contemporary linguistics by foreign and home scholarly. The etymological, correlation and psycholinguistic methods are considered to be the most widely used ones. The application of a new linguistic-physiological method is discussed too. The latter is to be used in the above-mentioned problem research and to confirm the existence of the sound and meaning word forms connection.

При дослідженні зв'язку між формою та змістом слова лінгвістами використовуються різноманітні методи, найуживанішими серед яких вважаються етимологічний, кореляційний та психолінгвістичний аналізи. Щодо першого методу, то метою етимологічного аналізу слова є визначення, коли, у якій мові, за якою словотворчою моделлю, на базі

якого мовного матеріалу, у якій формі та з яким значенням виникло слово, а також яких історичних змін воно зазнало і що зумовило його сучасну форму та значення. Суть процедури етимологічного аналізу полягає у генетичному ототожнюванні слова, яке розглядається, або його основи з іншим словом чи його основою як вихідним, утворювальним, а також у ототожнюванні інших структурних елементів слова з історично відомими структурними елементами та реконструкції первинної форми і значення слова з первинною мотивацією.

Важливим етапом етимологічного аналізу є зняття найдавніших історичних змін. Основою етимологічної методики вважається порівняльно-історичний метод дослідження різних одиниць мови, який базується на законах фонетичних змін, закономірностях морфології та морфологічних змін тощо, які є предметом вивчення порівняльної граматики. Особливі труднощі при етимологічному аналізі складають пояснення зв'язку, розвитку та реконструкція значень первинної семантики слова. Це зумовлено різноманітністю та значимістю семантичних змін. Основою для семантичного аналізу в етимологічних дослідженнях є метод семантичних паралелей: у якості доведення очікуваного розвитку значень (або можливості сполучення значень) наводяться випадки їх аналогічного розвитку. Більша частина семантичних переходів і сполучень значень зумовлена співвідношенням реалій, природним і суспільним середовищем, матеріальною та духовною культурою носіїв мови, оскільки значення слів відображають світ реалій. Тлумачення семантичних переходів і застосування даного методу повинні базуватися на всій сукупності знань про світ, що оточує людину, про саму людину та людське суспільство в їх історичному розвитку.

Зазвичай, в етимології використовується метод реконструкції форми та / або значення слів, які є історичними попередниками сучасних. Часовий інтервал між зафіксованим словом і реконструкцією може бути різним; різними є і хронологічні характеристики реконструкції для різних лексем, різних мов. Наприклад, багато слів – результат словотворення XX століття. Наявність цього інтервалу робить результати етимологічного аналізу гіпотетичними навіть при найсуворішому дотримуванні всіх вимог методу. Проте гіпотетичність, яка поєднує етимологію з багатьма історичними дисциплінами, не зменшує пізнавальної значимості досягнень останньої. Отже, проблему зв'язку звучання та значення можна розв'язати, застосувавши етимологічний аналіз слів, який активно і успішно використовується лінгвістами XX століття.

Останнім часом при обробці результатів, отриманих протягом експериментальних досліджень, все частіше використовується метод кореляційного аналізу, який є головним статистичним прийомом. Вживання цього методу ґрунтується на припущенні існування певного зв'язку та залежності між тими чи іншими ознаками. Розрізняють два головних види залежності, а саме – функціональну та статистичну. Функціональною залежністю, суть якої полягає у відповідності кожного значення однієї ознаки певному значенню іншої, характеризується більшість фізичних явищ.

Зрозуміло, що для нашого випадку великий інтерес буде представляти статистична залежність, особливість якої визначається наступним твердженням: одному значенню будь-якої ознаки можуть відповідати декілька значень іншої ознаки. Прикладом статистичної залежності у лінгвістиці може бути існування певної залежності між числом значень слова у словникові та частотою його використання у тексті [Левицький 1989:24]. Подібні залежності називаються кореляційними. Лінійна кореляція між ознаками передбачає, що при зростанні значень однієї ознаки збільшуються чи зменшуються у певному порядку значення іншої ознаки. Якщо зростання значень однієї ознаки супроводжується зростанням значень іншої, то спостерігається позитивна кореляція; навпаки, коли зв'язок між значеннями ознак характеризується оберненим співвідношенням, то говорять про від'ємну кореляцію. Величина коефіцієнту кореляції коливається у межах від -1 до $+1$, або, інакше кажучи, від нуля до одиниці із знаком “+” чи “-”. Якщо між ознаками, що спостерігаються, немає жодної статистичної залежності, величина коефіцієнту кореляції буде дорівнювати нулю чи близька до нуля. І, навпаки, якщо між досліджуваними явищами спостерігається дуже сильна залежність, величина коефіцієнту буде наближатися до одиниці. Отже, величина коефіцієнту кореляції вказує на ступінь зв'язку між явищами, а його знак (“+” чи “-”) – на характер такого зв'язку. Існує декілька формул для розрахунків коефіцієнту кореляції, найпоширенішою серед яких є наступна:

$$r = \frac{\sum (x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{\sqrt{\sum (x_i - \bar{x})^2 \sum (y_i - \bar{y})^2}}, \quad (1)$$

де r – коефіцієнт лінійної кореляції; $\sum$ – додавання значень, отриманих в результаті тієї чи іншої операції; x_i – значення першої ознаки; y_i – значення другої ознаки; $\bar{x}$ – середня (теоретична) величина значень

першої ознаки; $\bar{y}$ - середня величина для другої ознаки [Левицкий 1989:25].

Для того, щоб визначити ступінь надійності значень, отриманих у результаті обчислень, необхідно використати статистичні поняття “довірлива вірогідність” та “рівень значимості”. Перше поняття також називають коефіцієнтом довіри чи коефіцієнтом надійності [Носенко 1981:15]. Результати розрахунків вважаються надійними, якщо коефіцієнт довіри дорівнює 0.95, а рівень значимості – 0.05, так як надійною вважається вірогідність 95%, а вірогідність того, що припущена помилка, складає 5 %.

Ще одним найуживанішим статистичним прийомом у лінгвістиці вважається критерій хі-квадрат, за допомогою якого можна визначити наявність відповідностей, так і наявність розходжень частот величин, що спостерігаються. Найпоширенішою формулою для розрахунків хі-квадрата є

$$\chi^2 = \sum \frac{(O - E)^2}{E}, \quad (2)$$

де O – величини, які фактично спостерігаються; E – які очікуються теоретично [Левицкий 1989:28]. Отже, за допомогою критерія хі-квадрат можна визначити наявність зв'язку між ознаками, його ступінь та “характер”, тобто, можна з'ясувати, чи є цей зв'язок позитивним чи від'ємним.

Третім методом, який все активніше починає використовуватися лінгвістами при вивченні зв'язку звучання та значення слова, є психолінгвістичний аналіз [McNeill 1987:5]. Можна навіть сказати, що наукове дослідження проблеми фонетичного символізму прискорилося та збагатилося з появою об'єктивних психолінгвістичних методів дослідження семантичних явищ. Необхідно відзначити, що особливий внесок стосовно вивчення змістовної структури слова був зроблений О.О. Леонтьєвим, Ч. Осгудом, М.Крілменом, Д. МакНейллоу [Леонтьев 1967; Osgood 1963; Creelman 1966; McNeill 1987]. При детальному розгляді їх праць можна прийти до висновку, що психолінгвістичні дослідження семантики проводяться у двох основних напрямках:

1) вивчення сигніфікативного значення, а саме виміру значення, відстаней між словами, пов'язаними семантично; втрата та набуття значення;

2) вивчення конотативного значення, яке включає його вимір та вимір зв'язку між словами з однаковою конотацією, кореляцій між мірою змістовності слова та мірою його конотативного значення.

Цим двом напрямкам у дослідженні значення відповідають дві основні методики: асоціативна методика та методика семантичного диференціалу (далі – СД).

Цікавою, на наш погляд, є праця Д. МакНейлла, у якій він розглядає два підходи до вивчення мови та значення слова, називаючи їх як підходи лінгвістики і психології мови. За думкою вченого, різниця між ними полягає у вивченні поняття “значення слова”, що складається з двох значень – соціально та індивідуально обґрунтованих, між якими немає жодного зв’язку. Проте, вони об’єднуються за одним виміром – виміром часу. Особливою заслугою Д. МакНейлла у галузі психолінгвістичних досліджень стало введення нового джерела даних – зображувальних та метафоричних жестів, які спонтанно супроводжують людське мовлення.

Відзначимо, що на сучасному етапі розвитку науки про зв’язок форми та змісту слова виникає необхідність використання не тільки об’єктивних психолінгвістичних методів, а також лінгвістично-фізіологічних методів [Allott 1999]. З точки зору деяких учених-лінгвістів, при уявленні певного поняття у мозку людини утворюється певна модель, яка реалізується на практиці за допомогою артикуляційного апарату людини. Причому, модель уявлення поняття для кожної людини є чисто суб’єктивною. Тому, на нашу думку, використання лінгвістично-фізіологічного методу дослідження проблеми відповідності між звучанням і значенням слова у майбутньому допоможе більше виявити та науково підтвердити існування цього зв’язку.

Вищезгадані методи були використані нами при фоносемантичному дослідженні трьох лексико-семантичних груп дієслів: дієслів руху, звуконаслідування та руху і звуконаслідування. Здійснивши етимологічний аналіз дієслів трьох категорій, ми отримали важливий висновок, який став практичним підтвердженням результату, очікуваного дослідником: головними етимологічними джерелами для даних мовних одиниць виступають імітація або стародавня англійська мова (відзначимо, що загальна кількість джерел нараховує 28 одиниць). Дієслова з невідомим, нез’ясованим чи латентним походженням складають невеликий відсоток, що призводить до думки про те, що етимологія більшої частини досліджуваних одиниць не є для нас таємницею чи проблемою. Таким чином, вивчення етимології слів дає можливість краще встановити зв’язок, який існує між значенням і звучанням.

Щодо методу кореляційного аналізу, то нами були отримані позитивні результати, які підтвердили існування кореляційного зв'язку між дієсловами трьох лексико-семантичних груп у кількості 683 лексеми, а власне між їх приголосними фонестемами та голосними фонемами. Фонетично значимими виявилися 29% приголосних звукових комплексів та 50% голосних фонем.

Результати експерименту, отримані при дослідженні фонетичної значимості приголосних і голосних звуків англійської мови за психолінгвістичним методом СД, переконують нас у думці, що останні володіють яскраво вираженою символічною значимістю, на встановлення якої впливають деякі фактори, серед яких не останнє місце займають фонетичні (акустичні та артикуляційні) властивості того чи іншого звука, фонетичного комплексу.

Отже, використання етимологічного, кореляційного та психологічного аналізів допомагає краще вирішити проблему фонетичного символізму, дослідити і встановити зв'язок між формою та змістом слова.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Левицкий 1989 – Левицкий В.В. Статистическое изучение лексической семантики. – Киев: УМК ВО, 1989. – 155 с.
- Левицкий 1998 – Левицкий В.В. Звуковой символизм: основные итоги. – Черновцы, 1998. – 130 с.
- Леонтьев 1967 – Леонтьев А.А. Психолінгвістика. – Л., 1967. – 118 с.
- Носенко 1981 – Носенко И.А. Начала статистики для лингвистов. – М.: Высшая школа, 1981. – 216 с.
- Allott 1999 – Allott R.M. The Physical Foundation of Language // Interactive Address [http:// . / pfolpt 1. htm](http://. / pfolpt 1. htm).
- Creelman 1966 – Creelman M.B. The Experimental Investigation of Meaning: a review of the literature. – New York. – 1966.
- Osgood 1963 – Osgood Ch.E. Psycholinguistics. –In: Psychology: A study of a science. – Vol.6. – Investigations of Man as Socius, Their Place in Psychology and the Social Sciences. – New York, San-Francisco, Toronto, London. –1963.
- Mc Neill 1987 – Mc Neill,David. Psycholinguistics: a new approach. –Harper @ Row, Publishers. – New York. – 1987. – 290 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Белей Наталія Іванівна – асистент кафедри германських мов природничих факультетів Чернівецького державного університету ім. Ю.Федьковича.

Наукові інтереси: звуко-символізм, психолінгвістика, етимологія, зв'язок між звучанням та значенням слова, фоносемантичне дослідження дієслів руху та звуконаслідування, лексико-семантичні групи.

СИНТАГМАТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОПОЗИЦІЙ

(на матеріалі української поезії)

Надія Бобух (Полтава)

У статті досліджуються різні типи семантичних відношень протилежності (кон'юнкція, диз'юнкція, протиставлення, чергування і т.д.), виділяються найбільш характерні синтаксичні конструкції, в яких регулярно відтворюються опозиції в українській поезії.

Different types of semantic relations (conjunction, disjunction, opposition, alteration) are investigated in this article. The most characteristic syntactic constructions, constructions in which oppositions occur regularly in Ukrainian poetry are determined.

Синтагматичний аспект антонімів – це реалізація їх парадигматичних властивостей у мовній практиці. Семантична специфіка антонімічних пар (наявність спільних і контрарних сем) виявляється в синтагматиці своєрідним чином. Ужиті сумісно, антоніми входять між собою в певні синтагматичні відношення, які зумовлюються їх протилежними семами [Гочев 1989: 95]. Пор.: Стрілися двоє, що долею схожі, / Може, десь **тут або**, може, десь **там...** / Дивляться в очі: чи вірити можна / Теплій руці і привітним словам? (В. Крищенко). Зустрілись **сьогодні** / Двома берегами, / **А завтра** безодні / Чорніти між нами (Л. Талалай). Море, о море! – тобою пройнятись, / на хвилях летіти **то вгору, то вниз** (П. Тичина).

У сполученні **тут або там** семантичні відношення можна визначити як «взаємне виключення протилежностей». Конструкція **сьогодні, а завтра** означає «протиставлення протилежностей», сполучення **то вгору, то вниз** – «чергування протилежностей».

В.Н. Комісаров у статті «Проблема определения антонима» (1957 р.) вперше звернув увагу на те, що для «вживання слів-антонімів характерний тип контексту, який підкреслює протиставлення їх значень» [Комиссаров 1957: 55]. Пізніше він увів у науковий обіг поняття антонімічні контексти, під якими розуміються «контексти, в яких слово вживається разом зі своїм антонімом і в безпосередньому протиставленні йому» [Комиссаров 1964: 9]. У зв'язку з цим був висунутий синтагматичний критерій антонімічності. У науковій літературі з'явилися також вказівки на те, що антонімічні контексти вживаються рідко, відповідно робився висновок про недоцільність їх виділення [Полякова 1989: 9]. Ми поділяємо точку зору тих

мовознавців, які вважають термін «антонімічні контексти» невдалим [Введенская 1973: 20; Гочев 1989: 95], оскільки мається на увазі актуалізація антонімічних пар у певних синтаксичних конструкціях (СК). Дані нашої роботи підтверджують висновок про порівняну нечастотність таких СК. Однак, незважаючи на це, гадаємо, що аналіз типових синтаксичних конструкцій має значення для вивчення явища антонімії, адже синтагматичний аспект антонімів розкриває особливості їх функціонування в мовленні. Крім того, регулярне відтворення антиномій у типових контекстах свідчить, що для лексем з протилежними значеннями вони є характерною особливістю. В інших категоріях слів ця властивість виникає тільки епізодично.

Дослідження матеріалу дає підстави для виділення таких найбільш характерних синтаксичних конструкцій, в яких уживаються антоніми в українській поезії:

1. Синтаксична конструкція **(і) X і Y** представлена в нашій картотеці найбільшою кількістю контекстів (47,1%). У зв'язку з тим, що сполучники **і (і – і)**, об'єднуючи протиставлювані компоненти, вносять «нове значення загальності» [Комиссаров 1957: 56], ці СК набувають додаткової семантики. Вони можуть означати:

а) охоплення всього класу предметів, усього явища і т. ін. (усі, усе): **мале й велике, правого і винуватого, старе й мале, душею і тілом, початок і кінець, правдами і неправдами**. Так, СК **мале й велике** має значення: «усі, незалежно від віку, діти й дорослі» (СУМ, I, 319): Але душа моя затерпла – / Відкрилась голосом отим / Дорога біла серед степна, / Де йшлося **великим і малим** (*М. Вінграновський*);

б) охоплення всього простору (скрізь): **наліво й направо, тут і там, туди і сюди, уздовж і впоперек**. Наприклад, сполучення **наліво й направо** означає «в усі сторони, не розбираючи» (СУМ, II, 26), **тут і там** – «у різних місцях» (СУМ, X, 29), **уздовж і впоперек** – «у довжину і в ширину; по всіх напрямках» (СУМ, X, 406): Рожевий, смугастий – в променях мліє [граніт]. / В кожному кристалі вогні полискують – / І падає сонце **направо й наліво** / Верткою мигливою блискавкою (*І. Драч*). І світ не розколовся. / І земля / Не зрушила з одвічної орбіти: / Над Зачепилівкою літній дощ / Снував із хмари невидиму пряжу; / Транзистори на чорноморських пляжах / Пиляли тишу **впоперек і вздовж** (*Б. Олійник*);

в) абсолютний час (завжди): **і вдень і вночі, денно і нічно, день і ніч, днями і ночами, днювати й ночувати, і лягати і вставати**. Наприклад, антонімічна пара **і вдень і вночі** має значення «завжди, постійно» (СУМ, I, 310), **денно і нічно** – «удень і вночі» (СУМ, II, 243): Тече ріка, /

Вдень і вночі шумить, / А в ній – і твій струмочок жебонить / І б'ється в скелі, рушить валуни, / І в тій ріці – / Не змірять глибини (Г. Коваль). І як мороз напровесні сади, – / Він [знак] **денно і нічно** мою душу палить, / І зве суворо до бар'єра пам'ять / Обвинувальним свідком на суді (Б. Олійник).

Антоніми у названій синтаксичній конструкції не завжди мають значення охоплення всього класу предметів, усього явища, якості тощо. Вони можуть виражати і семантичні відношення (СВ) сполучення протилежностей: Пройшов на **схід і захід** я дороги... / Це все було як буря огняна... / Коли лунали сурми перемоги, / Шуміла знов на вулицях весна (В. Сосюра). Я йшов і йшов в літах суворих / Шляхами **осені й весни**... / О гори дальні, срібні гори, / Вставайте вічно з даліни (П. Усенко).

Аналіз поетичних контекстів свідчить, що СК **(і) X і Y**, крім значення кон'юнкції, можуть виражати також:

а) значення диз'юнкції: На терезах **життя і смерті** ми, / І хтось один з них переважає... / Коли життя – гримить, громи! / За волю кожний з нас поляже! (О. Олесь). І вибухає слово, як тротил, / Як атомом заряджена незримо / Жива клітина серця. Несходимо / Поезія, межована навіл, / Снує свій шлях: на потрясіння й спокій, / На **день і ніч** у тишині глибокій (А. Малишко).

У наведених прикладах словесне оточення, а також прийменник **на** надає антонімічним конструкціям значення альтернативи: **життя або смерть, день чи ніч**;

б) значення чергування, послідовності протилежностей: Коли Дон-Кіхотом ти ішов на цупкі вітряки, / **Підіймався і падав**, розбиваючи в кров свої руки, – / І тоді ти поет, і з тобою у змові віки, / Хай оцінять вони твої пошуки марні і муки (Л. Забашта). Я звертаюся до вас [земляків] крізь залиті пожарами гони, / крізь тумани й сніги, в грізній зміні і **днів і ночей** (В. Сосюра).

У наведених контекстах антонімічні пари функціонують у синтаксичній конструкції **(і) X і Y**, однак словесне оточення свідчить, що вони не мають характерного для цієї СК значення «поєднання протилежностей». Уживання дієслів недоконаного виду **підіймався, падав** підкреслює багаторазовість, повторюваність дії. Опозиція **підіймався і падав** набуває семантики «чергування, послідовність дій». Іменник **зміна** надає конструкції **дні і ночі** значення «чергування протилежностей».

2. Синтаксична конструкція **X або (чи) Y**, яка досить часто вживається в українській поезії (16,5%), має значення альтернативи (від

лат. alter – один із двох). Аналіз названої СК свідчить, що вона може виражати два типи семантичних відношень: сильну і слабку диз'юнкцію.

До першого типу належать антонімічні парадигми, в яких сполучники **або, чи** вживаються для реалізації сильно виражених розділових відношень: І щось в мені здригнулось тяжко, / Щось заболіло, запекло, / Мов у душі для тебе, пташко, / Пробилось чисте джерело / Води живої. Ти ж прохала... / Ти щось просила – **так чи ні?** (*І. Драч*). Десь полум'я шипить змінно, / Та я нічого не боюсь, / Бо я до тебе, Україно, / **Живим чи мертвим** повернусь! (*Д. Павличко*).

У наведених прикладах сполучник **чи** вживається для зіставлення протилежностей, які взаємно виключають одна одну, тобто можлива реалізація тільки однієї з двох наявних протиставлених можливостей (**чи так чи ні, чи живий чи мертвий**).

Другий тип об'єднує опозиції, які характеризуються слабо вираженими розділовими семантичними відношеннями: Піднімайся, бери валізу, / Одягай свій плащ-дошовик. / В путь нову, **далеку чи близьку**, / Пориває мене кочівник! (*С. Крижанівський*). Поцілувати натружену руку, / **Білу чи чорну**, немає біди, / За материнську несказанну муку, / За материнські великі труди (*А. Малишко*).

У наведених уривках антоніми також реалізують розділові відношення, але контекст показує, що одна з протилежностей не виключає іншу. Конструкції **далека чи близька, біла чи чорна** набувають значення «невизначеності протилежностей», наприклад, **далека чи близька** (путь) – «невідомо яка».

Такі СК характеризуються не тільки слабо вираженими розділовими відношеннями (вони ніби нейтралізуються словесним оточенням), а й іншими типами СВ, зокрема «посднання протилежностей»: Від сонця ж промені привіту / ідуть у всі кінці землі, / де братні нам народи світу – / **чи то великі, чи малі** (*П. Тичина*). Коли б щодня... **В свята чи в будні** / Збирали сонце на чоло, / Радіючи, що все ще буде / Те, що насправді вже було (*В. Крищенко*).

У наведених контекстах протилежні поняття сприймаються як єдине ціле: **чи великі чи малі** (народи) = **і великі і малі** (народи) = усі; **в свята чи в будні** = **і в свята і в будні** = щодня.

Словесне оточення може трансформувати слабо виражені розділові відношення в заперечні: Більше рабів не буде – **вільних чи невольних** (*П. Тичина*).

СК **вільних чи невольних** має значення «ні вільних ні невольних» (ніяких).

3. Синтаксична конструкція **Х, а У** (11,9%) виражає значення «протиставлення протилежностей»: А в тих українок не щічки – а квіти, / Надивишся **вдень, а вночі** не заснуть (*Л. Забашта*). Таке тривожне світу відчуття: / **Сьогодні** – цвіт, / **а завтра** – лиш тумани (*Г. Чубач*).

Крім зазначеної вихідної форми, названа конструкція зустрічається в таких різновидах:

а) **не Х, а У**: Нам потрібно **не вліво, а вправо**. / Душно від сонця, немов у печі! / Жито нам кланялось тихо і мляво: / бідне, воно недоспало вночі (*П. Тичина*);

б) **Х, а не У**: Здається, все страшне тобі дісталось... / І треба йти **вперед, а не назад**, / І рветься серце, що за мить сміялось, / Перетворившись в вічній зорепад (*Г. Коваль*).

Не можна погодитися з твердженням Л.О. Новикова, що антонімічна СК **Х, а У** і її різновиди **Х, а не У** і **не Х, а У** – ідентичні за своїм значенням [Новиков 1973: 111-112]. Заперечення вносить додаткові відтінки в семантику конструкції. Так, СК **Х, а У** виражає значення протиставлення або зіставлення протилежностей, які формуються на основі обох компонентів, рівноправних у семантичному відношенні (**день, а ніч; ліворуч, а праворуч; тут, а там**). Заперечна частка **не** змінює значення цієї синтаксичної конструкції, вона ніби нівелює семантику того члена опозиції, перед яким уживається (**не день, а ніч – день, а не ніч; не ліворуч, а праворуч – ліворуч, а не праворуч; не тут, а там – тут, а не там**).

4. Синтаксична конструкція **ні (не) Х (і) ні (не) У** (10%) виражає два типи семантичних відношень.

До першого типу належать опозиції, в яких заперечення крайніх членів парадигми виключає увесь її склад, тобто всю множину: **Ні перші, ні останні** ролі грати / Не хочу **ні у снах, ні наяву**. / Замкнув себе за ребра, мов за грати, – / І так тепер живу (*М. Руденко*). Все на вітрах дзвенітиме, як дзбан. / Дорога буде – **ні туди, ні звідти**. / І наче склом затовчений туман, / упала перша паморозь на віти (*Л. Костенко*). Згадаймо в засніжений день / Над стріхами сонце гаряче, / Красиві скульптури / Красивих людей, / Що вже **не сміються й не плачуть** (*Г. Чубач*).

У наведених прикладах СК, до складу яких входять антоніми з повторюваними частками **ні, не** виражають значення заперечення всього класу предметів, усього явища, дії, якості, властивості: **ні перші, ні останні** (ролі) – ніякі, **ні у снах, ні наяву** – ніяким способом, **ні туди, ні звідти** – нікуди. За семантикою СК аналізованого типу синонімічні

лексемам, які мають заперечне значення: **ніщо, нічні, ніякі, нікуди, ніколи** і т.п.

До другого типу належать опозиції, в яких заперечення крайніх членів парадигми стверджує середній член. Вони вживаються тоді, коли авторові необхідно виразити середній ступінь вияву протилежностей, передати значення «невизначеної, чітко не означеної дії чи властивості» [Бабич 1971: 35]: Було це **не близько і не далеко, / не низько і не високо**, / Коли ми зневірилися знайти бляху. / Звичайну бляху, якою покривають хати... (*І. Драч*). І пульсував у наших жилах час, / Отой, де все **не пізно і не рано**. / Цей благодатний час буває раз в житті, / Коли душа зриває всі тенета (*П. Воронько*).

Значення крайніх членів наведених опозицій виражають середній, проміжний ступінь вияву якої-небудь властивості, розвитку дії тощо: **не близько і не далеко** означає на середній відстані (по горизонталі), **не низько і не високо** – на середній відстані (по вертикалі), **не пізно і не рано** – якраз вчасно.

5. СК **від X до Y** і з **X до Y** (4,2%) виражають значення, аналогічне конструкції **(і) X і Y**: охоплення всієї групи предметів, властивостей, дій і т.п., розділених на протилежності. Наприклад: І так само сади, солов'їні і росяні, / Наливатимуть плід і горітимуть цвітом, / І так само з **весни до чорнявої осені** / Буде пісня дівоча бриніти над світом (*А. Малишко*). Вони [пісні] в тобі, вони в мені, / В житті – **до заходу від сходу**, / Народу рідного пісні, / Пісні великого народу (*М. Рильський*).

Досліджений матеріал дає підстави для виділення ще одного типу семантичних відношень, властивих названій конструкції, а саме: означення місця або предмета, які є вихідним і кінцевим пунктом чого-небудь: І ті розпушені качата / Пливли асфальтом до Дніпра – / Котили золотий початок, / **Від зла котили до добра** (*І. Драч*). А з **неба до землі** немає мосту – / І виднокруг нам безмір розтуля (*В. Коротич*).

6. Синтаксична конструкція **X=Y** і її різновид **XчY** (4,1%) переважно виражають значення ототожнення протилежностей або їх перетворення.

Ототожнення протилежностей спостерігається у контекстах, в яких антонімічні лексеми виступають предикативним центром, граматичні відношення між членами якого виражаються за допомогою дієслова-зв'язки **є** (у теперішньому часі в художньому стилі вона здебільшого відсутня): Ну що ж, суцвіття загасали. / Але – чи зовсім? По собі ж бо / вони писали / слід яскравий. / **Кінець** життя – життя й **початок**, і де коловороту край? (*П. Тичина*). Прожити – скласти іспита на смерть. / **Умерти** з усміхом – навіки **жити** (*Т. Масенко*).

Ототожнення протилежностей спостерігається також у специфічних контекстах, для яких характерне вживання лексем з ідентичним значенням: Ні, той не жив, / Хто не горів!.. / Я сам у віхолу боїв, / Де **мить** із **вічністю тотожна**, / Ішов, долав тривожну мить (Г. Коваль). Аналогічний зміст виражають і компаративні структури, до складу яких входять протиставлювані лексеми і порівняльні сполучники **як, ніби, наче, неначе** і т.д. Спочатку так: немов підкова / в руках у тебе гнеться бідна, / а потім раптом – мова! мова! / **Чужа** – звучить мені, **як рідна** (П. Тичина). Хай буде **мить як вічність**. / А **вічність наче мить**. / Твого лица величність в мені знов защемить (В. Крищенко).

Різновидом СК **X=Y** є конструкція ХчУ, яка виражає СВ перетворення однієї протилежності в другу. До складу таких контекстів входять лексеми, які мають значення перетворення: **ставати, обертати** і т.п.: Отак щоденно веремія ця: / Була чуприна **чорна, стала біла** (Л. Дмитерко). Од дум ніяк я не засну, – / вони біжать, нема їм краю... / Блажен, хто **осінь на весну** / в натхненній пісні **обертає** (В. Сосюра).

7. Синтаксична конструкція **то X то Y** (3,8%) виражає значення чергування протилежностей.

СК з розділовими сполучниками **то – то** можуть вказувати на :

а) чергування протиставлюваних дій, процесів: Через море / У пісні летять журавлі, / А насправді / Долали вони / Океани. / **То чорнів, то білів**, / То кривавився світ... (Л. Талалай);

б) чергування протиставлюваних напрямків, у яких відбувається дія: А за Дніпром, в небесній оболоні / сам Київ із туману проступав – / **то тут, то там** (П. Тичина);

в) чергування протилежних властивостей, ознак: Тебе [пісне] любовно й трепетно творив, / виношував у серці кожну ноту. / В твій **то сумний, то радісний** мотив / переливав і радість і скорботу (Д. Луценко);

г) чергування частин доби, пір року: **То день, то ніч** сіяють над землею, / і час кудись на крилах поспіша... (В. Сосюра). Я знаю, за що не кохаю. / І ти не гнівись задарма. / В моєму зеленому краї / **То літо, то знову зима** (Г. Чубач).

8. Для синтаксичної конструкції **X, але Y** (1,9%) характерне значення різкого протиставлення, якого надає сполучник **але**. У поетичних контекстах названа СК вживається для підкреслення контрастних предметів, властивостей, дій тощо: Пора просвітлення чола / І незбагненого начало, / Коли вже **молодість** пройшла, / **але ще старість** не настала (В. Крищенко). Коли вістило сонце час єдине – / Були в нас дні, та не було години. / Година є, **але немає** днів – / їх відняли годинники в людини (Д. Павличко).

Сполучник **але** в наведених синтаксичних конструкціях, поєднуючи антоніми в одну парадигму, підкреслює контрастність їх значень.

Проаналізовані вище синтаксичні конструкції – це позиції, в яких регулярно функціонують антоніми в українській поезії (критерієм визначення типовості СК є статистичний метод). Дослідження показало, що найчастіше опозиції вживаються в конструкції **(і) X і Y**, яка виражає семантичні відношення сполучення протилежностей, а також охоплення всього класу предметів, усього явища і т.п. Значення вичерпної множини властиве і контекстам **від X до Y**, **з X до Y**. Досить поширені також СК **X або (чи) Y**, в якій реалізується сильна і слабка диз'юнкція, і СК **X, а Y**, що виражає протиставлення протилежностей.

Заперечення крайніх конститuentів парадигми **ні (не) X (і) ні (не) Y** може виключати увесь її склад або стверджувати її середній член. У першому випадку антоніми виражають значення заперечення всього класу предметів, усього явища, властивості, дії. У другому – члени опозиції передають середній, проміжний ступінь вияву властивості, розвитку дії тощо. Крім того, ця СК вживається для називання понять, для яких у мові відсутні спеціальні найменування.

Значення ототожнення протилежностей або їх перетворення реалізується в СК **X=Y і XчY**.

Синтаксична конструкція **то X то Y** виражає чергування протиставлюваних дій, процесів; чергування напрямків, у яких відбувається дія; чергування протилежних властивостей, ознак; чергування частин доби, пір року.

Аналіз поетичних контекстів показав, що СК, крім основного змісту, мають додаткові (вторинні) значення, не властиві цій конструкції. Так, модель **(і) X і Y**, яка виражає семантичні відношення кон'юнкції, може реалізувати значення диз'юнкції (властивість СК **X або (чи) Y**) і чергування, послідовності протилежностей (характерна ознака моделі **то X то Y**). Якщо основне значення синтаксичної конструкції зберігається й поза контекстом, то для встановлення додаткових семантичних відтінків його наявність – необхідна умова.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Бабич 1971 – Бабич Н.Д. Фразеологія української мови. – Чернівці, 1971. – Ч. II. – 88 с.
Введенская 1973 – Введенская Л.А. Проблемы лексической антонимии и принципы составления словаря антонимов: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. – Ростов/н/Д, 1973. – 36 с.
Гочев 1989 – Гочев Г. Антонимите в българския език. – София: Народна просвета, 1989. – 119 с.

Комиссаров 1957 – Комиссаров В.Н. Проблема определения антонима // Вопросы языкознания. – 1957. – № 2. – С. 49-58.

Комиссаров 1964 – Комиссаров В.Н. Словарь антонимов английского языка. – М.: Международные отношения, 1964. – 288 с.

Новиков 1973 – Новиков Л.А. Антонимия в русском языке. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1973. – 290 с.

Полякова 1989 – Полякова М.С. Структурно-функциональный анализ исходных и отраженных антонимов в современном английском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Л., 1989. – 16 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Бобух Надія Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін Полтавського державного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка

Наукові інтереси: Проблеми лінгвістичної поетики (лексичні антоніми в українській і болгарській поезії ХХ ст.).

ВНУТРІШНЯ ФОРМА СЛОВА ЯК ПРОЯВ СВОЄРІДНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Надія Богаткіна (Кіровоград)

Стаття визначає можливі параметри зіставного вивчення внутрішньої форми слова у споріднених та неспоріднених мовах, в яких вона характеризується диференційними ознаками; виступає своєрідним виразником духовності та ментальності нації, визначає специфіку тієї чи іншої мови, є ключем до розуміння світосприймання різних народів.

The article defines possible parameters of inner form of the word in both cognate and non-cognate languages. Inner form of the word is characterized by differential features. It reveals the specific character of national language mapping of the world.

Сучасний розвиток наукової думки, особливо в гуманітарній сфері, відзначається антропологічним спрямуванням. Лінгвістичні дослідження останніх років також мають людино-орієнтовний характер. Оскільки мова є конструктивною властивістю людини, то на сучасному етапі більшість мовних явищ розглядається у співвідношенні «мова-світ-людина».

Навколишня дійсність, відображаючись у людській свідомості, оформлюється в мовних знаках. Своєрідність тієї чи іншої мови визначається не лише суто мовними параметрами, а й тим, як сприймають, осмислюють та позначають світ її носії. Тому одним з

актуальних завдань антрополінгвістики є визначення основних засад моделювання картини світу.

Оскільки світ є багатограним та невичерпним, кожна мова і закріплений в ній менталітет народу бачить світ по-своєму. І якщо взагалі можливо, щоб була створена цілісна й об'єктивна картина світу, то такою картиною може бути сума всіх мов, тобто сума всіх світобачень, які існують у цьому світі.

Поняття «картина світу» (концептуальна та мовна) є одним з фундаментальних для філософії, лінгвістики, культурології. Перебуваючи в процесі тривалого розвитку та постійного оновлення, вона синтезує матеріальний та духовний досвід нації і включає не лише онтологічний, когнітивний, але й гносеологічний параметри. Мовна картина світу є відбиттям його образу на різних мовних рівнях і зокрема лексичному.

Виявлення національної своєрідності мовної картини світу полягає не в створенні якоїсь іншої, неповторної, відмінної від об'єктивно існуючої картини світу, а у визначенні специфічного забарвлення цього світу, що зумовлюється національною значущістю предметів, явищ, процесів, вибіркоким ставленням до них, яке породжується специфікою діяльності, побутом і національною культурою даного народу [Маслова 1997: 50].

Це специфічне забарвлення яскраво проявляється на рівні лексики, оскільки саме лексика в найбільшій мірі апелює до змістових параметрів моделі світу [Топорова 1994: 3]. Лексична система будь-якої мови репрезентує спосіб і результат унікального, порівняно з іншими мовами, вербального позначення світу – номінації. Пізнання людиною навколишньої дійсності, створення та збагачення концептуальної картини світу пов'язано з номінативною діяльністю, багато в чому визначається та забезпечується нею [Снитко 1990: 26]. Необхідною ланкою такої діяльності є внутрішня форма слова (далі – ВФ слова), як концептуальна ознака, закріплена в ньому. Вербалізація того чи іншого явища чи об'єкта дійсності являє собою згорнуте судження про їх певну відмітну ознаку. Кожна нація, як окремий номінатор, обирає одну чи декілька ознак предмета з низки інших, які одночасно співіснують у ньому.

Наприклад, ВФ російського слова «зимородок» – ‘рожденный/рождающий зимой’, ВФ українського еквівалента «рибалочка» – ‘той, що ловить рибу’, англійське «kingfisher» має за ВФ ‘king’ (‘король’, тому що птах має гребінець, схожий на корону) та ‘fisher’ (‘рибак’), ВФ німецького «der Eisvogel» – ‘льодова пташка’ (частково

збігається з ВФ російського слова). Подані слова містять лише одну, максимум дві ознаки, кожна з яких є концептуальною. Концептуальна ознака характеризує та представляє концепти, що починають формуватись уже на рівні відчуттів та сприймань, об'єднуючись у єдину концептуальну систему (модель) світу. Концептуальна ознака, проектуючись у слово, стає його внутрішньою формою [Голянич 1997: 25].

Концептуальні ознаки можуть бути різного типу:

– якісно- або предметно-характеризуючі, що відображають перший (чуттєвий) етап сприймання предметів та явищ зовнішнього світу:

рос. белена ('белый'); белоголов ('белая голова'), золотарник ('золотой'), краснуха, кругляк, крепыш;

укр. барвінок ('барвистий'), блекота ('бляклий'), білоручка, голота, ватянка;

англ. blueberry ('блакитна ягода', укр. буяків); blackberry ('чорна ягода', укр. ожина); whitefly ('біла муха' укр. капусниця); brownie ('коричневий', укр. домовик);

нім. der Weißwal ('білий кит', укр. білуха); der Steinpilz ('кам'яний гриб', укр. боровик); der Buckellachs ('горбатий лосось', укр. горбуша);

– акціональні ознаки:

рос. бегунок, варенье, вискочка, вертел, дергач, заскок, крутай;

укр. рибалочка, вішалка, зломщик, тяганина, сторожа;

англ. cutthroat ('різати горло', укр. горлоріз); dug-out ('викопаний', укр. землянка); see-saw ('бачу-бачив', укр. гойдалки);

нім. die Flechte ('плести', укр. коса); der Abfall (схил); der Tumult (метушня), das Abzeichen (знак);

– локативні ознаки:

рос. береговушка, болотник, дворник, домовой, лесовик, землянка, подберезовик, подснежник;

укр. порічка, коноплянка, морянка, підберезник, покуття;

англ. shore fly ('берегова муха'); mountain clover ('гірська конюшина'); 'woodcock ('лісовий півень' – вальдшнеп); wood-pigeon ('лісовий голуб', укр. горлиця); down-and-out ('унизу-та-зовні', укр. бродяга);

нім. der Kellermeister ('підвальний майстер/фахівець', укр. винороб); das Meerschweinchen ('морська свинка'); die Waldschnepfe (вальдшнеп);

– темпоральні ознаки:

рос. времянка ('время'), зимовье ('зима'), ночлежка ('ночь'), ночник ('ночь'), вечерница, дневка, веснушка, зимогор, часовой;

укр. веснянка, вечеря, вечорниці, зимарка, зимолюбка, літовище;

англ. nightmare (‘нічна примара’); night-light (‘нічне світло’); may fly (‘травнева муха’, укр. одноденка); old-timer (укр. старожил);

нім. das Nachtlager (укр. ночівля); das Abendland (‘вечірня земля’, укр. захід); die Wintersaat (‘зимова сівба/насіння’, укр. озимина); das Winterlager (укр. зимовище); die Nachtlampe (‘нічна лампа’, укр. нічник);

– функціональні ознаки:

рос. кайфолом, мухомор, зверобой, благовест, волнолом, зубочистка, курслеп, ледоруб;

укр. лісоруб, тілогрійка, душегрійка, винороб;

англ. killjoy (кайфолом); hell-raiser (бешкетник); breakwater (хвилелом); ice-breaker (криголам); toothpick (зубочистка);

нім. der Seelenwdrmer (душегрійка); der Zahnstocker (зубочистка); der Wellenbrecher (хвилелом); der Wellenmesser (хвилемір);

– реляційні ознаки з семою ‘подібність’:

рос. волчец, гвоздика, кузлы, коронка, меч-рыба, котелок;

укр. образки, півники, кульбаба, соняшник, зубатка;

англ. dandelion (‘зуб лева’, укр. кульбаба); sword-fish (меч-риба); frogmouth (‘жаб’ячий рот’, укр. білоног); snowflake (кремена);

нім. der Fleischwolf (м’ясо – das Fleisch, вовк – der Wolf, укр. м’ясорубка); der Lцwenzahn (‘зуб лева’, укр. кульбаба); die Seifenwurz (die Seife – мило, укр. мильнянка або собаче мило (росл.)).

Кожна з цих внутрішньоформних ознак представляє лише певну сторону об’єкта чи явища, виконуючи не лише характеризуючу, а й репрезентативну функцію.

Ознаки, які обираються номінатором, досить різноманітні, що дає підстави для їх класифікації. Однією з основ такої класифікації може бути тип семантичного розвитку: радіація (паралельність) та конкатенація (послідовність), які були виділені А. Дарместетером більше ста років тому в його теорії форм розвитку значення слова [Гак 1998: 202]. Прикладом радіації можуть бути рос. «одуванчик», укр. «кульбаба», англ. «dandelion», нім. «die Butterblume». ВФ кожного з цих слів відображає одну з об’єктивно існуючих сторін об’єкта. Прикладом конкатенації можуть бути рос. «спасательная лодка», укр. «рятівний човен», англ. «life-boat», нім. «das Rettungsboot». В цьому випадку відібрані в різних мовах ознаки утворюють послідовність: ‘човен’ (лодка-boat-Boot) – ‘рятувати’ (спасать-zu retten) – ‘життя’ (life). Наведені приклади свідчать про те, що радіація та конкатенація пов’язує ВФ номінацій одного і того самого предмета в різних мовах [Гак 1998: 202].

Як уже зазначалось, один референт володіє цілим набором репрезентативних ознак. Різні ознаки одного й того самого референта, що однаково повноцінно характеризують предмет чи явище дійсності, можуть бути покладені в основу різних найменувань. Цим зумовлюється поява в мові слів-синонімів. Таким чином, проблема ВФ слова тісно пов'язана і з питанням лексичної синонімії. Навіть у межах однієї мови поняття не закріплене за одним знаком. Наприклад, рос. одуванчик-горькуха; клюква – красниха – кисляница; чистотел – молочай; клевер – белоголовка – бабочник – дятельник – медовник; медведь – космач – косолапый – кошлатый – ломовик (сильний ведмідь, що нападає на великих тварин);

укр. ведмедик – вовчок – капусташка (ентом.); конюшина – білоголов; лютий (місяць) – сніжень – крутень – зимобор – бокогрій; брунька – пуп'янок; вир – чорторій;

англ. inside – soft part (м'якушка); comcrake – landrail (деркач); henbane – hog bean (блекота); whirlpool – maelstrom (вир);

нім. die Schlingnatter – die glatte Natter – die Haselotter (мідянка); das Nest – der Horst – das Gelege (гніздо).

Визначення концептуальних ознак, що репрезентуються ВФ слова, – одне з найцікавіших завдань, особливо при вивченні лексики флори та фауни. Існування в мові низки синонімічних найменувань для одного об'єкта живого світу пов'язане з його різними якостями, що по-різному і в різний час відкриваються людині. Наводячи приклади розбіжностей за ВФ при найменуванні одних і тих самих явищ, В. Гумбольдт зробив важливе зауваження: говорячи про ВФ мови, він підкреслював, що необхідно відшукати спільне джерело окремих своєрідностей, об'єднати розрізнені частини в органічне ціле. Певна ВФ характеризує не лише окремі слова або групи слів даної мови, вона проявляється як певна більш загальна установка у формуванні окремих найменувань [Гумбольдт 1964: 90].

Можлива також розробка типології найменувань не лише об'єктів та явищ навколишнього світу, але і людини. Асоціації та змістові відтінки, що створюються ВФ назв людини, мають широку національно-культурну своєрідність. Проте об'єднуючим фактором таких номінацій у різних мовах є оцінка людини з точки зору позитивності чи негативності. Точкою опори при виборі ознак номінації людини є явище чи дія, що неодмінно асоціюється або зі світом потворного, негативного (темрява, смерть, кров, зло і т. п.), або зі світом позитивного, прекрасного (добро, краса, життя, благо і т. п.).

Наприклад, укр. злодій, горлоріз, кровожер, кровопивця, людоджер;

рос. злодей, зложелатель. злопыхатель, злословец, головорез, кровопийца, людоед, чертолом;

англ. blood-sucker, cutthroat, hell-raiser, spitpoison;

нім. der Meuchelmörder, der Blutsauger.

Концептуальна ознака особливо в словах з негативною характеристикою має підсилений ефект, створює більш яскраве, експресивне уявлення про людину. ВФ таких ознак впливає на вольову та емоційну сфери носія мови.

Таким чином, дослідження та класифікація внутрішньоформних концептуальних ознак у споріднених та неспоріднених мовах дозволяє здійснити квантитативне сприйняття навколишнього світу. У даному контексті ВФ слова являє собою особливий чуттєво-мисленнєвий світ, який кожен мовець і нація загалом несе в собі і який зумовлює національно-культурну та мовну специфіку.

БІБЛІОГРАФІЯ

Гак 1998 – Гак В.Г. Языковые преобразования. – М.: Языки русской культуры, 1998. – С. 202.

Голянич 1997 – Голянич М.І. Внутрішня форма і художній текст. – Коломия: Вік, 1997. – С. 25.

Гумбольдт 1964 – Гумбольдт В.О. О различии строения человеческих языков и его влияние на духовное развитие человеческого рода // Звегенцев В.А. История языкознания XIX-XX веков в очерках и извлечениях, Т. 1, М., 1964 – С. 90.

Маслова 1997 – Маслова В.А. Введение в лингвокультурологию. Уч. пособие. – М.: Наследие, 1997. – С. 50.

Снитко 1990 – Снитко Е.С. Внутренняя форма номинативных единиц. – Львов: Світ, 1990. – С. 26.

Топорова 1994 – Топорова Т.В. Семантическая структура древнегерманской модели мира. – М.: 1994 – С. 3.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Богаткіна Надія Сергіївна – аспірантка кафедри російського і загального мовознавства КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: контрастивна лінгвістика, лексикологія.

NEOLOGISMS AND CONTEMPORARY AMERICAN CULTURE

Olexandr Bondarenko (Kirovohrad)

Дана стаття присвячена актуальній проблемі сучасного лінгво-американознавства, зокрема, відображенню та інтерпретації неологізмами амери-

канської культури та шляхів моделювання ними реальності цієї культури. Автор аналізує сучасні напрямки американської культури та їх відображення у мові за допомогою нових слів.

This article is devoted to a vital problem in the field of contemporary American studies, namely, to the way neologisms reflect and interpret the newness of American culture and how they construct the reality of this culture. The author analyzes contemporary trends in American culture and their reflection in the language with the help of new words.

Using the view of language as a reality constructor makes it possible to raise an interesting problem in the field of contemporary American studies (the multidisciplinary study of distinctive features of American culture and society): what labels and interpretations do American English neologisms provide us with to face the newness of American culture? What is the reality like that Americans are constructing with their language and within which they live?

A study of new words is more than a stroll down *memory lane*, they are in use, doing what language does — carving out an interpreted reality, within which people live, think, and act [Gozzi 1990:2]. Thus this paper's objective is to make some preliminary generalizations on the trends and processes in contemporary American culture highlighted by new words. We will attempt to map areas of experience in the American culture in the last quarter of the 20th century through the content analysis of the entries of the dictionary of new words:

1. J. Green (1991). Bloomsbury. Dictionary of New Word.
2. J. Kurian (1998). NTC's Dictionary of the U.S.A.: a Practical Guide to American Language and Culture.
3. S. Lerner (1993). Trash Cash, and Flatliners: a Dictionary of Today's Words.
4. B.A. Pythian, R. Cox (1997). A Concise Dictionary of New Words.

The objectives addressed demand clarification and explanation of such notions as *culture*, *language-and-culture relations*, *neologisms*.

For the last couple of decades, *culture* has been the coin of the realm in both popular and academic discussions. According to Hector Hammerly, there exists over 300 definitions of culture [Hammerly 1982:513]. A major problem in defining this notion is the breadth of its content. The simplest and perhaps most useful classification, in our opinion, has been given by H. Hammerly [1982:513] who distinguishes between:

– **information (or factual) culture**, i.e. the sorts of things an average native speaker knows, including history, geography, general knowledge, etc.;

– **behavioural culture**, i.e. the way people typically behave towards each other, their attitudes, values, and lifestyles;

– **achievements (or accomplishment) culture**, i.e. artistic and literary achievements (traditional Culture with a capital C).

If you want to have a social and anthropological look at contemporary American society aiming at studying and describing the variety and significance of human experiences, an authentic approach would be to study culture as the way of living, thinking and acting in a social group, i.e. behavioural culture.

One of the trendy buzz words of the late 1980s describing American culture is *postmodernism*. This term has been used to describe and analyse central aspects of this culture and social life. Dominic Strinati has outlined the following five distinguishing features which characterize postmodernism:

(1) **the breakdown of the distinction between culture and society**, i.e. popular cultural signs and media images increasingly dominate the people's sense of reality, and the way they define themselves and the world around them;

(2) **an emphasis on style at the expense of substance and content**, i.e. in postmodern world, surfaces and style have become more important and evoked in their turn a kind of 'designer ideology';

(3) **the breakdown of the distinction between high culture(art) and popular culture**, one aspect of this process being that art becomes increasingly integrated into the economy both because it is used to encourage people to consume through the expanded role it plays in advertising and because it becomes a commercial good in its own right; in the postmodern world, art is about consumption;

(4) **confusions over time and place**: because of the speed and scope of modern mass communications, because of the relative ease and rapidity with which people and information can travel, time and space become less stable and comprehensible, more confused, more incoherent. Postmodern popular culture is a culture *sans frontieres* (without frontiers), outside history.

(5) **the decline of the 'meta-narratives'**, i.e. postmodernism rejects the claims of any theory to absolute knowledge or of any social practice to universal validity [Strinati 1998:40-41].

Thus postmodernism can be treated as an umbrella term reflecting many of the unique changes in aesthetic experience of contemporary American society, though not all scholars accept this term. Raymond Gozzi suggests the term *hyper-modern era* instead of *postmodern* one, grounding his point of view that the frantic rush for the new, «the modern», now has more outlets, more venues, more consumer goods, *but* selling, money, wealth – the

fundamental forms of social exchange in the «modern» industrial world, have not changed, they are *still* the determinants of success in present-day society [Gozzi 1996].

Trying to explain the reasons for the emergence of postmodernism at this particular historical, political and cultural juncture, scholars name the involvement and centrality of media, global communications systems and technological change [Strinati 1998:40].

Analyzing the relation of language and culture Alexandro Duranti, the author of *Linguistic Anthropology*, quotes Harry Hoijer, who insisted that one should think of language in culture, but not just of language and culture [Duranti 1997:336]. Duranti supports Levi-Strauss' thesis that *to say language is to say society*, i.e. through repetitive, recursively linked and yet not necessarily identical communicative acts that society is reconstructed [Duranti 1997:337].

Many new names have been suggested for the new society that was seen emerging in the U.S.A. between 1961 and 1990: *technetronic society* (shaped by advances in technology and communications), *cyberculture* (served by cybernated industry), the information society, a service economy, a media society, all are the terms which capture some aspects of the changes [Gozzi 1990:5]. Obviously, American culture needs to be studied in many different ways to be comprehended. Focusing on the new words generated in this period can be one of many methods giving a more in-depth story of the changes, trends and tendencies occurring so quickly in present-day society. The study of new words in American English has been in the center of attention of numerous scholars [Estrin, Mehus 1974; Томахин 1982; Gorrell 1994; Barnhart, Metcalf 1997; Flexner, Soukhanov 1997].

Our technique for observing American neologisms will be the content analysis of the entries in the dictionaries of new words given above. We coded each definition of each word into a category to determine from what discourse it came. All the experimental material has been categorized into the following groups:

1. Lifestyles and People:

- (1) *Concepts, ideas, symbols*;
- (2) *People and actions*: words related to social, cultural, ethnic, gender, sexual, age, achievement identities, roles, and stereotypes;
- (3) *Consumerism* (food, drink, fashion, shopping, everyday life trivia, fitness fads, drugs and sex);

2. Life in a technetronic society (computers, car culture, gadgetry).

3. Communication:

(1) *Interpersonal communication*: descriptive words, in-words, catchy phrases;

(2) *Mass communication*: the press, TV, advertising .

4. **Cultural Products** (literature, art, movies, cultural icons).

As the content analysis shows neologisms related to the category *Life in a Technetronic Society* constitute half of the surveyed new words, e.g., *virtual reality* (a computer technology interacting in real time with a user who creates changes in a multimedia-generated environment), *art truck* (a cargo van that has been converted into a colourful living space on wheels), *videophone* (a new phone system that will allow subscribers to see as well as hear each other over phone lines).

This confirms the thesis that contemporary American culture is a culture preoccupied with technology [Gozzi 1990:10].

The category *Lifestyles and People* appears to comprise the second richest group of neologisms. This category includes several sub-categories with *consumerism* and *people and action* neologisms being the most interesting lexical group. Much experience in the consumer society can be metaphorically described by **addiction**, as such new words give evidence of being addicted to food, shopping, drugs, entertainment: *junk food junkies* (people who are fond of food of a low nutritional value but high in calories), *couch potatoes* (lazy persons whose favourite occupation is watching television and taking no exercises), *pluggies* (modern day people known as creatures of comfort and convenience, overstimulated by artificial intelligence but underexposed to genuine experience and the virtues of patience), *druggies* (*drug-takers*). The second generalization is that present-day American culture is obsessed with the love of the new. With the mass media constantly promoting the latest, new products; with the economy geared to producing soon-to-be obsolete fashionable consumer goods, this period produced a culture of *neophiliacs* [Gozzi 1990:76].

As far as *People and actions* neologisms are concerned, here we find many terms of denunciation, stereotyping and ridiculing, e.g., a *turkey* (a stupid, foolish or inept person), a *nerd* (an unpleasant, unattractive, ineffectual person), a *scumbag* (a dishonest person), a *dork* (vicious person), a *crazie* (someone who can become dangerous). All these terms of denunciation indicate that the culture places great store by competence and intelligence, and gets angry at those who do not display these qualities [Gozzi 1990:52].

Communication category contains neologisms describing critical, hostile, or defensive communication. We have found the following neologisms to describe talking, communicating: *one-on-one*, adj (in direct confrontation with one other person), *to trip* (to lie to, as in *Are you tripping*

me about that), *wheneve* (a person who exasperates listeners by continually recounting tales of his or her experiences and exploits), *to diss* (to treat disrespectfully, insult, snap).

Our analysis of the *Cultural Products* group proves some of the above mentioned features of postmodernism: the domination of style over substance and content and the breakdown of the distinction between high culture (art) and popular culture. The following examples that show the poor quality and low cultural level of the product are good illustrations of these tendencies: *blue movie* (an obscene or indecent film displaying sexual activity), *slasher* (video tapes of movies that feature violence, such as *Friday the 13-th*), *boy-meets-girl* (a standard sentimental love story).

Our general surmise can be that the new words coined at a certain period can be guides to the culture of a nation. As far as present-day American culture is concerned, the content analysis of American English neologisms undertaken by us confirms the thesis supported by many scholars: this culture has achieved great technological power and affluence, but somehow is losing control over its lifestyles and has less security for an individual.

BIBLIOGRAPHY

- Томахин 1982 – Томахин Г.Д. Америка через американизмы. Москва: Высшая школа, 1982. – 255 с.
- Rock to Silicon Valley. Oxford University Press, 1997. – 472 p.
- Gorrell 1994 – Gorrell Robert. Watch Your Language. University of Nevada Press, 1994. – 218 p.
- Gozzi 1990 – Gozzi Raymond. New Words Barnhart, Metcalf 1997 – Barnhart David, Metcalf Alan. America in So Many Words. Boston-New York: Houghton Mifflin Company, 1997. – 308 p.
- Duranti 1997 – Duranti Alexandro. Linguistic Anthropology. Cambridge University Press, 1997. – 398p.
- Estrin, Mehus 1974 – Estrin Herman, Mehus Donald. The American Language in the 1970s. Boyd and Fraser Publishing Company, 1974. – 137 p.
- Flexner, Soukhanov 1997 – Flexner Berg Stuart, Soukhanov Anne H. Speaking Freely: A guided tour of American English from Plymouth and a Changing American Culture. Columbia: University of South Carolina Press, 1990. – 124 p.
- Hammerly 1982- Hammerly Hector. Synthesis in Second Language Teaching. Second Language Publications, 1982. – 693 p.
- Strinati 1998 – Strinati Dominic. Postmodernism and Popular Culture //The Media Studies Reader. Edited by Tim O’Sullivan and Yvonne Jewkes. London: Arnold, 1998. – P. 40-47.

DICTIONARIES

- Green 1996 – Green J. Bloomsbury Dictionary of New Words. М.: Персей, Вече, 1996.–352 p.
- Knowles, Elliot 1997 – Knowles E., Elliot J. The Oxford Dictionary of New Words. New York: Oxford university press, 1997.-349 p.

Lerner 1993 – Lerner S., Belkin G.S. Trash Cash, Fizzbos, and Flatliners: a Dictionary of Today's Words. Boston-New York: Houghton Miffling Company, 1993.-221 p.

Phythian, Cox 1997 – Phythian B.A., Cox R. A Concise Dictionary of New Words. Lincolnwood (Chicago), Illinois: NTC Publishing Group, 1997.-264 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Бондаренко Олександр Сергійович – студент п'ятого курсу факультету іноземних мов, магістрант.

Наукові інтереси: теорія перекладу, порівняльна типологія, сучасне американознавство.

СИНТАКСИЧНІ СТИЛІСТИЧНІ ПРИЙОМИ У СТВОРЕННІ РЕЛЬЄФНОЇ ТА ДИНАМІЧНОЇ ОЦІННОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ СТЕРЕОТИПНОГО ПЕРСОНАЖУ ПРИГОДНИЦЬКОГО ТВОРУ

Тетяна Борисова (Херсон)

У лінгвостилістиці існують різні засоби створення образу персонажу художнього твору. Пропонована стаття присвячена питанню про особливості функціонування синтаксичних стилістичних прийомів у створенні рельєфної динамічної оцінної характеристики стереотипного персонажу пригодницького роману.

Linguistic stylistics has a lot of devices of character drawing in fiction. This article investigates syntactic stylistic means used for dynamic character drawing employed in adventure novels.

Особлива чіткість морально-етичних критеріїв у пригодницьких творах зумовлює поділ головних діючих осіб на «позитивних» та «негативних» та детермінує певну статичність, стереотипність їх образів. Ці діючі особи – стереотипні персонажі – відрізняються від інших константною постійністю своїх основних рис та ознак, які, зазнаючи незначних змін, легко «переселяються» з одного твору до іншого. Засоби та прийоми репрезентації персонажа в основному визначаються зовнішніми ознаками, які автор відбирає для передачі конкретної уяви про образ. Організація мовного матеріалу описів та її використання у художньому творі залежать від тієї мети, яку поставив перед собою письменник, зображуючи того чи іншого персонажа. Вона тісно пов'язана з сутністю образу діючої особи, одним із засобів розкриття якої є портрет. Дана стаття присвячена розгляду деяких

особливостей портретного опису образів стереотипних персонажів (СП) – Героя та Антагоніста – у художніх текстах пригодницьких творів англомовної літератури XIX – XX ст., а саме: рельєфу та динаміці як принципам організації мовного матеріалу цих описів.

Як справедливо відзначає В.Н.Телія [Телія 1986: 14], необхідність впливу на адресат при позначенні позамовних сутностей може бути здійснена декількома засобами, але найбільш економним із них є сполучуваність в одному слові й номінативної, й прагматичної функції, а умовою комунікативно-прагматичного успіху є апеляція до емоційного сприйняття повідомлення, що, звичайно, досягається за рахунок образності, яка створюється різними тропами та фігурами мови. Під стилістичною функцією мовних одиниць звичайно розуміється їх зображувальна роль та цільове призначення у контексті – додаткове по відношенню до основної мети будь-якого висловлювання, до повідомлення думки. Такими додатковими цілями можуть бути: вплив на уяву читача та збудження у нього естетичних переживань, досягнення найбільш повної точності та стислості у викладі і т.п. Цілеспрямоване використання стилістичного прийому на будь-якому відрізку висловлювання певним чином експресивно забарвлює дане висловлювання, неминуче веде до появи додаткових контекстуальних відтінків, додаткової інформації. Отже, образні засоби мови роблять оповідання більш яскравим, чітким, виразним – **рельєфним**. Особлива виразність може досягатися не тільки за рахунок надання окремим словам тих чи інших адгерентних конотацій, але й завдяки їх особливому розташуванню по відношенню один до одного. Однією з закономірностей контекстуальної взаємодії засобів різних рівней мови у художньому тексті є синтаксичне і, як його наслідок, інтонаційно-акцентне виділення слів, які будують логічний або експресивний центр висловлювання. Головною функцією переважної більшості синтаксичних стилістичних прийомів є висунення певної одиниці висловлювання на перший план за рахунок її специфічного розташування у висловлюванні. Основними засобами виділення слова або словосполучення у портретному описі СП, які сприяють рельєфності викладу, є експресивний порядок слів (стилістично перше або останнє місце у реченні, відокремлення та, як засіб посиленого виділення, парцеляція (ізоляція)).

Прикладами інверсії можуть бути такі речення, де означення, виражене прикметником, займає кінцеву позицію:

‘Hang him over the yard,’ he cried, his deep voice harsh and angry [Sabatini: 76].

Стилістичний ефект актуалізації елемента висловлювання мають і конструкції, де дієприслівниковий зворот, що звичайно стоїть після присудка, займає постпозицію:

With a spiteful smile he suggested, 'Go ahead, my girl' [Allan: 131].

Передувати підмету (особливо при прямій мові у розмовному стилі) може також предикатив, виражений іменником:

'A drinker of blood he is !' [Sabatini: 146].

Отже, ознаки СП, які виражені у словах або словосполученнях, що виділені, та не змінюють своєї синтаксичної функції, лексичного та граматичного значення, набувають особливого акценту, додаткової змістовної та емоційної значущості. Таким чином, порядок розташування елементів речення, поряд із його довжиною та загальною структурою, входить у число факторів, які сприяють збільшенню змістовної ємкості портрета СП та його виразності, рельєфності.

Певну експресію та, як наслідок, стилістичну значущість мають структурні типи речень, у яких відбувається транспозиція значення граматичних засобів зв'язку між членами речення або між реченнями. До них відносяться відокремлення та парцеляція, які нерідко використовуються авторами при реалізації рельєфного опису СП. Відокремлення, стилістичною функцією якого є підкреслення, втілення значення, яке міститься у цьому члені речення, надає оповіданню виразного, яскравого, рельєфного характеру. Відокремленню може піддаватися будь-який другорядний член речення, але частіше усього, особливо у портретних описах персонажів у художніх текстах, зустрічається відокремлення означення. Наприклад:

He saw the young man's eyes, intent, clever... [Thomas: 35]. Her eyes met his, cool and almost defiant [L'Amour: 12].

Саме завдяки відокремленню означень ('intent', 'clever', 'cool and ... defiant') у наведених вище прикладах, автори акцентують увагу читача на якостях-ознаках, які виражені виділеними прикметниками та які є важливими складовими деталями портретів Героя та Антагоніста.

Фактичний матеріал нашого дослідження свідчить і про використання парцеляції, яка є специфічним прийомом експресивного синтаксису, що характеризується навмисним розчленуванням єдиної синтаксичної структури на дві або більше частини, які інтонаційно ізольовані, відокремлені одна від одної паузою [Морховский 1991: 159] (на письмі – крапкою або її еквівалентами). Парцеляція, що використовується у портретних описах СП, виконує характерологічну, описову функції, конкретизуючи та посилюючи ознаки персонажів, що зображаються. При парцеляції слово, словосполучення або речення, які

виділяються, набувають великої смислової та емоційної виразності. Наприклад, у романі К. Томаса «The Bear's Tears» автор підкреслює презирливий, зневажливий вираз очей Антагоніста, виділяючи такий момент висловлювання, як 'and visible contempt' у самостійне речення та роблячи його більш вагомим у змістовому відношенні:

There was an evident cruel amusement in his eyes. And visible contempt – [Thomas: 109].

За допомогою парцельованої конструкції, яка представлена не в авторському мовленні, як у попередньому прикладі, а в прямій мові персонажа, описується погляд Антагоніста – капітана Нортвуда – у романі К. Масі «Polmarran Tower». У парцеляті, який приєднаний до базової частини асиндетично, міститься також зовнішня ознака 'icy hue' – «льодяний відтінок» кольору його очей:

Captain Northwood was silent for too long. His eyes peered out from their deep sockets, watching me. Disturbing me with their icy hue... I felt certain that my last remark could not have held any great appeal for a grim-faced old sea captain [Massey: 40].

Дана характеристика, що посилена ізоляцією, красномовно повідомляє й про характер особи, яка зображається.

Як свідчить вибірка, семасіологічні синтаксичні стилістичні засоби можуть конвергувати з іншими стилістичними прийомами, що підвищує загальну образність висловлювання та підсилює суб'єктивну модальність викладу, що веде до однозначного відкриття авторської точки зору. Як відзначено М. Ріфатером [Riffater 1959: 172], кожний стилістичний засіб, використаний окремо, є виразним. У разі спільного використання експресія, що міститься у одному з них, накладається на експресію інших, та у результаті накопичення декількох стилістичних прийомів загальний стилістичний ефект значно підвищується. Посилення експресивності стилістичних засобів за рахунок їх взаємодії можливо простежити на прикладі даного авторського портретного опису:

For an instant Mr. Goldfinger's pale, china-blue eyes opened wide and stared hard at Bond. They stared right through his face to the back of his skull. Then the lids dropped, the shutter closed over the X-ray... [Fleming: 27].

Початок цього прикладу містить ряд епітетів, які описують форму та колір очей Антагоніста – містера Голдфінгера, відкриває цей ряд слово 'pale', яке визначає сприйняття наступного епітету: досить нейтральне 'china-blue' починає сприйматися як «негарні, невиразні». Далі йде додаткове речення у функції епітета, яке описує одночасно й особливість погляду й характер персонажа ('hard'). Останнє речення

містить образне метафоричне порівняння: пронизливість погляду містера Голдфінгера передається уподібненням його рентгенівському промінню. Дане метафоричне порівняння виступає у романі Я. Флемінга «Goldfinger» у ролі характерологічної деталі, супроводжуючи появу Антагоніста у тексті:

Goldfinger turned his head an inch to the right. Bond saw the wide open X-ray gaze devour his neighbour [Fleming: 212].

Goldfinger was looking at him shrewdly. Now the eyes opened wide. The X-ray gaze pierced through to the back of Bond's skull [Fleming: 82].

Несподіваність порівняння загострює сприйняття та наповнює зображення новим додатковим змістом: навколо Антагоніста створюється аура ворожості, недовіри, небезпеки, яку він випромінює.

Наступний портрет також характеризується взаємодією стилістично виразних засобів та прийомів:

'He is a big man, – at a guess two inches taller from I, – broad at the hip and shoulders. Looks straight in your eyes. Big bones, big hands, big feet, long arms, rather slender waist for one of his size. Yet all this is the smallest part of him. His head is no better shaped than others you have seen in Boston, but I swear I have never seen one so well set. I wondered why I felt a kind of awe in his presence. I know now, there are three words that come to me as I think of him. They are *power, vitality, kindness*. I think that he has a mind as strong as our best pair of oxen and that God is driving it' [Bacheller: 34 – 35].

Як бачимо, в описі подається анафоричний повтор 'big bones, big hands, big feet', який передає сильне враження, що створює зовнішність Героя на оповідача. Що до етичних ознак, то вони характеризуються рядом абстрактних іменників у функції епітету: 'power', 'vitality', 'kindness'. Дані епітети виділені у тексті твору курсивом, що емоційно посилює думку, яка виражена у висловлюванні. Завершує портретну характеристику образне уподібнення сили розуму персонажа силі упряжі биків, яка керується Богом: 'A mind as strong as...pair of oxen...that God is driving..'. В цілому дане висловлювання характеризується розмовним характером, на що на рівні синтаксису вказують приєднувальні конструкції, які виражають «природний процес становлення думки, її формування та оформлення якби одразу» [Брандес 1990: 259], без попереднього обміркування та обробки форми.

Як відомо, головною функцією більшості синтаксичних стилістичних прийомів (інверсія, відокремлення, парцеляція) є висунення певної одиниці висловлювання на перший план за рахунок її специфічного розташування у тексті, що при описі образу СП дозволяє рельєфно, чітко виділити ті чи інші зовнішні та етичні ознаки, які

складають стереотип Героя або Антагоніста пригодницького твору. Однак при дослідженні портретних характеристик СП нами було відзначено той факт, що, крім функції актуалізації мовних одиниць, синтаксичні стилістичні засоби надають тексту опису **динамічного** характеру. Як відзначав С.К.Балухатий [Балухатый 1927: 22], увесь «мовний, жестовий та мімічний матеріал» тексту яскравою експресією, емоційністю та категоричністю свого тону накладає відбиток сили та прискореного темпу на оповідання. Як показує фактичний матеріал, ефект динаміки досягається, в основному, за допомогою таких синтаксичних виразних стилістичних засобів та прийомів, як наростання (градація), еліпсис, асиндетон, перелік, які характеризуються здатністю виділяти, підкреслювати та, тим самим, створювати або посилювати не тільки емоційність та експресивність, але й оціночність висловлювання.

Вибірка свідчить про те, що найбільш ефективним та розповсюдженим у даному випадку є градація, – стилістичний прийом, який міститься у певному соположенні декількох компонентів висловлювання до одного референта у порядку наростання експресивності, емоційної напруги [Мороховский 1991: 195]. Цей прийом широко використовується у художній прозі для створення яскравої, образної, експресивнозabarвленої характеристики як зовнішності, так і моральних якостей діючих осіб. Функцію стилістичного прийому наростання у подібних висловлюваннях можна зазначити як оцінно-характеристичну. Наприклад:

His features were narrow, dark, intense [Thomas: 150].

Eldon's voice was light, sarcastic, stinging [Thomas: 181].

Як бачимо з наведених вище прикладів, градація може здійснюватися не тільки «загальнономовними» синонімами, але й контекстуальними. У даних сегментах із роману К.Томаса «Captain Blood Odyssey» виразність, експресивність наростання в описі Елдона (Антагоніста) посилюється за допомогою безсполучникового зв'язку – асиндетона.

Прийом наростання характеризується поєднанням із різними стилістичними засобами. Їх спільне використання у тексті художнього твору, звичайно, спрямоване на досягнення однієї стилістичної мети – поступового підвищення напруги оповідання з доведенням його до кульмінаційної точки. Наприклад, градація часто створюється за допомогою повтору, який слугує засобом емоційного та логічного посилення значення висловлювання; у наступному прикладі автор роману «Captain Blood Odyssey» привертає увагу читача до

особливостей голосу Героя, бо, за його думкою, саме голос передає характер персонажа:

He had a pleasant voice. It was a voice that could be soft and kind or command in such a way as to compel obedience. Indeed, the man's whole nature was in his voice... [Sabatini: 10].

Визначивши спочатку голос персонажа як просто «приємний» ('pleasant'), автор послідовно збільшує (як структурно, так і семантично) об'єм означень ('a voice that could be soft and kind or command in such a way as to compel obedience'), та, нарешті, приходять до висновку, вкрай емоційному за своєю суттю: 'the man's whole nature was in his voice'.

У наступному прикладі градація поєднується з анафоричним повтором, монотонність якого є фоном, на якому особливо яскраво виявляється семантика елементів наростання:

...His cold grey eye looking through, or over...; his iron-grey hair and moustache, his iron-firm chin and mouth, suggesting the iron that had entered into his soul and made him the hard, cold, bitter person that he was, lonely, aloof, and self-sufficing [Wren: 589].

Від опису зовнішності персонажу ('cold grey eye'; 'iron-grey hair'; 'iron-firm chin and mouth') письменник переходить до характеристики його характеру: субстантив 'iron' сполучується з цілою низкою епітетів ('hard', 'bitter', 'cold', 'aloof', 'self-sufficing'), описуючи персонаж у одному емоційному напрямку та створюючи образ похмурої, гордовитої, холодної людини з «залізною» душею.

Прикладами реалізації принципу динаміки в організації мовних одиниць в описі СП можуть бути також наступні портретні характеристики:

'Come, now, march', interrupted he; and I never heard a voice so cruel, and cold, and ugly [Stevenson: 34].

Епітети, що використовуються у даній характеристиці ('cruel', 'cold', 'ugly'), інтенсифіковані навмисним порушенням нормативного порядку слів у реченні – інверсією, а також вживанням сполучників, що зумовлено типом викладу у даному уривку – мовленням персонажа. Неочікуване порушення конструкції притягує та активізує увагу читача та посилює значення останньої, кульмінаційної частини висловлювання.

Отже, значенню мовленнєвих одиниць, які реалізують наростання, властиве перебільшення емоційно-оцінних характеристик. Стилістичний прийом градації є ефективним засобом впливу на почуття читачів, та емоційна «завищеність» деяких слів сприяє привертанню

максимальної уваги саме до тих частин оповіді, які за задумом автора мають бути особливо відзначені.

Крім градації, значну експресію у створенні динамічного опису СП має перелік: мікроструктури тексту з ланцюговою багаторазовою номінацією, коли однорідні прикметники характеризують один і той же об'єкт та мають єдину аксіологічну спрямованість. Наприклад:

Devitt's cold fury was setting into shrewd, driving, fighting skill [L'Amour: 146].

Goldfinger's gold-lust was too strong, too ruthless, too dangerous to be allowed the run of the world [Fleming: 157].

Як ми бачимо з наведених прикладів, перелік може включати у себе паралельні структури, що використовуються як засіб суб'єктивної оцінки персонажа:

Petrinin laughed... His amusement seemed as deep as his bitterness, as deep as his inhumanity [Thomas: 261].

Компоненти, які складають паралельні конструкції, об'єднуючись у логіко-змістовному плані, дають можливість збирати різні ознаки, факти, «розгортати» їх на різних структурних рівнях. Однотипність конструкцій ефективно доводить до свідомості читача синонімічні зв'язки та семантичну еквівалентність одиниць, розташованих поряд, а також принцип наростання фактів, що викладаються за ступенем їх важливості.

Як засіб динамічного опису СП у художніх творах використовується також такий виразний засіб, як еліпсис – пропуск елемента висловлювання, який легко відтворюється у даному контексті або ситуації. Наприклад:

Petrinin laughed... His amusement seemed as deep as his bitterness, as deep as his inhumanity [Thomas: 261].

A great one. Strong. Intelligent. A good man [Clavell: 169].

Опущення головних членів речення у даному прикладі, який характеризує Героя роману Дж.Клавела «Shogun», приводить до збільшення семантико-стилістичного навантаження на елементи, які експліцитно виражають позитивну оцінку якостей персонажа.

Таким чином, проаналізований фактичний матеріал вказує на те, що, роблячи портретний опис СП чітким та виразним, мовні засоби, які створюють рельєфність, уточнюють набір стереотипних ознак Героя та Антагоніста та акцентують увагу на основних із них. Головними засобами виділення слова або словосполучення у портретному описі СП, які роблять виклад рельєфним, є експресивний порядок слів – інверсія, відокремлення та парцеляція. Принцип динаміки реалізується

у тексті портретних характеристик СП пригодницьких творів за допомогою градації, яка виникає внаслідок використання повторів, переліку та еліпсиса. Даний принцип сприяє збільшенню ступеня експресивності семантики лексичних одиниць, які входять у структуру оцінних портретних описів стереотипного персонажа.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Арнольд 1981 – Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка. Стилистика декодирования. – М: Просвещение, 1981. – 295 с.
Балухатый 1927 – Балухатый С.К. К поэтике мелодрамы // Поэтика. – Л., 1927. – 202 с.
Брандес 1990 – Брандес М.П. Стилистика немецкого языка. – М: Высшая школа, 1990. – 320 с.
Кузнец 1960 – Кузнец М.Д., Скребнев Ю.М. Стилистика английского языка. – Л.: Учпедгиз, 1960. – 173 с.
Мороховский 1991 – Мороховский А.Н., Воробьева О.П., Лихошерст Н.И., Тимошенко З.В. Стилистика английского языка. – К: Выща школа, 1991. – 272 с.
Телия 1986 – Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. – М.: Наука, 1986. – 142 с.
Riffater 1969 – Riffater M. Criteria for Style Analysis // Word. – 1959. – Vol.XV, N.1. – P.1-48.
Allain – Allain M. The Silent Executioner. – L., 1987.
Bacheller – Bacheller I. The Master of Chaos. – N-Y. – 1933.
Clavell – Clavell J. Shogun. – L., 1976.
Fleming – Fleming I. Goldfinger. – N-Y., 1994.
L'Amour – L'Amour L. Guns of the Timbertown. – N-Y., 1983.
Rosenberg – Rosenberg J. Hour of the Octopus. – N-Y., 1994.
Sabatini – Sabatini R. Captain's Blood Odyssey. – L., 1969.
Stevenson – Stevenson R.L. Treasure Island. – N-Y., 1956.
Thomas – Thomas C. The Bear's Tears. – L., 1985.
Wren – Wren P.C. Beau Geste // Five Classic Adventure Novels. – L., 1995.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Борисова Тетяна Сергіївна – викладач, аспірантка кафедри англійської мови та методики її викладання Херсонського державного педагогічного університету.

Наукові інтереси: функціонування стилістичних засобів та прийомів в англомовних художніх текстах.

СЕМАНТИКА КОРЕНЕВИХ ІНТРАНЗИТИВІВ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ДІЇ

(парадигматичний аспект)

Сергій Вапіров (Запоріжжя)

На сучасному етапі розвитку лінгвістики особливий інтерес викликають семасіологічні дослідження лексики з урахуванням її когнітивного аспекту. Здійснене в статті дослідження на матеріалі кореневих інтранзитивів сучасної німецької мови суттєво доповнює складений в науці теоретичний доробок. Розгляду підлягають такі аспекти, як віднесеність дії до понятійної сфери, природа референта, наявність у значенні дієслів семантичних ознак, які б відображали його окремі фрагменти.

Modern semasiological studies of lexicon cognitive aspect are of particular interest. The article deals with an innovative approach to the root intransitives of modern German. The author discusses the notion sphere of the verbs of action, the nature of referent, the semantic signs in the meanings of the verbs of action reflecting their individual fragments.

Системний характер лексики визначається перш за все наявністю різноманітних відношень між словами як елементами системи: смислових, граматичних, словотворчих, етимологічних, стилістичних і т.д. Не підлягає сумніву, що слово являє собою мікросвіт, у якому відображується який-небудь шматочок реальної дійсності [Филин 1982: 271]. Тому сама природа семіозиса корелює з об'єктивно існуючими відношеннями у світі речей, процесів, явищ. Отже, дієслово, наприклад, часто вважається виразником дії або стану [Современный русский язык 1988: 214].

Зупинимось на референційній сфері «дія», представленій кореневими інтранзитивами сучасної німецької мови. Показник неперехідності не тільки визначає кількісний склад корпусу, але й є релевантним для моделювання його семантичної структури, яка безпосередньо виводиться з видів суб'єктної спрямованості, позначеної дієсловами дії. Приділення уваги саме кореневим інтранзитивам пов'язано з пошуком базисної структури словникового складу мови, яка в подальших дослідженнях може бути проаналізована у всіх словотвірних модифікаціях.

Дієслова дії відкривають у своїй семантичній структурі ряд особливостей. У першу чергу, слід зазначити, що вони відображають взаємодію суб'єкта з навколишньою дійсністю з метою її пізнання, збереження або перетворення. У такому відношенні до дійсності

полягає активність та динамічність суб'єкта, посередньо (у деяких випадках і прямо) імплікована в семантиці дієслова.

Виходячи з кількісних показників, першою ЛСГ, яка підлягає семантичному аналізу, є група дієслів з узагальненим значенням «звукотворення». Компонентний аналіз значень показує, що їх семантика має яскраво виявлену антропоцентричну спрямованість. У першу чергу ця спрямованість виявляється в тому, що більша частина саме кореневих інтранзитивів, яка об'єднується цією конфігурацією, може референційно співвідноситись із мовною діяльністю людини, відображаючи її головні семантичні нюанси. До того ж слід зазначити, що подібна спрямованість зумовлює значною мірою розвиток полісемії дієслів. Прикладом може служити дієслово *lamentieren*, структура значення якого дає підстави для включення його за набором семантичних ознак у декілька розрядів лексики, яка передає характеристику мовлення людини.

Другим показником антропоцентризму ЛСГ може бути той факт, що при вербалізації звукових процесів, які відносяться понятійно до розряду «механічних», або «натуральних» (природних), використовуються переважно ономапоетизми, тобто звуконаслідувальна лексика: *gurren* – “kehlige, dumpfe, weich rollende, langgezogene Toene in bestimmten Abstaenden von sich geben”, *meckern* – “(von Ziegen) [langgezogene] helle, in schneller Folge stoЯweise unterbrochene Laute von sich geben”, *muhen* – “(vom Rind) bruelen”, *klirren* – “ein klirrendes Geraeusch verursachen”, *rasseln* – “[mit einer Rassel] ein Rasseln erzeugen”, *rascheln* – “ein raschendes Geraeusch erzeugen”, *schwirren* – “ein helles zitterndes Geraeusch hervorbringen, hoeren lassen” і т.д. Багато з наведених дієслів мають відвигукове походження, і це прозоро виявляється не тільки в їх словотвірній структурі, але й у формулах тлумачення до них у словнику. Такі вигуки видаються тваринами або птахами, і це формально відбито у тлумаченнях лексем вказівкою на суб'єкт звуковираження, що виступає як додатковий семантичний компонент у формулах. Основою для утворення цієї лексики виступає слухове сприйняття звуків самою людиною [Капріловська 1985: 106].

Таким чином, аналіз уже на цій стадії дозволяє стверджувати, що тільки неперехідні дієслова ЛСГ з узагальненим значенням «звукотворення» відображають значний сегмент мовної картини світу носіїв німецької мови.

Модель семантики ЛСГ дієслів з узагальненим значенням «діяльність» свідчить про те, що її конституенти мають антропоцентричну спрямованість, яку можна було визнати одвічною,

навіть більше, ніж у дієслів звукотворення. Це пов'язано з тим, що головною та невід'ємною формою людського буття є саме трудова діяльність, у результаті якої людина змінює навколишній світ і реалізує свою свідому мету. Саме тому в семантиці дієслів цієї групи простежуються якісні характеристики діяльності, які об'єктивно зумовлені якостями відображеного фрагменту дійсності. Специфіка аналізованих дієслівних одиниць полягає в тому, що вони здатні відображати як найбільш загальні уявлення про яку-небудь діяльність (*schriftstellern* – “als Schriftsteller arbeiten, sich schriftstellerisch betätigen”, *schauspielern* – “(ohne Ausbildung, ohne Koennerschaft) als Schauspieler auftreten”, *holzen* – “Bäume faellen [u. zu Brennholz zerschlagen]”, *hamstern* – “Hamsterkäufe vornehmen”, *tischlern* – “[gelegentlich u. ohne eigentliche Ausbildung] Tischlerarbeiten verrichten”, *schlossern* – “[gelegentlich u. ohne eigentliche Ausbildung] Arbeiten eines Schlossers verrichten”), так і включати до свого значення семантичні ознаки інструмента (*baggern* – “mit einem Bagger arbeiten”, *chauffieren* – “ein Kraftfahrzeug fahren”, *grubbern* – “mit einem Grubber arbeiten”, *morsen* – “mit dem Morseapparat Morsezeichen geben, eine Nachricht uebermitteln”) та засобу виконання (*troedeln* – “beim Arbeiten, Taetigsein, Gehen langsam sein, nicht zuegig vorankommen, die Zeit verschwenden”, *lungern* – “nichts zu tun wissen und sich irgendwo untaetig aufhalten”, *biestern* – “schwer arbeiten, schuften”, *bueffeln* – “angestrengt lernen, sich etw. einpauken”, *barabern* – “hart arbeiten”, *klotzen* – “hart arbeiten”, *roboten* – “schwer arbeiten, sich plagen”, *malochen* – [koerperlich] schwer arbeiten).

Щодо парціального задіявання тіла, то хоч воно і вважається одним з різновидів руху, проте має інші якості, не пов'язані з просторово-часовими характеристиками, головними атрибутами переміщення. Цей вид дії розуміється саме як довільне задіявання людиною (або твариною) частини свого тіла, не пов'язане з яким-небудь іншим виявом їхньої активності. Тому включення до групи конститuentів, які б указували на більш комплексні дії, як наприклад, уживання їжі або звукотворення, було б не зовсім правильним (хоч у цих дієслів і є імплікований інструментальний компонент).

Дієслова парціального задіявання тіла в більшості своїй антропоцентричні. Через їх спрямованість у межах групи представлені, головним чином, конституенти з компонентом, який називає частину людського тіла. У одних дієслів цей компонент імплікується в структуру лексичного значення: *fummeln* – “mit den Haenden tastend, suchend sich zu schaffen machen”, *gestikulieren* – “heftige Bewegungen mit Armen und

Haenden ausfuehren [um sich verstaendig zu machen]”, *manipulieren* – “bestimmte Handgriffe an jmdm., etw. ausfuehren, hantieren”, *wuscheln* – “mit der Hand durch die vollen Haare fahren”. В інших його експлікація облігаторна і реалізується включенням до дистрибуції елементів, що являють собою інструментальну характеристику чи спрямованість дії, яка позначається: *agieren* – “etw. lebhaft bewegen; gestikulieren”, *zucken* – “eine ploetzliche, jaehle, oft unwillkuerliche, schnelle, ruckartige Bewegung machen”, *bummern* – “mit der Faust gegen etw. wiederholt schlagen, so daЯ es dumpf droehnt”. Ці особливості і є основою для віднесення дієслів до цієї або іншої підгрупи.

Дієслова контактних відношень є за своєю природою антропоцентричними, тому що вони співвідносяться з діями людини. Не підлягає сумніву той факт, що, контактуючи з дійсністю, людина невільно демонструє своє ставлення до того чи іншого її фрагменту. Спектр таких ставлень детермінується складеними в суспільстві традиціями, нормами, а тому, зумовлюється соціальним, притаманним тільки людині буттям. Природа виведених якісних характеристик залежить від розуміння референта як виду соціальної активності, а імплікований у значенні дієслів компонент дозволяє проникнути в їх специфіку. При цьому такими компонентами можуть бути протидія: *rebellieren* – “gegen einen besonderen Zustand, bestehende Verhaeltnisse od. gegen jmdn. empoeren, um eine Aenderung herbeizufuehren”, *streiken* – “einen Streik durchfuehren, sich im Streik befinden”, *meutern* – “sich gegen Anordnung, Zustaende auflehnen; rebellieren”, *intervenieren* – “vermittelnd [in einen Streit] eingreifen, sich [als Mittler] einschalten, sich protestierend in bestimmte Vorgaenge einschalten; Protest gegen etw. anmelden”, симпатія: *hoefeln* – “jmdm. schoentun, schmeicheln, den Hof machen”, *buhlen* – “mit jmdm. kosen, eine Liebschaft haben” (veraltet), *fensterln* – “nachts zu einem Maedchen ans Fenster gehen u. [durchs Fenster zu ihm ins Zimmer klettern]”, *kokettieren* – “(von einer weiblichen Person) sich einem Mann gegenueber kokett benehmen u. sein erotisches Interesse zu erregen suchen” и т.д.). Контактні відношення часто пов’язують з іншими видами дій, наприклад, парціальним задіюванням тіла або мовленням. Такі уявлення про контактні відношення знаходять відображення у мові в існуванні периферійних конститuentів групи.

Лексико-семантична група дієслів задовільнення фізичних потреб неоднорідна за своїм складом. Значна частина дієслів позначає не тільки безпосереднє вживання їжі, але й дії, які можливо розглядати як підготовчі або супроводжуючі, наприклад: *knabbern* – “(von Menschen

und Tieren, bes. Nagetieren) an etw. [GroeЯerem, Festsitzendem] nagen, kleine Stueckchen davon abloesen”.

Особливості таких дій відображаються в семантичній структурі дієслів через якісні, а у деяких випадках, і через часові характеристики «у день» і «у вечорі»: *dinieren* – “ein Diner einnehmen”, *luncheon* – “den, einen Lunch einnehmen”, *souperieren* – “ein Souper einnehmen”, *vespern* – “die Vesper einnehmen”. Як ті, так і інші характеристики знаходять своє вираження саме у дієсловах з антропоцентричною спрямованістю. Конституенти, що означають уживання їжі тваринами, можуть відрізнитися лише співвіднесеністю дії з тією або іншою назвою тварини. Крім того, деяка частина конституентів групи має додаткові семантичні ознаки «звукотворення» та «парціальне задіювання тіла», що зумовлює сполученість ЛСГ з іншими лексичними конфігураціями в єдиній семантичній мережі мовної картини світу: *katschen/kaetschen* – “schmatzend kauen”, *knatschen* – “schmatzen”, *zutschen* – “hoerbar saugend trinken; lutschen”, *gruendeln* – “(von bestimmten Wasservoegeln) am Grund von flachen Gewaessern nach Nahrung suchen u. dabei Kopf u. Vorderkoerper ins Wasser tauchen”.

Аналіз семантичної структури дієслів сприйняття дозволяє зробити ряд достатньо цікавих висновків. У першу чергу це стосується обмеженості обсягу ЛСГ. Розглянута лексика не відображає всі можливі референти, співвіднесені з поняттям «сприйняття». Тут, зокрема, відсутні дієслова, які передають нюховий та смаковий контакт не тільки людини, але й тварин. Це пов'язано з тим, що семантична інтерпретація вказаних понятійних сегментів невідмінно пов'язана з облігаторною наявністю об'єкта сприйняття, що може бути реалізоване тільки транзитивною або рефлексивною дієслівною лексикою. Хоча це і виходить дещо за межі нашого дослідження, наважимося висловити припущення, що два останніх категоріальних сегмента лексики значно перевершують інтранзитиви кількісно в заповненні викладених у розділі референтних напрямлень, не кажучи вже про незаповнені напрямлення. Можливо, що це співвідношення трохи нівелюється за рахунок словотворчих засобів, у першу чергу, префіксальних.

Як нам вдалося встановити, розглянуті дієслова групуються на три розряди:

1) дієслова візуального сприйняття: *lugen* – “aufmerksam, spaehend [aus]schauen, [nach jmdm., etw.] blicken” (veraltend, noch landsch.), *luchsen* – “angespannt, aufmerksam spaehend schauen, nach jmdm., etw. ausschauen” (ugs.), *sperbern* – “[auf etw.] scharf blicken” (landsch.), *starren* – “starr blicken”, *wachen* – “aufmerksam auf jmdn., etw. achten, aufpassen”,

gaffen – “verwundert, neugierig, selbstvergessen, haeufiger oder sensationsluestern [mit offenem Mund u. duemmlichem Gesichtsausdruck] jmdn., etw. anstarren, einen Vorgang verfolgen”, *glupschen* – “mit groeЯen Augen dreinblicken” (nordd.), *glotzen* – “mit weit aufgerissenen od. hervortretenden Augen [u. dummer Miene] starren” і т.д.;

2) дієслова аудитивного сприйняття: *hорchen* – “mit groeЯer Aufmerksamkeit versuchen etw. [heimlich] zu hoeren”, *lauschen* – “bestimmten Worten od. Klaengen, jmdm. zuhoeren”, *folgen* – “mit Verstaendnis zuhoeren; verstehend nachvollziehen”, *sichern* – “lauschen, horchen, Witterung nehmen”;

3) дієслова сприймання дотиком: *grabbeln* – “mit den Fingern [herum]tasten”, *fummeln* – “mit den Haenden tastend, suchend sich zu schaffen machen”, *fueЯeln* – “mit den FueeЯen unter dem Tisch Beruehrung suchen”.

Виділення якісних характеристичних компонентів вважається можливим лише в семантиці дієслів візуального сприйняття. Інші розряди відрізняються більш спрощеною семантичною структурою, в якій є лише вказівка на засіб сприйняття. Така конфігурація семного складу зумовлена розумінням сприйняття як двонаправленої діяльності, за допомогою якої людина не тільки сприймає дійсність, але й виражає своє ставлення до неї. У цьому ставленні семантика інтранзитивів позбавлена другого смислового компонента. Таким чином, розглянута лексика лише констатує дії, як то кажуть, відмежовуючи суб’єкт дії (людину) від його оточення. У зв’язку з цим можна припустити, що в загальному дієслівному складі, який має узагальнене значення «сприйняття», саме інтранзитиви можуть бути віднесені до категорії первинної лексики.

Вважаємо, що група кореневих інтранзитивів зі значенням мислення однорідна в семантичному відношенні. В кількісному ж відношенні вона значно поступається складу раніше досліджених ЛСГ. Найбільшим є розряд дієслів з семантичною ознакою «здійснення розумової діяльності»: *kurven* – “sich mit etw. innerlich beschaeftigen, ueber etw. nachdenken”, *knobeln* – “angestrengt ueber die Loesung eines Problems nachdenken” (ugs.), *gruebeln* – “ueber eine Sache nachsinnen”, *meditieren* – “nachsinnen, nachdenken, ueber etw. Betrachtungen anstellen”. Ця діяльність демонструється дієсловами, що означають закриті процеси.

Дієслова, що входять до складу розглянутої групи, в семантичному відношенні сполучаються з дієсловами сприйняття, хоча і «належать до лексики ‘невидимых миров’», які ми маємо безпосередньо спостерігати» [Тропіна 1985: 104]. З одного боку, вони є продовженням взаємодії з

навколишнім середовищем, початкова фаза якого може бути змодельована з участю останніх. Щодо семантичної інтерпретації позамовної картини світу, дієслова мислення виступають як реакція на стимул, який задається результатом сприйняття. Таким чином, розумові дії, які представлені розглянутими дієсловами, можуть розумітися як каузовані діяльністю сприймання. У зв'язку з цим можна було б очікувати, що в стратифікації семантичних особливостей інтранзитивів зі значенням мислення, будуть знайдені корелюючі розряди. Тому у сферу номінації розумової діяльності можуть залучатися одиниці в первинних значеннях, віднесених до інших груп, які мають антропоцентричну спрямованість.

Семантичний аналіз дає підставу для розгляду ЛСГ дієслів мислення як периферійного лексичного утворення у складі загального масиву. В семантичному відношенні група являє собою засіб самоідентифікації людини та відокремлення її від зовнішнього світу. Про якість такого трактування свідчать представлені семантичні компоненти лексичних значень дієслів, які виступають як характеристики розумових дій. Тому вся група займає проміжне положення, сполучаючи сегмент масиву з компонентами «активна дія» і «процес».

Дієслова зі значенням «народження дітей» в формальному відношенні можуть бути віднесені до категорії неантропоцентричної лексики, тому що в основі диференціації дієслів лежить співвіднесеність дії з яким-небудь видом тварин. Так, дієслово *woelfen* означає народження дітей тільки у вовків, *fohlen* – тільки у коней, *kalben* – тільки у великої рогатої худоби і т.д. Особливість цієї групи полягає у тому, що її конституенти можуть називати тільки дії тварин. Відсутність у складі групи лексики, яка означає народження дітей у людини, а така лексика представлена дієсловом *gebaeren*, пояснюється її граматичними особливостями, а саме об'єктною спрямованістю означеної дії. Однак у смисловому відношенні вказані дієслова все ж антропоцентричні, оскільки імпліковані в лексичному значенні компоненти, які являють собою зооніми, є продуктом людської уяви. Саме тому єдиним критерієм розрізнення конститuentів групи виступає імплікований в їх значенні анімальний компонент.

Взагалі, можна ствердувати, що дієслова дії з граматичним показником «неперехідність» становлять досить значну частину мовної картини світу, не зважаючи на явища асиметрії в структурно-семантичному плані.

БІБЛІОГРАФІЯ

Капріловська 1985 – Капріловська Є.А. Особливості семантики дієслів звучання в сучасній українській мові // Структура і семантика мовних одиниць. – К.: Наукова думка, 1985. – С.106-109.

Современный русский язык 1988 – Современный русский язык / П.А.Лекант, Н.Г. Гольцова, В.П. Жуков и др. – 2 изд. испр. – М.: Высшая школа, 1988. – 416 с.

Тропіна 1985 – Тропіна Н.П. Лексико-семантичні зв'язки дієслів розумової діяльності // Структура і семантика мовних одиниць. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 03-106.

Филин 1982 – Филин Ф.П. Очерки по теории языкознания. – М.: 1982. – 336 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Вапіров Сергій Юрійович – аспірант кафедри німецької філології Запорізького державного університету.

Наукові інтереси: класифікація лексики, мовна картина світу.

ОСОБЛИВОСТІ АСОЦІАТИВНОЇ НОМІНАЦІЇ КОЛІРНОГО ПРОСТОРУ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Тетяна Венкель (Чернівці)

У статті розглядаються результати анкетування носіїв української та англійської мов на предмет асоціативної номінації колірному простору, розподілу та частотності вживання основних колірних термінів та відтінків у цих мовах. Зіставний аналіз результатів анкетування засвідчив, що в обох мовах спостерігається суттєва подібність як у номінації кольорів і частотності вживання колірних назв, так і у розподілі їх за позитивними / негативними асоціаціями.

The experimental results of the English and Ukrainian native speakers' questioning on the associative colour naming, and frequency of basic colour terms usage are presented in this paper. A comparative analysis of the experimental data proves that sufficient similarity in colour naming, the frequency of using basic colour terms and grouping them into the positive / negative associations can be observed in both languages.

Вивчення механізмів номінації кольорів та функціонування колірних термінів у різних мовах світу є предметом спільних досліджень психологів та лінгвістів. Різноманітні експерименти і тестування у цій сфері засвідчили наявність як подібності, так і суттєвих відмінностей у колірних терміносистемах різних мов. Цілком очевидно, що ступінь розвитку тієї чи іншої мови визначає і кількість колірних термінів (далі КТ), що функціонують у ній, і перелік цих термінів, і

частотність їх уживання. Ступінь розвиненості мови, у свою чергу, визначається сукупністю різноманітних ознак, а саме ступенем розвитку суспільства, менталітетом, традиціями, звичаями, національними та культурними особливостями носіїв мови. Наприклад, у мові деяких африканських та латиноамериканських племен, що знаходяться на початковій стадії розвитку суспільства, нараховується всього кілька (2 або 3) колірних категорій, кожна з яких позначає декілька кольорів, в той час як у більшості розвинутих мов (наприклад, європейських) є повний перелік (11 / 12) [Berlin, Kay 1969] основних колірних термінів (далі ОКТ) та безліч специфічних назв відтінків кольору чи описових колірних категорій.

Проте, зіставний аналіз результатів асоціативного тестування носіїв англійської та української мов показав, що у частотності та пріоритетності вживання КТ у цих мовах спостерігаються як спільні риси, так і деякі відмінності. Інформантам – носіям української та англійської мов різних вікових категорій та сфер зайнятості – пропонувалося вказати колір (чи кольори, відтінки), який асоціюється у них з різними поняттями (наприклад, **щасливий, нещасний, любов, ненависть, чистий, аморальний, багатий, бідний, доброта / милосердя, жорстокість** тощо). Жодних обмежень щодо вживання колірних категорій перед інформантами не ставилося; вони могли використовувати будь-які КТ, основні, похідні, описові, та у будь-якій кількості.

Результати анкетування засвідчили, по-перше, що переважна більшість (укр. – 87% / англ. – 84%) використаних інформантами позначень кольору – це ОКТ, а саме: *білий, чорний, червоний, зелений, жовтий, синій / блакитний, коричневий, сірий, рожевий, жовтогарячий, фіолетовий / пурпурний*. По-друге, всі запропоновані в анкеті “позитивні” поняття – **щасливий, чистий, добрий смак, гідність, любов, успіх, доброта / милосердя, сексуальність, священний / божественний, багатий / дорогий** – асоціюються у інформантів-носіїв обох мов із яскравими хроматичними кольорами: *червоним, жовтим, рожевим, зеленим, блакитним та білим*. Відповідно, негативні поняття – **нещасний, аморальний, поганий смак, лицемірство, ненависть, невдача, жорстокість, жалоба, залежний, бідний, боягузливий** – пов’язані з *чорним, сірим, коричневим, фіолетовим* та різноманітними темними і тьмяними відтінками хроматичних кольорів. Наприклад, КТ *коричневий* для носіїв обох мов переважно позначає **поганий смак** та називається у числі найнеприємніших кольорів.

Необхідно відзначити в обох мовах також так зване “традиційне” поєднання окремих кольорів з певними поняттями. Наприклад, **кохання** і **сексуальність** у переважній більшості англомовних та україномовних інформантів асоціюються з (*яскраво*) *червоним* кольором; **чистота**, **цнотливість** – передаються *білим*, **жалоба** – *чорним*, **бідність** – *сірим*, **боязливість** – *жовтим*, **святий**, **божественний** – *білим* / *блакитним*, **високо розвинуті технології** – *сірим* (*сріблястим*, *сталевим*). Очевидно, що у подібних ситуаціях традиції народів схожі (згадаємо, наприклад, що колір **жалоби** у японців та індійців – *білий*).

Особливої уваги заслуговує використання КТ *чорний*. Практично 100-відсоткова схожість спостерігається у вживанні цього КТ носіями обох мов. Результати анкетування свідчать, що поряд із відверто негативними асоціаціями (**аморальний**, **ненависть**, **жалоба**, **жорстокість**), КТ *чорний* виступає як позначення **доброго смаку**, **сексуальності**, **гідності** у близько 70% опитаних – носіїв обох мов; значна кількість інформантів вважає *чорний* своїм улюбленим кольором.

Окремо слід зупинитися на вживанні українських КТ *синій* / *блакитний* та англійського *blue*. Необхідно відзначити, що КТ *синій* та *блакитний* відповідають усім вимогам до ОКТ, визначеним Б.Берліном та П. Кеєм. Отже, вони є повноправними ОКТ в українській мові і однаково широко використовуються інформантами. В англійській мові для позначення “синьої” ділянки колірного простору існує лише один ОКТ *blue*, тому англомовні інформанти часто користуються відтінками *dark* / *light blue*. Цей колірний термін в обох мовах пов’язується з поняттями **доброти** / **милосердя**, **доброго смаку**, **високо розвинутих технологій** та **успіху**. Носії української мови називають *синій* серед улюблених кольорів майже так само часто, як і *чорний*.

Таким чином, результати анкетування свідчать про значну асоціативну подібність розподілу колірних назв у англійській та українській мовах. Деякі відмінності, зафіксовані в процесі анкетування у використанні КТ інформантами – носіями обох мов можна вважати швидше “звичаєвими”, чи традиційними, зумовленими факторами нелінгвістичного характеру (тобто національними та історично-культурними), ніж принциповими. Це стосується, зокрема, факту широкого використання англомовними інформантами КТ *purple* / *пурпурний*, який був практично проігнорований носіями української мови. Якщо КТ *фіолетовий* ще вживався інформантами-українцями (здебільшого з негативними поняттями, або як найнеприємніший колір), то КТ “пурпурний” вжили лише троє із 100 опитаних українських

інформантів. Як показали результати анкетування, вищезгадана колірна назва асоціюється у інформантів-носіїв англійської мови з такими поняттями, як **міцний / потужний, гідність, сексуальність, розвинуті технології** (інформанти-українці використовують відповідно *синій, білий, червоний* та *сірий* кольори). Американці, наприклад, віддають перевагу кольору *purple* при виборі одягу, білизни, меблів, автомобілів, оргтехніки. Цікаво, що випущені японською комп'ютерною фірмою "мишки" пурпурного кольору були розкуплені американськими користувачами комп'ютерів набагато швидше, ніж звичайні білого або сірого кольору. Імовірно, що подібна прихильність американців до пурпурного кольору пов'язана з деякими національними традиціями та звичаями.

Колірний термін *pink* використовується англомовами для позначення понять **аморальний, поганий смак** та для багатьох є кольором, що подобається найменше. Для переважної більшості інформантів-українців *рожевий* асоціюється з поняттям **щасливий** (напевно, звідси походить вислів "дивитися на світ через рожеві окуляри"); дехто вважає його кольором **сексуальності та любові**.

Деяку несхожість спостерігаємо також у використанні КТ *зелений*. У багатьох англомовних інформантів (близько 40%) *зелений* викликає негативні асоціації (з цим кольором пов'язують **лицемірство, поганий смак**, та називають серед кольорів, що не подобаються). Майже така ж кількість опитаних українців (як правило, у віковій категорії 17-18 років) вважає *зелений* кольором **багатства** та улюбленим кольором. До речі, більшість інформантів вікової категорії 40-50 років асоціює **багатство** з *жовтим* кольором. Можна припустити, що подібна зміна колірної асоціації викликана тим, що для старшого покоління уособленням багатства вважається золото (звідси *жовтий / золотистий* колір), а для молоді – доларові купюри (*зелений* колір).

Щодо вживання КТ, які позначають відтінки, слід зауважити, що частотність їх уживання в обох мовах приблизно однакова (укр. – 34% / англ. – 28%). Можна виділити декілька понять, із запропонованих інформантам, які здебільшого асоціюються з відтінками, а не з основними кольорами. Це **аморальність, лицемірство, розвинуті технології, боягузтво та залежність**. У цих випадках діапазон утворення інформантами відтінків надзвичайно широкий. Так, наприклад, **лицемірство** позначається *жовтувато-коричневим, брудно-жовтим, блідо-жовтим, болотяно-зеленим* відтінками; **аморальність** – *сіро-зеленим, брудно-коричневим* та різноманітними відтінками *сірого*; **високо розвинуті технології** – *сталево-сірим*,

сріблясто-сірим, металеві-сірим, кольором вологого асфальту; боягузтво – жовтувато-сірим, тьмяно-коричневим, зеленувато-жовтим (кольору жовчі), залежність – сіро-бежевим, брудно-коричневим, розмитим сірим, болотяно-коричневим. Результати анкетування носіїв обох мов свідчать про те, що утворення КТ, які позначають відтінки, – справа суто індивідуальна (кількість КТ-відтінків у обох мовах практично необмежена); будь-яка назва відтінку того чи іншого кольору утворюється людиною з огляду на її власні спостереження та сприйняття довкілля. Саме тому при аналізі результатів анкетування більша увага приділялася саме використанню носіями обох мов ОКТ.

Отже, результати асоціативного колірної анкетування носіїв української та англійської мов можуть служити своєрідним підтвердженням теорії Берліна – Кея про універсальність уживання колірних термінів у різних мовах. Наведені інформантами колірні асоціації, викликані тими чи іншими позитивними та негативними поняттями виявилися здебільшого основними колірними термінами, причому всі 11(12) ОКТ широко використовуються в обох мовах. Більше того, результати анкетування показали, що в асоціативному розподілі ОКТ в обох мовах спостерігається значна подібність. Деякі відмінні риси у вживанні КТ та їх асоціативному розподілі, зафіксовані в результаті анкетування, можна вважати відображенням національних та історично-культурних відмінностей між народами.

БІБЛІОГРАФІЯ

Berlin, Kay 1969 – Berlin, B., Kay, P. Basic Color Terms: Their Universality and Evolution. – 1969. – Berkeley and Los Angeles: University of California. – 165 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Венкель Тетяна Василівна – асистент кафедри германських мов для природничих факультетів Чернівецького державного університету ім. Ю.Федьковича.

Наукові інтереси: психолінгвістика, лексикологія, стилістика тексту, колірні символи в англійській та американській художній прозі, теорія кольору.

БЕЗЕКВІВАЛЕНТНА ЛЕКСИКА БЛИЗЬКОСПОРІДНЕНИХ МОВ: ПРОБЛЕМА СЕМАНТИЧНОЇ СТРУКТУРИ

Алла Волошина (Кіровоград)

У статті розглядаються питання особливостей визначення категорій безеквівалентності стосовно лексичної системи української і російської мов.

The problem of the definition of non-equivalence categories concerning lexical systems of the Ukrainian and Russian languages are discussed in the article.

У процесі життєдіяльності кожен етнос пристосовує природне середовище для сприятливих умов існування. Цей процес відбивається у мові. Лінгвістичний код віддзеркалює світобачення свого народу. Започаткував таку точку зору на мову німецький вчений Вільгельм фон Гумбольдт. У своїх працях лінгвіст розглядав мову як “дух народу” [Гумбольдт 1984: 86]. Вчений стверджував, що різні мови сегментують об’єктивну дійсність по-різному. Якими б генетично спорідненими не були мови, неможливо прослідкувати тотожність сегментації свідомості-реальності [термін В.М. Манакіна]¹ на лінгвістичному рівні. Своєрідність сегментації навколишнього світу найбільш повно проявляється на лексичному рівні. Релевантність лінгвістичних кодів повною мірою виявляється при контрастивному вивченні. Стосовно до лексичної системи розбіжності проявляються у безеквівалентній лексиці [далі БЛ]. Під БЛ будемо розуміти слова, в яких відбувається етнічно специфічна характеристика свідомості-реальності на понятійно-лінгвістичному та суто лінгвістичному рівнях.

БЛ близькоспоріднених української та російської мов неоднорідна у своєму складі. При її аналізі можна виділити центр та периферію. Центр складають слова-реалії [термін С. Влахова, С. Флоріна]². Ці лексичні одиниці характеризують етнічно релевантні предмети й ознаки, дії, стани будь-якого об’єкту свідомості-реальності на понятійно-лінгвістичному рівні. Поява слів-реалій пояснюється екстралінгвістичними факторами. Перш за все, кожен етнос у процесі своєї життєдіяльності “олюднює” навколишнє середовище та вносить у нього специфічні риси. З плином часу виникають етнічно значущі предмети-реалії. У лексиці вони фіксуються словами-реаліями. Наприклад, пол. *kwarta* ‘ист. а) Кварта (четвертая часть доходов с королевских земель, предназначенная на содержание королевской армии) / б) Регулярная наемная армия (содержавшаяся за счет этих доходов)’ [БПРС I: 376], *Korona* ‘ист. Корона (Польское королевство как часть польско-литовского государства)’ [БПРС

I: 348], чеш. *fujara* ‘фуяра (деревянная пастушья дудка)’ [ЧРС I: 189], *máj* ‘май (символ весны: высокое срубленное дерево, украшенное цветами и лентами, которое по традиции ставится в Чехии и Словакии в день первого мая)’ [ЧРС I: 368], болг. *баница* ‘баница (слоеный пирог обычно с брынзой)’ [БРС: 26], *гайда* ‘гайда, волянка (народный музыкальный инструмент)’ [БРС: 85], нем. *Batzen* ‘ист. Бацен (монета в южной Германии и Швейцарии)’ [НРОС: 130], *Duden* ‘Дуден (название орфографического словаря немецкого языка, а также серии словарей немецкого языка)’ [НРОС: 230], исп. *adarga* ‘ист. Овальный кожаный щит’ [ИРС: 32], франц. *coulomb* ‘кулон (единица измерения)’ [ФРС: 214], *elbeuf* ‘эльбефское сукно’ [ФРС: 315]. Як видно з прикладів, слова-реалії маркують предмети матеріальної та духовної культури етносу і притаманні всім без винятку мовним системам. Дані лексичні одиниці з’являються у мові разом із появою етнічно значущого предмета в культурі соціуму. Отже, слова-реалії можна схарактеризувати як етнічно опредмечену лексику. Для її виділення, як правило, не потрібний в ролі індикатора інший мовний код. Склад слів-реалій найбільш сталий та чітко обмежений, на відміну від до гіпонімічної лексики. У зв’язку з цим вони більш придатні для опису, ніж гіпоніми. Тому слова-реалії становлять центр БЛ. Слова-реалії диференціюються за окремими семантичними групами. Можливе виділення даних лексем із загальної кількості лексичних одиниць без допомоги словника. Ці слова сприймаються мовними суб’єктами як “свої”, притаманні тільки цій етнокультурі, на відміну від “чужих”, даних етнокультурі не властивих. У визначеній частині лексики в найбільш концентрованому виді відбивається своєрідність національного життя етносу. В українській мові виділяються такі семантичні групи слів-реалій:

I. **Історичні реалії:** *війм* ‘1) В старой Украине глава городского общества и председатель коллегии судей в старом украинском городском суде. 2) Сельский староста, сельский старшина’ [ГСУМ I: 236], *берло* ‘ист. Палица. оздоблена коштовним камінням і різьбою, символ, знак влади’ [СУМ I: 162].

II. **Одиниці виміру:** *криж* ‘хрест; стара міра довжини від носка правої ноги до кінця середнього пальця витягнутої лівої руки’ [ЕСУМ III: 89].

III. **Народні обряди, звичаї:** *вечорниці* ‘заст. В українському дореволюційному селі восени та взимку – вечірні зібрання, на яких у будні дні поряд із розвагами виконувалась і певна робота, а в святкові – влаштовувались гуляння’ [СУМ I: 345], *обкіски* ‘етн. Свято після закінчення косовиці’ [СУМ V: 512].

IV. Прикладне мистецтво (вишивка, орнамент, розмалювання): *резка* ‘род гуцульської орнаментики при украшенні одягу, в різьбе’ [ГСУМ IV: 14], *сосонка* ‘різновид вишивки, що нагадує сосну’ [СУМ IX: 470].

V. Музичні інструменти: *бандура* ‘український народний багатострунний щипковий музичний інструмент з декою овальної форми’ [СУМ I: 100], *басоля* ‘український народний смичковий музичний інструмент, схожий на віолончель’ [СУМ I: 110].

VI. Гроші, одиниці розрахунку: *галаганз* ‘старовинна мідна монета, а також мідна монета взагалі’ [СУМ II: 18], *гетьманки* ‘іст. Гроші, випущені гетьманом’ [СУМ II: 58].

VII. Зброя та засоби захисту: *гаківниця* ‘довга і важка рушниця, з гаком на прикладі, яка була на озброєнні запорізьких козаків у XV – XVIст.’ [СУМ II: 18], *келеп* ‘старовинна зброя у формі молота’ [ЕСУМ II: 421].

VIII. Фольклор: *вернивода* ‘сказочний великан, по желанню, движением своих усов управляющий водой’ [ГСУМ I: 137], *лісун* ‘по народним повір’ям – челоуекообразное суущество, живуущее в лесу. Лісун (таже полісун) – бог волков, заботящийся об их кормлении; кроне того *без його ярмарка ніколи не буде, він на все ціну зводить*’ [ГСУМ II: 370].

IX. Одежа і супутні предмети та прикраси: *вишиванка* ‘вишита сорочка’ [СУМ I: 540], *жупан* ‘1) Старовинний верхній чоловічий одяг, оздоблений хутром та позументом, що був поширений серед заможного козацтва та польської шляхти. 2) заст. Теплий верхній чоловічий суконний одяг. 3) заст. Верхній жіночий одяг перев. з дорогих тканин’ [СУМ II: 547].

X. Зачіски: *бишак* ‘сорт великих астраханських оселедців’ [СУМ I: 172], *оселедець* ‘старовинна чоловіча зачіска у вигляді довгого пасма волосся на голеній голові (перев. у козаків); чуприна’ [СУМ VI: 758].

XI. Їжа. В даній семантичній групі підгрупа **Хлібобулочні та мучні вироби** становить 75% загальної кількості лексичних одиниць: *галушка* ‘різаний або рваний шматочок прісного тіста, зварений на воді або молоці; // тільки мн. Страва у вигляді різаних або рваних шматочків прісного тіста, зварених на воді або молоці’ [СУМ II: 22], *малишник* ‘здобний корж або булка з кукурудзяного борошна; пиріг з вишнями, який печуть на зеленому листку’ [ЕСУМ III: 372]. Далі йдуть семантичні підгрупи: **Страви з свининою, Кисломолочні вироби, Вироби із круп, Перші блюда, Ковбасні та м’ясні вироби, Приправи.**

XII. Напої: *варенуха* ‘водка, сваренная с медом, плодами, пряностями’ [ГСУМ I: 126], *кулена* ‘пісна справа у вигляді киселю з борошна (іноді з ягодами або фруктами); // Напій з ягід’ [СУМ IV: 389].

XIII. Предмети для паління: *люлька* ‘курительная трубка. У гуцулов части трубки називаються: *вершок*, в котрий набивається табак, *сподок* – в него затыкається чубук, они делаются каждый отдельно и скрепляются *чопиком*; над *вершком* находится накрывка или *шишка* (крышка), которая к *вершку* прикреплена *кочергою* – треугольной металлическою пластинкою, в которой крышка поворачивается на *чопу*; металлические украшения крышки (завитки) наз. *кучерями*; *сподок* украшается *гребінцем*, а где последнего нет, так для крепости соединяется *сподок* с *вершком* проволочная *плетінна*; та часть *чубука*, которая берется в рот, наз. *пищок*’ [ГСУМ II: 389].

XIV. Назви найпростіших засобів пересування: *васан* ‘заст. Чумацький віз’ [СУМ I: 296], *чайка* ‘род запорожской лодки’ [ГСУМ IV: 443].

XV. Найпростіші інструменти і знаряддя праці, полювання та покарання: *башмарак* ‘трезубые с плоскими зубьями грабли, которыми при молотбе отделяется солома от зерна’ [ГСУМ I: 35], *одерачка* ‘род гребня, которым расчесывают лен после того, как очистят его от пострики’ [ГСУМ III: 72].

XVI. Споруди, будівлі та приміщення: *мазанка* ‘хата, яка зроблена з глини, сирцевої цегли або хмизу, обмазаного глиною’ [СУМ IV: 594].

XVII. Меблі, внутрішнє вбрання будівель: *верета* ‘род шерстяных разноцветных ковриков, которыми застилают лавки, а иногда и стол’ [ГСУМ I: 135], *піл* ‘род нар, помещающихся в украинской хате вдоль задней стены на всем пространстве между печью и боковой стеной’ [ГСУМ III: 186].

XVIII. Посуд, начиння: *баранчик* ‘глиняна посудина, ща має форму такої тварини, для подавання на стіл горілки, вина’ [СУМ I: 104], *гурдєв* ‘великий горшок для кулешу’ [ЕСУМ I: 508].

XIX. Матеріали (найпростіші будівельні матеріали): *кізьяк* ‘перв. мн. Висушені у вигляді цеглинок тваринні випорожнення з домішкою соломи, що використовуються в степових районах України як паливо, а іноді і у будівництві’ [СУМ IV: 159], *китиця* ‘невеликий сніп соломи, зв’язаний з того кінця де колоски; використовується для вкривання даху’ [СУМ IV: 155].

XX. Предмети та будівлі для догляду за тваринами та їх утриманням: *крагулець* ‘вид дзвіночка на ший вівці або кози’ [ЕСУМ III: 73], *заватра* ‘у гуцульських пастухов в полонинах: род шалаша среди

загороди, в которой ночуют животные: с покатою крышей из луба и открытыми боками, чтобы спящий там пастух мог всегда видеть животных' [ГСУМ II: 12]. У понятійному аспекті межі між словами-реаліями та міжмовними гіпонімами чітко визначені. Але слова-реалії у рамках одного мовного коду теж можуть вступати між собою у гіпонімічні відносини. Наприклад,

*плахта*₁ 'женская одежда вместо юбки: кусок толстой шерстяной ткани, специально для этого изготавливаемой, в виде длинного четырехугольника [ширина до $\frac{3}{4}$ арш.] сшивается до половины с другим таким же куском: на половине *плахта* перегибается и оборачивается вокруг талии. Четвертая часть плахты [половина четырехугольника] наз. *гривка*, сшитая половина наз. *станок*, несшитые *гривки* – *крила*. В Черниг. *крила* наз. *криси*' [ГСУМ III: 192 – 193]

- *друлівка*₂ 'род плахты' [ГСУМ I: 459];
- *дрібниця*₂ '-плахта. Малоузорчатая плахта' [ГСУМ I: 443];
- *мотлівка* 'название особого рода плахты' [ГСУМ II: 449];
- *плахтина* '=плахта, также небольшая или плохая плахта' [ГСУМ III: 193];
- *половинниця*₁ 'сорт плахты' [ГСУМ III: 285];
- *реп* 'яхівка' 'разновидность плахты' [ГСУМ IV: 13];
- *рецетовка* 'сорт плахты' [ГСУМ IV: 13];
- *роговка* 'сорт плахты' [ГСУМ IV: 13];
- *рожевий*₂ 'название сорта плахты' [ГСУМ IV: 29];
- *уперечка* 'название сорта плахты' [ГСУМ IV: 343];
- *хрещатка* 'род плахты' [ГСУМ IV: 444];
- *червачка* 'плахта-червачка. Плахта, вытканная из шелка червецъ или с примесью его' [ГСУМ IV: 454]

*лoлькa*₁ ‘курительная трубка. У гуцулов части трубки называются: *вершок*, в который набивается табак, *сподок* – в него затыкается чубук, они делаются каждый отдельно и скрепляются *чишком*, над вершком находится накрывка или *шишка* (крышка); которая к вершку прикреплена *кочергою* – треугольной металлическою пластинкою, в которой крышка поворачивается на *чолу*; металлические украшения крышки (завитки) наз. *кучерями*; *сподок* украшается *гребінцем*, а где последнего нет, там для крепости соединяет *сподок* с *вершком* проволочная *плетінна*; та часть чубука, которая берется в рот, наз. *тицок*’ [ГСУМ II: 389]

- *зінківка*₁ ‘сорт курительных трубок: небольшая курительная трубка с короткой шейкой’ [ГСУМ II: 154];
- *лола* ‘большая курительная трубка’ [ГСУМ II: 389];
- *путилівка* ‘курительная трубка, сделанная в Путилове [в Буковине]’ [ГСУМ III: 502];
- *цупечка* ‘коротелькая курительная трубка’ [ГСУМ IV: 437];
- *черепанья* ‘глиняная курительная трубка (целая или разбитая)’ [ГСУМ IV: 456]

Отже, у структурі БЛ простежується деякий вплив центру на периферію.

До периферійної системи БЛ входить гіпонімічна лексика. До складу міжмовних гіпонімів належать лексичні одиниці, в яких відбивається на суто лінгвістичному рівні етнічно визначений кут зору на свідомість-реальність при спільності понятійних систем. Якщо слова-реалії відбивають, як правило, предметний світ етносу, то гіпонімічна БЛ фіксує кут зору, під котрим розглядається свідомість-реальність. У гіпонімічній БЛ віддзеркалюються гіперо-гіпонімічні відносини (розмежування родового поняття на ряд видових) на міжмовному рівні. Під впливом закону лінгвістичної економії важливі явища або стан об’єктів свідомості-реальності фіксуються монолексемами (лексема мови А дорівнює словосполученню або реченню мови В). Наприклад, пол. *korowina* ‘омертвевшая кора’ [БПРС I: 348] / співвідноситься з укр. *кора, juhasic* ‘пасти овец (в Татрах)’ [БПРС I: 294] / співвідноситься з укр. *пасту, drutownia* ‘проволочный завод’ [БПРС I: 170] / співвідноситься з укр. *завод*; чеш. *opentleny* ‘украшенный лентами’ [ЧРС I: 549] / співвідноситься з укр. *прикрашати, kdovijak* ‘кто его знает как’ [ЧРС I: 284] / співвідноситься з укр. *знати, honbiste* ‘охотничье угодьє’ [ЧРС I: 284] / співвідноситься з укр. *угіддя, dvaapul* ‘два с половиной’ [ЧРС I: 164] / співвідноситься з укр. *два, dusny* ‘страдающий одышкой’ [ЧРС I: 162] / співвідноситься з укр. *хворий*; словац. *hackovka* ‘вязальный крючок’ [СРС: 103] / співвідноситься з укр. *гачок, gajdl* ‘играть на

волынке' [СРС: 97] співвідноситься з укр. *grati, dolniak* 'житель южної Словачки' [СРС 68] / співвідноситься з укр. *мешканець*; болг. *гърбице* '1) Широкая спина; 2) Горный хребет' [БРС: 104] / співвідноситься з укр. *спина, хребет, близнявам* 'рожать близнецов' [БРС: 40] / співвідноситься з укр. *народжувати*; сербохорв. *жуја II* 'рыжая свинья' [СХРС: 118], *eve ka* 'молодая лоза, сорванная с гроздью на ней' [СХРС: 109] / співвідноситься з укр. *лоза, биво ара* 'буйволовая кожа' [СХРС: 32] / співвідноситься з укр. *свиня*; англ. *tugful* 'полная кружка (чего-либо)' [АРС: 484] / співвідноситься з поняттям українського менталітету *мира, muscovado* 'неочищенный тростниковый сахар' [АРС: 485] / співвідноситься з укр. *цукор, norland* 'северный район' [АРС: 501] / співвідноситься з укр. *район*; нім. *diamanthart* 'твердый, как алмаз' [НРОС: 214] / співвідноситься з укр. *твердий, Bastfaser* 'лубяное волокно' [НОРС: 130] / співвідноситься з укр. *волокно, anpfahlen* 'привязывать к кольям (растения)' [НОРС: 69] / співвідноситься з укр. *прив'язувати*; исп. *boalaje* 'настбище для волов' [ИРС: 126] / співвідноситься з укр. *пасовище, angelus* 'вечерний звон' [ИРС: 71] / співвідноситься з укр. *дзвін, ajezal* 'поле, засаженное перцем' [ИРС: 47] / співвідноситься з укр. *поле*; франц. *expediee* 'беглый почерк' [ФРС: 368] / співвідноситься з укр. *почерк, calebasse* 'бутылочная тыква (плод)' [ФРС: 132] / співвідноситься з укр. *гарбуз, aveline* 'лесной орех' [ФРС: 80] / співвідноситься з укр. *горіх*.

Отже, гіпонімічна БЛ являє собою існування безеквівалентності на рівні лінгвістичного коду. Предметний та понятійний світ залишається одним і тим самим. Варіативною є тільки його лінгвістична характеристика.

Гіпонімія на рівні БЛ близькоспоріднених української та російської мов являє собою здатність однорідних лексичних одиниць співвідноситься з поняттями, об'єми яких не перетинаються. По відношенню до лексем іншого мовного коду дана частина БЛ знаходиться в стані включення. Наприклад, поняття, позначене лексемою російської мови *зерно₁* 'семя растений, содержащие мучнистое вещество и зародыш' [ТСУ I: 1098] та *ветка* 'отросток кустарника или дерева, более мелкий чем сук' [ТСУ I: 264] більш загальні стосовно до лексем української мови *гречина* 'одно зерно гречи' [ГСУМ I: 325], *просина* 'насінина проса' [СУМ VIII: 282], *пшеничина* 'стеблина або зернина пшениці' [СУМ VIII: 415], *пшонина* 'одна зернина пшона' [СУМ VIII: 416] і *верховіття* 'верхние ветви деревьев' [ГСУМ I: 140]. Тобто поняття існує в обох етнокультурах, які

порівнюються. Тільки в одній з них воно функціонує на невербальному рівні, а в другій – зафіксовано лінгвістичним кодом.

Висновки. Категорія безеквівалентності, стосовно мови, являє собою здатність національно-мовного колективу нестандартно осмислювати, фіксувати і відбивати об'єктивні (матеріальні та ідеальні) прояви свідомості-реальності. На лексичному рівні відбиттям категорії безеквівалентності є БЛ. Остання є складовою частиною лексики кожної мови. В ній зосереджуються особливості суто етнічного сприйняття свідомості-реальності. Структура БЛ неоднорідна. Вона складається з центру та периферії. Центр її становлять слова-реалії. Дана частина лексики позначає особливості предметного світу етносу. Слова-реалії охоплюють майже всі сфери життєдіяльності окремого народу. Гіпонімічна лексика становить периферійну частину БЛ. Вона вказує на ступінь важливості того чи іншого об'єкта для життєдіяльності національно-культурного колективу. Чим більше лексичних одиниць, які фіксують конкретні прояви предмета, істоти чи явища, тим важливіше воно для життєвої практики народу. Загалом поява БЛ зумовлена життєдіяльністю лінгвокультурного колективу та відбиває розбіжності між лінгвістичними кодами на понятійно-лінгвістичному (слова-реалії) та суто лінгвістичному (гіпонімічна БЛ) рівнях.

ПРИМІТКИ

¹ У своїй праці «Основи контрастивної лексикології: близькоспоріднені й споріднені мови» вчений так обґрунтував термін свідомість-реальність: «Подібно до того, як діалектично єдині мова та свідомість, діалектично єдині, а не підпорядковані, свідомість і реальність, які існують не взагалі, а лише у свідомості людини, людського колективу, людства, у свідомості, яка втілюється в мові індивіда, нації, мовного союзу, котрі, у свою чергу, є шаблями до підіймання до єдиної людської мови у планетарному розумінні» [Манакин 1994: 50].

² Як зазначають С.Влахов та С.Флорін, «реалія-слово як елемент лексики даної мови являє собою знак, за допомогою якого такі предмети (реалія-предмет) – їх референти – можуть набувати своє мовне обличчя» [Влахов, Флорін 1980: 7].

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ТСУ – Толковый словарь русского языка / Под ред. Д.Н. Ушакова: В 4 т. – М.: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1935 – 1940.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. – К.: Наукова думка, 1982 – 1989, т. 1-3.

ГСУМ – Грінченко Б.Д. Словарь української мови: В 4 т. – К.: Видавництво АН Української РСР, 1958 – 1959.

СУМ – Словник української мови: В 11 т. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980.

АРС – Мюллер В.К. Англо-русский словарь: 18-е изд., стереотип. – М.: Русский язык, 1981.

БРС – Бернштейн С.Б. Болгарско-русский словарь: изд. 2-е, стереотип. – М.: Русский язык, 1981.

БПРС – Гессен Д., Стылуца Р. Большой польско-русский словарь: В 2 т. Изд. 2-е стереотип. – Москва-Варшава: Русский язык – Ведзе Пошезна, 1980.

НРОС – Немецко-русский [основной] словарь: 3-е изд., стереотип. – М.: Русский язык, 1995.

ИРС – Испанско-русский словарь / Н. В. Загорская, Н. Н. Курчаткина, Б.П. Наумов и др.; Под ред. Б.П. Наумова. – М.: Русский язык, 1988.

ФРС – Гашина К.А. Французско-русский словарь: 10-е изд., испр. – М.: Русский язык, 1987.

ЧРС – Чешско-русский словарь: В 2 т. / Под ред. Л.В. Копецкого, О. Лешки, Й. Филиппа. – Москва-Прага: Советская энциклопедия – Государственное педагогическое издательство, 1976.

БІБЛІОГРАФІЯ

Виноградов 1938 – Виноградов В.В. Современный русский язык. – М.: Государственное учебно-педагогическое издательство, 1938. – 159 с.

Влахов, Флорин 1980 – Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе / Под ред. Вл. Россельса. – М.: Международные отношения, 1980. – 352 с.

Гумбольдт 1984 – Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию (Языковеды мира). – М.: Прогресс, 1984. – 397 с.

Жлуктенко 1989 – Жлуктенко Ю.О. Аспекти контрастивної лексикології // Мовознавство, 1989, №6. – С. 3-8 с.

Манакин 1994 – Манакин В.Н. Основы контрастивной лексикологии: близкородственные и родственные языки. – К. – Кировоград: Центрально-Украинское издательство, 1994. – 264 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Волошина Алла Володимирівна – аспірантка Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: контрастивна лінгвістика, контрастивна лексикологія, безеквівалентна лексика.

РЕАЛІЗАЦІЯ АНГЛІЙСЬКОЇ ФОНЕМИ /o:/ ГРАФІЧНИМИ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

(на матеріалі власних назв)

Артур Гудманян (Ужгород)

На матеріалі оригінальної та перекладної художньої та науково-популярної прози досліджується структура асиміляції фонографічних особливостей англійських власних назв в українській мові у межах загальної теорії лексичних запозичень. Фонемо-графемний склад

англійських власних назв та їх українські відповідники ретельно аналізуються. Автор формулює правила передачі англійської фонемі /o:/ графічними засобами української мови.

On the grounds of original and translated fiction as well as science fiction data an attempt is made to investigate phonographic structure of English proper names assimilation in the Ukrainian language within the lexical borrowing general theory frameworks. Phonemic composition of English proper names graphic conformities and Ukrainian transformation variants are analysed in detail. Rules of the English phoneme /o:/ reproduction by means of Ukrainian letters are suggested by the author.

Питанням передачі англійських власних назв (антропонімів і топонімів) графічними засобами кирилиці присвячували свої дослідження не так уже й багато лінгвістів. Як відомо, будь-яка наукова праця передбачає певний результат, якого важко досягти, розглядаючи процеси відтворення чужомовних онімів, особливо, коли йдеться про різні графічні основи, тому доводиться розв'язувати різні специфічні питання. Складність питання про передачу англійських (та й інших) власних назв зумовлена тим, що вони посідають особливе місце в системі людського спілкування. Цим зумовлено й специфічний підхід до відтворення ономастичної лексики порівняно з іншими лексичними одиницями. Основну причину такого становища вбачаємо в тому, що як результат у подібних дослідженнях має бути, окрім аналізу, вироблено й критерії (правила) їх адекватної передачі, а це має неабияке значення.

Пропозиції українських лінгвістів, так само, як і дослідників з діаспори, вважаємо, братимуться до уваги членами Правописної комісії України, бо основна мета нашої праці – це вдосконалення українського правопису, особливо розділу «Правопис слів іншомовного походження». Правопис – це не лише збір законів правильного запису слів, що фіксує правила написання вже існуючих у мові слів, але й, як слушно зазначають Р.Зорівчак та ін. [1997:134], він – кодифікатор для графічної передачі нових слів, що з'являються у мові. Серед нових слів значну частину складають ономастичні запозичення з англійської мови, тому Правопис повинен дати рекомендації, як записувати ці слова. На жаль, до цього часу це питання майже не опрацьовувалося, і в практиці засвоєння чужомовних слів, зокрема англійських, існує велика неузгодженість. Щоб якоюсь мірою впорядкувати ситуацію з передачею чужомовних назв, треба чітко визначити підхід до способу запозичення слів.

В чинному «Українському правописі» написанню іншомовних слів приділено надто мало уваги, що розділ цей треба значно розширити й переробити. Слід виробити загальні засади написання української

лексики, встановити правила орфоєпії, а в даному розділі викласти основні правила відтворення чужомовної лексики. Проблема полягає в тому, як підійти до її розв'язання. У цьому плані намітилися різні, часто дискусійні й суперечливі підходи. Так, немає одностайності серед фахівців з іноземних мов щодо принципу відтворення іншомовних слів – фонетичного чи фонетично-графічного.

Виходячи з теоретичних міркувань, більшість фахівців наполягає на послідовному застосуванні фонетичного підходу. Щодо англійської мови, з її складною орфографією, сама ця складність служить додатковим аргументом на користь фонетичного принципу. Деякі вчені обговорюють випадки, в яких пропонують графічний принцип відтворення (подвоєння приголосних, німа літера **R** та буквосполучення **NG**). Із наведених прикладів також видно, що чимало суто графічних елементів вкоренилося у нашій традиції надто глибоко, аби викликати заперечення проти їхнього написання (і, відповідно, звучання в англійській мові).

Англійська фонема /o:/ характеризується досить великою кількістю графічних відповідностей, які наочно представлені у фонографемограмах, тому аналізу підлягатимуть лише основні та додаткові графічні відповідності.

Для об'єктивного визначення кількості фонографічних написань в англійській мові виявилось доцільним використати *фонографемограму*, яка дозволяє точно встановити реально існуючі в англійській мові фонографічні написання власних назв. Метод укладання фонографемограми засновано на такому принципі: будь-яка фонема, що міститься в англійській мові, обов'язково має графічні зображення, кількість яких залежить від характеристики самої фонемі (наприклад, довгота – короткість, глухість – дзвінкість тощо).

Спочатку у дужках указано цифру, яка позначає загальну кількість графічних відповідників (тут і далі: гр/в) цієї фонемі. Певна кількість гр/в відділятимуться подвійною лінією (5), що означає *основу* (або *основні*) гр/в; одинарна лінія (*) вказує на *додаткові* гр/в; не підкреслені гр/в дуже *рідко* використовуються в графіці англійських власних назв. Для кожної фонемі подюються три фонографемограми, окремо для імен, прізвищ та географічних назв.

Фонема /o:/

Фонографемограма:

Імена (10): OR AU||O| A AL AUGH AW ORE OUGH OUR

Прізвища (16): OR||AW A| AL AU AUGH AUL O OA OAR OH ORE
ORR ORRE OUGH OUR

Географічні назви (10): OR||A|AL AS AU AW O OA ORE OUR

Частотна (абсолютна) характеристика фонем: кількість *фонемовживань* – 802 / 878 / 403, *графічних відповідностей* – 10 / 16 / 10, *варіантів української передачі* – 27 / 44 / 29.

З-поміж інших фонем англійської мови фонема [o:], що міститься у власних назвах, вирізняється тим, що має дуже велику кількість другорядних гр/в. Це ж, у свою чергу, ускладнює пошук придатного варіанту передачі для цієї фонем.

Гр/в А (4): *О* – Олрой (Alroy), Долтон (Dalton); Форрестол (Forrestal), Голкомб (Halcombe); Олбані (Albany), Солфорд (Salford); *А* – Далтон (Dalton), Салтайр (Saltire); Фальстаф (Falstaff), Форрестал (Forrestal); Альбані (Albany), Сальфород (Salford); *Е* – Елдрідж (Aldrich), Елрой (Alroy); Релі (Raleigh), Мелдон (Maldon); *ЕЙ* – Шейн (Sean).

Можливо, на початку слів доцільно залишити українську літеру *А* для передачі монографа *А*, так само, як і літеру *Е* для передачі монографа *Е* (фонема /i:/ та деякі інші фонем). 1930 року О. Лапоногов запропонував такий варіант: *Альбані* [Albany] (“Сполучені Штати Північної Америки” [1930]). Як бачимо, літера *А* на початку слова зберігає графічну асоціацію з оригіналом, пор.: *Олбані* [Albany] (К.Дьяконов, Н. Матрусов “Географічна наука на сучасному етапі” [1977]).

Гр/в AL (4): *ОЛ* – Холл (Hall); О’Голл (O’Gall), Боллс (Balls), Смолл (Small); *АЛБ* – Фалькон (Falcon), Гальбрайт (Halbright); Фальклендські острови (Falkland Islands); *ЕЛ* – Мак-Келлі (McCally), Келлі (Callie); Хелл (Hall); *О* – Токленд (Talkland); Смолмен (Smallman); Болз (Balls), Смол (Small); Грейт-Фолс (Great Falls), Холс-Крік (Halls Creek);

За сучасними правилами англійської орфографії сполучення літер **ALL** (AL+L) позначає дві фонем /o:/ + /l/. Отже, додержуючись суворого фонетичного принципу передачі, диграф **AL** слід передавати через одну українську літеру *О*. Наприклад, *Болз* [Balls] (Ст. Кінг “Мертва зона” /Пер. В. Митрофанов [1988] St. King “The Dead Zone”) тощо. Пор.: *Боллс* [Balls] (В.М. Теккерей “Ярмарок суєти” /Пер. О. Сенюк [1979] – W.M. Thackeray ‘Vanity Fair’).

У такий спосіб назву американського міста Talkland [ˈtɔːklænd] передає УРЕ: *Токленд* (Сполучені Штати Америки //United States of America [1968]). Проте відповідно до нашого основного фонографічного принципу, треба зважати також на графічний вигляд слова за умов

значного непорушення вимови слів, наприклад, *Холл* [**Hall**] (Д. Карнегі “Як здобувати друзів і не впливати на людей” /Пер. В. Грузин [1988] – D. Carnegie ‘How to Win Friends and Influence People’). Пор.: *Холс-Крік* [**Halls Creek**] (Австралійський Союз //Commonwealth of Australia [УРЕ, 1968]).

Гр\в AS (3): *AC* – Арканзас (Arkansas); *ACЪ* – Аркансаць (Arkansas); *O* – Аркенсо (Arkansas).

Як зазначено в англомовних словниках, назва Arkansas у Великій Британії та США має основну вимову – [ˈɑːkənsɔː], а варіант [ɑːˈkɪnzəs] розповсюджено лише серед місцевих мешканців, тому в нашому Словнику ми віддаємо перевагу першому варіантові, тобто *Аркансо*. Цей варіант запропоновано в книзі Плятона Стасюка “В новому світі: спомини і думки бізнесмена” [Нью-Йорк, 1958]. Хоча, на нашу думку, ігнорувати варіант *Арканзас* не слід, можливо, йому також треба надати повноправний статус вживання.

Гр\в AU (9): *O* – Пола (Paula), Лора (Laura); Сондерс (Saunders), Мод (Maud); Остін (Austin), Лонсестон (Launceston); *AB* – Клавдій (Claudius), Августа (Augusta); Давфін (Dauphin); *AУ* – Паула (Paula), Лаура (Laura); Саундерс (Saunders), Смаукер (Smauker); Аустін (Austin); *ЯВ* – Клявдіо (Claudio), Клявдій (Claudius); *A* – Чансей (Chauncey); Сандерс (Saunders); *AO* – Паола (Paula); *BO* – Льора (Laura); *OO* – Поола (Paula); *E* – Сес (Sauce).

Для передачі диграфа **AU** слід, можливо, використовувати одну літеру – *O*: *Пола* [Paula] (Д. Карнегі “Як здобувати друзів...” /Пер. В. Грузин [1988]). Решта варіантів передбачає комбінацію способів передачі, наприклад, *транслітерація: Паула* [Paula] (С. Моем “Лицедії” /Пер. М. Пінчевський [1967] – W.S. Maugham ‘Theatre’); *часткова транслітерація: Паола* [Paula] (Дж. Лондон “Маленька господиня великого будинку” /Пер. В. Гладка, К. Корякіна [1927] – J. London ‘The Little Lady of the Big House’); показ *довготи* фонема *графічними засобами: Поола* [Paula] (О. Генрі “Королі і капуста...” /Пер. М. Рябова [1932] – O. Henry ‘Cabbages and Kings’).

На наш погляд, немає потреби зберігати графічний вигляд слова, відтворюючи англійську літеру **A** українською *A*: *Аустін* [Austin] (О. Лапоногов “Сполучені Штати Північної Америки” [1930]). У такий спосіб додається літера **У**, що є прикладом транслітерації і спотворення звукової оболонки оригіналу. Транслітерувати доцільно лише монографи, до диграфів слід ставитися обережно, тому варіант *Остін* (Т. Герасимова “Географія...” [1993]) є коректним адекватом назви американського міста Austin.

Гр/в AUGH (5): *O* – Вон (Vaughan), Вони (Vaughnie); Катспо (Katspaugh), Літлпо (Littlepaugh); *OY* – Бредлоу (Bradlaugh); *AΦ* – Лафтон (Laughton); *OBΓ* – Шовґніссі (Shaughnessy); *EЙ* – Шейнессі (Shaughnessy).

Задля уніфікації відтворення назв, що містять у своєму складі поліграфи з літерами **GH**, слід передавати їх українською буквою **Г** тільки у кінці слів та в інтервокальній позиції: *Катспог*, *Літлмог*, *Брадслог* тощо.

Спроба передавати поліграф **AUGH** через сполучення українських літер *OBΓ*: Шовґніссі [Shaughnessy] (М. Твейн “Гроші...” /Б.п. [1926] – М.Тwain ‘The \$1.000.000 Bank Note...’) значно порушує оригінальну вимову прізвища [ˈo:nəsi].

Передачу прізвища Laughton [ˈlo:tn] як *Лафтон* здійснено Маром Пінчевським (Е. Хемінґуей “Маєш і не маєш” [1980]), мабуть, через те, що англійське слово **laugh** має вимову [lʌf].

Гр/в AUL (2): *OL* – Фолкнер (Faulkner); *O* – Фоконбрідж (Faulkonbridge).

Прізвище *Фоконбрідж* максимально точно відтворює вимову слова, але, ігноруючи літеру **L**, ми втрачаємо зв’язок з графікою оригіналу. Варіант передачі *Фолкнер* (В. Фолкнер “Домашнє вогнище” /Пер. Р. Доценко, В.Корнієнко [1983] – W. Faulkner ‘Go Down, Moses’), як традиційний спосіб передачі прізвища відомого американського письменника, співпадає з нашим фонографічним принципом.

Гр/в AW (10): *O* – Лоренс (Lawrence), Тенсо (Tensaw); Хокінс (Hawkins), Крофорд (Crawford); Дубонт (Dubawnt), Хокс (Hawke’s Bay); *OY* – Лоуренс (Lawrence), Кроуфорд (Crawford); Шоу (Shaw), Доусон (Dawson); *BO* – Льюренс (Lawrence); *AB* – Гавкінс (Hawkins), Лавкрафт (Lawcraft); Лавренс (Lawrence); *OB* – Шов (Shaw), Довсон (Dawson); Ловренс (Lawrence); *AУ* – Хаукінс (Hawkins), Маучер (Mawcher); *EB* – Гевбі (Hawby), Гевкінс (Hawkins); *OO* – Шооз (Shaws); *A* – Топсайер (Topsawyer); *Я* – Ляленд (Lawland).

Незважаючи на 10 варіантів передачі диграфа **AW**, перевагу слід віддавати, на наш погляд, сполученню літер *OB* для більш точного графічного відтворення, і не лише у кінці слів. Тому такі варіанти, як *Шов* [Shaw] (Б.Шов “Вдівцеві будинки” /Пер. Є. Ржевуцька [1932] – G.V. Shaw ‘Widower’s Houses’), *Довсон* [Dawson] (О’Генрі “Королі і капуста...” /Пер. М.Рябова [1932] – O. Henry ‘Cabbages and Kings...’), *Ловренс* [Lawrence] (А.Смирнов “В країні злиднів і мільярдів...” [1933]) з українською білабіальною [ɛ] не порушуватимуть оригінальної

вимови слів. Якщо узаконити такий спосіб, то з'являється можливість уникнути змішування передачі деяких назв, наприклад, Lawgense (*Ловренс*) і Laurence (*Лоренс*) тощо.

Транслітеровані варіанти, які також містять українську літеру **В**, хоча й дуже зручні для зворотнього відтворення, але спотворюють англійську вимову: *Гавкінс* [Hawkins] (Р.Дж. Кіплінг “Відважні моряки” /Пер. Н. Янкотриницька [1929] – R. Kipling ‘Captains Courageous’), *Лавкрафт* [Lawcraft] (Р.Бредбері “Марсіанські хроніки...” [1988] – R. Bradbury ‘The Martian Chronicles’).

Оригінальний варіант з показом довготи фонем **/o:/** запропонував Ігор Коваленко, перекладаючи “Катріону” Р.Л. Стівенсона [1961] (R.L. Stevenson ‘Catriona’): *Шоуз* (Shaws). Такий спосіб, на нашу думку, не можна прийняти, бо він суттєво спотворює вихідну графіку прізвища.

Гр/в О (2): **О** – Глорія (Gloria), Флора (Flora); Корей (Corey), Доран (Doran); Асторія (Astoria), Леонора (Leonora); **ОУ** – Коурі (Corey).

Гр/в ОА (2): **О** – Бродріб (Broadribb), Бродвел (Broadwell); Бродбек (Broadback), Бродвей (Broadway); **ОУ** – Лоурінг (Loaring).

Сполучення літер **ОУ** додає ще один склад українській формі назви: у такий спосіб звучання і графіка не зберігаються: *Коурі* (В. Сароян “Сумна історія” /Пер. М. Пінчевський [1971] – W. Saroyan ‘A Secret Story’), *Лоурінг* (В. Еш “Вибір зброї” /Пер. О. Сенюк [1966] – W. Ash ‘Choice of Arms’)

Гр/в ОАР (1): **ОР** – Дешборд (Dashboard), Бордмен (Boardman).

Гр/в ОН (1): **О** – Бірбом (Beerbohm), Домлер (Dohmler).

Гр/в ОР (4): **ОР** – Фортнем (Fortnam), Гор (Gore); Форстер (Forster); Орландо (Orlando), Норфолк (Norfolk); **О** – Фостер (Forster); Тонтон (Thornton); **АР** – Карнваль (Cornwall); **ЕР** – Перт-Ніколсон (Port Nicholson).

Слід звернути увагу на те, що назва британського міста *Тонтон* (Великобританія //Great Britain [УРЕ, 1968]) і прізвище *Фостер* (С. Моем “Радощі життя...” /Пер. В. Легкоступ [1963] – W.S. Maugham ‘Cakes and Ale...’) бездоганно відтворюють звучання слів, але навіть знавцеві англійської мови доволі важко здогадатися, що в оригіналі вони мають графічний вигляд *Thornton* і *Forster*. Пор.: *Форстер* (Т. Драйзер “Американська трагедія” /Пер. Л. Смілянський, І.Буше, Л. Ященко [1953] – Th. Dreiser ‘An American Tragedy’).

Гр/в ОРЕ (6): **ОР** – Теодор (Theodore), Ізидор (Isidore); Лівермор (Livermore), Гілмор (Gilmore); Балтімор (Baltimore), Велінгор (Wellingore); **ОРА** – Ізидора (Isidore), Теодора (Theodore); Балтімора

(Baltimore); **O** – Елмо (Elmore); **УР** – Пасмур (Pasmore); **OPE** – Балтиморе (Baltimore), **Море** (More); **ОРЪ** – Балтиморъ (Baltimore).

Для триграфа **ORE**, що містить “німу” літеру **E**, найадекватнішим способом передачі може слугувати сполучення літер **OP**, наприклад, *Балтімор* [Baltimore] (Т. Янко “Підвищення ефективності уроку з географії” [1963]). Варіанти з **OPA**, **OPE** тощо точніше відтворюють графічний склад слів в оригіналі, але спотворюють їхню вимову: *Балтімора* [Baltimore] (О. Лапоногов “Сполучені Штати Північної Америки” [1930]), *Балтиморе* [Baltimore] (И.Беллингер “Короткий нарись землеписи...” [1873]).

Гр/в ORR (1): OP – Сторз (Storrs), **Тор** (Torr).

Для будь-яких змішаних ди-, три- та поліграфів літери на позначення приголосних звуків бажано завжди транслітерувати, бо втрачається графічний вигляд слова в англійському оригіналі, наприклад, *Сторз* (К.С. Прічард “Буремні дев’яності...” /Пер. Л. Солонько [1985] – K.S. Prichard ‘The Roaring Nineties...’). Тому доцільніше подати *Сторрз*, *Торр*.

Гр/в ORRE (1): OPPE – Лоппе (Lorre).

Гр/в OUGH (5): OY – Броутон (Broughton); **У** – Утред (Oughtred); **O** – Отред (Oughtred); Бротен (Broughton); **ОЙ** – Хойтон (Houghton); **AУ** – Браутон (Broughton).

Поліграф **OUGH** служить також графічним позначенням деяких фонем, наприклад, [α], [δ]. Задля уніфікації передачі бажано відтворити частину поліграфа **OU**, тобто літери **O** і **U**, наприклад, *Броутон* [Broughton] (А.Кронін “Могила Хрестоносця” /Пер. В. Іонкін, В. Бакулін [1960] – A.Cronin ‘Crusader’s Tomb’). У такий спосіб англійська вимова назв суттєво не порушується, але графіка, хоч і частково, зберігається.

Євген Крижевич і Оксана Тараненко, наприклад, пропонують коректне фонетичне відтворення прізвища *Broughton*: *Бротен* (С. Хілл “Я в замку король...” [1985] – S. Hill ‘I’m the King of the Castle’). Проте, як бачимо, фонографіка цих слів значно відрізняється:

В	Р	О	У	Г	Х	Т	О	Н
[B]	[r]	[o:]	[t]	[n]				
Б	Р	О		Т	Е	Н		
Б	Р	ОУ		Т	О	Н		

У перекладі роману Сомерсета Моема “Радощі життя...” [1963] (W.S. Maugham ‘Cakes and Ale...’) Володимир Легкоступ також

використовує часткову транслітерацію: *Браутон*, але вона порушує як графіку (відтворюється лише одна літера – **O**), так і вимову в оригіналі.

Гр/в OUR (3): УР – Сеймур (Seymour); О'Рурк (O'Rourke), Егламур (Eglamour); **ОР** – Сімор (Seymour); О'Рорк (O'Rourke), Вінтерборн (Winterbourne); Борнмут (Bournemouth), Морбі (Mourby); **ОАР** – Роарк (Rourke).

Триграф **OUR** слід, на нашу думку, передавати сполученням українських літер **OP**, наприклад, *О'Рорк* [O'Rourke] (Дж.Д. Карр "Безтілесна людина" /Пер. А. Євса [1991] – J.D. Carr 'The Hollow Man'). Варіанти передачі з використанням літер **УР** також частково відтворюють оригінал слова, але водночас порушують його вимову: *О'Рурк* [O'Rourke] (Дж. Джойс "Улісс" /Пер. О. Терех [1966] – J. Joyce 'Ulysses').

Отже, фонема /o:/ передається: Ач O; А (на початку слів); AL, AUL → OL; AS → O; AC (паралельний варіант); AU, O, OA, OH → O; AUGH → O; OG (у кінці слів та в інтервокальній позиції); AW → OB; OAR, OR, ORE, OUR → OP; ORR, ORRE → OPP; OUGH → OY.

Для наочнішого уявлення адекватної, на наш погляд, реалізації англійської фонемі /o:/ в українських текстах, спробуємо представити передачу фонем у вигляді таблиці:

Фонема /o:/

Графічні відповідності	Варіанти україн. передачі	Приклади	
		англійське написання	українська передача
a	a	Albany	Албані*
al	ол	Talkland	Толкленд
as	о	Arkansas	Аркансо
	ас	Arkansas	Арканзас**
au	о	Laura	Лора
ough	о	Shaughnessy	Шонессі
	оє	Littlepaugh	Літтлпоє***
aul	ол	Faulkner	Фолкнер
aw	ов	Hawkins	Говкінз****
o	о	Gloria	Ґлорія
oa	о	Broadwell	Бродвелл
oar	ор	Dashboard	Дашборд
oh	о	Dohmler	Домлер
or	ор	Forster	Форстер

Графічні відповідності	Варіанти україн. передачі	Приклади	
		англійське написання	українська передача
ore	ор	Baltimore	Болтім ор
orr	орр	Storrs	Стор ррз
orre	орр	Lorre	Лор рр
ough	оу	Broughton	Бро у тон
our	ор	Eglamour	Ег л ам ор

*на початку слів; **паралельний варіант вимови;
 ***у кінці слів; ****українська білабіальна [в]

БІБЛІОГРАФІЯ

Зорівчак та ін. 1997 – Зорівчак Р.П., Медвідь О.С., Теплий І.М., Бреславська О.С. Правопис слів іншомовного походження //Укр. правопис: так і ні... – К.: УНВЦ “Рідна мова”. Довіра, 1997. – С. 133–138.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Гудманян Артур – канд. філол. наук, доцент кафедри іноземних мов факультету романо-германської філології Ужгородського держуніверситету.

Наукові інтереси: проблеми транслітерації власних назв в українській та англійській мовах.

ДЕЙКТИЧНІ ПАРАМЕТРИ ТЕКСТУ ТА ПЕРЕКЛАД

Наталія Гуменюк (Донбас), Сергій Максимов (Київ)

Дейктичні параметри тексту мають вирішальне значення у процесі його комунікативно-прагматичного аналізу. У статті окреслюється поняття “дейктичне поле” та визначається співвідношення дейктичних особливостей повідомлення (тексту, дискурсу) з адекватним перекладом мовленнєвих явищ. Наголошується важливість та перспективність вивчення закономірностей впливу дейктичних маркерів тексту. На процес адекватного сприйняття текстової інформації та її відтворення іншими мовами шляхом перекладу.

Deictic parameters of the text play a decisive role in its communicative and pragmatic analysis. The paper outlines the notion of a “deictic field” and investigates the correlation between the deictic peculiarities of narration (text, discourse) and adequate translation of language phenomena. The importance of

research of the deictic markers impact on the process of the adequate reception of textual information and its adequate translation into other languages is emphasized.

У сучасній лінгвістиці, здається, вже закріпилося поняття *дейксису* як однієї з комунікативно-прагматичних категорій дискурсу та тексту після того, як у сімдесятих роках було дано визначення дейксису із структурної та семантичної точок зору [напр., Lyons 1977: 636-724], а потім у вісімдесятих був встановлений безперечний зв'язок між дейктичними параметрами тексту та їх комунікативною функцією [напр., Падучева, Крылов 1984, Степанов 1985: 216-236]. Дейктичні маркери мови, тобто слова, які вказують на *учасників, місце (простір)* та *час* акту мовленнєвої комунікації чи повідомлення, вважаються ключовими “орієнтаторами”, які допомагають адресату (читачу чи слухачу) зрозуміти зміст повідомлення, оскільки “однієї змістової інформації мовленнєвого твору (...) недостатньо для того, щоб зрозуміти його зміст. Для цього адресату необхідно отримати ще й ситуаційну інформацію” [Миньяр-Белоручев 1996: 28].

М.Тулан, один із сучасних представників “наратології” (науки про “розповідь про події”, тобто про лінгвістичні засади побудови текстів, які послідовно розповідають адресатові про щось) пише, що взагалі неможливо збагнути та розтлумачити зміст такого висловлювання, як *It's wonderfully hot here today*, доки воно не буде вміщене у дейктичний контекст часу та простору, такий як, наприклад: *Friday 26 June 1987 was wonderfully hot in Seattle* [Toolan 1991: 263-264].

Із сказаного вище випливає, що наявність певних дейктичних маркерів є обов'язковою вимогою побудови повідомлення, яке буде задовольняти мінімальні вимоги його розуміння (тлумачення, перекладу) адресатом як мінімального тексту, що має оформлені комунікативні властивості.

Таким чином, дейктичні параметри тексту мають вирішальне значення у процесі комунікативно-прагматичного аналізу тексту (як писемного, так і усного) перекладачем, оскільки переклад – це “процес, який характеризується установкою на відтворення комунікативного ефекту первинного тексту, частково модифікованого розбіжностями між двома мовами, двома культурами, двома комунікативними ситуаціями” [Швейцер 1988: 75].

Говорячи про дейктичні параметри тексту, слід окреслити поняття про *дейктичне поле* повідомлення (тексту, дискурсу). Виходячи з лінгвістичної теорії про поняття “поля”, яка набула розвитку у 60-70 рр [напр. Бондарко 1972; Гульга, Шендельс 1969], дослідники 80-90 рр зробили спробу визначити дейктичне поле повідомлення [Гуменюк

1996, Рахимов 1989] як сукупність дейктичних маркерів, які групуються на координатних осях дискурсу “Я – тут – зараз”, “Ти – навколо тебе – тепер”, “Він (вона, воно, вони) – там – тоді” та які об’єднані семантичною і прагматичною спільністю у межах дискурсу або його частини. Сукупне дейктичне поле можна розділити на “мікрополя”, що відповідають кожній координатній осі, тобто мікрополе мовця (“Я/ми – тут – зараз”), мікрополе адресата (читаючого чи слухаючого) (“Ти – навколо тебе – тепер”) та мікрополе третьої особи (“Він/вона/воно/вони – там – тоді”), які і будуть утворюватися відповідними дейктичними маркерами.

Як співвідносяться окреслені дейктичні особливості повідомлення (тексту, дискурсу) з адекватним перекладом мовленнєвих явищ на зазначених рівнях? Який вплив має “Я” перекладача, що практично є ще одним дейктичним мікрополем у акті міжмовної комунікації, на відтворення дейктичних параметрів оригінального тексту? Чи завжди реально перекладачу залишатися “прагматичним невидимкою”? [Комиссаров 1982].

Зробимо спробу відповісти на ці запитання.

Дійсно, спілкування через перекладача передбачає “підключення” ще одного дейктичного мікрополя (тобто “Я – тут – зараз” перекладача), яке за ідеальних умов перекладу не повинно впливати на прагматичні параметри комунікації. Проте у реальній перекладацькій практиці це не завжди так.

Тут, перш за все треба визначити особливості відтворення зазначених дейктичних полів в усному (послідовному чи синхронному) та письмовому перекладі. Всім перекладачам-практикам відомі ситуації, коли перекладач змінює дейктичне мікрополе мовця з “Я, ми” на “Він/вона/вони”, часто з метою уникнути “відповідальності” за зміст чужого повідомлення, оскільки усний переклад підсвідомо сприймається адресатами як “повідомлення перекладача” (бо фізично процес мовлення на мові перекладу, яку розуміє адресат, здійснює перекладач).

Наприклад:

Доповідач (пані Мейрік): *“I’m sorry but I’m very out of practice of speaking with an interpreter”*.

Перекладач: *“Пані Мейрік вибачається та каже, що у неї давно вже не було практики виступати через перекладача”*.

Якщо в усному перекладі такі дейктичні зміни не зашкоджують комунікації (учасники комунікації бачать один-одного та зрештою усвідомлюють, хто є дійсним автором повідомлення та які орієнтири

повідомлення у часі і просторі)), то в письмовому перекладі зміни дійктичних параметрів повідомлення можуть призвести до суттєвих порушень у відтворенні його комунікативного ефекту. Проте заміну одного дійктичного маркера у процесі перекладу іншим, адекватним (тобто таким, що знаходиться у тому ж дійктичному мікрополі) дійктичним маркером не слід вважати зміною дійктичних параметрів повідомлення. Розглянемо декілька прикладів:

Оригінал: *"To date Canada has not devoted much attention to Crimea because of the unsettled situation **there**"* (Migration Issues, № 1(4), 1998).

Переклад: *"Досі Канада приділяла Криму мало уваги через нестабільність ситуації **на півострові**"* (Проблеми міграції, №1(4), 1998).

У наведеному перекладі дійктичні параметри простору не були змінені незважаючи на перекладацьку заміну *there* на *на півострові*, тому що як перше, так і друге знаходиться у дійктичному мікрополі "там" та вказує (а "вказування" є головним призначенням дійктичних маркерів) на одного й того ж референта (*Крим*). Наведений переклад слід вважати повністю адекватним.

Оригінал: *"Україна та Сполучені Штати Америки **співпрацюватимуть у сприянні** взаємного розповсюдження інформації про національні надбання у галузі культури, науки і освіти, **пропагуватимуть** культурний та інформаційний обмін, **сприятимуть** співробітництву між культурними установами і організаціями, **підтримуватимуть** подальший розвиток дружніх зв'язків між молоддю обох країн"* (Хартія Україно-американського партнерства, дружби та співробітництва, 1994).

Переклад: *"Ukraine and the United States of America **are working together to encourage** mutual dissemination of information concerning each other's national heritage in the spheres of culture, science and education; **promote** new achievements in these areas; **expand** cultural and information exchange; **foster** co-operation among cultural institutions and organizations; and **support** further development of friendly relations between young generations of the two countries"* (A Charter for Ukrainian-American partnership, friendship and co-operation, 1994, an *unofficial translation*).

У наведеному перекладі порушені формальні дійктичні маркери часу (*співпрацюватимуть у сприянні* – *are working together to encourage* та далі за текстом), що змінює прагматичні орієнтири фрагменту тексту: замість форм *співпрацюватимуть, пропагуватимуть, сприятимуть, підтримуватимуть*, які своєю спрямованістю у денотативне майбутнє надають висловлюванню

характер юридичного зобов'язання сторін, вжито нейтральну англійську форму теперішнього часу *are working together* з рядом дієслів у формі інфінітива. Така заміна призводить до суттєвої втрати перформативності юридичного тексту, тобто до перетворення його на текст констатуючого типу (у тексті англійською мовою доречно було б вжити *shall work together* або *undertake to work together*).

Наведені міркування та приклади свідчать на користь теорії існування прагматичної домінанти (прагматичного ядра) повідомлення, тексту та дискурсу [Максимов 1989], для визначення якої, з метою адекватного розуміння та перекладу повідомлення, найбільш суттєвим виявляється адекватне сприйняття дійсних параметрів повідомлення. Найбільш чітко це проявляється у процесі сприйняття та перекладу письмових нехудожніх текстів (так званих “*текстів-артефактів*”), які покликані безпосередньо впливати на реальний “світ” учасників комунікативного процесу, змінюючи їх поведінку (тексти конституцій, законів, міжнародних угод, декларацій контрактів, ділової кореспонденції, оголошень тощо). Так, наприклад, якщо б довелось перекладати текст наступного оголошення про працевлаштування, то цілком доречно було б залишити дійсний маркери без змін (“*vi*” – адресат, “*mi*” – редакція газети Kyiv Post, *зараз* шукаємо агентів з питань реклами):

YOU ARE: *aggressive and speak on the phone like a dream.*

WE ARE: *Ukraine's leading English-language publication.*

The KYIV POST is seeking advertising agents (Kyiv Post, September 15, 1998).

У перекладі художніх текстів відтворення дійсних параметрів оригіналу також має першорядне значення для адекватної передачі художніх властивостей оригінального тексту (тобто його естетичного впливу на адресата), хоча художні тексти і повідомляють про події “нереального світу, який виникнув в уяві автора” [Sinclair 1986], тобто виконують “художню” функцію мовленнєвої комунікації. Наведемо тільки один приклад, який стосується порівняння українського та російського перекладів оповідання Е.Хемінгуея “Кішка на дощі”:

Оригінал: *“I get so tired of it”, she said “I get so tired of looking like a boy”.*

George shifted his position in the bed. He hadn't looked away from her since she started to speak.

“You look pretty darn nice”, he said. (Hemingway E. Selected Stories. – M. Progress, 1971, p. 162).

Переклад українською мовою: – *А мені набридло*, – сказала вона. – *Набридло бути схожою на хлопчика.*

Джордж повернувся на ліжку. Відколи вона заговорила, він не спускав з неї очей.

– *Ти в мене справжня красуня*, – мовив він (Хемінгуей Е. Вибрані твори у чотирьох томах. – Київ: Дніпро, 1991, т.1, с.90).

Переклад російською мовою: – *Мне надоело*, – сказала она. – *Мне так надоело быть похожей на мальчика.*

Джордж переменил позу. С тех пор, как она заговорила, он не сводил с нее глаз.

– *Ты сегодня очень хорошенькая*, – сказал он. (Хемингуей. Е. Собр. Соч., т. 1. – М.: Худ. Литература, 1981, с. 84).

З наведених прикладів видно, що українське “*Ти в мене справжня красуня*” (тобто “я завжди вважаю тебе красунею”) більш адекватно відтворює англійське “*You look pretty darn nice*”, ніж переклад російською мовою “*Ты сегодня очень хорошенькая*” (тобто “я вважаю, що тільки сьогодні ти виглядаєш красунею”), та що відбувається це за рахунок неадекватного відтворення у російському перекладі дейктичного маркеру часу (невиправдане додавання у перекладі слова *сегодня*).

Підсумовуючи, можна сказати, що дейктичні параметри тексту мають першорядне значення для відтворення його комунікативно-прагматичних орієнтирів, як у плані сприйняття тексту безпосереднім адресатом, так і у плані його перекладу (тобто сприйняття тексту іншомовним адресатом шляхом трансформації через “Я” перекладача).

Детальне вивчення закономірностей впливання дейктичних маркерів тексту на процес адекватного сприйняття текстової інформації та її відтворення іншими мовами шляхом перекладу може стати актуальним предметом лінгвістичних досліджень у XXI столітті.

ЛІТЕРАТУРА

Бондарко 1972 – Бондарко А.В. К теории поля в грамматике: залог и залоговость // Вопросы языкознания, 1972, № 3. – С. 20-36.

Гулыга 1969 – Гулыга Е.В., Шендельс Е.И. Грамматико-лексические поля в современном немецком языке. – М.: Просвещение, 1969. – 184 с.

Гуменюк 1996 – Гуменюк Н.Г. Дейктичні маркери як фактор, який впливає на реалізацію категорії оцінки. // Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К, 1996. – 26 с.

Комиссаров 1982 – Комиссаров В.Н. Прагматические аспекты перевода. // Сб. науч. трудов Моск. гос. пед. ин-та иностр. яз. им. М. Горького, вып. 193, 1982. – С. 3–14.

Максимов 1989 – Максимов С.Е. Прагматическая доминанта текста и дейксис // Высказывание и дискурс в прагмалингвистическом аспекте. – Киев: КГПИИЯ, 1989. – С. 62 – 67.

- Миньяр-Белоручев 1996 – Миньяр-Белоручев Р.К. Теория и методы перевода. – М.: Московский лицей, 1996. – 208 с.
- Падучева, Крылов 1984 – Падучева Е.В., Крылов С.А. Дейксис: общетеоретические и прагматические аспекты. // Языковая деятельность в аспекте лингвистической прагматики. – М., 1984. – С. 25–96.
- Рахимов 1989 – Рахимов С. Речевая коммуникация и проблемы дейксиса в разносистемных языках. – Ташкент: Фан, 1989. – 83 с.
- Степанов 1985 – Степанов Ю.С. В трехмерном пространстве языка. – М.: Наука, 1985. – 335 с.
- Швейцер 1988 – Швейцер А.Д. Теория перевода. Статус, проблемы, аспекты. – М.: Наука, 1988. – 215 с.
- Lyons 1977 – Lyons J. Semantics. – Cambridge, etc.: Cambridge Univ. Press, 1977, Vol.2. – 897 p.
- Sinclar 1986 – Sinclar J. Fictional Worlds. // Talking About Text. – Birmingham: English Language Research, Discourse Analysis Monograph, 1986, N 13. – P. 43 – 60.
- Toolan 1991 – Toolan M. Narrative. A Critical Linguistic Introduction. – London, N.Y.: Routledge: 1991. – 282 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Максимов Сергій Євгенович – кандидат філологічних наук, магістр гуманітарних наук (Бірмінгемський університет, Великобританія), доцент Київського державного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: лінгвістичний аналіз тексту, переклад.

Гуменюк Наталя Григорівна – Донбаський гірничо-металургійний інститут, доцент, кандидат філологічних наук.

Наукові інтереси: лінгвістика тексту та проблеми перекладу.

ФОНЕТИКО-ФОНОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАГАЛЬНОАМЕРИКАНСЬКОГО ТИПУ ВИМОВИ

(сегментний рівень)

Тетяна Дацька (Київ)

У статті описуються фонетико-фонологічні особливості загальноамериканського типу вимови у порівнянні з британським за такими параметрами: системним, структурним, лексико-дистрибуційним та реалізаційним, що дозволяє систематизувати відмінні риси сегментного рівня цього типу вимови. Специфіку вокалічної системи загальноамериканського типу вимови на фонетико-фонологічному рівні визначають насамперед реалізаційний та лексико-дистрибуційний параметри, специфіка системи консонантизму переважно виявляється за реалізаційним та структурним параметрами.

Phonetic and phonological peculiarities of General American pronunciation are described in comparison with RP/BBC English pronunciation. The analysis is made according to the set of parameters including systemic, structural, lexical-incidental and realizational ones which makes possible a systemic description of General American English pronunciation distinctions at the segmental level. The peculiarities of the vocalic system of General American at the phonetic and phonological level are primarily defined by realizational and lexical-incidental parameters, the consonantal system displays differences mostly along realizational and structural parameters.

Поширення мови за межами свого історичного функціонування є важливим етапом її розвитку. При географічній дисперсії поліцентрична, національно негомогенна мова зберігає константне ядро і в той же час набуває відмінних рис у кожному із варіантів.

На різних рівнях полінаціональної мови така онтологічна опозиція як “константність – варіативність” виявляє специфіку під час руху мови у часі і просторі. На матеріалі англійської мови доведено, що часова та просторова варіативність її фонетичної системи не привела до розщеплення її єдиної фонологічної системи [Шахбагова 1986б: 8], але сприяла перерозподілу потенційних можливостей системи між вимовними нормами національних варіантів [там само: 15]. Протягом свого історичного розвитку фонетична система англійської мови функціонує як цілісне утворення – макросистема, що існує у вигляді мікросистем – національних варіантів [там само: 3, 12]. Інвентарно-дивергентне дослідження фонетико-фонологічних особливостей вимовних варіантів мови дозволяє виявити як загальні закономірності фонологічної еволюції мови, так і чинники, що зумовлюють фонологічну дивергентність її варіантів.

Особливості загальноамериканського типу вимови (ЗАВ) досліджувалися як зарубіжними [Kenyon, Knott 1944; Wells 1982; Laver 1994; Giegerich 1995], так і російськими та вітчизняними лінгвістами [Швейцер 1963; Швейцер 1971; Швейцер 1983; Варианты 1981; Шахбагова 1982; Шахбагова 1986а; Шахбагова 1986б]. Проте на поточний період відсутній опис характеристик кодифікованої норми ЗАВ як вимовного стандарту, систематизація тенденцій розвитку об’єктивної норми, тобто необхідно дослідити не тільки кодифіковану норму ЗАВ, яка є формально прийнятою, а й об’єктивну норму – ту, яка існує фактично. Вимовна норма не тільки підлягає опису та кодифікації у відповідних довідкових виданнях, але має отримати і теоретичне висвітлення у межах загальної теорії мовної норми [Раевский 1986: 90].

Мета даної статті – описати особливості загальноамериканського типу вимови (на сегментному рівні) у порівнянні з південноанглійським

типом вимови (ПАВ), який імпліцитно визнається британським національним вимовним стандартом, і у науковій та навчальній фонетичній літературі позначається термінами Received Pronunciation/BBC English.

Вивчення конкретних національних варіантів будь-якої мови у першу чергу має на меті встановлення їх специфіки – сукупності тих розрізнявальних ознак, які дають підстави вважати його окремим різновидом певної мови, а такий аналіз, як правило, має порівняльний характер [Варианты 1981: 17].

Загальноамериканська вимова (General American) як назва вимовного стандарту/норми була використана Дж. Крепом (G.P. Krapp) у 1925 році та Дж. Кеньоном (J.S. Kenyon) у 1930 році [Laver 1995: 58]. При визначенні цього типу вимови вживають, як правило, “від’ємні” характеристики – це вимова, яка не сприймається як локально забарвлена, тобто не має ні східного, ні південного американського забарвлення [Wells 1982: 10; Laver 1995: 58]. Цей тип вимови кодифікований у спеціальних вимовних словниках: *A Pronouncing Dictionary of American English* [Kenyon, Knott 1944], *Longman Pronunciation Dictionary* [Wells 1990], *English Pronouncing Dictionary* [Roach, Hartman 1997].

Сегментні відмінності стосуються систем і структур, які складаються з таких фонологічних одиниць, як голосні та приголосні фонем. Як відомо, на сегментному рівні загальний інвентар приголосних фонем утворює консонантну систему, а інвентар голосних фонем – вокалічну систему.

При порівнянні двох типів вимови однієї і тієї ж полінаціональної мови відмінності на сегментному рівні охоплюють:

- 1) системні (відмінності в інвентарі фонем);
  - 2) структурні (фонотактичні);
  - 3) лексико-дистрибуційні (відмінності у розподілі фонем у слові);
  - 4) реалізаційні (відмінності у продукуванні/вимові алофонів)
- [Parashchuk 2000: 175].

Ми поділяємо точку зору [Laver 1994: 64; Giegerich 1995: 51-53], що ці параметри ієрархічно організовані при визначенні специфіки фонологічної системи певного варіанту вимови: більш вагомими при порівнянні двох варіантів вимови є реалізаційний та структурний параметри, в той час як системний та лексико-дистрибуційний – менш вагомими.

Розглянемо особливості сегментного рівня загальноамериканського типу вимови відповідно до кожного з цих параметрів.

Зважаючи на субстантні та функціональні характеристики голосних та приголосних фонем, їх слід розглядати окремо. Крім того, при порівнянні двох варіантів вимови, корисним виявляється зіставлення таких підсистем фонологічної системи, як підсистема ненаголошених і наголошених голосних, приголосних за місцем і способом творення та інших [Parashchuk 2000: 165].

Характеристику відмінностей між загальноамериканським та південноанглійським варіантами вимови доцільно починати з вокалізму, де відмінності обох варіантів виявляються найбільш рельєфно [Швейцер 1971: 32].

1. Системні відмінності (відмінності в інвентарі фонем) мають місце, якщо в різних варіантах вимови функціонує неоднакова кількість фонологічних опозицій і, відповідно, існує неоднакова кількість фонем. Різні дослідники виділяють у ЗАВ від 15 до 22 голосних фонем у порівнянні з 20 голосними фонемами південноанглійського варіанту вимови. Наприклад, П. Роуч і Дж. Хартман [Roach, Hartman 1997] виділяють 16 голосних фонем у ЗАВ, Дж. Уелз – 22 фонем [Wells 1990], Х. Гігеріх [Giegerich 1995] виділяє 16 голосних фонем у ЗАВ, А. Кратенден – 14 [Gimson's Pronunciation 1994]. У даній статті використовується інвентар 16 голосних фонем, який представлений у вимовному словнику *English Pronouncing Dictionary* [Roach, Hartman 1997], а також фонема /u:/, яка відсутня у інвентарному переліку голосних вищеназваного словника. Слід зазначити, що довгота голосних фонем у ЗАВ зумовлюється їх фонологічним оточенням, і опозиція “довгі/короткі голосні” не притаманна загальноамериканській вимові, але, як правило, у голосних фонемах кодифікованої норми ЗАВ фонетисти залишають позначку довготи, щоб показати співвіднесеність голосних загальноамериканської вимови і голосних південноанглійської вимови [Roach, Hartman 1997: ix].

Вокалічна система ЗАВ складається із підсистеми наголошеного та ненаголошеного вокалізму.

У підсистемі наголошеного вокалізму ЗАВ виділяється два класи фонем: усічені і неусічені. Д. Шахбагова [1986 а: 185] стверджує, що клас усічених фонем /ɪ/, /e/, /æ/, /ʊ/, /ʌ/ у ЗАВ та ПАВ співпадає повністю, а відмінності стосуються класу неусічених фонем, які найповніше представлені у ПАВ.

У класі неусічених фонем ЗАВ відмічається відсутність:

- ♦ фонема /ɒ/, яка, як правило, у ЗАВ має відповідник /ɑ:/, наприклад: /kɑ:d/ *cod*, /spɑ:t/ *spot*, /'pɑ:kɪt/ *pocket* [Gimson's Pronunciation 1994; Celce-Murcia et al. 1996];
- ♦ центруючих дифтонгів /ɪə, eə, uə/, яким у ЗАВ відповідають сполучення голосних та /r/, наприклад: /bɪrd/ *bird*, /fer/ *fare*, /dʊr/ *dour* [Шахбагова 1986а; Wells 1990; Gimson's Pronunciation 1994; Roach, Hartman 1997 та ін.]. Отже, клас неусічених фонем ЗАВ включає такі фонemi: /i:/, /u:/, /ɑ:/, /ɔ:/, /z:r/, /eɪ/, /aɪ/, /ɔɪ/, /aʊ/, /oʊ/.

Підсистема ненаголошеного вокалізму ЗАВ складається із 5 елементів: /ə/, /ɜ/, /ɪ/, /i/, /u/ і п'яти елементів у південноанглійській вимові – /ɚ/, /ɪ/, /ʊ/, /i/, /u/ [Малюта 1997: 41], перші три з яких є фонемами, а останні два – нефонемними символами, які вживаються на позначення пар фонем /i:/-/ɪ/ і /u:/-/ʊ/ у позиції нейтралізації [Roach, Hartman 1997: xiv]. Основний набір фонем підсистем ненаголошеного вокалізму співпадає в обох варіантах вимови, але у ЗАВ використовується фонема /ɜ/, яка відсутня в інвентарі підсистеми ненаголошеного вокалізму ПАВ і, навпаки, не використовується фонема /ʊ/, замість якої, як правило, вживається /ɚ/.

У консонантній системі ЗАВ виділяється 24 приголосні фонemi [Варианти 1981; Roach, Hartman 1997]. Іноді до інвентаря приголосних фонем додатково включається як окрема фонема оглушений варіант фонemi /w/ – /ɹ/ (/hw/) [Kenyon, Knott 1944; Giegerich 1995], який розрізняє пари слів типу *witch/which*, *wine/whine*. Проте зауважується, що у більшості носіїв ЗАВ відсутня опозиція дзвінкої /w/ і глухої /ɹ/ [Celce-Murcia et al. 1996: 363]. Це означає, що слова *witch/which*, *wine/whine* звучать як омофони. Може бути виділений вокалізований варіант фонemi /t/ – [t̪], як у слові ['bet̪ə] *better* [Wells 1990].

У цілому, система приголосних фонем, практично співпадаючи у ЗАВ та ПАВ, є більш стабільною у порівнянні з вокалічною системою, у якій виділяється стабільна частина – клас усічених фонем підсистеми наголошеного вокалізму і відносно нестабільна частина – клас неусічених фонем підсистеми наголошеного вокалізму та підсистема ненаголошеного вокалізму.

2. Фонотактичні (структурні) особливості вимовних варіантів проявляються у специфічній сполучуваності фонем при утворенні ієрархічно більших одиниць – складів, в обмеженнях щодо сполучуваності та використання фонем в більших структурах

[Abercrombie 1991: 55]. Помітною рисою такого типу відмінностей між ЗАВ та ПАВ є дистрибуція фонем /г/. На відміну від ПАВ, де /г/ вживається у позиції перед голосними, у ЗАВ /г/ може зустрічатися перед приголосними і паузою [Gimson's Pronunciation 1994: 84], тобто у ПАВ фонема /г/ може використовуватися лише на початку складу (*syllable onset*), а у ЗАВ ця фонема може також прикривати склад (тобто використовується у позиції *syllable rhyme*) [Giegerich 1995: 62]. Відповідно, ПАВ – це варіант вимови, в якому дистрибуція фонем /г/ є обмеженою (*non-rhotic accent* [Wells 1982; Giegerich 1995], *r-less accent* [Pennington 1996], *безэрное произношение* [Швейцер 1971; Шахбагова 1986]), а ЗАВ – варіант вимови, в якому /г/ вимовляється в будь-якій позиції (*rhotic, r-full accent; эрное произношение*).

3. Лексико-дистрибуційні особливості охоплюють розподіл фонем у словах. Два варіанти вимови можуть мати однаковий інвентар голосних і приголосних фонем, однакові фонотактичні можливості і при цьому використовувати різні фонемні в одній і тій же позиції у слові. Лексико-дистрибуційні особливості загальноамериканської вимови охоплюють такі випадки:

а) у ЗАВ перед глухими фрикативними /s, f, θ/ або сполученням носового /n/ з іншими приголосними фонемами використовується фонема /æ/, в той час як у південноанглійській вимові у цих позиціях вживається /ɑ:/ [Gimson's Pronunciation 1994: 84; Celce-Murcia et al. 1996: 366], наприклад: ЗАВ /pæst/ – ПАВ /pɑ:st/ *past*, ЗАВ /dæns/ – ПАВ /dɑ:ns/ *dance*.

б) у словах з альвеолярними /t, d, n/, рідше /l, s, z/ у початковій позиції перед фонемою /u:/ (в орфографії *u, ew, eu*) у ПАВ вживається /j/, а у загальноамериканській вимові – /ø/ (нуль фонем): ЗАВ /tu:n/ – ПАВ /tju:n/ *tune*, ЗАВ /nu:/ – ПАВ /nju:/ *new* [Celce-Murcia et al. 1996: 366].

в) деякі слова, у яких орфографічне сполучення *-er* у ПАВ вимовляється як /ɑ:/, у ЗАВ мають /z/: ЗАВ /klɜ:k/ – ПАВ /klɑ:k/ *clerk*, ЗАВ /'dɜ:bɪ/ – ПАВ /'dɑ:bɪ/ *derby* [Celce-Murcia et al. 1996: 366];

г) як уже зазначалося, у ЗАВ фонема /г/ вимовляється в будь-якій позиції, відповідно фонемам /ɑ:/, /ɔ:/ південноанглійського типу вимови відповідають сполучення фонем /ɑ: + г/, /ɔ: + г/ у ЗАВ (див. табл. 1). У

таблиці 1 підсумовані основні лексико-дистрибуційні відмінності загальноамериканської і південноанглійської вимови. Ті фонем, що відрізняються дистрибуцією, – підкреслені. Разом з тим у таблиці відмічені деякі випадки, коли дистрибуція фонем однакова в ЗАВ та ПАВ (наприклад, слова *bad, caught*).

Таблиця 1.

Лексико-дистрибуційні відмінності голосних фонем загальноамериканської і південноанглійської вимови

Слово	Вимовна форма слова у ЗАВ	Вимовна форма слова у ПАВ
Bad	bæd	bæd
Path	pæθ	pɑ:θ
Part	pɑ:rt	pɑ:t
Father	'fɑ:ðə	'fɑ:ðə
Lot	lɑ:t	lɒt
Dog	dɔ:g	dɒg
Caught	kɔ:t	kɔ:t
Short	ʃɔ:rt	ʃɔ:t
Shore	ʃɔ:r	ʃɔ:
New	nju:	nju:
Clerk	klɜ:k	klɜ:k

Системні, структурні та лексико-дистрибуційні відмінності є відмінностями фонологічного рівня, які стосуються кількості, сполучуваності і лексичної дистрибуції фонем.

4. Реалізаційні відмінності – це відмінності фонетичного характеру на рівні продукування алофонів голосних і приголосних фонем. Такі відмінності більш поширені, ніж відмінності в інвентарі фонем [Parashchuk 2000:]. Реалізаційні відмінності можуть мати місце навіть при однаковому інвентарі фонем у двох варіантах вимови [Gimson's Pronunciation 1994: 81], оскільки стосуються реалізаційних характеристик фонем, відмінностей у вимові алофонів однієї і тієї ж фонем.

У системі вокалізму основні відмінності стосуються голосних середнього (змішаного) і заднього ряду: /ɜ:r, ʌ, ʊ, a:, ɔ:/ [Rivers, Temperley 1978: 155-156; Wells 1990: xiv], а також фонем переднього ряду /ɪ/, /e/, /æ/ і дифтонгів /eɪ/, /oʊ/.

а) фонема /з:г/ у ЗАВ – “ретрофлексна”. Це означає, що у словах типу *bird, worm, first* вимовляється голосна фонема середнього ряду середнього піднесення, яка позиційно співвідноситься з /з:/ або /ə/, але із специфічним г-подібним відтінком (г-coloring), який виникає внаслідок підняття вгору передньої частини язика і загинання кінчика язика назад. При артикуляції цього звука язик займає позицію, як при вимові ретрофлексного сонанта /г/, але різниця полягає у тому, що ця позиція утримується протягом усього артикуляційного процесу, а не переходить одразу ж у положення, необхідне для вимови наступного звука, як у випадку з передвокальним /г/ [Швейцер 1971: 35-36];

б) голосна фонема змішаного ряду /ʌ/ у ЗАВ – середнього піднесення широкого різновиду, а у ПАВ – це фонема низького піднесення вузького різновиду [Шахбагова 1986а: 195].

в) серед голосних заднього ряду фонема /ʊ/, співпадаючи за всіма параметрами у ПАВ та ЗАВ, в останньому типі вимови відрізняється меншим ступенем огубленості [Шахбагова 1986: 196];

г) голосна /ɑ:/ у ПАВ – фонема заднього ряду низького піднесення широкого різновиду, а у ЗАВ її функціональний аналог у словах типу *father, balm, calm* займає змішаний ряд. Отже, співпадаючи за піднесенням, фонема /ɑ:/ відрізняється за рядом [Швейцер 1971: 31];

д) фонема /ɔ:/ у ПАВ – заднього ряду середнього піднесення широкого різновиду, а у ЗАВ – низького піднесення вузького різновиду [Шахбагова 1986а: 196-197];

е) голосні переднього ряду /ɪ/ та /e/ у ЗАВ, порівняно з ПАВ, більш відтягнуті назад і більш відкриті (голосна фонема /e/ часто позначається в транскрипції як [ɛ]). Крім того, цим голосним притаманна дифтонгізація перед сонантом /l/ в словах типу *will* [wɪl], *well* [weɪ] [Шахбагова 1986а: 194; Rivers, Temperley 1978: 155].

є) голосна /æ/ у ЗАВ порівняно з ПАВ, відрізняється більш широким різновидом, дифтонгізацією, а також асимілятивною назалізацією перед /m, n, l/, наприклад: [ˈmæ̃nə] *manner* [Шахбагова 1986а: 194].

ж) реалізаційною відмінністю є також вимова у ЗАВ дифтонгів /eɪ/ і /əʊ/, як правило, у ненаголошеній позиції як монофтонгів /e:/ та /o:/ [Швейцер 1971: 33; Gimson's Pronunciation 1994: 84], наприклад: *late* [le:t], *load* [lo:d].

Аналіз реалізаційних відмінностей голосних фонем загальноамериканського варіанту вимови свідчить про їх тенденцію до централізації [Варианты 1981: 29]. Це означає, що голосні переднього ряду мають тенденцію зміщувати фокус артикуляції у напрямку до змішаного (центрального) ряду, а голосні заднього ряду, у свою чергу, просуваються вперед (див. табл. 2).

Таблиця 2.

Голосні фонemi загальноамериканської вимови, які мають реалізаційні відмінності

		Передній ряд	Змішаний ряд	Задній ряд
Високе піднесення	Вузкий різновид			
	Широкий різновид	ɪ		ʊ
Середнє піднесення	Вузкий різновид		ɜ:ɹ	
	Широкий різновид	ɛ	ɚ ʌ	
Низьке піднесення	Вузкий різновид	æ		ɔ:
	Широкий різновид		ɑ:	

У системі консонантизму реалізаційні відмінності у ЗАВ мають фонemi /t/, /d/, /r/, /l/, /j/, /ʃ/, /h/:

а) алофони фонем /t/ і /d/ в основному співпадають в обох варіантах. Але в позиції між голосними, коли наступний склад – наголошений, ці фонemi часто вимовляються як легкий удар (flap, tap “r”, одноударний “r” [Швейцер 1971: 39]), у фонетичній транскрипції [ɾ], [ɹ]. Така ж артикуляція може зустрічатися також у кінцевій позиції в слові перед наголошеним початковим голосним наступного слова [Rivers, Temperley 1978: 154-155], наприклад: at all [ət 'ɔ:l], faded out [feɪdɪr 'aʊt]. У ЗАВ фонема /t/ може мати такі варіанти вимови:

1/ слабо артикульованого [d], як у слові ['betʃə] *better*;

2/ варіанта звука [r], вимовленого як короткий удар кінчика язика проти альвеол, як у словах ['berɪ], ['merɪ] *berry, merry*;

3/ твердого приступу [ʔ] перед приголосними /m/, /n/, /l/, /r/, /j/, /w/, як у словах ['maʊnʔn] *mountain*, ['sɜʔnli] *certainly*;

4/ повної тиші, як у словах ['twɛni] *twenty*, ['plɛni] *plenty*. Слід проте зазначити, що, незважаючи на таку варіативність фонем /t/ і /d/, опозиція між ними у загальноамериканському варіанті вимови не нейтралізується.

б) фонема /r/ у ЗАВ має ретрофлексну (вище дивись пояснення до голосної фонем /z:r/) артикуляцію, вона більш сонорна ніж у ПАВ, а в позиції перед голосною, крім того, супроводжується огубленням як у словах *right, rain* [Шахбагова 1982: 17]. Проте після фонем /t/, /d/, /θ/, /ʃ/, як у словах *tram, dream, three, shrine* вимова /r/ практично не відрізняється у порівнюваних варіантах вимови, має фрикативний відтінок [Швейцер 1971: 39; Шахбагова 1986б: 18].

в) помітною рисою при вимові фонем /l/ у ЗАВ є використання “темного” її відтінку (dark variety) [ɫ] у всіх позиціях, наприклад: *leave* [tʰi:v], *follow* [ˈfɑ:ɫəʊ], *tell* [tɛɫ]. У ЗАВ темний відтінок [ɫ] використовується перед голосними і фонемою /j/, хоча у передвокальній та інтервокальній позиції він все ж дещо пом’якшений [Швейцер 1971: 39; Варианти 1981: 28; Шахбагова 1982: 18];

г) фрикативна фонема /ʒ/ у ЗАВ реалізується як /ʒ/ у кінцевих ненаголошених складах у словах, які закінчуються на *-ion, -ia*, наприклад /ɪkˈskɜ:ɹʒn/ *excursion*, /ˈeɪʒə/ *Asia* [Варианти 1981: 29; Шахбагова 1982: 20].

д) оскільки фрикативна фонема /h/ утворюється в артикуляційній області голосних, у ЗАВ фокус її артикуляції має схильність до переміщення в область м’якого піднебіння, наближуючись за акустичними характеристиками до дзвінкого велярного [ɣ], що, очевидно, є наслідком тенденції загальноамериканської вимови до централізації голосних, оскільки ця приголосна фонема використовується перед голосними [Варианти 1981: 28];

е) палатальна напівголосна фонема /j/, у порівнянні з ПАВ, у ЗАВ реалізується як нуль фонем (/ø/) у позиції між /t/, /d/, /n/, /l/, /s/, /z/, /θ/ і /u:/, наприклад: *tune* /tu:n/, *pursuit* /pɜːˈsu:t/, *resume* /rɪˈzu:m/ [Варианти 1981: 28].

У таблиці 3 виділені приголосні фонем загальноамериканського варіанту вимови, які мають реалізаційні відмінності порівняно з південноанглійською вимовою. Приголосні фонем ЗАВ, які мають реалізаційні відмінності, можна певним чином організувати. Так, за ознакою способу творення, реалізаційні відмінності виявляють 3 сонанти, а саме: /r/, /j/, [ɫ], дві фонем із групи фрикативних – /ʒ/, /h/, а також одна зімкнена фонема – /t/. За місцем творення реалізаційні відмінності виявляються у приголосних фонем, які утворюються в

задній області ротової порожнини: палатальних /ʃ/, /r/, /j/, велярного алофона [t̪], фарингальної /h/, а також альвеолярної фонемі /t/.

Таблиця 3.

Приголосні фонемі загальноамериканської вимови, які мають реалізаційні відмінності

Спосіб утворення звуку	Місце утворення звуку						
	Губно-губні	Губно-зубні	Зубні	Альвеолярні	Палатальні	Велярні	Фарингальний
Зімкнені				t d			
Фрикативні					ʃ		h
Афrikати							
Сонанти					r	/r/	
Глайд					j		

Проведений аналіз фонетико-фонологічних особливостей сегментного рівня загальноамериканського типу вимови у порівнянні з південноанглійським типом вимови, описаних у спеціальній літературі, дозволяє зробити такі висновки:

1. В ієрархії міжваріантних відмінностей специфіку системи голосних фонем загальноамериканської вимови на фонетико-фонологічному рівні, перш за все, визначають реалізаційний та лексико-дистрибуційний параметри, специфіку системи приголосних фонем визначають реалізаційний і структурний параметри.

2. У вокалічній системі загальноамериканської вимови основні відмінності проявляє підсистема наголошеного вокалізму. За реалізаційним параметром спостерігається загальна тенденція голосних фонем ЗАВ до централізації, яка є результатом відтягнення голосних переднього ряду назад і просування голосних заднього ряду вперед у напрямку до центрального (змішаного) ряду. Підсистема ненаголошеного вокалізму співпадає в обох варіантах за винятком фонем /ə/, /ʊ/. За лексико-дистрибуційним параметром особливості ЗАВ охоплюють дистрибуцію фонемі /æ/, нуль фонемі – /ø/ і /j/, сполучень фонем /a: + r/, /ɔ: + r/.

3. У консонантній системі особливості ЗАВ за реалізаційним параметром охоплюють сонорні палатальні фонемі /r/, /j/, велярний

алофон [t̪], фрикативну палатальну /ʃ/, фарингальну /h/ та зімкнену альвеолярну фонему /t/. Специфіка ЗАВ за структурним параметром виявляється у відсутності обмежень на дистрибуцію приголосної фонemi /t/.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Варианты 1981 – Варианты полинациональных литературных языков // Под. ред. Ю.А. Жлуктенко. – К.: Наукова думка, 1981. – 280 с.
- Малюта 1997 – Малюта Я.О. Варіювання ненаголошених голосних у мові та мовленні: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. – К., 1997. – 187 с.
- Раевский 1986 – Раевский М.В. Опыт определения понятия «произносительная норма» // Нормы реализации языковых средств. – Горький: Изд-во Горьк. гос. пед. ин-та, 1986. – С. 90-96.
- Шахбагова 1982 – Шахбагова Д.А. Фонетические особенности произносительных вариантов английского языка. – М.: Высшая школа, 1982. – 128 с.
- Шахбагова 1986а – Шахбагова Д.А. Фонетическая система английского литературного языка – целостность, устойчивость, вариативность: Дис. ... д-ра филोल. наук: 10.02.04. – М., 1986. – 425 с.
- Шахбагова 1986б – Шахбагова Д.А. Фонетическая система английского литературного языка – целостность, устойчивость, вариативность: Автореф. дис. ... д-ра филोल. наук: 10.02.04 / Моск. гос. пед. ин-т им. Мориса Тореза. – М., 1986. – 38 с.
- Швейцер 1963 – Швейцер А.Д. Очерк современного английского языка в США. – М.: Высшая школа, 1963. – 216 с.
- Швейцер 1971 – Швейцер А.Д. Литературный английский язык в США и Англии. – М.: Высшая школа, 1971. – 200 с.
- Швейцер 1983 – Швейцер А.Д. Социальная дифференциация английского языка в США. – М.: Наука, 1983. – 216 с.
- Abercrombie 1991 – Abercrombie D. RP Today: Its Position and Prospects // Fifty Years in Phonetics. Selected Papers. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 1991. – P. 48-53.
- Celce-Murcia et al. 1996 – Celce-Murcia M., Brinton D.M., Goodwin G.M. Teaching Pronunciation. – Cambridge: Cambridge University Press, 1996. – 428 p.
- Gimson's Pronunciation 1994 – Gimson's Pronunciation of English. 5th edn. – London: Edward Arnold, 1994. – 304 p.
- Giegerich 1995 – Giegerich H.J. English Phonology. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1995. – 333 p.
- Kenyon, Knott 1944 – A Pronouncing Dictionary of American English / Compiled by J. S. Kenyon and T. A. Knott. – Springfield: Merriam-Webster Inc., Publ., 1944. – 484 p.
- Laver 1995 – Laver J. Principles of Phonetics. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1995. – 704 p.
- Parashchuk 2000 – Parashchuk V. Accents of English: Aspects of Phonological Differentiation // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету. Серія: філологія. – Вип.22. – Кіровоград: РВЦ КДПУ.–2000. – С. 162–177.
- Pennington 1996 – Pennington M.C. Phonology in English Language Teaching. – London and New York: Longman, 1996. – 282 p.
- Roach, Hartman 1997 – English Pronouncing Dictionary / Originally compiled by D. Jones. Revised and edited by P. Roach and J. Hartman. – 15th edn. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1997. – 559 p.

Wells 1982 – Wells J.C. Accents of English. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1982. Volume 1, 2, 3. – 802 p.

Wells 1990 – Longman Pronunciation Dictionary / Compiled by J.C. Wells. – Harlow: Longman, 1990. – 802 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Дацька Тетяна Олексіївна – аспірантка кафедри фонетики англійської мови Київського державного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: проблеми фонетики/фонології англійської мови.

ВІДОБРАЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО СВІТОСПРИЙНЯТТЯ У МОВАХ НА ПРИКЛАДАХ БАГАТОЗНАЧНИХ СЛІВ

Лариса Дробаха (Кіровоград)

У статті розглядаються питання, пов'язані з відображенням національного світосприйняття у мовах. На основі порівняльного дослідження проведено аналіз багатозначних слів німецької, української, англійської та російської мов. Виявлені певні особливості вживання одного слова для позначення декількох понять у даних мовах.

The article deals with the questions of the national mentality reflection in different languages. Polysemantic words of German, Ukrainian, English and Russian have been analysed using the contrastive – comparative method of investigation. There have been found some peculiarities of usage of one word to denote several notions in the languages under comparison.

З виникненням і розвитком нових наукових галузей пов'язана необхідність докладного вивчення конкретних явищ у певній науці. У мовознавстві – це контрастивна лексикологія, завданням якої є синхронно – зіставний аналіз лексико – семантичних розбіжностей у мовах. Для кожної мови характерні свої особливості при відображенні світу. Тому при зіставленні є можливим виявити певні особливості рідної мови та національної культури на фоні інших мов і культур. “Дослідження кожної конкретної мови та її особливостей на фоні єдності усіх мов – це основний принцип будь – якого зіставлення і в той же час найскладніший шлях лінгвістичного дослідження” [Манакин 1994: 40]. Зіставне вивчення мовних культур бере свій початок ще у творах Вільгельма фон Гумбольдта, який підкреслював, що мова втілює в собі самобутність цілого народу. Його наукова спадщина залишається і сьогодні актуальною, тому що кожний народ повинен берегти духовне

багатство нації і передавати його наступним поколінням, поважаючи при цьому культури інших народів.

При виявленні спільних та розбіжних рис у різних мовах можна докладніше познайомитися з їхніми лексичними упорядкуваннями. В. Матезіус зазначав, що “порівняння мов різних типів безвідносно їх генетичних зв’язків представляє найбільшу цінність для будь – якого дослідження з конкретної лінгвістичної характерології, оскільки в значній мірі сприяє правильному розумінню дійсної природи і значення мовних явищ, що аналізуються” [Матезіус 1989: 18].

Найбільший інтерес у дослідженні викликає аналіз іменників, які займають основне місце у лексичному членуванні та лінгвістичному відображенні світу. Виходячи з точки зору граматики, вони отримують різні визначення та назви. “Іменники складають більше ніж половину словникового запасу і тому отримують назву “Hauptwörter”(головні слова). Іменник є словом, яке позначає певну річ або представляє щось так, ніби це річ. Також істоти і поняття є для мови речі. Тому його ще позначають як “Dingwort” (речове слово): Hammer, Walzstraße, Dorf, flinde; Freund, Vater, Mutter, Peter, Inge; Reise, Sprache, Ankunft; Mut, Recht, Gerechtigkeit; Beziehung, Zeitlichkeit. Іменники визначають назви для всього суттєвого у конкретному світі духу, тому вони називаються також “Nennwörter” (називні слова)” [Jung 1968: 256-257]. Конкретні іменники найяскравіше відображають національну своєрідність мовного членування світу. В якості прикладів розглянемо назви птахів. При зіставленні цих слів у певних випадках виявляються розбіжні описи у словниках різних мов одного того самого птаха. Наприклад, укр. слово “*pingvin*” позначає ‘великий морський антарктичний птах із схожими на ласти маленькими крилами, пристосованими не для літання, а для плавання” [СУМ 1975 VI: 536]. У порівнянні з ним нім. слово “*Pinguin*” крім даної інформації містить ‘переважно чорним, на череві білим пір’ям’ [D 1980 V: 1999]. У народів спостерігаються різні сприйняття певного птаха, в одних мовах зважають на одні особливості, в інших – на інші. Порівняймо: укр. “*фламінго*” – ‘тропічний водяний птах із ніжно-рожевим оперенням, з дуже довгою шиєю і ногами’ [СУМ 1979: X, 604]. Цей опис частково відповідає німецькому варіанту, оскільки нім. “*Flamingo*” містить ще ‘до 1,4 м у висоту, з наперед загнутим дзьобом; розповсюджений передусім на озерах і солоних водах Південної Європи, Азії, Америки та Африки’ [D 1977 II: 855]. У цьому випадку можна конкретніше дізнатися про місця розповсюдження даного птаха.

З одного боку, ці відповідники не мають суттєвих розбіжностей, а з іншого – додаткова інформація в описі нім. слова має конкретне значення для повного уявлення цього птаха. У випадку, коли хтось чув про певного птаха, але не бачив його, докладний опис допоможе отримати власне адекватне уявлення про нього.

Протягом аналізу за допомогою словників встановлено, що деякі слова позначають не тільки птахів, а також певні речі та явища дійсності. В одному й тому самому слові одночасно відбуваються різні процеси зміни значення. Внаслідок цього слово може отримувати різноманітні значення і ставати багатозначним. Багатозначність слова визначається як спроможність слова мати не тільки одне, а й декілька генетично та семантично об'єднаних значень і відповідно до цього позначати різні предмети та явища. Напр., нім. слово “*Drossel*” має такі значення: 1) дрізд; 2) стволи рушниці (мислив.); 3) техн. дросель [D 1977 II: 573].

Через різноманітні асоціації різних народів деякі слова отримують додаткові специфічні значення. При зіставленні назв птахів німецької, української, англійської та російської мов можна переконатися в тому, що різне світосприймання і менталітет цих народів відображають також і певні розбіжності у мові. “Мови відрізняються не тільки тим, як вони будують речення, а й тим, як вони поділяють оточуючий світ на елементи, які є матеріалом для побудови речень” [Уорф 1960: 192].

Але близькоспоріднені мови не виявляють при цьому значних розбіжностей. Напр.: укр. “*глухар*” та рос. “*глухарь*” позначають в обох мовах крім птаха також глуху людину. Ця асоціація у даних мовах пов'язана із поведінкою цього птаха, який в укр. та рос. мовах має ще одну назву “*глухий тетерев*”. Укр. “*горлиця*” та рос. “*горлица*” вживаються, крім позначення птаха, як ласкаве звертання до дівчат та жінок; укр. “*сокіл*” та рос. “*сокол*” – позначають також сміливого юнака або чоловіка і т. п.

У нім. та англ. мовах через лексичну конверсію виникають нові слова. Порівняймо, наприклад, нім. “*Krdhe*” та англ. “*crow*”. У кожній із цих мов дієслова походять від даних слів: у нім. мові “*krdhen*”, що позначає ‘розмовляти високим голосом’ [D 1978 IV: 1568]; в англ. мові “*to crow*” – ‘пронизливо кричати’ [OALD 1982 I: 206]. Виникнення та мотивованість цих дієслів нерозривно пов'язані із криком даного птаха, що вигукує каркаючі звуки.

У конкретних випадках між різними мовами виявляються спільні риси у додаткових значеннях. Прикладами такого типу є: укр. “*мухоловка*”, нім. “*Fliegenschneider*”, рос. “*мухоловка*” та англ. “*fly* –

catcher”, які позначають крім птаха пристосування для знищення мух. Необхідно зауважити, що в укр. та рос. мовах саме це значення є першим у слові, а в нім. та англ. мовах першим визначається значення птаха. Порівняймо, укр. “*папуга*”, рос. “*попугай*”, нім. “*Parapei*” та англ. “*parrot*”, які, крім значення птаха, мають ще одне: так називають людину, яка не має власної думки і повторює слова інших. В свою чергу рос. та нім. варіанти мають ще одну спільну рису: нім. “*Parapei*” має також ‘*bunt wie ein Parapei* – строкатий як папуга’ [D 1980 V: 1945] та рос. “*попугай*” – ‘про людину в яскравому і строкатому одязі’ [ССРЯ 1960 X: 158].

Отже, аналіз додаткових значень слів призводить під час зіставлення до виявлення деяких особливостей світосприйняття певним народом. При порівнянні можна розділити додаткові значення на такі групи: *перша група* містить значення, що позначають певне явище, *друга група* – такі, що позначають певні предмети, *третья група* – порівняння з людиною. У кожній групі розглянемо в значеннях різних мов як спільні так і розбіжні риси.

Перша група є нечисленна. Спільні риси виявляються, наприклад, в укр. “*буревісник*” та рос. “*буревестник*”. Українська назва має ‘провісник бурі’ [СУМ 1970 I: 257] і російська – ‘символ бурі’ [ССРЯ 1951 I: 703]. А укр. “*гуска*”, англ. “*goose*”, рос. “*гусь*” вживаються при позначенні такого явища як “*гусяча шкіра*”, що покрита маленькими пухирцями, які з’являються у людини від холоду чи нервового збудження; рос. “*ворон*” має ‘*как вороново крыло* – про щось чорне із синьовато – сталевим відливом (переважно про волосся) [ССРЯ 1951 II: 675] та англ. “*raven*” має ‘*raven* – блискучий, переливчастий чорний’ [OALD 1982 II: 193]. Поряд з цими розглянемо приклади слів, які мають у певній мові специфічні значення. Напр.: нім. “*Storch*” має ‘*wie ein Storch im Salat* – про того, у кого не згинаються ноги’ [D 1981 VI: 2509]; укр. “*дятел*” має ‘щось тукотить мов дятел’ [СУМ 1971 II: 451], “*лунь*” має ‘біла як лунь борода’ [СУМ 1973 IV: 556]; англ. “*crow*” має ‘*crow’s feet* – сплетіння маленьких зморшок біля зовнішніх кутів очей’ [OALD 1982 I: 206], “*goose*” має ‘*goose – step* – хода, при якій не згинаються коліна’ [OALD 1982 I: 373]; рос. “*воробей*” має ‘*с воробьиный нос* – про короткочасність, негравальність чогось; *воробьиная ночь* – найкоротша ніч у році; літня грозова ніч із безперервними блискавками та розкатами грому; *воробьиный шаг* – найменший, найкоротший крок’ [ССРЯ 1951 II: 671].

У *другій групі* спільні риси мають, наприклад, слідуєчі співвідношення: укр. “*чайка*” та рос. “*чайка*” мають також друге

значення човна з вітрилами та веслами, обшитий зовні очеретом для кращої плавучості й захисту від ворога; нім. “*Adler*” збігається з одним із значень рос. “*орёл*” – гербова тварина у вигляді орла. Виявляються випадки, коли відповідники в різних мовах мають одночасно декілька значень, але вони позначають різні речі. Напр.: англ. “*crane*” позначає ‘кран для підйому і переміщення великих вантажів’ [OALD 1982 I: 200] та рос. “*журавль*” – ‘довга жердина біля колодязя для підйому води’ [ССРЯ 1955 IV: 8]; нім. “*Falke*” позначає ‘(у множині) представник політичного угруповання, яке представляє войовничу зовнішню політику’ [D 1977 II: 791] та укр. “*сокіл*” – ‘смілий як сокіл, сокіл – льотчик’ [СУМ 1978 IX: 438]; нім. “*Geier*” має ‘*Geiernase* – великий, сильний, загнутий донизу дзьоб’ [D 1977 II: 976] та рос. “*коршун*” – ‘гра, в якій уявляється, як шуліка нападає на квочку та курчат’ [ССРЯ 1956 V: 1484]; англ. “*duck*” має ‘2) розм. дорога, гарна людина; 3) машина, яка здатна рухатися по суші і воді, використовується як плавучий засіб для десантних військ; 4) у крокеті: *ducks egg* – рахунок гравця з битою нуль; 5) *ugly duckling* – некрасиве чи дурне дитя, яке виростає, щоб бути гарним і видатним’ [OALD 1982 I: 269] та рос. “*утка*” – ‘2) фальшива сенсаційна чутка; 3) судно для лежачих хворих (чоловіків); 4) нерухомо закріплений на палубі металевий або дерев’яний дворогий брусок, за який хрест – навхрест кріпляться снасті’ [ССРЯ 1964 XVI: 348]; нім. “*Drossel*” має ‘2) стволи рушниці (мислив.); 3) техн. дросель’ [D 1977 II: 573] та англ. “*thrush*” – ‘2) внутрішня хвороба’ [OALD 1982 II: 398]. Ці приклади свідчать, що в одній мові береться до уваги одна сторона явища, а в іншій – інша.

У цій групі є також приклади, де значення слів відображають різні предмети в аналізованих мовах. Напр.: англ. “*kite*” має ‘2) повітряний змій’ [OALD 1982 I: 1466]; нім. “*Dohle*” – ‘2) зневажл. старомодний темний капелюх’ [D 1977 II: 551], “*Wasserdufer*” – ‘2) комаха’ [D 1981 VI: 2846], “*Fink*” – ‘2) застар. студент, який не відноситься ні до якого об’єднання’ [D 1977 II: 847], “*Taube*” – ‘2) (у множині) ті, що йдуть на компроміс’ [D 1981 VI: 2569], “*Hahn*” – ‘2) повітряний прапорець (на баштах церков), чия форма побудована за статуєю півня; 3) кран; 4) курок’ [D 1979 III: 1120], “*Strauß*” – ‘1) букет квітів; 3) застар. боротьба, сварка’ [D 1981 VI: 2517], “*Trappe*” – ‘2) брудний слід від ноги’ [D 1981 VI: 2617], “*Eisvogel*” – ‘2) представник виду денних метеликів, чиї крила зверху мають білі плями’ [D 1977 II: 667], “*Kiwi*” – ‘2) (англ.) фрукт’ [D 1978 IV: 1472], “*Eule*” – ‘2) зневажл. про жінку, дівчину, на яку сердяться; 3) у Півд., Зах. Німеччині, Берліні – поліцейський на ночній дорозі; охоронець вночі; 4) Півн. Німеччина а) щітка, б) опахало для

пилу; 5) представник родини нічних метеликів з подібним до пір'я сови малюнком сірих передніх крил' [Д 1977 II: 762]; укр. "галка" – 'шматочок чого – небудь м'якого, зліпленого в кульку' [СУМ 1971 II: 20], "вівсянка" – '1) борошно або крупа, виготовлені з вівса; 3) дрібна ставкова риба' [СУМ 1970 I: 550], "волове очко" – '2) польова айстра' [СУМ 1970 I: 721], "селезень" – '2) розм. намерзший візерунок на віконних шибках; 3) розм. розколина на кризі, що утворюється від удару' [СУМ 1978 IX: 116].

Найбільше подібних прикладів виявляється в рос. мові, напр.: рос. "бугай" – '1) племінний бик; 3) застар. таран, колода у висячому положенні, призначена для руйнування стін фортеці' [ССРЯ 1951 I: 663], "гриф" – '1) міфол. фантастична крилата тварина з тулубом лева і головою орла; II 1) муз. довга вузька частина струнних інструментів, до якої музикант притуляє натягнуті вздовж неї струни для регулювання висоти тону; 2) спорт. сталевий стрижень атлетичної штанги, на який надіваються шари, диски; 3) печатка, штампель зі зразком підпису або будь – яким іншим рукописним текстом' [ССРЯ 1954 III: 404], "крапивник" – 'зарості кропиви' [ССРЯ 1956 V: 1577], "кукушка" – '2) розм. у залізничників: назва невеликого станційного, маневрового паровозу (від літерного позначення його серії "К"; 3) розм. у військових: снайпер, який стріляє з дерева' [ССРЯ 1956 V: 1807], "малиновка" – '2) наливка, приготовлена з плодів малини' [ССРЯ 1957 VI: 531], "нырок" – '1) короткочасне пірнання у воду; 2) розм. про того, хто гарно, вправно пірнає; 4) обл. вибій, вибоїна на дорозі; 5) у боксі: захисний рух тулубу, коли, пригинаючись, боксер рятується від бокових ударів у голову' [ССРЯ 1957 VII: 1457], "петух" – '3) підпал, пожежа (звичайно в сполученні: червоний півень); 4) про писклявий звук, зрив голосу (під час співу, мовлення)' [ССРЯ 1959 IX: 1114], "просянка" – 'бур'ян родини злакових, що подібний до проса' [ССРЯ 1961 XI: 1426], "поганка" – '1) розм. жін. до поганец; 2) неїстівний, отруйний гриб' [ССРЯ 1960 X: 158], "рябчик" – '2) розм. зневажлива назва цивільних у військових кругах дореволюційної Росії; 3) рід трав'янистих рослин родини лілейних з квітками різноманітного забарвлення, звичайно зі строкатим малюнком' [ССРЯ 1961 XII: 1657], "сип" – '1) сиплі звуки, сипіння' [ССРЯ 1962 XIII: 844], "сокол" – 'II. інструмент у вигляді дерев'яного або алюмінієвого щитка з ручкою для нанесення розчину на поверхню, яку штукатурять; III. ударний інструмент у вигляді підвішеної штанги для забивання клинів, кріплення бойків' [ССРЯ 1963 XIV: 183], "сорока" – '2) на Русі старовинний головний убір заміжньої жінки' [ССРЯ 1964 XXIV: 326], "чиж" – '2) розм. загострена з обох

кінців коротенька паличка для дитячої гри' [ССРЯ 1965 XVII: 1025], "чистик" – '2) лопатка, якою зіскоблюють землю, грязь' [ССРЯ 1965 XVII: 1057].

У третій групі визначені пари слів співпадають у певних значеннях. Напр.: нім. "Gans" та рос. "гусь" вживаються як зневажливий відзив про нерозумну людину; укр. та рос. "ворона" – про неуважну людину; укр. та рос. "гоголь" – про гордовиту людину; укр. "журавель" та рос. "журавль" – про людину з довгою шиєю; укр. "канюка" та рос. "канюк" – про набридливу людину; укр. та рос. "нава" – про жінку з гордовитою поставою і плавною ходою; укр. "нівень" та рос. "петух" – про задирикувату і запальну людину; укр. та рос. "соловей" – про людину з чудовим голосом; укр. "стерв'ятник" та рос. "стервятник" – про жорстоку людину; укр. та рос. "трясогузка" – про вертляву жінку; укр. "індик", англ. "turkey – cock", рос. "індюк" – про пихату людину; укр. та рос. "сорока", англ. "magpie" – про балакучу людину.

Порівняймо приклади, в яких значення відповідників відрізняються смислом порівняння. Напр.: укр. "сич" значить 'похмура, нелюдима особа' [СУМ 1978 IX: 209], а нім. "Kauz" – 'вартий любові, чудний, оригінальний чоловік: ein komischer, wunderlicher K.' [D 1978 IV: 1446]; укр. "грак" має 'чорнявий як грак' [СУМ 1971 II: 151], а англ. "rook" – 'людина, яка виграє гроші у кості чи карти обманом' [OALD 1982 II: 429]; укр. "яструб" має 'хижий мов яструб' [СУМ 1980 XI: 658], а англ. "hawk" – 'людина, яка сприяє вживанню військових сил в іноземній політиці' [OALD 1982 I: 395]. У цій групі виявляються також приклади зі специфічними значеннями у конкретній мові: нім. "Schnepfe" – '(лайливо) про жінку, коли на неї сердяться: Sie ist eine blude Sch.' [D 1980 V: 2303], "Rabe" – 'розм. негідник, бешкетник' [D 1980 V: 2085], "Gimpel" – 'обмежена, недосвідчена, невихована людина' [D 1979 III: 1039], "Hdnfling" – 'про людину худорлявої статури' [D 1979 III: 1145], "Wiedehopf" – 'stinken wie ein W.: про людину з неприємним запахом' [D 1981 VI: 2877]; англ. "stormy petrel" – 'людина, чия поява викликає переживання, хаос' [OALD 1982 II: 122], "loon" – 'застар. нерозумна, дурна, ні на що нездатна людина' [OALD 1982 I: 502], "vulture" – 'жадібна людина, яка наживається на невдачах інших' [OALD 1982 II: 457], "jaу" – 'нахабна людина, яка дуже багато балакає' [OALD 1982 I: 454]; рос. "вьюрок" – 'моторний, спритний, жвавий хлопець' [ССРЯ 1951 II: 1345]; укр. "беркут" – 'налітати мов беркут' [СУМ 1970 I: 161], "жайворонок" – 'співати як жайворонок' [СУМ 1971 II: 503], "зозуля" – 'як та зозуля – без пристановища, без притулку' [СУМ 1972 III: 678], "канарейка" – 'співати, щебетати як канарейка' [СУМ 1973

IV: 87], “лелека” – ‘//бачити як лелека’ [СУМ 1973 IV: 474], “синиця” – ‘//жвава мов синичка’ [СУМ 1978 IX: 182].

Аналіз назв птахів, що мають також додаткові значення, виявляє деякі особливості зміни значення в аналізованих мовах. В нім. мові виявляється більше прикладів із значеннями, що відображають певні предмети. В укр. та рос. мовах більше таких, що містять порівняння з людиною. В англ. мові, у своїй більшості, полісемічні назви співвідносяться зі значеннями слів аналізованих мов. Правильне розуміння кожного із значень певного слова залежить від наявності контексту. Категорія контексту, як зазначає Г. В. Колшанський, має пряме відношення не тільки до сприйняття та однозначного розуміння висловлювань, а також і до логічної сфери визначення правдивості висловлювань [див.: Колшанський 1980: 42]. Полісемічність слів не заважає людині у процесі мовлення розуміти співрозмовника, тому що вживання певного значення слова визначається конкретною ситуацією, контекстом.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Колшанський 1980 – Колшанський Г. В. Контекстная семантика. – М.: Наука, 1980. – С. 42.
- Манакин 1994 – Манакин В. Н. Основы контрастной лексикологии: близкородственные и родственные языки. - Киев – Кировоград: Центрально- украинское изд-во, 1994. – С. 40 – 46.
- Матезиус 1989 – Матезиус В. О лингвистической характерологии //Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXV. Контрастная лингвистика. – М.: 1985. – С.18.
- ССРЯ 1951-1965 – Словарь современного русского литературного языка: В 17 томах.- Москва – Ленинград: Изд – во Академии наук СССР, 1951-1965.- Т. 1 – 17.
- СУМ 1970-1980 – Словник української мови: В 11 томах /Гол. ред. І. К. Білодід. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980.- Т. 1 – 11.
- Уорф 1960 – Уорф Бенджамен Л. Лингвистика и логика //Новое в лингвистике. Вып. I. – М.: Изд-во иностранной л-ры, 1960. – С. 192.
- D 1977-1981 – Duden. Das GroBe Worterbuch der deutschen Sprache: In 6 Banden. – Wien/Zurich: Dudenverlag, 1977 – 1981. – B. 1 – 6.
- Jung 1968 – Jung W. Grammatik der deutschen Sprache. – Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1968.- S. 256 – 257.
- OALD 1982 – Oxford Advanced Learner’s Dictionary of Current English/A. S. Hornby with A. P. Cowie. – Moscow: Russian language publishers, – Oxford: Oxford University Press, 1982.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Нім. – німецьке(а); англ. – англійське(а); укр. – українське(а); рос. – російське(а).

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Дробаха Лариса Валеріївна – аспірантка кафедри російської мови та загального мовознавства КДПУ ім. В. Винниченка.

ЕТИМОЛОГІЯ НІМЕЦЬКИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Олена Кирпиченко (Запоріжжя)

Стаття присвячена проблемам дослідження передумов проникнення лексики в інше мовне середовище у рамках загальної сім'ї неблизькоспоріднених індоєвропейських мов. До останнього часу запозичення вважалися найнесприятливішим матеріалом, який "перекручував" картину мовного дослідження, і тому часто ігнорувалися. У статті ми наважусь знайти (хоча б гіпотетичну) істину міжмовних відносин на рівні лексики.

The article is dedicated to the problems of the investigation of the preconditions of the vocabulary penetration into foreign linguistic environment in the frame of not-closely related Indo-European languages general family. Up to nowadays the etymologists have considered the borrowings the most inflexible material which changed the picture of linguistic investigation and it has not been given sufficient investigation. In this article we try to find out at least hypothetical truth of the inner-linguistic relations at the vocabulary level.

Розгляд теоретичних аспектів порівняльно-історичного мовознавства показав, що на основі розробленої ним методики є можливим достатньо об'єктивно описати умови, процес і результати розвитку як окремих мовних систем у діахронії, так і міжмовних взаємодій. В основі цього напрямку лінгвістики лежить метод етимологічних реконструкцій, який був ґрунтовно удосконалений Й.Тріром [Trier 1981]. Цей метод торкається фонетичного, морфологічного та семантичного рівнів лексичних одиниць і, з урахуванням даних історичних пам'ятників, дозволяє встановити початкові форми слів, визначити їх генетичну спорідненість в різноманітних мовах.

Етимологія вже давно міцно пов'язана з історичним мовознавством. Проблеми принципів та методів етимологічних досліджень привертають увагу лінгвістів, починаючи з епохи зародження порівняльно-історичного мовознавства. Саме виникнення порівняльно-історичного методу створення порівняльної граматики індоєвропейських мов базувалося на результатах етимологічних досліджень в більшій мірі, ніж це вважається. Перевага того чи іншого методу на певному етапі може навіть визначити загальний характер

98

розвитку етимології – розділу мовознавства, у рамках якого реконструюються найбільш стародавні словотворчі структури та елементи значення слова, які внаслідок дії різних внутрішньомовних, культурно-соціальних, міжмовних і територіально-часових процесів виявляються порушеними, втраченими чи підданими зсуву. На сучасному етапі лінгвістичної науки значно зросла зацікавленість проблемою реконструкції на всіх рівнях мови. Ця зацікавленість викликана тим, що тільки шляхом реконструкції можна встановити етимології сучасних фонеморфологічних, лексико-синтаксичних явищ. Найбільш актуального значення на сучасному етапі розвитку порівняльно-історичного мовознавства набули питання реконструкції лексичного складу мов. Майже у всіх роботах з історичного мовознавства, в яких розглядаються проблеми історичної лексикології та семасіології, є аналіз загальних законів мовних явищ. Намір говорити про “засоби” семантичної реконструкції ще не означає, що вже вирішені принципи семантичної реконструкції та інші базисні питання, і не звільняє від їх обговорення [Трубачов 1976: 11].

Сучасна індоевропейстика намагається визначити відносну хронологію розвитку індоевропейських діалектів і тим самим уникнути змішування фактів різних епох, які часто спостерігалися у працях младограматиків. При будь-якому лінгвістичному дослідженні, у тому числі етимологічному, незмінно виступають два параметри: властивості мовної системи у рамках більш чи менш обмеженого періоду часу (синхронія) та властивості тієї ж системи при розгляданні мови у розвитку, у русі (діахронія). Описування мови як чогось постійного, статичного перекидає реальну картину будови мови, де синхронія і діахронія перебувають у тісному взаємозв'язку.

Якщо враховувати, що мови людства існують більше 30 тис. років, а також враховувати багаторазові перебудови систем окремих мов, їх взаємовплив одна на одну та численні нашарування, стає зрозумілим, що в історичному мовознавстві неможливо оперувати абсолютними категоріями. Різні структурні елементи прамови, які підлягають реконструкції, могли виникати на різних етапах розвитку прамови або ж могли бути успадкованими від попереднього мовного стану. Період розпаду прамови не може бути зведеним до миттєвого хронологічного зрізу: це тривалий та складний процес, який у деяких випадках може тривати декілька століть і навіть тисячоліть. Нові варіанти співіснують зі старими, і це може призвести до заміщення одного варіанту іншим. Належність лексичних елементів до прамови встановлюється шляхом виявлення етимологічного, тобто генетичного, зв'язку цих елементів з

іншими елементами, які безсумнівно належать до прамови. Виявлення генетичних зв'язків між лексичними елементами окремої мовної спільності призводить до встановлення загальної системи генетичних зв'язків, які поєднують головну частину лексичного складу лексичної спільності. Така система складається з етимологічних мікрогнізд, які поєднуються у етимологічні макрогнізда. Ці в свою чергу включають до свого складу усі етимологічно споріднені мікрогнізда [Гаджиева 1988: 28].

Першорядне значення для дослідження лексичної системи прамови має найбільш повне виявлення етимологічних зв'язків між лексичними одиницями.

Тільки у тому разі, якщо враховуються різноманітні зв'язки слова у середині системи, якщо зв'язки одного слова одночасно дозволяють визначати зв'язки інших слів, якщо вірогідність етимології підтверджується і перевіряється безперечною зв'язків цього слова, можна говорити про встановлення етимології слова. Хоча і в цьому разі мова може йти тільки про одну з можливих гіпотез, яка у подальшому може бути підтверджена, скоректована чи навіть зовсім відкинута.

Знайомство з матеріалами вивчення лінгвістичних параметрів запозиченої лексики української та російської мови дозволяє стверджувати, що у цьому напрямку є досить важлива проблема, яка залишається до цього часу без належної уваги.

Серед виділених нами запозичень української та російської мов з німецької 1547 одиниць. Нами було детально розглянуто лише запозичення з німецької мови та запозичення, які потрапили до східнослов'янських мов через німецьке посередництво. Ця група охоплює 223 лексеми, так як докладний опис усіх одиниць не міг відповідати встановленому об'єму роботи. Під час дослідження було визначено три тематичні групи з узагальнюючими значеннями: “антропоцентрична лексика” (розпадається на дві підгрупи – “лексика, яка має значення роду занять”, “найменування ремесел”), “господарчо-побутова” (складається з шести підгруп – “найменування споруд та їх елементів”, “найменування тканин, виробів з тканини, речей та деталей одягу, взуття”, “найменування інструментів, посуду та елементів інтер'єру”, “лексика, пов'язана з транспортом”, “лексика, пов'язана з продуктами харчування”, “лексика дозвілля та розваг”), “спеціальна лексика” (до її складу входять дві підгрупи – “військова лексика”, “лексика флори та фауни”), окремо розглянуті дієслова. Цей матеріал було далі проаналізовано за допомогою словниково-довідкової літератури: Етимологічний словник української мови (1982-1983), 100

Фасмер М. (1986-87); Циганенко Г.П. (1989); Черних П.Я. (1994); F.Kluge (1989); W.Pfeifer (1989). Основу аналізу етимологічних показників складає методика, яка була розроблена порівняльно-історичним мовознавством, обґрунтована в працях Ф.Боппа, Р.Раска. Ця методика спирається на закони фонетичних змін Вернера та Грімма, полягає в етимологічній реконструкції праформ лексичних одиниць. Дослідження цього аспекту міжмовних контактів, які неминуче призводять до кількісного збільшення словникового складу за рахунок запозичень, вказує на необхідність звернення до трьох головних сторін проблеми – часових характеристик, вихідній мові, семантичних трансформацій вихідних одиниць.

Етимологічний аналіз показав, що серед запозичених через німецьку мову слів 30 процентів походить від і.-є. основ, 18 процентів – германського походження, 2 проценти – слов'янського, майже половина всього корпусу запозичень вийшли у німецьку мову, а через неї у російську та українську, із європейських мов, головним чином латинської та французької.

Як приклад, можна привести лексему 'вахтер', при цьому звернемо увагу на пошук однозначних вказівок на те, що слово дійсно походить з німецької мови. Зазначимо також, що під час проведення етимологічного аналізу була зроблена спроба врахування внутрішньомовних та екстралінгвістичних факторів, які могли сприяти проникненню німецької лексики в інше мовне середовище.

Вахтер є похідним від слова 'вахта' "чергування, охорона", яке запозичене від польск. *wachta*, а те, у свою чергу, від нов.-в.-нім. *Wacht* "стража", так вважає М.Фасмер [Фасмер I: 280]. Його погляд підтримується матеріалами "Етимологічного словника української мови" [ЕСУМ I: 341]. Слово вживається також у російській мові, в інших слов'янських мовах відсутнє. Слово запозичено від нім. *Wdchter* "сторож > вахтер". А за межами мов германської групи не зустрічається або є незвичайним [Черних I: 135]. У нім. мові *Wachtmeister* існує з XIV Zb. і має значення "особа, яка несе нічну вахту" [Kluge: 772]. В.Пфайфер дає у своєму словнику подібну інтерпретацію цього іменника [EWD III: 1926].

У сучасній українській мові слово більше вживається із значенням "черговий (вдень чи вночі) у закладі, багатоповерховому будинку" [Черних I: 135], вірогідно, як відмінне 'сторож' "особа, яка несе охорону будь-чого" [Черних II: 205].

Можна гіпотетично на основі цього прикладу припустити, що запозичення не тільки підчиняються дії екстралінгвістичних факторів,

але й в певній мірі обумовлені внутрішньомовними причинами, які приховані у глибинній семантиці початкової стадії розвитку мови. Іншими словами, архетип, який дивергував у своїй семантиці і за законами лінгвістичної комбінаторики розповсюдився у різних мовних ареалах, має тенденцію до стягнення з “генетичним двійником”, яка реалізується у проникненні слова в інше мовне середовище у статусі запозичення.

Хронологічне вивчення процесу запозичення показує, що проникнення німецької лексики до української та російської мов характеризується непродуктивністю на різних етапах і зростанням активності до кінця минулого сторіччя, що може бути поставленим у безпосередній зв’язок з екстралінгвістичною ситуацією. Так, якщо у IX і XIII ст. відмічається по одному запозиченню, у XII і XIV ст. по чотири, у XV – дев’ять, то у XVI ст. їх кількість зростає до тридцяти чотирьох, а на XVII – XIX ст. випадає вже двісті дванадцять.

Вартий уваги і той факт, що в більш пізній період в українську мову потрапляє основна частина лексики романського походження. Також і в німецькій мові вона належить до шару більш пізнього словникового складу. Причину цього явища слід пояснювати не тільки екстралінгвістичними, а й внутрішньомовними факторами. Можна припустити, що з розвитком мов (української, російської та німецької) стабілізувалася словникова система, яка включає в себе автохтонну лексику та слова і.-с. походження. Однак виникнення нових референтів вимагало звернення до засобів інших мов. Зважаючи на авторитет латинської та грецької, ці мови стали джерелом поповнення словникових систем європейських мов, звідки вони розповсюджувалися у слов’янські, де слово запозичувалося паралельно з поняттям.

Етимологічний аналіз показав, що запозичена лексика німецької та української мов у рідких випадках зазнає семантичної модифікації, яка б ускладнювала її співвідношення з більш ранніми та вихідними формами слів.

Проведене дослідження дозволило виявити досить цікаві факти міжмовних контактів, які потребують уточнення та доповнення за рахунок розширення фактичного матеріалу.

ЛІТЕРАТУРА

Гаджиева 1988 – Гаджиева Н.З. и др. Сравнительно-историческое изучение языков разных семей: теория лингвистической реконструкции. – М.: Наука, 1988.

Майрхофер 1989 – Майрхофер М. О принципах составления древнеарийского этимологического языка // ВЯ. – 1989. – №2.

- Трубачов 1988 – Трубачов О.Н. Этимологические исследования и лексическая семантика // История советского языкознания: Некоторые аспекты общей теории языка: Хрестоматия / Сост. Ф.М.Березин. – 2-е изд. – М.: Высшая школа, 1988. – С. 272–282.
- Trier 1981 – Trier J. Wege der Etymologie / Nach d. Druckvorlage mit e. Nachw. von Hans Schwarz. – Berlin West: E.Schmidt, 1981. – 244 S.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови. Т. 1-3. – К., 1982–1983. – С. 630.
- Фасмер – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – М.: Прогресс, 1986-1987, – Т. I–IV.
- Черных – Черных П.Я. Историко-этимологический словарь русского языка. – М.: Рус. яз., 1994, – Т. I–II.
- EWD – Etymologisches Wörterbuch des Deutschen / Leit. W.Pfeifer. – Berlin: Akademie, 1989. – Bd. I-III.
- Kluge 1989 – Kluge F. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. – Berlin. New York: Walter de Gruyter, 1989.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Кириченко Олена Ернстівна – аспірантка кафедри німецької філології Запорізького державного університету.

Наукові інтереси: етимологія, міжмовні контакти.

ДО ПРОБЛЕМИ ЗВ'ЯЗКУ МІЖ ФОРМОЮ ТА ЗМІСТОМ У ПОЕТИЧНОМУ ТВОРІ

Ірина Копилова (Чернівці)

Стаття присвячена дослідженню взаємозв'язку між формою та змістом мовного знаку під кутом зору умотивованості звуків та звукосполучень. В статті подається аналіз явномотивованих та прихованомотивованих звуків та звукосполучень, їх різновидів, а також їх функціонування в поетичних творах та в мові взагалі. Значну увагу приділено також характеристиці суперсегментних фонетичних явищ, значення яких для побудови та лінгвістичного аналізу поетичних творів не викликає сумніву.

The article deals with the study of correlation between form and language symbol content from the point of view of sounds and sound combination motivation. The obvious and concealed motivated sounds and sound combination, their varieties and their use in poetry and in the language itself are being analyzed in the article. The features of the prosodic phenomena are also investigated due to their importance for the build up of poetic texts.

Форма та зміст будь-якого явища, в тому числі і мови, являють собою єдине ціле, аналіз якого, однак, призводить до розчленування його на дві вищевказані частини, які можуть розглядатися після проведеного наукового дослідження практично в якості самостійних, а іноді навіть не пов'язаних між собою сутностей. В мові форма та зміст найбільш очевидно злиті воєдино, і саме тому цінність лінгвістичного аналізу

повинна залежати від того, наскільки тісно і гармонійно вдається враховувати ці обидві сторони мови в їх взаємозв'язку.

Властивість форми бути стабільною, а змісту – динамічним, сприяє асиметричному співвідношенню цих сторін мови, якому протидіє не менш сильна тенденція до гармонійного співвідношення форми та змісту: “Форма є поняття корелятивне змісту” [Бахтин 1975: 34], а зміст “не може залишатися байдужим до свого мовного вираження” [Гумбольдт 1984: 17]. Виявлення характеру та особливостей співвідношення форми та змісту будь-якого явища повинно розглядатися в якості першочергового завдання будь-якої наукової дисципліни, в тому числі і мовознавства.

В лінгвістиці вивчення форми та змісту мови здійснювалося та здійснюється по-різному, в діапазоні від повного злиття та нерозрізнення цих сутностей до автономного їх дослідження, розгляду їх як не пов'язаних між собою самостійних сторін мови. В мовознавстві давнього світу таке відношення до форми та змісту мови відображено в “Кратилі” Платона, де видатні філософи того часу обговорюють питання про характер зв'язку імені та предмету: прибічниками теорії фюсей цей зв'язок розглядався як природний, прибічниками теорії тесей – як умовний [Античные теории 1936: 43].

У сучасному мовознавстві дана проблема дискутується досить часто під кутом зору умотивованості-невмотивованості мовного знаку. В багатьох лінгвістичних дослідженнях значення та форма мовних одиниць та явищ розглядаються в якості єдиного цілого, синтетичного начала, яке не поділяється на складові частини, а саме форму та зміст, або, зокрема, значення, тобто “форма завжди означає “значущу” форму” [Bloomfield 1947: 15], або “форму не можна визначити поза її значенням” [Щерба 1958: 21], а “значення – це не що інше, як цілий комплекс функцій, які мають лінгвістичну форму” [Firth 1957: 33].

Відповідно до іншого поширеного у лінгвістиці погляду, зовнішня форма або план вираження мови, є чимось довільним, випадковим стосовно змісту і в цілому внутрішньо не пов'язаний з ним. Достатньо послідовно ця точка зору відстоювалася Ф. де Сосюрром у запропонованій ним концепції невмотивованості або довільності мовного знаку, що вважається, за твердженням вченого, основною властивістю цього знаку.

На противагу принципу довільності мовного знаку, запропоновано принцип умотивованості мовного знаку. Згідно з цим принципом, зовнішня форма та зміст пов'язані природними внутрішніми відносинами, які, однак, з часом у багатьох мовних одиницях (фонемах,

фонестемах, морфемах, лексемах) можуть затушовуватись або навіть втрачатись, тому одне з основних завдань в цьому випадку зводиться до відновлення цих відносин шляхом лінгво-психологічного та етимологічного аналізу відповідних мовних одиниць.

Незважаючи на важливість розгляду та вирішення проблеми умотивованості – невмотивованості мовного знаку або іншого мовного явища, до нього не повинна зводитись уся проблема взаємовідношення форми і змісту мови в цілому, оскільки перша проблема складає лише відносно незначну частину другої, розв'язання якої пов'язане перш за все не стільки з виявленням фактів умотивованості мовних явищ та одиниць, скільки з розкриттям і встановленням самого характеру зв'язку мовних форм усіх видів за змістом, який виражається. Головна складність при дослідженні проблеми форми та змісту в мові полягає в установленні зв'язків між видами змісту та відповідними формами їх вираження.

Найбільш природньою зовнішньою формою мови, глибоко пов'язаною з її змістом є членороздільні осмислені звуки. Різні звуки та звукосполучення мають неоднаковий ступінь умотивованого зв'язку з мовним змістом, що виражається від прямого втілення змісту у звукові та злиття їх в єдине фонетико-синтетичне явище (звуконаслідувальні слова та деякі вигукі) до такого зв'язку, за якого у звукові є швидше натяк або латентна вказівка на зміст, який він виражає. Всі умотивовані звуки та звукосполучення можна поділити за ступенем або силою зв'язку на два класи: явноумотивовані та прихованоумотивовані. Між цими двома умовно виділеними класами звукових форм немає чіткої межі, а існує перехідна зона, всередині якої розподіл звукових форм за ступенем їх умотивованості не може бути точним та однозначним [Плотников 1989: 25].

Серед явноумотивованих звукових форм розрізняють звуконаслідувальні та звукообразальні форми або ідеофони. На відміну від звуконаслідувань, за допомогою яких людина намагається копіювати почуті нею звуки природи (копії звуків в різних природних мовах можуть при цьому не повністю співпадати), за допомогою ж звукообразальних форм людина намагається “намалювати портрет” незвукових явищ дійсності, що співвідносяться з ними. В мовах багатьох африканських народів ідеофони є одним із найбільших класів слів. Так, наприклад, в африканській мові яунде слово *bot* означає люди, а *a–bobot* – мало, небагато людей [Вестерман 1963: 102].

У прихованоумотивованих звукових формах зв'язок зі змістом, що виражається переважно більш чи менш помітним переносом

різноманітних артикуляційних та акустичних властивостей звуків на відповідні якості предметів та явищ, з якими пов'язані певні звукові форми мови або, навпаки, властивості та якості предметів та явищ пов'язуються з якостями та властивостями звукових форм, які позначають ці предмети та явища. Так, ще давньогрецькі філософи, дослідники мови, зауважували, що звук г “є засобом вираження будь-якого руху”; звук і служить “для вираження всього тонкого, що могло проходити крізь речі”; ї – для вираження “гладкого, або такого, що ковзає”; а та е, відповідно, для вираження “велетенського” та “вічного”, а для округленого – о [История... 1980: 134]. Якщо відомі тема та основна ритміка поетичного твору, певною мірою є передбачуваною частота появи в поетичному тексті деяких різновидів фонем: так, там де мова йде про щось похмуре, про повільний та важкий рух, про ненависть і боротьбу, темні голосні зустрічаються частіше [Macdermott 1940: 89]. В “агресивних” віршах переважають “жорсткі”, “тверді” т, к, г, а в “ідилічних” – “ніжні”, “м'які” м, л [Fonagy 1961: 198]. Слід зауважити також, що, наприклад, англійські поети надають перевагу використанню високочастотних голосних і, е для зображення блідих та неясних барв, а низькочастотні а, о – для представлення інтенсивних та темних кольорів [Леви-Строс 1983: 87]. Що стосується фонетичного зображення почуттів, то похмурий настрій частіше асоціюється з приголосними ц, о, а радісний з і або е [Kronasser 1952: 163]. І. Фонадь говорить про “подвійну роль”, яку відіграють звуки в поезії: вони пов'язані з об'єктом за допомогою слів з одного боку, з іншого ж – вони прямо та безпосередньо пов'язані з об'єктом “завдяки природньому зв'язку між звуком та змістом” [Fonagy 1961: 213-214].

Вивчення умотивованих зв'язків звукової форми та змісту на рівні окремих звуків та звукосполучень має свою традицію та певні позитивні результати. Всебічне дослідження зв'язку форми та змісту мови на рівні суперсегментних фонетичних явищ знаходиться лише на початковій стадії. Важливість такого дослідження зумовлена також і тим, що суперсегментні фонетичні явища мають безпосередньо більш глибокі та вмотивовані зв'язки з різноманітними видами мовного та мисленнєвого змісту, а також, насамперед, із змістом почуттєвого характеру та із змістом, що не може бути виражений словами.

До суперсегментних явищ належать наголос, інтонація, голос, мелодика, розмір, ритм, метр, темп, акцент, висота, тон, тембр та деякі інші характеристики людського мовлення, за якими можна досить точно встановити стан людини в момент мовлення, її настрій, її відношення до висловлювання, мету висловлювання, наміри людини, що говорить, та

інші важливі властивості мовлення, які мають безпосереднє відношення до змісту, який виражається.

Ведучу змістову роль суперсегментні явища відіграють в поезії. Кожен вид та спосіб суперсегментної характеристики звуків відіграє свою семантичну роль в оформленні змісту вірша. В.В. Маяковський в статті “Як робити вірші” пише, що “ритм – це основна сила, основна енергія вірша”, а зміст рими, за його словами, полягає в тому, що вона “повертає нас до попереднього рядка ... змушує всі рядки, які оформлюють одну думку, триматися разом” [Маяковский 1968: 242]; “Мелодія – це той фокус, в якому перехрещуються і ритм, і синтаксис, і словник, і весь так званий “зміст” [Пешковский 1927: 54]. Інтонація характеризується фахівцями як “постійний коментар думки” [Балли 1961: 315], метру в поезії відводиться естетична та організаційна роль [Кнеpler 1983: 24], а в цілому “між акустичним устроєм та системою семантичних функцій мовної форми у вірші існує структурна подібність, а можливо і гомоморфізм” [Левый 1972: 91].

Зовнішній вигляд (форма) письмового поетичного тексту відрізняється від прозового художнього тексту тим, що на одній поверхні (сторінці однакового формату) розташовано значно менше його компонентів, а вільний додатковий простір надається читачам для його заповнення їх асоціаціями, уявленнями. Багатий підтекст поетичного твору частково умотивований не заповненим на письмі простором, що певною мірою компенсує втрачені суперсегментні характеристики мови, що звучить. Тому поетичний текст з його багатою палітрою відтінків змісту та почуттів, які виражаються частково на письмі у зовнішніх формах (рядках, строфах, ритмах тощо) в разі зображення в прозаїчному рядку на суцільних сторінках, без сумніву, втратив би не лише своєрідність форми, але й численні властивості змісту.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Античные теории 1936 – Античные теории языка и стиля. – М. – Л.: Соцэкгиз. – 1936. – 344 с.
- Балли 1961 – Балли Ш. Французская стилистика. – М.: Наука. – 1961. – 394 с.
- Бахтин 1975 – Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. – М.: Худож. лит. – 1975. – 502 с.
- Вестерман 1963 – Вестерман Д. Звук, тон и значение в западноафриканских суданских языках // Африканское языкознание. – М.: Изд. иностр. лит. – 1963. – с. 94-113.
- Гумбольдт 1984 – Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. – М.: Прогресс. – 1984. – 224с.
- История... 1980 – История лингвистических учений: Древний мир. – Л.: Наука. – 1980. – 258с.

- Леви-Строс 1983 – Леви-Строс К. Структурная антропология. – М.: Наука. – 1983. – 536 с.
- Левый 1972 – Значение формы и формы значений // Семиотика и искусствометрия. – М.: Мир. – 1972. – с. 88-107.
- Маяковский 1968 – Маяковский В.В. Как делать стихи. – Собр. соч. в 8-ми т. – М.: Правда. – 1968. – т.5. – 566с.
- Пешковский 1927 – Пешковский А.М. Принципы и приемы стилистического анализа и оценки художественной прозы // *Arg Poetica*. – М. –1927. – с. 29-68.
- Плотников 1989 – Плотников Б.А. О форме и содержании в языке. – Минск: Высшэйшая школа.- 1989. – 254 с.
- Щерба Л.В. Избранные работы по языкознанию. – Л., Изд-во ЛГУ.- 1958. – 182с.
- Bloomfield 1947 – Bloomfield L. Linguistic Aspect of Science. – Chicago.- 1947. – 59p.
- Firth 1957 – Firth J. R. Papers in Linguistics.1934-1951. – London.- 1957. – 246 p.
- Fonagy 1961 – Fonagy I. Communication in poetry. – Word.- 1961.- vol. 17/- №2. – p.194-218.
- Knepler 1983 – Knepler G. Sprache und Music unter dem Aspekt der Dsthetik. – Berlin.- 1983. – 54 S.
- Kronasser 1952 – Kronasser H. Handbuch der Semasiologie. – Heidelberg.- 1952. – 204 S.
- Macdermott 1940 – Macdermott M. Vowel sounds in poetry, their music and tone – colour // *Psyche monographs*. – London.- 1940.- №13. – 148 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Копилова Ірина Михайлівна – аспірант кафедри германських мов для природничих факультетів Чернівецького держуніверситету ім. Ю. Федьковича.
Наукові інтереси: проблеми фоносемантики.

ТРИКОМПОНЕНТНА АНТРОПОМОДЕЛЬ І ЇЇ ФУНКЦІЇ У САТИРИЧНОМУ ТЕКСТІ

Людмила Кричун (Кіровоград)

У статті розглядаються стилістичні можливості трикомпонентних антропомоделей у сучасному українському сатиричному романі. Зроблено спробу встановити залежність між способом номінації персонажа художнього твору і характером літературного героя. Визначено основні функції тричленної форми найменувань персонажів у сатиричному тексті.

The article views stylistic possibilities of three-component anthropological models in contemporary Ukrainian satirical novel. The author has attempted to establish the dependence between the way of nomination of fiction characters and their personal traits and qualities. The main functions of the three-component nomination form of literary characters in a satirical text have been indentified.

Антропонімikon будь-якого художнього твору являє собою складну систему онімів, яка разом з іншими мовними засобами бере участь у реалізації авторської концепції світобачення, у побудові художнього

образу. Антропонімний простір творів одного літературного жанру створює уявлення про найтипівіші підходи до номінації персонажа, а також дає змогу виділити індивідуально-авторські прийоми у використанні літературного оніма в художньому тексті. Як елемент форми, антропонім є показником ідіостилію письменника, засобом тлумачення авторського задуму. Очевидно, саме тому останнім часом значно зріс інтерес дослідників до проблем літературної ономастики.

Сучасні лінгвостилістичні та ономастичні дослідження ґрунтуються на теоретичних засадах, розроблених у роботах Г.Й.Винокура, В.В.Виноградова, Л.В.Щерби, Л.А.Булаховського, О.В.Суперанської, Н.В.Подольської, С.І.Зініна, Ю.О.Карпенка, В.Д.Бондалетова та ін.

Так, академік Л.В.Щерба вважав, що метою лінгвістичного тлумачення літературного твору є показ тих «лінгвістичних засобів, через які виражається ідейний і пов'язаний з ним емоційний зміст художнього твору» [Щерба 1957: 97]. А М.М.Бахтін у художньому тексті виділяє два полюси, відзначаючи, що при аналізі того чи іншого твору словесного мистецтва «можна йти до першого полюсу, тобто до мови – мови автора, мови жанру, напрямку, епохи, національної мови, а можна рухатись до другого полюсу – до неповторної події тексту» [Бахтін 1979: 285]. Професор М.О.Рудяков стверджує, що ідейно-образний зміст твору ґрунтується на реальній семантиці мовних одиниць, які його складають» [Рудяков 1977: 3-4]. Одне із чільних місць у тлумаченні змісту художнього твору посідає науковий доробок Г.В.Степанова. Визнаючи реальністю два підходи до аналізу тексту – літературознавчий і лінгвістичний, він наголошує, що «лінгвістична стилістика повинна бути матеріальною базою для стилістики художньої літератури» [Степанов 1960: 148]. На думку Г.Й.Винокура, особливим модусом ономастичної реальності слід вважати ономастику літературну, тобто власні імена, що функціонують у художньому тексті [Винокур 1959: 245].

Спираючись на теоретичні засади лінгвостилістики в цілому, сучасна літературна ономастика вивчає антропонім як один з елементів форми художнього твору у його безпосередній єдності зі змістом.

Вибір тієї чи іншої антропонімної конструкції для номінації літературного героя, головним чином, зумовлюється ступенем значимості персонажа в суспільному середовищі в цілому, в окремій соціальній групі, в сім'ї тощо. Як вважають дослідники української антропонімії, тричленна форма іменування є засобом вираження офіційно-ділових стосунків, що використовується здебільшого при знайомстві читача з персонажем чи одного персонажа з іншим, при

називанні особи старшого віку чи посадової [Лукаш 1997: 39-40; Туманова 1991: 41]. Не відступає від такої традиції і сатиричний твір, проте тут тричленна форма найменування може використовуватись не тільки як засіб офіційної номінації, а й як спосіб характеристики носія, вираження авторського ставлення до об'єкта номінації, створення ситуативно-мовленнєвого комізму, сатири та іронії.

Кожен із сатириків по-своєму підходить до текстового й змістового наповнення трикомпонентної антропосполуки у творі. Це зумовлено насамперед загальним пафосом художнього твору, а також рівнем значеннєвості (з авторської точки зору) того чи іншого персонажа в тканині сатиричного роману. Вважаємо, що можна провести деякі паралелі в авторських підходах до називання моделлю Особове ім'я + ім'я по батькові + прізвище між діалогіями О.Чорногуза «Аристократ» із Вапнярки» і «Претенденти на папаху» та Є.Гуцала «Позичений чоловік» і «Приватне життя феномена».

Якщо в обох романах О.Чорногуза дія відбувається в так званій науковій установі «Фіндіпоші», де більшість персонажів – службовці, то події діалогії Є.Гуцала розвиваються в селі Яблунівка, хоча і з певним «ввійздом» за його межі. Тому, виходячи із зазначеного, О.Чорногуз має більше підстав (все-таки наукова установа) для вживання трикомпонентної антропомоделі при називанні персонажів, ніж Є.Гуцало. Однак останній використовує такий спосіб номінації для осіб, виключно «відомих» і шанованих у селі. Навіть варіанти цієї моделі в обох сатириків дещо схожі: на першому місці за частотою вживання стоїть структура Особове ім'я + ім'я по батькові + прізвище: Карло Іванович Бубон – 38; Арій Федорович Нещадим – 23; Клавдій Миколайович Хлівнюк – 12; Стратон Стратонович Ковбик – 12; Веніамін Олександрович Жерех – 7 – у О.Чорногуза; Михайло Григорович Дим – 30; Петро Зосимович Варава – 27; Діодор Дормидонтович Кастальський – 7; Трохим Трохимович Невечеря – 5; Хома Хомович Прищепа – 4; Гнат Петрович Пиндюрка – 1 – у Є.Гуцала. Нижчу частотність уживання в обох діалогіях має модифікація варіанта Прізвище + Особове ім'я + ім'я по батькові: Ковбик Стратон Стратонович – 3; Бубон Карло Іванович – 1; Грак Євмен Миколайович – 1; Ховрашкевич Михайло Танасович – 1; (генерал) Чудловський Філарет Карлович – 1 – у О.Ф.Чорногуза; Кастальський Діодор Дормидонтович – 1; Невечеря Трохим Трохимович – 1 – у Є.Гуцала.

Наступний варіант, представлений в обох сатиричних творах, – Ініціальні скорочення + прізвище: (Х.Х.Прищепа – 3; Є.М.Сідалковський – 2; М.М.Сідалковська – 2; С.С.Ковбик – 1). Модифікацією названого варіанта є модель Прізвище + ініціальні

скорочення (Ковбик С.С. – 2). Оказіональним утворенням за моделлю вважаємо фонетичний її варіант – Хо Хо Прищепа – 8, використаний у аналізованій діалогії Є.Гуцала. Роман П.Загребельного «Левине серце» не містить такого розмаїття варіантів трикомпонентної антропосполуки, проте найпоширеніші і найтрадиційніші з них все ж зустрічаються: Особове ім'я + ім'я по батькові + прізвище (Іван Іванович Несвіжий – 9; Іван Іванович Самусь – 1), прізвище + ім'я + ім'я по батькові (Надутий Микола Миколайович – 1, Несвіжий Іван Іванович – 1).

Наведені статистичні дані дають підстави задуматися над тим, яку ж роль відводить кожен з названих авторів сатиричних творів тричленній антропомоделі.

Так, найбільш поширений варіант представленої моделі ім'я + ім'я по батькові + прізвище використовується у романах, здебільшого, як пряма номінація посадової особи – Стратон Стратонович Ковбик, Едуард Кайтанович Благоуханний, Михайло Танасович Ховрашкевич, Михайло Григорович Дим, Петро Зосимович Варава.

Модель Стратон Стратонович Ковбик служить засобом офіційного називання посадової особи: «–Офіційний секретар-референт директора «Фіндіпошу» **Стратона Стратоновича Ковбика**» [Чорногуз 1986: 474], – представляється Сідалковський при знайомстві з Ядвігою Капітульською. Антропонім у наведеній ситуації, безумовно, зайвий, автором же уведений він для надання більшої «значеннєвості» образу мовця. В іншій ситуації Євграф Сідалковський використовує у власному мовленні такий онім виключно з метою «потягти час», про що свідчить насиченість вузького контексту цією моделлю: «Справа в тому, – перейшов Сідалковський на звичайну мову – без фраз і афоризмів, – що на той час керівник нашої установи **Стратон Стратонович Ковбик**, – Сідалковський поклав собі «потягти час», як студент під час іспиту для так званої орієнтації і викручування. – Так от, **Стратон Стратонович Ковбик** тоді якраз перебував у Парижі...» [Чорногуз 1986: 712]. Подвійне вживання такого «довгого» способу номінації підсилює експресію при сатиричному змалюванні «підсудного».

Модифікація цієї моделі вживається в діалогії тільки декілька разів виключно у складі антропоформули «директор **Ковбик Стратон Стратонович**»: «Там за директора **Ковбик Стратон Стратонович**» [Чорногуз 1986: 42]; або: «На другому (листі – Л.К.) з білого дорогого паперу красувався фіолетовий напис: «Кобилятин-Турбінний. «Фіндіпош». Директорові **Ковбику Стратону Стратоновичу**» [Чорногуз 1986: 460]. Така антропомодель, на наш погляд, є більш

офіційною і, виходячи з представленого контексту, виконує власне номінативну функцію.

Здавалося б, тільки номінативну функцію повинна виконувати й інша тричленна модель, що використовується при називанні шанованої і досвідченої особи, головного бухгалтера «Фіндіпошу» Карла Івановича Бубона. На початку діалогії це так і є: «Перевірка поведінки Єви Гранат покладається на голову «бюро уваги», нашого найдостойнішого й найзразковішого сім'янина, шановного *Карла Івановича Бубона*» [Чорногуз 1986: 197-198]. Про те, що цей персонаж буде змальований ще й у сатиричному тоні, читач може здогадатися із зауваження автора: «Яскравим прикладом цього (прадавньої проблеми «відкритого чи прикритого тімені» – Л.К.), особливо за сонячної погоди, може служити лисина головного бухгалтера «Фіндіпошу» *Карла Івановича Бубона...*» [Чорногуз 1986: 16]. Онім тут звучить з прихованою іронією. Відверто насміхається автор над особою бухгалтера Бубона і тоді, коли називає його офіційним найменуванням за ситуації, що суперечить офіційності: «... до кабінету *втиснулися*, як батько з сином, у чорних чиновницьких нарукавниках по самі лікті *Карло Іванович Бубон*, незмінний головбух «Фіндіпошу», та його вірний соратник по дебету й кредиту, старший касир... Адам Баронецький-Кухлик» [Чорногуз 1986: 461]. І, нарешті, насмішка переростає в сарказм, ядром якого є антропонім: «Це ж новий міністр фінансів: *Карл Іванович Бубон*» [Чорногуз 1986: 83].

Витворений з надмірною гостротою, антропокомплекс Арій Федорович Нецадим (викликає недвозначні асоціації, бо складається з незрозумілого серед слов'ян особового імені – Арій та «промовистого» прізвища – Нецадим) найчастіше виконує роль прямої характеристики носія, тим паче, що і контекст цьому сприяє: «*Арій Федорович Нецадим* завжди ходив підтягнутий, як хорт», і далі: «Надмірна обережність, надмірна чемність, надмірна інтелігентність і надмірна порядність – все це теж *Арій Федорович Нецадим*» [Чорногуз 1986: 85].

Нейтральними у стилістичному плані є антропокомплекси Михайло Танасович Ховрашкевич (Ховрашкевич Михайло Танасович), Євдокія Капітонівна Карапет, Філарет Карлович Чудловський. І навпаки, більш експресивний, ніж номінативний заряд несе антропомодель Євмен Миколайович Грак, яка вже на початку знайомства з носієм вражає внутрішньосемантичною несумісністю компонентів: «*Євмен Миколайович Грак*, – відрекомендувався він і зняв грузинську кепочку, з-під якої випурхнули, як дві летючі миші, величезні вуха» [Чорногуз 1986: 169]. Крім того, прізвище Грак у контексті набуває певного семантичного подовження – Грак – випурхнули, а сема «літати»,

повторюючись в антропонімі і в дієслові, створює комічний ефект. Як відверте авторське глузування над носієм звучить тричленний антропокомплекс у консітуації: «... *Євмен Миколайович Грак* скидався на добре засмажений окіст» [Чорногуз 1986: 234]. Засобом створення іронії виступає наведена антропомодель у репліці Євграфа Сідалковського: «*Євмен Миколайович Грак* на міжнародних конкурсах у князівстві Ліхтенштейн здобував найвищі призи за сорок сортів найспоживнішої і найкалорійнішої юшки...» [Чорногуз 1986: 391]. Підтекстовий зміст художнього образу створює інша, дещо модифікована трикомпонентна антропосполука, що містить у собі подвійне прізвище, якого набуває Грак після одруження на Тезі Чудловській: «Віднині ви – *Євмен Миколайович Грак-Чудловський*» [Чорногуз 1986: 255], – як рятівне коло, кидає компромісне рішення Сідалковський, наголошуючи тим самим, що Грак є незаперечним повторенням у недалекому майбутньому свого тестя Чудловського і його, Сідалковського.

Модифікований варіант, поданий у канцелярському оформленні, відповідає ситуації службового знайомства з новим претендентом у співробітники «Фіндіпошу» і несе на собі відбиток канцелярської сухості: «Прізвище *Грак, Євмен Миколайович*. Прописки нема, але буде. Весілля теж. Після сватання» [Чорногуз 1986: 204]. Парцельовані конструкції, вжиті в наведеному уривку, посилюють сухість і уривчастість антропомоделі.

Тричленна антропоструктура Кирило Гаврилович Кнюх у більшості ситуацій є засобом створення сатири: «З сумом сповіщаємо, що сьогодні на роботу у «Фіндіпош» передчасно прийшов *Кирило Гаврилович Кнюх*» [Чорногуз 1986: 606]. Офіційний спосіб номінації, вжитий у контексті, дуже близькому до некролога, та іронія, що в результаті цього виникає, надає образу згрубілого негативного забарвлення.

Антропомоделі О.Чорногуза є засобом створення мовленнєвого комізму: «...*Клавдій Миколайович Хлівнюк* – француз ефіопського походження, котрий випадково народився на Україні» [Чорногуз 1986: 413].

Отже, офіційна трикомпонентна номінація у О.Чорногуза використовується, по-перше, як засіб надання ситуації тону офіційності; по-друге, як засіб створення іронії, мовленнєвого комізму, викривальної насмішки над носієм номінації. Вживаючись у тій чи іншій сатиричній ситуації, онім набуває конотативного значення, яке інколи прямо протилежне денотативному. У такий спосіб у О.Чорногуза іменуються «посадові» особи «Фіндіпошу», поважні люди. Номінації такого типу

використовуються здебільшого в авторському мовленні і рідше – в мовленні персонажів.

Офіційна трикомпонентна номінація не є винятком і в діалогії Є. Гуцала, проте представлена вона тут значно вужче. Так, тричленими найменнями наділені голова колгоспу Михайло Григорович Дим, зоотехнік Трохим Трохимович Невечеря, бухгалтер Петро Зосимович Варава, вчитель Діодор Дормидонтович Кастальський, завідуючий маслобойнею Гнат Петрович Пиндюрка і, як аномалія, продовжує цей «посадовий» ряд старший, куди пошлють, Хома Хомович Прищепа. Якщо перший ряд антропонімів виконує номінативну функцію, то комплекс Хома Хомович Прищепа, крім називання, відіграє ще й роль засобу характеристики носія. Такий спосіб найменування звичайного і непримітного різноробочого тваринницької ферми вказує на особливий авторський підхід до іменованого образу.

І справді, жанр химерного роману, де реалістичне переплелось з фантастичним, виводить Хому Прищепу на міжнародні орбіти, і тепер голова колгоспу, котрий раніше і в гадці не мав, хто такий Хома Хомович, називає Прищепу виключно шанобливо: Хома Хомович Прищепа. Тому тричленна номінація типу «Особове ім'я + ім'я по батькові + прізвище» в наведеному уривку виконує роль своєрідної текстової скріпи між носієм та іншими персонажами роману. Такий спосіб номінації літературного героя разом із художньою гіперболою є засобом вираження авторського ставлення до носія: «– Радий познайомитися з головою колгоспу села Яблунівка, – сказав дуже високий вчений. – Якщо доля зласкавиться, то, може, колись побачу й *Хому Хомовича Прищепу*» [Гуцало 1982: 305], і далі: «А слава твоя велика, Хомо, – сказав голова колгоспу, прощаючись тоді зі мною, як рівний з рівним. – Це ж тільки подумати: Москва знає Яблунівку, бо в Яблунівці живе *Хома Хомович Прищепа*, який на півроку позичався за телицю» [Гуцало 1982: 305]. Насичення порівняно невеликого уривку онімами різного рангу (астіонім, комонім та антропонім) створює гротескну ситуацію.

Трикомпонентна сполука Особове ім'я + ім'я по батькові + прізвище та її модифікація у романі П. Загребельного «Левине серце» здебільшого стилістично нейтральні, крім того, незначна кількість іменовживань таких моделей указує на своєрідну авторську байдужість до неї. Читач не швидко зрозуміє, хто такий Надутий Микола Миколайович, бо в романі він – дядько Обеліск. Цікавим тавтономічним перегуком звучать антропокомплекси Іван Іванович Несвіжий (батько Рекордиста, прозваний Несвіжим, а насправді – Самусь) та Іван Іванович Самусь (дід Рекордиста, який, власне, і «заробив» таке прізвисько). У

П.Загребельного така форма іменування використовується найчастіше як засіб ідентифікації.

Сатиричний роман містить ще один спосіб тричленної номінації – Ініціальне скорочення + прізвище (або прізвище + ініціальні скорочення). Такий спосіб називання особи властивий писемному мовленню, доказом чого є функціонування цієї моделі в сатиричних діалогіях О. Черногуза та Є. Гуцала.

Так, цілком традиційним є вживання ініціального скорочення в епістолярному стилі: «Директорові «Фіндіпошу» тов. **Ковбику С.С.**» [Черногуз 1986: 523], як і в надписі на табличці розташованій на дверях кабінету: «За-ходь-те! – почувлося по той бік дверей, оббитих чорним свіжим дерматином, на якому висіла голуба табличка із золотими літерами: «**С.С.Ковбик**» [Черногуз 1986: 138]. Представлені антропокомплекси позбавлені будь-якої конотації і виконують у тексті інформативно-стилістичну роль.

Неймовірно гірко звучить комплекс **М.М.Сідалковська** за ситуації, коли рідний син, зрікшись власного прізвища і змінивши його, на свій лад «перейменовує» уже покійну матір: «Потім причепив нову (табличку – Л.К.), чавунну, з написом «М.М.Сідалковська» [Черногуз 1986: 350]. Онім у наведеному контексті є фоновим, що вживається для характеристики головного героя – Євграфа Сідалковського.

Засобом створення комічного ефекту є модель ініціальне скорочення + прізвище у Є. Гуцала. А з'являється вона в романі як надпис у «домашньому» музеї Мартохи, створеному на честь всенародного «героя» Хоми Хомовича Прищепи: «Черевики свинячої шкіри **Х.Х.Прищепи**. В цих черевиках трудівник перевиконував норми в такі-то й такі-то роки» [Гуцало 1982: 236]. Більше того, переступивши будь-які традиції вживання і творення антропокомплексу з ініціальними скороченнями, сатирик, ніби для уточнення, додає до ініціалів звук [о], і тепер онім звучить як **Хо Хо Прищепи**, що надає останньому іронічного звучання: «А тепер, товариші, приступаємо до другої, вже неофіційної частини нашої зустрічі, яку пропоную провести не в музейному куточку імені **Хо Хо Прищепи**, а в світлиці» [Гуцало 1982: 279], – патетично виголошує Мартоха при зустрічі з Хомою.

Отже, тричленна номінація у сатиричному романі вживається

- 1) як засіб офіційного називання посадової, старшої за віком чи відомої в обмеженому середовищі особи;
- 2) для створення іронії та комізму;
- 3) для ідентифікації особи з ряду подібних.

Поряд з денотативним полем, трикомпонентна антропосполука має ще й конотативне, що цілком залежить від мікро- та макроконтраксту. Статус офіційності такої моделі робить її стилістично обмеженою, а вихід за рамки такого обмеження створює ситуативно-мовленнєвий комізм, який може переростати в сарказм.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Бахтин 1979 – Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1979. – 419 с.
- Винокур 1959 – Винокур Г.О. Избранные работы по русскому языку. – М.: Учпедгиз, 1959. – 491 с.
- Гуцало 1982 – Гуцало Є.П. Позичений чоловік. Приватне життя феномена: Роман-диалогія. – К.: Рад.письменник, 1982. – 711 с.
- Загребельний, 1978 – Загребельний П.А. Левине сердце. – К.: Рад. письменник, 1978. – 327 с.
- Лукаш 1997 – Лукаш Г.П. Ономастикон прозових творів Володимира Винниченка: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01., Донецьк, 1997. – 178 с.
- Рудяков 1977 – Рудяков Н.А. Стилистический анализ художественного произведения. – К.: Вища школа, 1977. – 136 с.
- Степанов 1988 – Степанов Г.В. Язык. Литература. Поэтика. – М.: Наука, 1988. – 382 с.
- Туманова 1991 – Туманова В.В. Ономастикон И.Э.Бабеля (на материале книги «Конармия») //Язык и стиль произведений И.Э.Бабеля, Ю.К.Олеши, И.А.Ильфа и Е.П.Петрова: Сб. науч. трудов. – К.: УМК ВО, 1991. – С. 39-45.
- Чорногуз 1986 – Чорногуз О.Ф. Твори в 2-х т. – Т.2. «Аристократ» із Вапнярки: Сатиричний роман; Претенденти на папаху: Сатиричний роман. – К.: Дніпро, 1986. – 784 с.
- Щерба 1957 – Щерба Л.В. Избранные работы по русскому языку. – М.: Учпедгиз, 1957. – 188 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АТОРА

Кричун Людмила Петрівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови КДПУ ім. В. Винниченка
Наукові інтереси: ономастика, літературна антропоніміка.

ОБ'ЄКТИВНА ФОНЕТИЧНА ВМОТИВОВАНИСТЬ ПОЧАТКОВИХ ФОНЕСТЕМ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Володимир Кушнерик, Ольга Найдеш (Чернівці)

У статті вивчається об'єктивна фонетична вмотивованість початкових кореневих фонестем (фонемних сполучень) німецької мови і встановлюється фонетико-лексико-семантичний взаємозв'язок, використовуються статистичні методи компонентного аналізу.

The objective phonetic motivation of initial root consonant phonemes in German and phonetic-lexical-semantic correlation are investigated, statistical methods of componential analysis are used in this paper.

Явище фоносемантизму – одне з найскладніших явищ сучасної психолінгвістики, знаходить експериментальне підтвердження і психолінгвістичне, статистичне обґрунтування. Предметом вивчення фоносемантики є звукообразна система мови [Воронин 1982: 4], що підкреслює зв'язок між звуком і значенням. Фоносемантичні явища досліджуються в процесах звуконаслідування, звуко символізму та в поєднанні із синестезією. Поряд із лексичним і граматичним значенням вивчається фонетичне значення, що вказує на змістовність мовної форми на фонетичному рівні, де змістом, значеннєвістю фонетичної форми є символіка звуків мови.

І.Тейлор, розглядаючи явище звукового символізму, вводить поняття суб'єктивного і об'єктивного звуко символізму [Taylor 1965: 803-804]. Об'єктивний ЗС показує існування зв'язку певних звуків і значень у словах тієї чи іншої мови. Суб'єктивний ЗС виявляє зв'язок певних звуків і значень у психіці людини, що виявляється експериментальним шляхом. Розрізнення двох видів звуко символізму зумовлено властивостями самого об'єкта, оскільки “обидва типи зв'язку – у мові і в свідомості реципієнта – не завжди ідентичні” [Левицький 1998: 10].

Лінгвістичні методи вивчення об'єктивного ЗС подають спочатку гіпотезу про зв'язок певного звука з відповідним поняттям чи комплексом понять і для підтвердження висунутої гіпотези пропонуються лексеми, які об'єднані загальними, з точки зору дослідника, фонетичними і семантичними ознаками.

Аналогічно ми досліджуємо об'єктивну і суб'єктивну фонетичну вмотивованість початкових кореневих фонем.

Об'єктивна звукообразність (або фонетична вмотивованість) лексем з початковими кореневими приголосними фонемами передбачає вивчення даної лексики з універсального словника Дудена, встановлення статистично значущих результатів за трьома шкалами (шкала “сили”, “активності”, “оцінки”), представлення залежності даних слів від частотного, морфологічного, стилістичного і семантичного розрядів. Суб'єктивна фонетична вмотивованість визначає існування взаємозв'язку між “звукосполученням” (фонемною) і “змістом” (комплексом понять за трьома шкалами) шляхом проведення експериментальних досліджень і встановлення статистично значущих даних та порівняння одержаних результатів.

Проаналізуємо усі вписані зі словника Дудена [Duden 1989] безпрефіксальні лексеми з початковими кореневими фонестемами та компоненти тлумачення кожного з них, скориставшись методикою компонентного аналізу словникових дефініцій. Спробуємо охарактеризувати перше (основне) значення кожного слова за шкалами *сили* (слабкий – сильний), *активності* (повільний – швидкий), *оцінки* (неприємний – приємний). Наприклад, дієслово *trappeln* означає “mit kleinen, schnellen u. hdtbaren Schritten gehen”. У даному тлумаченні є прямі вказівки на розмір через поняття “klein” і активність через поняття “schnell”. Компоненти шкали оцінки, на які немає прямого посилання в словникових дефініціях, визначаються посередньо і в окремих випадках асоціативно. У випадку, коли слово може знаходитися на обох полюсах однієї шкали, воно вважається нейтральним і не впливає на обрахунки. Отже, *trappeln* містить семантичні компоненти “слабкий”, “швидкий”, “неприємний”. Інше слово *blühen* тлумачиться як “Blüten haben, eine oder mehrere Blüten hervorgebracht haben, in Blüte stehen” і характеризується семантичними компонентами даних шкал як “слабкий”, “повільний”, “приємний”. Так, слово *greifen* зі значенням “ergreifen [in die Hand] nehmen, packen” оцінюється як “сильний”, “швидкий”, “неприємний”; “blass” означає “1). a) ohne die natürliche frische Farbe; etwas bleich; в) im Farbton nicht kräftig, hell, matt; с) nur einen schwachen Lichtschein ausstrahlend” і оцінюється “слабкий”, “повільний”, “приємний”.

Отже, з одномовного словника, де подаються тлумачення слів, представляються два інвентаря одиниць: 1) набори слів з однаковими початковими кореневими фонестемами, типу *bl- br- bp- btr- gn-...2)* набори семантичних компонентів, що входять у тлумачення відповідних слів. Наступним кроком є оцінювання тлумачень усіх вписаних лексем за семантичними компонентами трьох шкал: шкала *сили*, шкала *активності*, шкала *оцінки*. Одержані результати подаємо у наступній таблиці:

**Кількісна характеристика фонем
за шкалами сили, активності, оцінки**

Таблиця 1.

№	Фонестема	Кількість	Шкала “сили”		Шкала “активності”		Шкала “оцінки”	
			слабкий	сильний	повільний	швидкий	неприємний	приємний
1.	bl-	321	179	142	150	171	95	226
2.	br-	375	204	171	212	163	290	85
3.	dr-	199	61	138	81	118	164	35

№	Фонестема	Кількість	Шкала "сили"		Шкала "активності"		Шкала "оцінки"	
			слабкий	сильний	повільний	швидкий	неприємний	приємний
4.	fl-	311	163	148	168	143	86	225
5.	fr-	255	114	141	111	144	164	91
6.	gl-	267	93	174	149	118	65	202
7.	gn-	24	11	13	16	8	10	14
8.	gr-	343	162	181	115	228	273	70
9.	kl-	375	225	150	207	168	109	266
10.	kn-	219	80	139	97	122	156	63
11.	kr	380	171	209	208	172	292	88
12.	kv-	69	22	47	34	35	38	31
13.	pfl-	42	10	32	36	6	6	36
14.	pfr-	7	4	3	6	1	6	1
15.	pl-	190	103	87	108	82	64	126
16.	pr-	393	132	261	188	205	289	104
17.	/l-	350	206	144	231	119	276	74
18.	/m-	170	74	96	102	68	128	42
19.	/n-	166	96	70	98	68	92	74
20.	/r-	128	36	92	56	72	104	24
21.	/v-	268	171	97	154	114	231	37
22.	sk-	55	18	37	20	35	37	18
23.	/p-	298	129	169	143	155	160	138
24.	/pl-	18	9	9	5	13	14	4
25.	/pr-	85	28	57	24	61	56	29
26.	/t-	587	229	358	283	304	299	288
27.	/tr-	189	67	122	61	128	141	48
28.	tr-	406	149	257	273	133	337	69
29.	tsv-	88	33	55	33	55	80	8
Σ	29	6578	2979	3599	3370	3208	4062	2516

Так, зі ста дев'яноста дев'яти безпрефіксальних слів з початковою кореневою фонестемою dr- шістдесят одне слово має семантичний компонент "слабкий", а сто тридцять вісім – "сильний" за шкалою *сили*. За шкалою *активності* дані лексеми розподіляються як "повільний" – 81 одиниця, "швидкий" – 118 одиниць. А шкала *оцінки* подає досліджувані слова з семантичним набором "неприємний" і "приємний" (відповідно 164 і 35 слів).

Однак основною процедурою є виявлення і встановлення статистично значущих результатів, тобто проведення статистичної обробки отриманих даних. Найбільш ефективна статистична процедура у даному випадку – використання критерія “ χ^2 -квадрат” і коефіцієнта взаємної спряженості через складання чотирипільних таблиць з альтернативним розподілом величин.

За допомогою критерія χ^2 встановлюється наявність або відсутність зв'язку між ознаками, а міра зв'язку визначається за допомогою коефіцієнта взаємної спряженості (коефіцієнта кореляції) [Левицкий 1989: 28-33].

Чотирипільні таблиці мають наступний вигляд:

	слабкий	сильний
dr-	a 61	b 138
Інші	c 2918	d 3461
	$\chi^2=17,74$	k=0,052

	повільний	швидкий
dr-	a 81	b 118
Інші	c 3289	d 3090
	$\chi^2=9,08$	k=0,037

	неприємний	приємний
dr-	a 164	b 35
Інші	c 3898	d 2481
	$\chi^2=37,09$	k=0,075

Отже, ми одержали статистично значущий результат, оскільки величина критерію χ^2 більша за критичний мінімум, що підтверджує суттєвість набору семантичних одиниць: “сильний”, “швидкий”, “неприємний”, який характеризує фонестему dr-. Аналогічні підрахунки проведемо з іншими фонетичними і семантичними одиницями через встановлення критерію χ^2 -квадрат і коефіцієнта спряженості, подавши результати у наступних таблицях:

Критерій χ^2 і коефіцієнт взаємної спряженості досліджуваних фонестем

Таблиця 2.

№	Ф-ма	Шкала "сили"		Шкала "активності"		Шкала "оцінки"	
		слабкий	сильний	повільний	швидкий	неприємний	приємний
18.	/m-		$\chi^2=0,22$	$\chi^2=5,39$ k=0,029		$\chi^2=13,55$ k=0,045	
19.	/h-	$\chi^2=10,81$ k=0,041		$\chi^2=4,17$ k=0,025		$\chi^2=2,89$ k=0,021	
20.	/r-		$\chi^2=15,52$ k=0,049		$\chi^2=2,91$ k=0,021	$\chi^2=21,01$ k=0,057	
21.	/v-	$\chi^2=38,67$ k=0,077		$\chi^2=4,36$ k=0,026		$\chi^2=70,67$ k=0,104	
22.	sk-		$\chi^2=3,53$ k=0,023		$\chi^2=4,90$ k=0,027	$\chi^2=0,72$	
23.	/p-		$\chi^2=0,50$		$\chi^2=1,30$	$\chi^2=8,59$ k=0,036	
24.	/pl-	$\chi^2=0,16$			$\chi^2=3,97$ k=0,025	$\chi^2=1,96$ k=0,017	
25.	/pr-		$\chi^2=5,30$ k=0,028		$\chi^2=18,20$ k=0,053	$\chi^2=0,62$	
26.	/t-		$\chi^2=10,24$ k=0,039		$\chi^2=2,33$ k=0,019	$\chi^2=31,91$ k=0,070	
27.	/tr-		$\chi^2=7,60$ k=0,034		$\chi^2=27,94$ k=0,065	$\chi^2=13,61$ k=0,045	
28.	tr-		$\chi^2=12,88$ k=0,044	$\chi^2=44,48$ k=0,082		$\chi^2=82,76$ k=0,112	
29.	t _{sv} -		$\chi^2=2,18$ k=0,018		$\chi^2=6,72$ k=0,032	$\chi^2=32,11$ k=0,070	

Дослідження об'єктивної фонетичної умотивованості без-префіксальних слів з початковими приголосними фонестемами засвідчує не за усіма шкалами статистично суттєві результати. Фонемне сполучення *prf*- не фігурує в жодній шкалі, оскільки кількість досліджуваних із даною фонестемою лексем незначна (7 одиниць). Проте не лише кількісна перевага є показником суттєвого результату. Так, наприклад, шкала *сили* не представлена зі статично вагомим результатом при аналізі лексем з початковими фонемними сполученнями *fr*-, *gn*-, *gr*-, *kr*- тощо. Фонестеми *bl*-, *fl*-, *gl*-, *kl*-... не виявили суттєвого семантичного компонента за шкалою *активності*. Шкала *оцінки* не визначена суттєвою характеристикою для фонестем *fr*-, *fpr*-, *fpl*-, *fn*- тощо. Цей факт пояснюється не лише незначною

кількістю слів з фонемним сполученням (наприклад, gn-, sk-, *ʃ*pl-, tsv-), бо фонестеми fr-, gr-, fl-... мають достатньо великий кількісний показник. Однак фонестема kl- (усього 375 одиниць), не маючи суттєвого семантичного показника за шкалою *активності* ($\chi^2=2,53$, що є менше за величину критичного мінімуму), показує найвищий семантичний потенціал за шкалою *оцінки*. А фонестема gn- (всього 24 одиниці), не виявляючи суттєвого результату за шкалами *сили* і *активності* (відповідно $\chi^2=0,001$; $\chi^2=2,30$), встановлює суттєвий фонестемно-семантичний зв'язок за шкалою *оцінки*.

Таким чином, між даними фонемними сполученнями і семантичними одиницями шкал *сили*, *активності*, *оцінки* встановлюється певний статистично значущий фонетико-семантичний зв'язок. Так, лексеми з початковими фонестемами br-, *ʃ*l-, *ʃ*v- означають “щось слабке, повільне, неприємне”, фонестеми dr-, kn-, *ʃ*tr- одержують оцінку “чогось сильного, швидкого, неприємного”; фонемне сполучення *ʃ*fl- оцінюється як “щось сильне, повільне, приємне”, а двофонемне сполучення tr- визначається набором семантичних компонентів “сильний, повільний, неприємний”. Фонестеми gr- і tsv- не проявили статистично переконливої оцінки за шкалою *сили*, однак за шкалами *активності* і *оцінки* означають “щось швидке, неприємне”. Семантичні ознаки “слабкого, приємного” (зі статистично не виявленою позицією щодо шкали *активності*) характеризують фонестеми bl-, fl-, kl-, pl-. Лексеми з фонестемами gr-, *ʃ*l-, *ʃ*v- означають “щось сильне, неприємне”, а результати за шкалою *активності* – несуттєві. Статистично вагомі результати за двома різними шкалами одержано ще в чотирьох позиціях: *ʃ*m- характеризується як “щось повільне, неприємне”; *ʃ*n- пов'язується з семантичним компонентом “чогось слабого, повільного”, а *ʃ*pr- – притаманне, навпаки, значення “чогось сильного, швидкого” (без суттєвого значення за шкалою *оцінки*). І лише за однією семантично важливою ознакою отримали перевагу наступні фонестеми: fr-, sk-, *ʃ*pl- означають “швидкий”, kr-, *ʃ*p- визначають семантичну одиницю “неприємний”, gn- – “приємний”, kv- – “сильний”.

Подамо одержані результати у вигляді таблиці, у якій фонестеми розташовуються у порядку зростання їх якості.

Зростаюча значимість фонестемно-семантичного зв'язку

Таблиця 3.

Шкали	Градації	Фонестеми, розташовані у порядку зростання якості
Шкала сили	слабкий	pl-, fl-, /fn-, br-, bl-, /l-, kl-, /fv-
	сильний	kv-, /pr-, kn-, /tr-, pfl-, /t-, gl-, tr-, /fr-, dr-, pr-
Шкала активності	повільний	/fn-, /fv-, br-, /m-, pfl-, /l-, tr-
	швидкий	/pl-, kn-, sk-, fr-, tsv-, dr-, /pr-, /tr-, gr-
Шкала оцінки	неприємний	/p-, kn-, /m-, /tr-, /r-, pr-, /t-, tsv-, dr-, kr-, br-, /l-, gr-, /v-, tr-
	приємний	gn-, pfl-, pl-, bl-, fl-, gl-, kl-

Якщо розглянути ступінь фонетико-семантичного зв'язку за шкалою *сили*, то найвищий показник має фонестема /fv- із семантичним елементом “слабкий” ($\chi^2=38,67$; $k=0,08$) та фонестема pr- із семантичною одиницею “сильний” ($\chi^2=23,09$; $k=0,06$), а дев'ять фонестем не показують значущого результату за даною шкалою. Найвищий потенціал встановленого фонетико-семантичного зв'язку за шкалою *активності* з елементом “повільний” має фонестема tr- ($\chi^2=44,48$; $k=0,08$), із семантичним елементом “швидкий” – фонестема gr- ($\chi^2=45,32$; $k=0,08$) і дванадцять фонестем не виявили суттєвого значення за цією шкалою. Фонестема tr- характеризується найвищим показником семантичного елемента “неприємний” за шкалою *оцінки* ($\chi^2=82,76$; $k=0,11$) та “приємний” для фонестеми kl- ($\chi^2=179,87$; $k=0,17$), а шість фонестем не зафіксували значущості за даною шкалою.

Слід також відзначити, що фонестеми з фонемою /l/ типу bl-, fl-, gl-, kl-, pfl-, pl- (виняток становить фонестема /l-) характеризуються статистично переважаючою семантичною ознакою “приємний”, а фонестеми з фонемою /r/ типу br-, dr-, gr-, kr-, pr-, fr-, /tr-, tr- (для fr-, pfr-, /pr- тенденція помітна, але статистично не зафіксована) проявляють суттєву ознаку “неприємний” за шкалою *оцінки*. Більше того, при порівнянні фонестем з фонемами /l/ та /r/ з семантичним елементом “неприємний” (відповідно 715 один., 2116 один.) і “приємний” (відповідно 1159 один., 644 один.) і складанні чотирипільної таблиці та підрахунку критерію сі-квадрата і коефіцієнта кореляції ($\chi^2=696,49$; $k=0,388$), підтверджується статистично значна перевага: “/l/ для “приємний”, /r/ для “неприємний”. Цікавим є й наступне спостереження щодо фонестем з початковою фонемою /f/ типу fl-, fm-, fn-, fr-, fv-, fp-, /pl-, /pr-, ft-, btr-, які за шкалою *оцінки* показують тенденцію прояву семантичного елемента “неприємний”. Цей факт можна, очевидно, пояснити тим, що фонема /f/ серед усіх інших приголосних фонем німецької мови володіє найбільшим символічним потенціалом [Кушнерик 1987: 8] і проявляє тенденцію до символічного значення

“неприємний” [Кушнерик 1987: 58]. Якщо порівняти в нашому дослідженні значення “неприємний – приємний” для фонемем з початковою фонемою /ʃ/ (відповідно 1501; 758 одиниць) з іншими досліджуваними фонемемами за шкалою оцінки через обчислення критерію χ^2 і коефіцієнта кореляції, то одержуємо статистично вагомих результат ($\chi^2=32,10$; $k=0,070$) і підтвердження суттєвої переваги фонемем з фонемою /ʃ/ із семантичним елементом “неприємний”.

Аналогічно при порівнянні співвідношення фонемем з фонемемами /l/,

	l	г
слабкий	988	1128
сильний	886	1632
	$\chi^2=63,19$	$k=0,117$

[l] – “слабкий”, [г] – “сильний”

	l	г
повільний	1054	1335
швидкий	820	1425
	$\chi^2=27,71$	$k=0,077$

[l] – “повільний”, [г] – “швидкий”

	b	інші
слабкий	1045	1934
сильний	1214	2385
	$\chi^2=1,31$	

результат незначущий

	b	інші
повільний	1157	2213
швидкий	1102	2106
	$\chi^2=0,0002$	

результат незначущий

/r/, /ʃ/ за шкалами *сили* й *активності* одержуємо наступні результати:

Отже, враховуючи одержані результати, можемо визначити наступні групи три- і двосемантичних елементів за представленими шкалами *сили*, *активності*, *оцінки* і відповідних початкових фонемних сполучень:

Значимий понятійно-фонемемний зв'язок.

Таблиця 4.

I.	Слабкий, швидкий, неприємний	dr-, kn-, /tr-
II.	Сильний, повільний, неприємний	br-, /l-, /v-
III.	Сильний, повільний, приємний	pfl-
IV.	Сильний, повільний, неприємний	tr-
V.	—, швидкий, неприємний	gr-, tsv-
VI.	Слабкий, —, приємний	bl-, fl-, kl-, pl-
VII.	Сильний, —, неприємний	pr-, /f-, /t-

Отже, об'єктивна фонетична вмотивованість констатує встановлення певного статистично значущого фонемемно-семантичного

зв'язку. Найвищий потенціал за шкалою *сили* мають фонестеми /v- (“слабкий”), pr- (“сильний”), за шкалою *активності* – фонемні сполучення tr- (“повільний”), gr- (“швидкий”), за шкалою *оцінки* – фонестеми tr- (“неприємний”), kl- (“приємний”).

Початкові приголосні фонестеми, що містять фонему /l/ (типу bl-, fl-, gl-, kl- ...), за шкалами *оцінки*, *сили*, *активності* характеризуються статистично значущими семантичними ознаками “приємний”, “слабкий”, “повільний”, а фонестеми з фонемою /r/ (типу br-, dr-, fr-, gr-, tr- ...) підтверджують суттєву перевагу статистично знаущих семантичних елементів “неприємний”, “сильний”, “швидкий” за вказаними шкалами. Фонестеми з початковою фонемою /ʃ/ (типу /ʃl-, /ʃm-, /ʃn-, /ʃt-, /ʃv-, /ʃrg-, /ʃt- ...) демонструють суттєву ознаку “неприємний” за шкалою оцінки через наявність у них провідної фонемі /ʃ/, яка має найвищий символічний потенціал і проявляє тенденцію до негативізму.

БІБЛІОГРАФІЯ

Воронин 1982 – Воронин С.В. Основы фоносемантики.– Л.: Изд-во Ленинг. ун-та, 1982.– 242 с.

Кушнерик 1987 – Кушнерик В.И. Фонетическое значение и фонетическая мотивированность в современном немецком языке: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04.– Черновцы, 1987.– 249 с.

Левицкий 1989 – Левицкий В.В. Статистическое изучение лексической семантики.– Киев: УМК ВО, 1989.– 155 с.

Левицкий 1998 – Левицкий В.В. Звуковой символизм. Основные итоги.– Черновцы, 1998.– 130 с.

Duden 1989 – Duden. Deutsches Universalwörterbuch / Hrsg. u. bearb. vom Wiss. Rat u. d. Mitarb. d. Dudenred. unter Leitung von Gyntner Drosdowski.–Mannheim / Leipzig / Wien/ Zürich: Dudenverlag, 1989.– 1816 S.

Taylor 1965 – Taylor I.K. Note on phonetic symbolism // Percept. Motor Skills.– 1965.– Vol. 20.– P. 803-804.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Кушнерик Володимир Іванович – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри германських мов для природничих факультетів Чернівецького державного університету ім. Ю.Федьковича.

Найдеш Ольга Василівна – асистент кафедри німецької мови і загального мовознавства Чернівецького державного університету ім. Ю.Федьковича.

Наукові інтереси: психолінгвістика, фоносемантика, лексикологія, звукова символіка, об'єктивна і суб'єктивна фонетична вмотивованість.

ВІДОБРАЖЕННЯ ПРИСЛІВНИКОВИМИ ЕКВІВАЛЕНТАМИ СЛІВ СЕМАНТИКИ

СПОСОБУ ДІЇ В СИСТЕМАХ УКРАЇНСЬКОЇ І РОСІЙСЬКОЇ МОВ

Алла Лучик (Київ)

В українській і російській мовах спосіб дії репрезентується різними класами прислівників, значну частину яких становлять розглядані в статті адвербіалізовані еквіваленти слів. Вони виражають найрізноманітніші способи дії, зберігаючи певні зв'язки зі значенням твірних компонентів.

Adverbial modifiers of manner in Ukrainian, and Russian are represented by different groups of adverbs, the greater part of which make *adverbialized word equivalents* which are viewed in this paper. They express various kinds of manner preserving particular relations with the meanings of derivative components.

Для глибшого пізнання суті одиниць перехідного характеру, зокрема прислівникових еквівалентів, та в цілому для «прогресу в галузі теоретичної семантики» [Вейнрейх 1981: 165] необхідним та бажаним стає проведення семантичних пошуків у зіставному аспекті, з'ясування типологічних рис певних елементів або окремих систем, що сприятиме виявленню універсальних категорій в мовах світу, які утворюють «веселкову сітку і внаслідок поступовості переходів від одного сегмента до іншого загальна система мов земної кулі поряд з усім своїм барвистим різноманіттям являє собою одне ціле» [Трубецкой 1995: 334]. Але коли у лінгвістиці йшлося про необхідність порівняння елементів систем різних мов, то переважно це стосувалося виявлення та характеристики фонетичних і граматичних особливостей одиниць або систем мов у цілому. Проте, як відомо, «дух керує звуком» [Потебня 1958: 56], тому, хоча й «мовознавство покликане описати формальне упорядкування мови, змістовий бік повинен незмінно бути присутнім як опорна база для дійсної суті будь-якої форми» [Калшанский 1989: 6]. Виходячи з такого розуміння дослідницьких завдань, здійснюється й аналіз прислівникових еквівалентів в українській і російській мовах. Еквівалентами слова у мовознавчій літературі вважаються одиниці, що «становлять зв'язані сполучення, які характеризуються стійкістю, єдністю значення, у більшості випадків постійною, незмінною формою. В потоці мовлення еквіваленти слова становлять цілісну одиницю і стосовно наголосу, звичайно, вони мають один словесний наголос» [Рогожникова 1991: 4]. Щодо граматичних особливостей прислівникових еквівалентів слова (далі – ЕС), то ці елементи характеризуються ознаками одиниць, які перебувають на другому етапі адвербіального типу синтаксичної деривації [Вихованець 1983: 203-204].

Дослідження їхньої організації здійснюємо на рівні сем – елементів змістової сторони мови, які в плані змісту далі не діляться [Соколовская 1979: 23], шляхом з'ясування особливостей і виявлення типів відношень між зазначеними одиницями перехідного характеру існування. Оскільки, за влучним зауваженням У. Вайнрайха, «мова – це система опозицій» [Вайнрах 1979: 32], з метою усвідомлення характеру системовходження прислівникових еквівалентів намагатимемося у пропонованому дослідженні визначити і проаналізувати усі можливі семантичні опозиції, утворені прислівниковими ЕС на позначення способу дії. Останні виявляються надзвичайно різноманітними стосовно змістової сторони.

Зі спостережень за їхньою внутрішньою організацією випливає досить своєрідна картина уявлень носіїв споріднених мов про них самих та ситуації об'єктивної дійсності, в яких вони перебувають. Усвідомлення себе самого нерозривно пов'язане з процесами свого переміщення в просторі. З аналізу прислівникових еквівалентів стає зрозумілим, що для носіїв російської і, особливо, української мов найбільш актуальними є швидкі і навіть стрімкі пересування. Таку семантику репрезентують в українській мові ЕС **з розбігу, з розльоту, з нальоту, на лету, з наскоку, з ходу, без оглядки**, в російській – **с набега, с разбега, с наскока, с налёта, с лёту, без оглядки**, що вступають у системах мов в синонімічні відношення. Творення чисельного складу одиниць на позначення пересування у просторі зумовлюється різноманіттям типів останнього. Досить відзначити, що пересування здатне відбуватися на землі, у повітрі та у воді. Тому, наприклад, такі ЕС, як укр. **на льоту (лету), з нальоту**, рос. **на лету, с лёту, с налёта**, у першу чергу, актуалізують семантику руху у повітрі. Пор. вживання укр. **на льоту (лету)** та рос. **на лету**: *Погода була такою, що птахи замерзли і падали на льоту. [Мороз] был такой, что птицы замерзли на лету* (Липатов). У прислівникових еквівалентах української мови **з розбігу, з розгону, з наскоку** та рос. ЕС **с разбега, с набега, с наскока** на перший план висувається семантика швидкого пересування по поверхні землі. Пор. вживання укр. ЕС **з розгону** та рос. прислівникового еквівалента **с разгону**: *И раптом [Хома] з розгону стрімголов додому і шалено завертівсь, неначе прагнучи вритися в землю, як гробак* (Довженко). *Лужи, полные воды, я приноровился проскакивать с разгону* (Солоухин). Проте зазначеними одиницями можуть характеризуватися й інші види пересувань, зокрема у воді, і це є типовим для української і російської мов.

Одиницям на позначення швидкого руху протистоять елементи, що репрезентують у системах мов повільні пересування. Такі прислівникові еквіваленти, як укр. **не поспішаючи, не кваплячись, без спіху (поспіху), з передишкою, з оглядкою** та рос. **не спеша, с оглядкой, с передышкой** характеризують будь-які повільні дії, інтелектуальні та фізичні, в тому числі й повільне пересування у повітрі. Пор. вживання укр. **без спіху** та рос. **не спеша**: – *Тепер, – каже Дуб, – скористуємось ми: Зостануться з нами охочі, А решта без спіху, нехай по черзі За плесом зника в кучерявій лозі* (Старицький). *Людей немного, двигаются они не спеша* (Горький).

Рухові дії характеризуються не тільки показниками швидкості. Іншими їхніми ознаками можуть бути такі, що пов'язані з частинами тіла, за допомогою якого здійснюється рух. Наприклад, спосіб пересування за допомогою участі ніг та рук, тобто такий, коли людина перебуває у горизонтальному положенні і намагається рухатися, позначається прислівниковим еквівалентом російської мови **на четвереньках**: *Рядом парнишка разжигал костёр и, стоя на четвереньках, дул на огонь* (Гладков). Таку семантику референціоє ще один ЕС російської мови **на карачках**, що відрізняється від попередньої стилістично нейтральної одиниці ознакою просторічності: – *Стой, – закричал он, уронил полушубок и пополз на карачках* (Смирнов). У системі української мови такий спосіб пересування не відбивається еквівалентами слів, тому зазначені ЕС російської мови мають українські відповідники, що з погляду графіки виявляються однослівними формами – **рачки, карачки**. Пересування на кінчиках пальців ніг теж позначається в українській і російській мовах у різний спосіб: російському прислівниковому еквіваленту **на цыпочках** відповідає український прислівник **навшпиньках**. Спосіб пересування, коли відсутня можливість оглядати свій шлях, маніфестує в системі російської мови прислівниковий еквівалент **на ощупь**, якому в українській мові відповідають стилістично нейтральні прислівники **навпомацки, помацки** та такі, що маркуються позначкою розмовне – **полапки, полапцем**.

Одночасне пересування двох або більше осіб способом, коли вони підтримують одна одну, маніфестують в системі російської мови ЕС **под руку** та **под ручку**: *Они опять медленно шли... по белеющей тропе. Елена Владимировна неуверенно держала его под руку* (Дудинцев).

Прислівниковий еквівалент **под руку** відрізняється від ЕС **под ручку** здатністю характеризувати, крім способу пересування, ще й спосіб говоріння. В українській мові таку семантику референціоє ЕС **під руку**,

що теж виявляє можливості характеризувати спосіб пересування і спосіб недоречного говоріння.

У цілому на позначення способів говоріння у досліджуваних мовах виявлено чисельний склад прислівникових еквівалентів, що переважно більшістю характеризують відверте або щире спілкування.

Оскільки «мовні дані виступають вирішальними у з'ясуванні фундаментальних моделей мислення у різних груп людей» [Вежицкая 1996: 291-292], то аналіз змістової сторони прислівникових еквівалентів двох споріднених мов наводить на думку про такі форми свідомості їхніх носіїв, коли в її основу кладуться уявлення про необхідність чесних, відвертих, правдивих, щирих, справедливих способів спілкування. Переважно більшістю на позначення таких способів говоріння, у цілому спілкування, утворені прислівникові еквіваленти української і російської мов. Це стає свого роду відбиттям тих особливостей спілкування, які носії вважають за необхідні.

Правдиве слово є «виразом людської солідарності, найважливішим засобом спілкування між людьми» [Соловьёв 1999: 463], і кожна людина прагне отримати саме таке слово, що подекуди стає поштовхом і до її власної відвертості та щирості. На позначення останнього й утворено прислівниковий еквівалент укр. **від (од) душі** та рос. **от души**: *Он 'ять [знову] біда гне в суж Латина. Сердешний каявь **від душі**, Що тестем не зробивсь Енею (Котляревський). Впервые ей кажется, что этот человек говорит искренне, **от души** и даже взволнованно (Рекемчук).*

Щирість – надзвичайно важливий елемент спілкування, проте саме правдивість є одним з основних показників доброчесності, «як по її спеціально людському характеру (тому що вона можлива тільки для істоти словесної), так і по її значенню для суспільної моральності» [Соловьёв 1999: 463]. Інформацію про правдивість у спілкуванні відображають укр. ЕС **по правді, по совісті, по справедливості**, рос. **по правде, по совести, по справедливости**. В людському усвідомленні такі морально-етичні показники людини, як **совість, правда** та **справедливість** є надзвичайно пов'язаними поняттями при характеристиці особи. «Совість – це суд, – відзначає Н.Д. Арутюнова, – на якому говорять правду і вирок якого справедливий» [Арутюнова 1999: 344]. Пов'язані між собою й уявлення про такі способи спілкування, що ґрунтуються на поняттях правдивості, совісті, справедливості. В системі мови це відображається творенням еквіполентних опозицій між одиницями, що референціюють зазначені уявлення. Так, спільною семою 'чесно' (рос. 'честно') об'єднуються в еквіполентні опозиції укр. ЕС **по совісті, по правді** та рос. **по совести,**

по правде. Пор. вживання укр. **по совісті** та рос. **по совести** у таких реченнях: [Грицько:] – *Глянь на себе, на свою гидоту подивися, та й скажи по совісті: чи можна отаке робити?* (Мирний). [Цыганов:] – *Как вам нравится этот рыжий буян?* [Лидия:] – **По совести** – *не очень* (Горький).

Але істина, що по-різному діяла у різних відокремлених один від одного народах, поступово утворюючи над «грунтом тваринного життя царство людське» [Соловьёв 1999: 558], не завжди буває приємною, а подекуди і небажаною для окремої особистості. Спосіб повідомлення такої «оголеної» істини з асоціативним уявленням небажаності оголошення деяких її елементів для слухача здатні характеризувати прислівникові еквіваленти російської мови **в лоб, в упор, в лицо, без обиняков, без околичностей, в открытую** та укр. **ЕС в лоб, в лице, в обличчя, без обиняків, у відкрити** та інші. У кожній із досліджуваних мов зазначені одиниці об'єднуються в еквіполентні опозиції на підставі спільної семи 'прямо', диференційні ж семи відображають міру прояву відвертості у спілкуванні, тим самим уточнюючи те поняття, яке відбивається інтегративною семою. Отже, розмова може проходити просто відверто (рос. **ЕС без околичностей**), у такий спосіб, коли мовець нічого не приховує (укр. **ЕС у відкрити, без обиняків**), так, що мовець виявляє надмірну прямолінійність (укр. та рос. **в лоб**). Пор. вживання укр. та рос. **ЕС в лоб**: *Зміст їхніх розмов був дуже простий і бив прямо в лоб* (Кучер). *Вопрос был поставлен в лоб и не мог не смутить Катерину* (Лебеденко).

Недоречність, недоцільність або помилковість у висловленій думці в російській мові характеризується такими ЕС, як **не по адресу, не к месту, под руку**. В українській мові значення недоречності та недоцільності репрезентують ЕС **не до місця та під руку**, а семантика вибору помилкового адресата, на який спрямовується вислів, представляється описово. Пор. вживання рос. **не по адресу**: – *Обиделся тогда? – Почему? Я же видел, что не по адресу [сказал]* (Дудинцев).

Відвертість у спілкуванні часто стає наслідком втрати мовцем відчуття безпеки від того, що висловлене ним може йому в чомусь завадити. ЕС української мови **без страху, без оглядки** та рос. прислівниковий еквівалент **без опаски, без оглядки, без утайки** саме у такий спосіб репрезентують семантику способу говоріння. На позначення протилежних способів спілкування фіксуються такі прислівникові еквіваленти, як укр. **з острахом, з оглядкою** та рос. **с опаской, с оглядкой**.

Окрім морально-етичних характеристик способів спілкування, прислівникові еквіваленти демонструють можливості позначати й фізичні аспекти здійснення мовного акту. Так, мовець може говорити, виявляючи певну напругу, що відображають прислівникові еквіваленти укр. **з надсадою** та рос. **с надсадой**. Процес говоріння інколи характеризується і з погляду його тривалості. Затяжне спілкування позначають укр. **ЕС без угаву, без упину, без втоми, без перепочинку** та рос. прислівникові еквіваленти **без передышки, без умолку, без устали**.

Як правило, одиниці на позначення способів говоріння виявляють здатність одночасно характеризувати й інші способи людської діяльності. Це знаходить відображення в особливостях внутрішньої структури таких одиниць, де поряд з семами на позначення способів говоріння містяться елементи, які відбивають й способи інших дій. Ось чому прислівникові еквіваленти з семантикою говоріння є переважно одиницями складної внутрішньої структури в обох досліджуваних мовах. Іншого типу способи дії, які характеризують прислівникові еквіваленти, можуть бути пов'язані як з психічною та інтелектуальною, так і з фізичною діяльністю. Подекуди ознаки того й іншого способу дії здатні характеризуватися одною й тою самою одиницею. Фіксуються й такі ЕС, в яких семантика способу інтелектуальної дії та дії фізичної амальгамована, і проведення межі між цими типами значення є надто ускладненим завданням, як і в усвідомленні подібних понять об'єктивної дійсності, оскільки «між реальним буттям духовної та матеріальної природи немає розділення, а існує тісний зв'язок та постійна взаємодія» [Соловьєв 1999: 553].

Виявлено й прислівникові еквіваленти, які характеризують інтелектуальні дії або емоційний стан, наслідки яких мають фізичні прояви у зовнішності особи. Як правило, на фоні такої семантики, репрезентованої в системах мов прислівниковими еквівалентами, висвічуються ознаки певної напруги особи в бік позитивності її стану, емоційного або інтелектуального. Це дещо розходиться з думкою дослідників лінгвістичної семантики про те, що в мові більше актуалізуються негативні сторони об'єктивної дійсності, а позитивне сприймається як само собою зрозуміле і тому не завжди відбивається мовними засобами. З цього випливає, що творення прислівникових еквівалентів слова на позначення способів дій пов'язане з необхідністю заповнення лакун у сфері гіпокористичної семантики.

Спосіб дій, зумовлений виникненням інтересу, зацікавленням особи, характеризується укр. ЕС з **інтересом, з цікавістю, із зацікавленням** та

рос. **с интересом**. Одиниці на позначення способу дії, викликані появою в особі інтересу, відносимо до елементів гіпокористичної лексики на основі того, що інтерес спонукає людину до дії, сприяє її розвиткові, а це вже само по собі є позитивним елементом в її житті. Дотримування правил поведінки суспільства, в якому перебуває людина, прояви поваги до інших теж, безумовно, мають вектор позитивності. Саме такими діями має керуватися людина, яка бажає жити у мирі і радості. «Будьте братолюбиві один до одного з ніжністю; з повагою один одного попереджайте», – повчав апостол Павло своїх братів в душі [Рим 12: 10]. Спосіб дії, коли людина виявляє подяку іншій (іншим), характеризують укр. ЕС з **вдячністю, з подякою (дякою)** та рос. прислівниковий еквівалент **с благодарностью**. Пор.: *Сьогодні вона з подякою повертала приятелеві його книжки. Я с благодарностью взглянул на неё, и мы пошли* (Паустовский).

Характеристику такої дії, коли той, хто її реалізує, виявляє власне достоїнство і при цьому ніяк не зачіпає почуття самоповаги інших, відображають укр. і рос. ЕС відповідно з **чесстю** та **с честью**: *Починається сівба, великий екзаме́н. Витримайте його з че́стью* (Зарудний). – *Если попробуешь выступить, откроют по тебе огонь, – сказал Смолокуров... – надо с че́стью защищаться, а не бежать* (Серафимович).

Наслідком такої дії стає задоволення, до якого людина завжди прагне і яке їй видається благом. На позначення способу дії, при реалізації якої особа відчуває задоволення, фіксуються укр. прислівникові еквіваленти **з задоволенням, з приємністю, з охотою, в охоту** та рос. ЕС **с удовольствием, с охотой, в охотку**, що в системах досліджуваних мов вступають в синонімічні відношення. Пор. вживання укр. **з охотою** та рос. **с охотой**: *Микола кілька секунд мовчав, потім бадьорим голосом вигукнув: – Добре, пани поліцаї. З охотою поміняюся. Тільки дайте самому відвести, а то що тут з нею кидатися* (Грабовський). *Сторож спокойно, даже с охотой приютил беглеца* (А. Кожевников).

Справжнім же благом, його вершиною, є одержання людиною радості, яка «перемагає страждання, смуток та скорботу, радість здатна ставати станом природи і вливатися у космос, охоплюючи таким чином увесь Божий світ, включаючи й пекло» [Пеньковский 1991: 154]. Спосіб дії, що супроводжується цим почуттям, відображається в українській і російській мовах прислівниковими еквівалентами відповідно з **радістю** та **с радостью**: *Маруся... звечора наготовила червону скіндячку... і з радістю лягла спати* (Кв.-Основ'яненко). *[Она] с радостью пускала приезжих людей к себе на ночлег* (Евтушенко).

Дії, які реалізуються людиною, можуть супроводжуватися як її позитивним, так і негативним станом. Характеристика способу протікання останніх відображається в системах досліджуваних мов поодинокими прислівниковими еквівалентами. Спосіб дії, підґрунтям якої стає найсильніша з усіх людських емоцій **злість**, репрезентують український ЕС **зі зла** та прислівниковий еквівалент російської мови **со зла**. В обох досліджуваних мовах зазначені одиниці утворюють привативні опозиції: відповідно укр. **з прикрістю** та рос. **с досадой**, де останнім належить гіпонімічна функція. Як в уявленнях людини поняття зла є сильнішим і глибшим, ніж прикrostі, так і в мові відбувається входження одиниці на позначення явищ, в основі яких лежать уявлення про слабшу емоцію, в іншу – на позначення способу дії у супроводі сильнішої емоції. Пор. вживання укр. ЕС **з прикрістю** та рос. **с досадой**: – *От іще я буду з десятилітніми бавитись!* – *одповіла Надя з прикрістю, одначе мусила йти бавити малу гостю* (Л. Українка). *«Этого даже не умею!» – подумал он с досадой* (Пришвин).

Спосіб дії, що стає результатом емоційної напруги особи з позитивним або негативним вектором залежно від характеру впливу зовнішніх чинників, позначають в українській мові прислівникові еквіваленти **із здивуванням**, **з подивом** та ЕС російської мови **с удивлением**, **в недоумении**.

До одиниць на позначення способу дій з одночасною вказівкою на інтелектуальний або емоційний стан її виконавця наближуються своєю семантикою прислівникові еквіваленти причини, зумовленої певними особливостями внутрішніх, інтелектуальних або емоційних, процесів людини. Ці одиниці в обох досліджуваних мовах є найпростішими за внутрішньою організацією елементами, переважно три-чотирисемними ЕС. Між зазначеними одиницями двох споріднених мов спостерігається й істотна подібність стосовно їхнього семантичного наповнення.

Так, позначення причини, в основі якої лежить одна з особливостей інтелектуальної діяльності особи – інтерес, характеризується в українській мові прислівниковим еквівалентом **з (од) цікавості, із зацікавлення**, в російській – **из интереса, из любопытства**. В обох споріднених мовах ці одиниці виявляються трисемними ЕС, і на семантичному рівні значних розбіжностей між укр. **з цікавості** та рос. **из интереса** практично не виявляється.

З дослідження прислівникових ЕС на позначення способу дії випливає, що їхня семантика характеризується найрізноманітнішими відтінками. В системах української та російської мов прислівникові

еквіваленти здатні референціювати такі способи дії, як пересування у просторі, говоріння, психологічні та інтелектуальні процеси тощо. Якщо загальні уявлення про способи протікання цих процесів у носіїв досліджуваних мов у цілому виявляють подібність, що впливає із спостережень за внутрішньою структурою прислівникових ЕС, то більш глибока сегментація способів пересування, говоріння тощо відбувається в українській і російській мовах з певними відмінностями, які, у свою чергу, є відображенням своєрідного погляду носіїв української та російської мов на ситуації об'єктивної дійсності. Так, при референціюванні прислівниковими ЕС особливостей пересування у просторі для носіїв української мови більш важливими видаються характеристики швидкості рухових дій, які вже самі по собі одночасно є і показниками інтенсивності, а для носіїв російської мови такими показниками є елементи буття (переважно частин людського тіла), за допомогою яких відбувається пересування.

Інтенсифікація способів говоріння прислівниковими ЕС теж більш регулярно представлена в системі української мови, ніж російської, проте морально-етичні характеристики цих процесів виявляють в обох досліджуваних мовах надзвичайну подібність, основною тенденцією якої є спрямованість на заповнення лакун в галузі гіпокористичної лексики.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Арутюнова 1999 – Арутюнова Н.Д. Введение // Логический анализ языка. Образ человека в культуре и языке / Отв. ред. Н.Д. Арутюнова, И.Б. Левонтина. – М.: Индрик, 1999.
- Вайнрайх 1979 – Вайнрайх У. Языковые контакты и проблемы исследования. – К.: Выща школа, 1979. – 263 с.
- Вежбицкая 1996 – Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. / Отв. ред. М.А. Кронгауз. – М.: Русские словари, 1996. – 416 с.
- Вейнрейх 1981 – Вейнрейх У. Опыт семантической теории // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс., 1981. – С. 50-176.
- Вихованець 1983 – Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення. – К.: Наук. думка, 1983. – 220 с.
- Калшанский 1989 – Калшанский Г.В. Некоторые вопросы семантики языка в гносеологическом аспекте // Принципы и методы семантических исследований. – М.: Наука, 1989. – С. 5-31.
- Пеньковский 1991 – Пеньковский А.Б. Радость и удовольствие в представлении русского языка // Логический анализ языка. Культурные концепты. – М.: Наука, 1991. – С. 148-155.
- Потебня 1958 – Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. – Т. I-II. – М.: Учпедгиз, 1958. – 536 с.
- Рогожникова 1991 – Рогожникова Р.П. Словарь эквивалентов слова. М.: Русский язык, 1991. – 254 с.

Соколовская 1979 – Соколовская Ж.П. Система в лексической семантике: Анализ семантической структуры слова. – К.: Выща школа, Голов. изд-во, 1979. – 189 с.
Соловьёв 1999 – Соловьёв В.С. Чтения о богочеловечестве. Духовные основы жизни. Оправдание добра. Мн.: Хорвест, 1999. – 912 с.
Трубецкой 1995 – Трубецкой Н.С. История. Культура. Язык. – М.: Издательская группа «Прогресс», 1995. – 800 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лучик Алла Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент, докторант Українського мовно-інформаційного фонду НАН України.
Наукові інтереси: проблеми структурно-семантичної організації еквівалентів слів, словотвірна морфологія.

ТЕОРЕТИЧНИЙ КОМПОНЕНТ У ТЕКСТІ ГРАМАТИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (ГАЛИЧИНА, ПЕРША ПОЛОВИНА XIX ст.)

Галина Мацюк (Львів)

Автор статті аналізує дефініції термінів та обговорення конкретного граматичного матеріалу в текстах граматики першої половини XIX ст., що доносять конкретно-історичне розуміння граматичної семантики (І.Могильницького, 1824; І.Вагилевича, 1845; Й.Лозинського, 1846; Й.Левитського, 1849; Я.Головацького, 1849). На думку Г.Мацюк, можна виділити чинники, що вплинули на реалізацію теоретичного компонента в текстах граматики, як-от: 1) неексплікована до опису згаданих дослідників граматична система української мови; 2) початковий етап індуктивно-емпіричного підходу до граматичної семантики; 3) різна глибина лінгвістичної свідомості авторів граматики.

The author of the article analyses definitions of the terms and discussions of specific grammar materials in the texts of grammar-books of the first half of the 19th century, which reveal specific historic understanding of Semantics (I.Mogylnytsky, 1824; I.Vagilevych, 1845; Yo.Lozytsky, 1846; Yo. Levytsky, 1849; Ya. Golovatsky, 1849). H.Matsyuk considers that it is possible to define factors that influenced realisation of theoretical component in the grammar-books texts, such as: 1) inexplicit grammar system of Ukrainian language to the description of the above-mentioned scholars; 2) initial stage of inductive-empirical approach to grammar semantics; 3) different level of linguistic consciousness of the grammar authors.

Рукописна “Граматыка языка Славено-русского” І.Могильницького, готова до друку 1824 р. [Могильницький 1910], започатковує в Галичині XIX ст. граматичний опис української мови, однак на практиці його зреалізують “Grammatyka języka Maioruskiego”

I.Вагилевича [Wagilewicz 1845]; “Grammatyka jkzyka ruskiego (maioruskiego) Й.Лозинського [Joziccki 1846], “Грамматика азыка русского” Й.Левицького [Лѣвицькій 1849] і “Грамматика Рѣсского азыка” Я.Головацького [Головацкий 1849], що вперше визначають конкретне завдання – навчити писати і розмовляти українською мовою. Отже, перед нами тексти, сприймаючи які реципієнти повинні були сформувати власні когнітивні утворення, максимально наближені до авторських. Крім цього, визначення термінів та обговорення конкретного граматичного матеріалу, що відображають теоретичний компонент у граматичному описі, доносять до нас тогочасне конкретно-історичне розуміння граматичної семантики.

Уже з тексту граматики Івана Могильницького стає зрозуміло, що лексична семантика помітніша, доступніша для лінгвістичного усвідомлення, тому автори граматики часто вдаються до лексико-семантичних класифікацій слів за різними ознаками (тематичною чи словотвірною). Що ж до граматичної семантики, то її дослідники розкривають дуже поступово, бо йдеться про вникання у зміст більш абстрактного рівня – граматичного.

Детальніше зупинимось на тлумаченні граматичних термінів. Ніхто з авторів граматики не міг обминути увагою той “прихований” зміст, що мав формалізоване вираження у вигляді запропонованих форм словозміни, а навпаки – був зобов’язаний його пізнавати і тлумачити. Відомо, що функціональну відмінність терміна від нетерміна можна вивести з предикації (що є основним поняттям і текстової мовленнєвої діяльності). Очевидно, що для граматистів проблема полягала у відборі необхідних ознак понять, які означувались, і виникала під час поєднання номінативних одиниць у предикативні, такі, що розкривали вже певні відношення між граматичними явищами (сама ж категорія предикації забезпечує динамічність і безперервність пізнавального процесу [Русанівський 1988: 28]).

Отже, авторам граматики треба було розчленувати зміст граматичного значення / категорії через встановлення ієрархії складників і сформулювати визначення із збереженням (в ідеалі) певної рівноваги між точністю явища, що відображається, і стислістю самого визначення; якщо врахувати, що визначення – це операція розкриття змісту поняття чи надання змісту певному терміну [Непийвода 1997: 199–201], то при порівнянні тлумачень термінів у граматах бачимо певні особливості.

1. Спосіб формування дефініцій термінів неоднаковий в силу різного його лінгвістичного усвідомлення і зумовлений а) різною мірою

експлікації відповідних категорій у попередніх граматиках, які служили зразком граматичного опису; б) різним рівнем абстрактності самих категорій. Наприклад, не всі граматики формулюють визначення термінів *відмінок* чи *стан*, в той час, як категорії *числа* і *часу* завжди витлумачені. Інший приклад: чітке уявлення про живі істоти як корелят граматичного роду сприяє визначенню у граматиках термінів *жіночий*, *чоловічий* чи *середній рід*; водночас відсутність уявлення про вид визначає формування значення терміна *вид* тільки в граматиках І.Вагилевича та Я.Головацького. Пор.: “to jest szczegolna okoliczność, w jakiej sk czynność odbywa” (ГрВ1: 72) і “на означенє кроткости или продолжительности дѣйствіа або состоаніа служатъ въ русскомъ азыцѣ такъ называеміи виды” [Гр.Г: 197].

2. Категорії з реляційним планом автори граматики визначали через вказівку на виконувані функції. Тлумачення термінів здебільшого не повторювалися, а навпаки, як це засвідчує дефініція терміна *прийменник*, мали “свій” набір ознак, див.: “предлогъ есть часть мовы, котра при имени rozmaitye того припадки, при глаголѣ rozmaityy способѣ дѣянія значить” [ГрМ: 185]; “przyimek (предлогъ) jest czaska mowy ktora objaśnia wzajemny stosunek między przydmiotami i przymiotami lub ich czynnościami” [ГрВ: 128], “przedimki wyrażają stosunek zachodzący między dwiema lub więcej osobami albo rzeczami” [ГрЛоз: 119]; “предлогъ есть часть мовы поставляемоа передъ именами, мѣстоименіаами и причастіаами и оуправляющаа подежами оныхъ по рознымъ ихъ обстоательствамъ” [ГрЛев: 93] і в Головацького – це “часть неотмѣняема мовы, котра предкладаеся иншимъ частамъ мовы для измѣненіа ихъ значеній и окончаній або самыхъ только значеній” [ГрГ: 215]. Як бачимо, дослідники формулюють визначення з вказівкою на родову ознаку (для них – це частина мови або частка мови) як перший орієнтир, що вказує на приналежність даного поняття більш широкому колу, а надалі здійснюють його специфікацію (на нашу думку, використання подібних визначень можна вважати досягненням галицьких граматистів, оскільки в текстах знаходимо тлумачення з власне логічними, комунікативно-прагматичними і фактичними помилками).

3. Іноді з визначення граматики започатковували характеристику цілого класу явищ, при цьому дефініції містили результати уже здійснених класифікацій, а тому мали характер індуктивних висновків. Порівнюючи тлумачення термінів, спостерігаємо виразну тенденцію до збагачення їхнього змісту новими ознаками. Якщо в граматиці

І.Могильницького іменником “того имя зовемо, которое значить рѣчь самостоящу безъ взгляду, если тотѣ рѣчь дѣйствѣтельно есть або нѣ” [ГрМ: 91], то Я.Головацький пропонує ширше коло ознак, оскільки для нього це “названіє предмета (т.є. особи або рѣчи) подъ смислы попадающаго, або только въ оумѣ изображаемаго” [ГрГ: 40].

4. Деякі визначення термінів дослідники формулювали з опорою на внутрішню форму терміна, що позначала відповідне поняття. Див. у Могильницького “глаголь *совершенный совершенное* то есть цѣлкомъ доконаное або цѣлкомъ доконатися маюче дѣйствіє значить” [ГрМ: 132]; у Вагилевича “*Slowa czupne* (дѣйствительные) *oznaczajace czupnoъж*, kтыра на pewny przedmiot przechodzi” [ГрВ: 71]; у Лозинського “*Slowa wyrazajace przymjot osoby lub rzeczy zowj№ sik przymjotnikami*” [ГрЛоз: 65]; у Левицького “повелительное наклонение есть тоє, котрымъ *повелѣаемъ* т.є. розказѣмо” [Гр.Лев: 60]; у Головацького “*има числительное* є слово, котрымъ означаєса *число* (количество) предметовъ аба порадокъ въ акомъ они одынь за дрѣгимъ слѣдуютъ” [ГрГ: 105]. Як бачимо, дефініції містили спільнокореневе слово з терміном, зміст якого визначався. З одного боку, вони полегшували сприйняття значення терміна, скеровуючи його в потрібне русло, з іншого – були небажаними [Кузина 1996: 40], бо формулювались через тавтологію.

5. Деякі тлумачення термінів містили синонімічні відповідники. Так, при поясненні “виду” іменників І.Могильницький виділяв “коренные (первоначальные), которые от другихъ не походятъ, але иннымъ коренемъ суть” [ГрМ: 92]; Й.Левицький зауважував, що “*время настоящее* изъавительного наклоненія *формуѣса* (образѣса) зъ наклоненія неопредѣленнаго *перемѣнла* окончаніє свое на –ю або –ѣ” [ГрЛев: 72] і под. Однак і така форма визначень зберігає для нас свою емпіричну цінність, оскільки фіксує взаємозалежність конкретних граматичних ознак.

6. Тлумачення термінів фіксують різний взаємозв’язок теоретичного та ілюстративного компонентів, про це засвідчують найбільш розроблені у граматиках визначення частин мови. Пор. “Прилагательное значить свойство рѣчи. Нимъ отповѣдаея на вопросъ якій, а, ое. Н.пр. милый, сильный, а, ое” [ГрМ: 91]; “*przymiotnik* (умѣ прилагательное) *oznacza własnoъж przedmootu*, п.р. і молодое дерево, старый домъ, хосновнаѣ книга, тѣпое перо, лѣнливый чоловѣкъ, дѣжій конь, великая птица, добраѣ душа, великаѣ солодость, веселаѣ жизнь” [ГрВ: 39–40]; “*Slowa wyrazajace przymjot osoby lub rzeczy zowj№ sik przymjotnikami*”

[ГрЛоз: 65]; “им^а прилагательное есь тоє, котре показѣ гатѣнок лица (особы) або рѣчи, то есть ^аковое лице (особа) аба ^акова рѣчь во всѣхъ трохъ родахъ; н.пр. добрый, –^а, –оє” [ГрЛев: 32]; “им^а прилагательное є слово, котре прикладає^а къ существителному дл^а означені^а ачества (^акости) єго” [Гр.Г: 86].

Більшість визначень термінів (за винятком граматики Я.Головацького, якому вдалося найпослідовніше зафіксувати родо-видове підпорядкування понять) за своєю формою є остенсивними, бо розкривають приналежність терміна до якогось явища без вказівки на найближче родове підпорядкування.

Що ж до практики обговорення граматичного матеріалу, то ми вважаємо її ще одним проявом теоретичного компонента в тесті граматик, бо вона виявляла граматичну орієнтацію галицьких мовознавців. Якщо, наприклад, І.Могильницький для аргументації своїх положень апелював до ідей М.Смотрицького, О.Копчинського, Й.Добровського, М.Ломоносова, то всі інші дослідники враховували міркування не тільки М.Греча чи О.Востокова, але і М.Лучкая, І.Вагилевича та Й.Лозинського. Так, дуже поступово галицькі мовознавці відштовхнулися від граматичного опису споріднених мов і почали враховувати результати опису української.

Звичайно, питання “вживлення” ідей інших мовознавців у контексті згаданих граматик вимагає окремої розмови, але для прикладу розглянемо взаємоз’язок граматики І.Могильницького з твором М.Смотрицького. У виділених розділах галицької граматики Орфепія, Етимологія, Орфографія, Свнтаґісіє [ГрМ:72] реалізується традиційний підхід до визначення частин граматики, оскільки орфографія, етимологія, синтаксис – це розділи не тільки в праці М.Смотрицького [ГрСм: 3], але і Л.Зизанія [“ w грамматицѣ”]. Якщо М.Смотрицький формулював завдання граматики в дусі античного підходу до неї як до мистецтва, див.: граматика “извѣстное художество”, яке вчить добре розмовляти та писати [ГрСм: 3], то в І.Могильницького ця ж ідея скорочення семіотичного розриву між писемною та усною формами виявлена вже в новому статусі граматики як науки: “граматика руска есь наука рускимъ діалектомъ правомовити и правописати” [ГрМ: 72].

В обох авторів одні і ті ж частини мови розглядаються в рамках етимології: *ім’я, займенник, дієслово, дієприкметник, прислівник, прийменник, сполучник і вигук*; частини мови є змінювані та незмінювані. Граматики І.Могильницького та М.Смотрицького часто подають подібний репертуар ознак, за яким дослідники характеризують конкретну частину мови. Наприклад, у граматиці першого мовознавця

ім'я має ознаки *виду, числа, роду, "склонення"* [ГрСм: 91], про які засвідчував і М.Смотрицький, правда, в контексті семи ознак (*оуравненіє, родъ, выдъ, число, начертаніє, надежъ, склоненіє* [ГрСм: 21–30]), при цьому цілком закономірно, що І.Могильницький розширив зміст кожної).

Галицький дослідник використовує таку саму, як і в граматиці М.Смотрицького, відмінкову парадигму, пропонуючи *Именительный, Родительный, Дательный, Винительный, Звателный, Сказательный, Творительный* відмінки [Гр.М: 129]. Обидва мовознавці подібно трактують і рід іменників – з огляду на семантику слів та формальний показник, закінчення. За І.Могильницьким, займенникам властиві ознаки *виду, роду, числа, особи і «склонення»* [ГрМ: 129], які закріплені за цією частиною мови М.Смотрицьким (у його граматиці 8 ознак займенника: *видъ, качество, родъ, число, начертаніє, лице, надежъ, склонене* [Гр См: 94]. Категоріями дієслова в праці І.Могильницького визнані *зalogъ, спряженіє, наклоненіє, время, число, лице, родъ* [ГрМ: 133–139], їх теж виділяв М.Смотрицький (*зalogъ, начертаніє, видъ, число, лице, наклоненіє, время, родъ, спряженіє* [ГрСм: 115]). Спільні елементи граматичної характеристики мають дієприкметники та прислівники.

Крім термінології, виділених ознак частин мови, обидві граматики об'єднує підхід авторів до розкриття окремих питань синтаксису. Наприклад, І.Могильницький розвинув започатковані М.Смотрицьким своєрідні рекомендації щодо сполучуваності восьми частин мови.

Чому теоретичний компонент у тексті граматик української мови першої половини ХІХ ст. мав такий вияв? На нашу думку, є кілька таких причин, серед яких 1) неексплікована до авторів згаданих граматик граматична система рідної мови; 2) початковий етап індукативно-емпіричного підходу до граматичної семантики; 3) різна глибина лінгвістичної свідомості самих авторів граматик, які взялися описувати граматичну систему української мови.

ПРИМІТКИ

¹ У тексті використовуємо скорочення ГрВ – граматика І.Вагилевича; ГрГ, ГрМ., ГрЛоз, ГрЛев, ГрСм – відповідно граматики Я.Головацького, І.Могильницького, Й.Лозинського, Й.Левицького, М.Смотрицького.

БІБЛІОГРАФІЯ

Wagilewicz 1845 – Grammatyka jkzyka Maioruskiego w Galicii uioyona przez Jana Wagilewicza. Lwyw, 1845.

- Головацкий 1849 – Грамматика Русского языка составлена Я. Головацкимъ. Во Львовѣ, 1849.
- Кузина 1996 – Кузина Е.Б. Практическая логика М., 1996.
- Jozicki 1846. – Grammatyka języka ruskiego (maio-ruskiego) napisana przez Ks. Jyzeфа Jozickiego. W Przemyslu, 1846.
- Львицкій 1849 – Грамматика языка руссого Въ Галиціи. Выдалъ Іосифъ Львицкій. Въ Перемышли, 1849.
- Могильницький 1910 – Грамматика языка Славено-русского / Філологічні праці Івана Могильницького. Українсько-руський архив. Т. V. Львів, – 1910.
- Непийвода 1997 – Непийвода Н. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект). – К, 1997.
- Русанівський 1988 – Русанівський В.М. Структура лексичної і граматичної семантики. – К., 1988.
- Смотрицький 1619 – Meletij Smotryckij. Hrammatiki slavenskija pravilnoe syntagma. Jevje 1619. Herausgegeben und eingeleitet von Olexa Horbatsch. – Frankfurt am Main. 1974.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Мацюк Галина Петрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка.
Наукові інтереси: теорія української літературної мови, українське мовознавство XIX ст.

ПРО ПРИЧИНИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКОЇ ОДНОЛЕКСЕМНОЇ АНТРОПОСИСТЕМИ

Світлана Медвідь-Пахомова (Ужгород)

В ономастичній літературі перехід від однолексемної антропонімійної системи до багатолексемної пояснюється звичайно соціальними причинами. У статті головним фактором визначається ідеологічний – перехід слов'ян від язичництва до християнства, який порушив давні традиції іменування особи і став головною рушійною силою в процесі еволюції діахронічної багатоіменності у синхронічну, ставши базою для створення антропосинтагм.

Transformation from monolexeme anthroponymic system to a polylexeme one is usually accounted for social reasons in onomastic literature. Ideological factor is regarded as the main one in the article – the Transition of Slavs from paganism to Christianity broke the old tradition of a person's naming. It became a major motivation in the process of evolution of a diachronic multinominativity into a synchronic one making a firm basis for anthroposyntagms.

Дотепер наука не дала переконливої відповіді на запитання, чому однолексемна система найменування особи у більшості народів переросла у багатоступеневу? У ліпшому випадку дослідники

мала всі ті джерела, з яких пізніше розвивалися антропонімні формули. Спільність антропоформантів для утворення патронімів та андронімів свідчить про їх праслов'янські корені. При дослідженні антропосистеми східних слов'ян X-XIII ст.ст., визначаючи її як однолексемну, ми звернули увагу на самостійні патроніми, що уживалися без особового імені [Пахомова 1986: 35] і кваліфікували їх як результат елімінації особового імені. Розширення джерельної бази за рахунок інослов'янських джерел переконало нас у тому, що цей спосіб ідентифікації був притаманий усім слов'янам: *д.-р.* Ходутиничь, Романович, Андреевич, *чес.* Вулькович, OldYichovic, *слн.* Colobiz, Bochigniz, Maliz, Babitz, Viditz, Slusitz, Petrowitz, Такі назви переростали із часом у назви родів (цим пояснюється їх уживання в множині), наприклад, *чес.* Kokotovici, Velflovici, Vntkovici, Zajieenci, *хорв.* KraGici, PeruGici, Perkovici, *болг.* Банковци, Бобадалиевци, Вълканята, Вичовци, *д.-р.* Ольговичи, Ярославичи, Володимиричи, Ростиславичи і т.п.

Система іменування праслов'янської епохи пов'язана з архаїчним типом мислення давнього слов'янина, а тому спроба реконструкції праслов'янської антропосистеми має базуватися на розумінні того, що «свідомість людини архаїчної культури прагне мати цілісну картину світу, зведення до якої окремих явищ розуміється як пояснення цих явищ... Ця особливість дає змогу за пережитками різних заборон, за залишками давньої магії, гадання тощо відновлювати ті раціональні знання, що невіддільні в архаїчному мисленні людини від релігійно-міфологічних елементів» [Попович 1985: 12]. Тому дослідження проявів світосприйняття людини давнішого періоду не має обмежуватися фактами суто слов'янськими. Чим віддаленіший період, який реконструюємо, тим ширшим має бути діапазон етнокультурних спільностей, традицій, звичаїв, табу, забобони котрих ми враховуємо.

Віра у магичну силу антропоніма і ототожнення імені з його носієм спричиняла онімічне табу: не можна було вимовляти ім'я людини всує. Тому до рідних і близьких зверталися алегорично, замінюючи імена на евфемістичні формули на зразок «син, дочка або жінка такого-то». Ці архаїчні забобони збереглися донині у різних народів світу – башкирів, мордві, нанайців, ненців, ороців, удегейців, фульбе та деяких інших [див. Системы 1989]. У східнослов'янських літописах і загалом у ранньослов'янських писемних джерелах не тільки чоловік, а – навіть частіше – жінка ідентифікується без згадування особового імені, а лише вказівкою на її належність батькові або чоловікові. Цю особливість іменування не можна пов'язувати з нерівноправним положенням жінки

у суспільстві чи в сім'ї, як ми писали раніше [див. Пахомова 1984]. Очевидно, її витoki треба шукати глибше – у язичницькій забороні вимовляти ім'я особи. Цим пояснюється й іменування Ярославна у «Слові о полку Ігоревім». Цим пояснюється і те, що загальнослов'янські патроніми на -ович, -овна, які при іменуванні простолюдинів ретельно видалялися з офіційних документів Московської Русі, все-таки продовжували функціонувати в народному побуті без згадування особових імен їх носіїв (пор. *Петрович, Семёновна*). До речі, у сучасному Поліссі при неофіційному мовленні зберігається звичай називати людину тільки по батькові [див. Козубенко 1988: 44]. Патроніми і андроніми первісно розвивалися в мові не як додаткові до особового імені засоби ідентифікації, а як замітники імені, евфемізми, тобто як паралельний до імені спосіб номінації у межах однолексемної антропосистеми. І його уживання було викликане до життя потребою називання особи за умов язичницького табування її власного імені. Причиною розхитування і руйнування цієї прадавньої системи, яка, очевидно, протягом тисячоліть відповідала потребам суспільства, було не тільки соціальне розшарування. Важливими чинниками цього процесу стали, по-перше, руйнація язичництва, а внаслідок цього – неактуальність табування імен, що «дозволяла» поєднання у спільній синтагмі тих антрополексем, які раніше були взаємозамінними, по-друге, бідність іменного репертуару, що пояснювалася звичаєм сімейно пов'язаних імен [Пахомова 1998] на тлі масштабних демографічних змін, по-третє, християнізація, що призвела до різкого скорочення функціонуючих імен, і, нарешті, ускладнення суспільних відношень, спадкоємне право, необхідність обліку податків – всі ті фактори, що супроводжували зміни у суспільному ладі. Комплекс цих причин і утворив базу для трансформації однолексемної антропосистеми у систему антропонімних формул.

Отже, у процесі розвитку суспільства, яке переживало і соціальні, і ідеологічні зрушення, патронімічні та інші власні назви стали уживатися поряд із особовим іменем і кількісно розширили межі антропоніма, трансформували його у словосполучення. І ця система, при якій особове ім'я батька ставало додатковим, уточнюючим елементом іменування сина, виконувала роль своєрідного мовного ланцюга, що протягом багатьох століть зв'язував між собою покоління. У такому вигляді вона збереглася і офіційно кодифікована лише в ісландців. Серед слов'янських народів релікти цієї системи наявні у східних слов'ян, частково у болгар у вигляді імені по батькові, що

приєднується до власного імені особи в деяких мовленнєвих ситуаціях, зумовлених віком мовців або офіційністю ситуації.

БІБЛІОГРАФІЯ

Бестужев-Лада 1970 – Бестужев-Лада И.В. Исторические тенденции развития антропонимов // Личные имена в прошлом, настоящем, будущем. – М.: Наука, 1970. – С. 24-33.

Пахомова 1984 – Пахомова С.М. Як іменували жінку в Давній Русі // Українська мова і література в школі. – 1984. – № 5. – С. 52-54.

Пахомова 1986 – Пахомова С.Н. Функционирование самостоятельных патронимов на -ич // Тезисы докладов Межвузовской конференции, посвященной 400-летию г. Тюмени. – Тюмень, 1986. – С.35-36.

Пахомова 1998 – Пахомова С.М. Антропонімні засоби вираження родинного зв'язку слов'ян допрізвищевої епохи // Науковий вісник Ужгородського університету: Серія Філологія. – Вип.3. – Ужгород, 1998. – С. 28-32.

Третьяков 1953 – Третьяков П.Н. Восточнославянские племена. – М.: АН СССР, 1953.

Худаш 1977 – Худаш М.Л. З історії української антропонімії. – К.: Наук. думка, 1977.

Прицак 1997 – Прицак О. Походження Русі: Стародавні скандинавські джерела (крім ісландських саг). – Т.1. – К.: Обереги, 1997.

Попович 1985 – Попович М. В. Мироззрение древних славян. – К.: Наук. думка, 1985.

Системы 1989 – Системы личных имен у народов мира. – М.: Наука, 1989.

Козубенко 1988 – Козубенко И.И. Антропонимия Среднего Полесья (соотношение неофициальных и официальных именованій): Дис... канд. филол. наук. – Киев, 1988.

Љимуновић 1985 – Љимуновић Р. Наља презимена. – Zagreb: NZMН, 1985.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Миколаївна Медвідь-Пахомова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри словацької філології Ужгородського державного університету, закінчила докторантуру при цій кафедрі.

Наукові інтереси: слов'янська історична антропоніміка.

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ АДЕКВАТНОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ТВОРІВ В. СТЕФАНІКА

Ярослав Мельник (Івано-Франківськ)

У статті йдеться про проблеми адекватності перекладу художніх творів. Оскільки існуючі теорії не вирішують ці проблеми, автор пропонує якісно новий підхід, що ґрунтується на пошуку суб'єктивного компоненту значення слова та їх адекватного переносу у творі, що перекладається.

The article raises the problem of adequate translation of works of fiction. As the existing theories do not solve the problem in question, the author suggests a

qualitatively new approach based on the search for the subjective moment of the word-meaning and their transfer to the work which is translated.

Проблема вивчення семантичної еквівалентності мовних одиниць у перекладі літературно-художніх творів не є новою. На її тлі народилася герменевтика як мистецтво інтерпретації. У вітчизняній науці ця проблема визначилася в першій половині нашого століття К.Чуковським, М.Алексєєвим, В.Россельсом, А.Швейцером, С.Влаховим, В.Коптіловим, В.Комісаровим, С.Ковганюком, Г.Гачечиладзе, Л.Черняховською, А.Смирновим, А.Федоровим та ін. На сьогодні ця проблема не вирішена.

Досить актуальним є питання семантичної еквівалентності тих мовних засобів, які виражають найбільш суттєвий для художнього твору ідейно-образний зміст. Підхід до ідейно-образного змісту оригіналу як до системи, тобто сукупності закономірностей, що визначають організацію мовних засобів, має досить важливе значення для теорії та практики перекладу літературно-художнього твору. Ступінь семантичної еквівалентності мовних одиниць в оригіналі та перекладі художнього твору визначається умінням перекладача піднятися до рівня системного сприйняття і відтворення зразка словесного мистецтва. Таке системне бачення можливе лише тоді, коли перекладач зуміє адекватно проаналізувати закони побудови оригінального тексту і відтворити його властивості та специфіку мовою перекладу в усій його повноті, складності та самобутності.

Від правильного вирішення проблеми, що таке семантична еквівалентність мовних одиниць оригіналу та перекладу, залежить рівень та якість перекладу.

Точність перекладу художнього твору зумовлена двома факторами:

1) *об'єктивним* – ступенем близькості мови й культури оригіналу та перекладу;

2) *суб'єктивним* – талантом і теоретичною підготовкою перекладача, розумінням тих властивостей оригіналу, які слід зберегти й адекватно відтворити [див.: Колшанський 1975; Рудяков 1977].

Поняття семантичної еквівалентності по-різному тлумачиться в науці, а тому існує цілий ряд теорій і термінів, які тою чи іншою мірою визначають напрям та специфіку досліджень: «теорія адекватності перекладу» О.О.Смирнова, «теорія повноцінного перекладу» А.В.Федорова, «теорія закономірних відповідностей» Я.І.Рецкера, «теорія функціональної еквівалентності» А.Д.Швейцера й Г.М.Стрілковського, «теорія семантичних відповідностей» Л.С.Бархударова і т.д.

Між цими теоріями та школами існують певні суперечності та протиріччя, а також полеміка, яка знайшла відображення в науковій літературі останніх десятиліть.

Невизначеність у побудові теорії художнього перекладу, на яку вказував Б.А.Ларін, виявляється перш за все при тлумаченні кардинальної проблеми теорії художнього перекладу – визначенні суттєвих естетичних ознак літературно-художнього твору.

Точка зору Л.С.Бархударова на цю проблему, на наш погляд, є найбільш прийнятною: «Оскільки художній переклад, як і всілякий інший, є нічим іншим, як перетворенням тексту однієї мови на текст іншою мовою, йому мають бути притаманні найбільш загальні закономірності, як і для будь-якого виду перекладу взагалі, і тим самим теорія перекладу має повне право черпати свій матеріал і зі спостережень над закономірностями перекладу художньої літератури».

На наш погляд, вагомим внеском у створення нової теорії перекладу були наукові погляди О.О.Потебні. Ототожнюючи структуру твору словесного мистецтва зі структурою слова, О.О.Потебня вважав, що вона складається з трьох компонентів: *зовнішньої форми*, тобто обробленого відповідним чином матеріалу (мови), *змісту і внутрішньої форми*, тобто форми уяви [див.: Бархударов 1975; Потебня 1976]. *Ці три компоненти притаманні оригіналові, а, значить, і творові, що з'явився в результаті перекладу.* Якщо зміст літературно-художнього твору під час перекладу повинен залишитись незмінним, то зовнішня форма підлягає повній заміні. Таким чином, основною сферою застосування майстерності перекладача залишається внутрішня форма, тобто образність твору словесного мистецтва.

Тому, базуючись на вченні О.О.Потебні про внутрішню форму слова як про відношення змісту думки до свідомості, у своїх поглядах ми виходимо з того, що властивості, які складають естетичний феномен художнього твору, *закладені в його змісті – специфічному, ілейно-образному.* Специфіка ідейно-образного змісту літературно-художнього твору полягає в тому, що, «крім інформації про предмети, явища та події, він включає в себе ще й особливу образну інформацію – про особистість автора чи персонажа, про лад його думок та почуттів, про ставлення до навколишнього світу, оцінки цього світу з точки зору необхідного і бажаного, тобто ідеалу». Підтвердженням цього може бути визначення тексту в словнику лінгвістичних термінів, де сказано, що текст-повідомлення, яке складається з кількох (чи багатьох) речень, характеризується змістовою і структурою завершеністю і певним ставленням автора до змісту висловлювання».

Незмінним, закономірним для художнього твору є те, що авторський ідеал співвідноситься з фактами об'єктивної дійсності, з'ясовується, в якій мірі він відповідає цим фактам. Протиріччя між ідеалом та об'єктивною дійсністю та спосіб його відображення в свідомості персонажів також складає суттєвий момент ідейно-образного змісту твору словесного мистецтва [див.: Рудяков 1984].

Одним із найважливіших понять у перекладі художнього тексту є, як уже згадувалось, *поняття семантичної еквівалентності*. При функціональному підході до питань художнього перекладу виділяються два типи мовної еквівалентності:

- 1) еквівалентність мовних одиниць на рівні їх буквальних значень;
- 2) еквівалентність мовних одиниць, що є носіями суб'єктивних моментів значення слова і характеризують належність суб'єкта до певного культурного, професійного, соціального чи територіального середовища та ставлення до навколишнього світу.

Із запропонованого вище розуміння ідейно-образного змісту як виявлення специфічного і складного за своєю структурою явища випливає, що мовні засоби відрізняються за характером і ступенем участі у вираженні ідейно-образного змісту твору словесного мистецтва. Найбільш важливою в художньому тексті є роль тих мовних одиниць, які виражають лад думок та почуттів суб'єкта, автора чи персонажа.

Специфіка художнього твору полягає в тому, що визначальна роль у вираженні образного змісту належить мовним одиницям, у яких образний смисл виникає в межах літературно-художнього твору в результаті семантичної співвіднесеності мовних одиниць у даному художньому тексті. Багато вчених вже давно відзначають таку особливість художніх текстів. Думку, що слово в творі словесного мистецтва має відмінне від загальнонародної мови вживання і що художній текст породжує семантичну двоплановість словесного знака, розробляли в своїх працях О.О.Потебня, О.М.Пешковський, Л.В.Щерба, Б.А.Ларін, Г.О.Винокур, В.В.Виноградов, Д.М.Шмельов, М.О.Рудяков та ін.

Б.А.Ларін про аналіз стилю твору словесного мистецтва писав: «Суттєво важливе та важке завдання – *так спроектувати стиль, щоб уловити лад думок та почуттів, щоб в аналізі форми бачити повний зміст*. ... Розкриття того, що «задано» в тексті письменника, на повну його глибину (яка постійно коливається), можна умовно назвати «спектральним аналізом стилю». Це складає перспективу роботи, яка ще не здійснена».

Під естетичними закономірностями організації словесної канви літературно-художнього твору ми розуміємо ті об'єктивні, необхідні зв'язки, що налагоджуються між мовними одиницями, які виражають специфічний ідейно-образний зміст. У поняття «естетичні закономірності» включаємо [див.: Ларин 1974]:

- 1) загальні (для певного жанру) закономірності;
- 2) конкретні закономірності, які визначають своєрідність стилістичної системи даного твору і передають протиріччя між об'єктивною дійсністю та її відображенням у свідомості суб'єкта і покладені в основу словесного образу мовця та словесних образів відтворених ним персонажів» [див.: Рудяков 1977].

Основним фактором функціонування мовних одиниць, а, отже, й виникнення різних семантичних видозмін є їх контекстуальна *співвіднесеність*. Тільки контекст, синтагматика створюють основу актуалізації лексичного значення слова, виникнення його специфічного значення і естетичної вагомості (за умови, що йдеться про художній текст).

Слід звернути увагу на закономірності стилю літературно-художнього твору під час перекладу. Погляди М.О.Рудякова щодо розробки закономірностей стилю художнього твору (епічного), є, на наш погляд, найбільш об'єктивними і послідовними. Специфіка епічного твору, з точки зору М.О.Рудякова, перш за все полягає в тому, що ставлення автора до факта об'єктивної дійсності виражається *не тільки прямо* – через мову автора, але й безпосередньо через *зображення ладу думок і почуттів персонажів*, тобто стану їх свідомості.

У змісті епічного твору необхідними й закономірними є такі складові:

- 1) факт (явище) об'єктивної дійсності;
- 2) ставлення до цього факту (явища) автора:
  - а) виражене безпосередньо особою самого автора;
  - б) виражене шляхом відтворення ладу думок та почуттів персонажів.

Протиріччя між явищем об'єктивної дійсності та його відображенням у думках і почуттях суб'єкта, автора чи персонажа є суттєвим моментом образного змісту твору словесного мистецтва. Протиріччя між явищем об'єктивної дійсності та його відображенням у свідомості автора можуть бути усвідомленими і неусвідомленими. Усвідомленість чи неусвідомленість залежить від того, як відрізняються два основних типи художніх образів – образ автора і образ персонажа. Протиріччя між явищами об'єктивної дійсності та їх відображенням у

свідомості персонажа можуть вирішуватись чи не вирішуватись у межах твору. Залежно від цього виділяються два типи художніх образів персонажів: *образ статичного персонажа та образ динамічного персонажа*.

Як уже відзначалося, найбільш важливою в літературно-художньому творі є роль тих мовних одиниць, які виражають лад думок та почуттів суб'єкта, автора чи персонажа.

Особливість художнього твору в тому, що визначальна роль у вираженні ідейно-образного змісту належить мовним одиницям, образний смисл яких виникає в межах літературно-художнього твору як результат співвіднесеності мовних одиниць у даному художньому тексті. З цього випливає, що в кожному художньому тексті визначається найсуттєвіший, специфічний для твору словесного мистецтва тип мовної еквівалентності – мовні одиниці, які набувають образного смислу в рамках даного художнього тексту в результаті семантичної співвіднесеності з іншими мовними одиницями.

Для дослідження ми обрали твір В. Стефаніка «Виводили з села».

Як уже згадувалось, одним із найважливіших понять під час перекладу художнього тексту є поняття *семантичної еквівалентності*. В існуючому російськомовному перекладі спостерігаємо семантичні невідповідності на рівні буквальних значень. У першу чергу, це слово «виводили», яке тлумачиться як «допомагати або примушувати (тобто проти волі) йти з собою, звідки-небудь, за межі чогось» (тут і в подальшому тлумачення подаємо за Словником української літературної мови в XI-ти томах та Словарем русского языка в IV томах).

Російською це слово перекладається «провожали», яке в словнику тлумачиться «1. отправить куда-н., снарядить в дорогу», але в українській мові маємо слово «провести, проводити», яке тлумачиться як «перед тим, як розстатися, попрощатися з ким-небудь, йти, їхати до якогось місця», яке є більш адекватним варіантом слова «провожали». Слово «виводили» є *найбільш важливою* системоутворюючою одиницею в даному творі; вона виражає лад думок та почуттів суб'єкта (автора, персонажа). Однак при перекладі втрачений такий важливий компонент, як «*примушувати... йти за межі чогось*», через що порушується ідейно-образний зміст перекладу. Можна стверджувати, що всі системоутворюючі елементи новели співвідносяться зі словом «виводили» і утворюють систему співвіднесеностей.

Так, слово «голова», яке є наскрізним елементом у творі, співвідноситься зі словом «виводили», а також виражає лад думок та

почуттів суб'єкта. Наприклад: «подобала та хмара на *закервавлену голову*», «вийшов молоденький парубок з *обстриженою головою*», «та голова ... була у *кервавім світлі*», «має впасти з пліч (голова)», «впаде на дорогу та буде валятися (голова)», «мама *била головою* до одвірка», «*твар* (лице) мала білу, як крейда», «*тато впав головою* на віз» і т.д. Оскільки в російському варіанті маємо слово «провожали», то система співвіднесеності втрачена.

Спостерігаємо також систему співвіднесеності між словом «виводили» і основним протиріччям, яке закладене в двох елементах твору: «як від *умерлого* – такі смутні виходили» і «за людьми вийшов *молоденький парубок*». Знаходимо й приховані елементи, через які можна пояснити ці протиріччя: «(голова) *має* (повинна) впасти з пліч – десь далеко на *царську* дорогу». «Цісар – 2. Назва імператора Австро-Угорщини»; а також слово «рекрут» – «солдат, новобранець», тобто голова рекрута повинна впасти десь на чужині.

Важлива ідейно-образна інформація передана через людей, які прийшли провести рекрута: «з хорім *сипалося багато народу*», «як від умерлого – такі *смутні* виходили», «*жінки заплакали, сестри заломили руки*», «*хлопи заревіли*», «*стояла гурма* людей», «*всі* поскидали капелюхи». Вагоме ідейне навантаження несуть образи батьків: «мама *била головою* до одвірка», «я тебе так гірко пістувала (пестила)», «вийшла мама ... *твар* мала білу, як крейда», «*тато впав головою* на віз і трясся», «мама не пускала», «мама ймила (вхопила) сина за ноги», «*воліла би* ті на лаву лагодити», «мама ймилася (вхопилась) руками за колесо», «синку, озми мене з собов», «(люди) *силоміць* відтягли від воза і держали», «тої ночі сиділа стара мама та заводила» і т.д. Ця інформація передає горе, яке переживають батьки, проводжаючи сина, тобто лад їх думок і почуттів.

Слід відзначити й те, що важлива інформація про суб'єктивні моменти значення слова закладена в словах, які у словнику подані з особливими помітками: «фіра» (діал.) – «телега», «гурма» (діал.) – «толпа», «мир» (в знач. народ) (іст.) – «все», «обернеші» (діал.) – «вернешься», «хороми» (діал.) – «сени», «направці» (діал.) – «прямиком», «вісапати» (діал.) – «прополоть», «твар» (заст.) – «лице», «хлопи» (діал.) – «мужики», «заки» (діал.) – «поки».

У російському варіанті в більшості випадків вжито нейтральну (загальноживану) лексику.

Подамо кілька зауважень щодо одиниць тексту на рівні буквальних значень. В оригіналі читаємо: «Здавалось їм, що та голова, що тепер *буяла* на *кервавім світлі*, та має впасти з пліч – десь далеко на *царську*

дорогу»; в перекладі – «Им казалось, что этой голове, полыхавшей теперь кровавым светом, суждено где-то там, на тракте, упасть с плеч». У російському варіанті втрачений такий важливий елемент, як «*цїсарська дорога*» і перекладено як «тракт». У автора: «На подвір'ї стояла гурма людей («стояти» – «не рухатись, залишатись на тому самому місці»), тобто нерухомо; цей елемент співвідноситься з першим реченням твору «Над заходом червона хмара *закаменїла*» («закаменїти» – «перен. стати нерухогим, *завмерти під впливом якого-небудь сильного враження, переживання*»). У російському варіанті – «Над закатом *застыла багровая туча*», «во дворе *собралась толпа*». Російський варіант, як бачимо, втрачає значну долю експресивності, яка має місце в оригіналі. У Стефаніка: «Люди добрі, озміть-ко жінку, бо руки собі поломить»; в перекладі – «Люди добрые, уберите-ка ее, *неровен* час руки бы не сломала». В оригіналі – «Люди силоміць відтягли від воза і *держали*»; в російському варіанті – «мать силой оттащили от подводы». У автора – «Волїла би ті на лаву лагодити!»; в російському варіанті – «Лучше бы я тебя на погост готовила» і т.д.

Таких семантичних невідповідностей спостерігаємо значну кількість, наслідком є втрата при перекладі ідейно-образного змісту суб'єктивного моменту значення слова, а також згладжування семантичного зсуву, який є для кожного твору системоутворюючим елементом.

Слід відзначити і той факт, що ідейно-образний зміст твору є складним за своєю структурою, тому мовні засоби відрізняються за характером та мірою участі у вираженні змісту літературно-художнього твору.

На наш погляд, найбільш важливою в художньому тексті є роль тих мовних одиниць, які виражають лад думок та почуттів суб'єкта, автора чи персонажа. Відтворення семантично еквівалентних одиниць в перекладі є першочерговим та найважливішим завданням для перекладача.

Для розуміння образного змісту, який виникає в результаті семантичної співвіднесеності мовних одиниць, перекладач повинен знати закономірності, що визначають використання мовних одиниць у творі словесного мистецтва.

Виявлення естетичних закономірностей у творі словесного мистецтва може відбутися тільки в тому випадку, коли під час роботи над художнім текстом був проведений попередній аналіз. Така необхідність існує тому, що в художньому тексті, крім звичайної впорядкованості мовних одиниць, об'єднаних буквальними

значеннями, існує ще й прихована від поверхового погляду впорядкованість мовних одиниць, об'єднаних суб'єктивними моментами значення слова, які виражають найсуттєвішу для художнього твору образну інформацію.

Таким чином, роботу перекладача можна умовно розбити на два етапи:

1) осмислення ідейно-образного змісту твору словесного мистецтва і способів його вираження;

2) відтворення ідейно-образного змісту в усій його глибині, складності та самотності мовою перекладу.

Можна стверджувати, що повна семантична еквівалентність мовних одиниць у художніх творах на рівні їх буквальних значень є до певної міри незначною, навіть коли мова йде про українсько-російський переклад. У більшості випадків це однозначні слова, власні імена, терміни тощо. Найбільш складною є передача мовою перекладу слів діалектних, розмовних та ін., які подані в словниках з певними помітками, що вказують на обмеженість вживання (територіальні, соціальні, культурні, професійні і т.д.)

Другою складною проблемою є переклад слів, що є системоутворюючими і складають ідейно-образний зміст, бо в них майже завжди спостерігається семантичний зсув.

У проаналізованому творі не завжди враховувалась семна структура слова, тобто еквівалентне відтворення семантичних ознак мовних одиниць вихідної мови, що в результаті призвело до певних втрат ідейно-образного змісту твору.

Сучасна теорія семантичної еквівалентності ратує за пошуки єдино правильного, адекватного, еквівалентного та найбільш точного варіанта художнього твору, за передачу твору в усій його складності, багатогранності та неповторності, за збереження первозданної архітектоніки та гармонії. Такий переклад можливий тільки при підході до твору словесного мистецтва як до системи, в основі якої лежить ідейно-образний зміст.

БІБЛІОГРАФІЯ

Бархударов 1975 – Бархударов Л.С. Язык и перевод: вопросы общей и частной теории перевода. – М., Междунар. отнош. 1975.

Колшанский 1975 – Колшанский Г.В. Соотношение субъективных и объективных факторов в языке. – М., Наука, 1975.

Ларин 1974 – Ларин Б.А. Эстетика слова и язык писателя: Избр. статьи. – М., Худ. литература, 1974.

Потебня 1976 – Потебня А.А. Эстетика и поэтика. – М., Искусство, 1976.

Рудяков 1984 – Рудяков М.О. До основ теорії художнього перекладу // Радянське літературознавство. – 1984. – № 7.

Рудяков 1977 – Рудяков Н.А. Стилистический анализ художественного произведения. – К., ВШ, 1977.

СУМ – Словник української мови: В 11 т. – К., Наукова думка, 1970-1980.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Мельник Ярослав Григорович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янських мов Прикарпатського університету ім.В.Стефаника.

Наукові інтереси: зіставна семантика, проблеми міжмовної еквівалентності.

СКОРОЧЕННЯ В СУЧАСНІЙ АМЕРИКАНСЬКІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Марина Нагорна (Кіровоград)

Дана стаття присвячена проблемі функціонування скорочень сучасної американської англійської мови у різних комунікативних сферах. Особлива увага у статті приділяється питанням продуктивності словотворчих моделей скорочень та сферам дискурсу, у яких вони реалізуються, окреслюються перспективи подальшого вивчення цієї динамічної лексичної підсистеми англійської мови.

This article is dedicated to the problem of functioning of vocabulary shortcuts in present-day American English in different spheres of communication. Special attention is given to the questions of productivity of word-building models of shortcuts and spheres of discourse in which they are realized. The prospects of further investigation of this dynamic lexical subsystem of the English language are also outlined in the article.

Being convenient, speedy, and particularly well suited to the needs of high-tech society, abbreviations and acronyms are part of American daily life and culture. A quick glance at the headlines in any American newspaper can confirm that the process of *abbreviomania* [Bonc, Carlton 1997:IX] is likely to remain unabated for some time.

This paper aims to address the problem of vocabulary shortcuts in contemporary American English vocabulary and focuses attention on:

(I) what types of word building models comprise the most productive groups of vocabulary shortcuts;

(II) what kinds of discourse most newly-coined vocabulary shortcuts belong to.

To collect the experimental data we have surveyed the entries in the following vocabulary sources of neologisms:

1. J. Grotty (1997). *How To Talk American*.
2. J. Green (1996). *Bloomsbury Dictionary of New Words*.
3. E. Knowles, J. Elliot (1997). *The Oxford Dictionary of New Words*.
4. J. Kurian (1998). *NTC's Dictionary of the U.S.A.: a Practical Guide to American Language and Culture*.
5. S. Lerner, G.S. Belkin (1993). *Trash Cash, and Flatliners: a Dictionary of Today's Words*.
6. B. A. Pythian, R. Cox (1997). *A Concise Dictionary of New Words*.

A survey of all the words reflected in the above mentioned dictionaries enabled us to select 275 new vocabulary shortcuts which came into existence in the second half of the 20th century. The selected experimental data have been subjected to (I) the classification according to the word building models; (II) the content analysis with the view to define what types of discourse vocabulary shortcuts are most frequently used in.

The problem of the formation of vocabulary shortcuts has been in the center of attention of many scholars [M. A. Vries 1991, R. Barnhart 1995, M. Rosenberg 1992, S.W. Miller 1988, C. Lauer 1989, etc.] but they have not yet arrived at the classification according to the word building parameter which would be acceptable to all. One of the most well-known classifications has been suggested by R. Barnhart [1995:XIII]. He divides vocabulary shortcuts into the following groups according to the way they are formed, i.e. according to their word-building model:

- clippings
- apheresis
- contractions
- initialisms
- acronyms
- substitution.

The mechanism for clipping operates by omitting some part or parts at the end of the word. It is also known as popular slanging, though many of such formations eventually gain acceptance in standard use [R. Barnhart 1995:XIII], e.g., *agg*, n (from *aggravation* – means *violent trouble-making*, especially by a gang of youths); *prob*, n (informal for *problem*, as in *What's the prob?*); *humint*, n (from *human intelligence*, with reference to information provided by people rather than gained through technical intelligence means).

The mechanism for apheresis , which is sometimes considered a special type of clipping, omits a part at the beginning of the word [R. Barnhart 1995:XIV], e.g. *gator*, n (for *alligator*), *phone*,n,v (for *telephone*), *plane*, n (for *airplane*). This process results in some shortcuts of certain form words

which are frequently used exclusively in spoken English, e.g., ‘*cause* (for *because*), ‘*bout* (for *about*), ‘*round* (for *around*), etc.

Other mechanisms, unlike clipping and apheresis, are largely rooted in written English. The process of grouping initial letters of a word combination or phrases into words is called initialism [R. Barnhart 1995:XIV]. Most initialisms when used in spoken English are meant to be pronounced letter by letter, e.g., *ATM*, n (for *an automated teller machine*); *BLT*, n (for *a bacon, lettuce and tomato sandwich*); *PLWA*, n (for *a person living with AIDS*).

Those initialisms which are pronounced not letter by letter but like a word are called acronyms. Although the process of acronym formation in a language derives from written forms, this kind of vocabulary shortcuts is especially widely used in speech [R. Barnhart 1995:XV], e.g., *ASAP*/ *asap* [ei’saep](for *as soon as possible*); *PIN* [pin] (for *personal identification number*); *AIDS* [eidz] (for *acquired immune deficiency syndrome*). Some acronyms have become so normal as words that they are not thought of as abbreviations any longer, e.g., *yuppie*, n (for *young urban professional*), *laser*, n (for *light wave amplification by simulated emission of radiation*), *radar*, n (for *radio detecting and ranging*) [R. Barnhart 1995:XIV].

Contraction is a mechanism when a word is ‘compressed’ in a shorter variant form, e.g., *BTR*/*btr*, adj (for *better*); *hdkf*, n (for *a handkerchief*); *mbl.*, adj (for *mobile*). Contractions are mainly used in written English, but a few of them have become quite prominent in spoken English, e.g., *BBQ* (for *barbecue*); *TB* (for *tuberculosis*), *QT* (for *quiet*, especially in *on the QT*).

Substitution involves shortcut forms of foreign words and expressions that have been adopted in English contexts [R. Barnhart 1995:XVI], e.g., *c.d.v.* (for French *carte de visite*, a visiting card); *b.w.* (for German *bitte wenden*, turn the page, please); *VSP*, n (from French *voiture sans permis*, a car without license: a microcar which is powered by battery and can carry two passengers at speed approximately 30 miles per hour, and which is made and marketed in France).

Taking into account the existing classifications of vocabulary shortcuts enables us to distribute our selected abbreviations-neologisms into the following groups according to their word-building mechanisms as featured in Table 1. Types of shortcuts are presented in the order of their decreasing frequency of occurrence in our experimental material.

TABLE 1. Types of Vocabulary Shortcuts According to their Word-building Model

Types of shortcuts	Frequency of occurrence in the experimental data	Example
--------------------	--	---------

1. Initialisms	49.8%, 137 lexemes	<i>MPC</i> , n multimedia personal computer
2. Clipping	19.6%, 54 lexemes	<i>demo</i> , n demonstration
3. Acronymy	14.2%, 39 lexemes	<i>TAFY</i> , n technically advanced family
4. Contraction	13.1%, 36 lexemes	<i>agcy</i> , n agency
5. Substitution	2.2%, 6 lexemes	<i>noov</i> , n French <i>nouveauriche</i> , a newly – rich person
6. Apheresis	1.1%, 3 lexemes	<i>corde</i> , n camera recorder

As our experiment shows, the most productive type of shortenings according to the word – building model among the lexemes subjected to the analyses is initialism (137 lexemes, 49.8%) that constitutes nearly a half of all experimental material, acronymy and contraction are also highly –productive types (39 lexemes, 14.2% and 36 lexemes, 13.1% correspondingly). The least productive type is apheresis (only 3 lexemes, 1.1%).

It should be pointed out that these generalizations about the productivity of vocabulary shortcuts building models need further verification involving more expansive experimental material.

The content analysis applied to the vocabulary shortcuts under investigation aimed at defining kinds of discourse in which this lexical group function in contemporary American English. The meaning of the concept *discourse* as used in this paper refers to a continuous stretch of (especially spoken) language larger than a sentence related to a definite sphere of communication [See also: Crystal 1997:173]. The vocabulary shortcuts from our experimental data can be assigned to the following kinds of discourse : 1. Informal discourse. 2. Written discourse. 3. Newspaper discourse. 4. Computer discourse. 5. Business discourse (interoffice communication). The sphere of informal discourse (daily communication) appears to be most wide as far as thematic communicative situations are concerned. The lexemes under analysis assigned to the sphere of informal discourse comprise the following thematic groups:

(I) lifestyles of people; (II) everyday life trivia; (III) high-tech appliances; (IV) vehicles; (V) health care; (VI) sports and fitness; (VII) leisure pursuits, and entertainment; (VIII) interpersonal communication; (IX) drugs; (X) sex; (XI) advertising; (XII) environment, (XIII) consumerism. A number of shortcuts actually can occur in any type of discourse, so we termed them as polyfunctional shortcuts, e.g. *net*, n (for a *network*), *biz*, n (for *business*), *info*, n (for *information*).

The frequency of occurrence of the vocabulary shortcuts in a definite kind of discourse is illustrated in Table 2.

TABLE 2. Kinds of Discourse Containing Vocabulary Shortcuts

Discourse (and a thematic group)	Frequency of vocabulary shortcut occurrence in experimental data	Examples
1. Informal discourse:	45.1%, 124 lexemes	
a) leisure pursuits, and entertainment	29.1%, 36 lexemes	<i>DJ</i> , n disc jockey
b) lifestyles of people	17.8%, 22 lexemes	<i>Woopie</i> , n well-off older person
c) everyday life trivia	12.9%, 16 lexemes	<i>fave</i> , n, a favorite
d) health care	8.9%, 11 lexemes	<i>I.D.</i> , n infectious disease
e) high-tech appliances	6.5%, 8 lexemes	<i>HF</i> , n high fidelity
f) environment	4%, 5 lexemes	<i>CFC-free</i> , adj chlorofluoro-carbon-free – means <i>ozone-friendly</i>
g) interpersonal communication	4%, 5 lexemes	<i>telco</i> , n telephone company
h) advertising	3.2%, 4 lexemes	<i>m/f</i> , n male/female (especially in advertisements for employment)
i) consumerism	3.2%, 4 lexemes	<i>NFDM</i> , n nonfat dry milk
j) drugs	3.2%, 4 lexemes	<i>OD</i> , n, v overdose; to take overdose
k) polyfunctional shortcuts	2.4%, 3 lexemes	<i>info</i> , n information
l) vehicles	2.4%, 3 lexemes	<i>TGV</i> , n French <i>train a' grande vitesse</i> , a high-speed train
m) sex	1.6%, 2 lexemes	<i>porn(o)</i> , n, adj pornography; pornographic
n) sports and fitness	0.8%, 1 lexeme	<i>MVP</i> , n most valuable player
2. Written discourse	36.7%, 101 lexemes	<i>ext.</i> , n extension
3. Newspaper discourse	9.1%, 25 lexemes	<i>EMS</i> , n European monetary system
4. Computer discourse	6.2%, 17 lexemes	<i>FAQ</i> , n frequently asked questions (used on the Internet)
5. Business discourse	2.9%, 8 lexemes	<i>TBA</i> , to be announced

45.5%, i.e. nearly half of the vocabulary shortcuts, can be assigned to the informal discourse which can be explained by the fact that it is the widest sphere of discourse and shortcuts belonging to this group help realize different pragmatic aims.

Another large group of lexemes (36.7%) belongs to the written discourse. These shortcuts belong exclusively to written English and serve as time and space savers [Bonc, Carlton 1997:VII]. Many of them are used in the organization of language, in this case they preserve their foreign forms, though in oral speech they have English correspondences, e.g., *N.B.*, please

note (Latin: *nota bene*), e.g., for example (Latin: *exempli gratia*), i.e., that is to say (Latin: *id est*) [McCarthy, O'Dell 1995:196].

Three other spheres comprise relatively small percentage in comparison with informal and written discourses as they belong to specific fields of usage and have not gained extensive occurrence. However, the sphere of computer discourse undergoes constant expansion and takes a prominent place among the other groups due to the development of computer sciences and technologies. Some shortcuts penetrate into other spheres of discourse, especially to the sphere of informal communication and can be termed as polyfunctional words.

Undoubtedly, vocabulary shortcuts of different kinds present a most dynamic lexical subsystem in the vocabulary of contemporary American English the analysis of which will contribute to a deeper insight and a better understanding of language word-building and semantic processes. A most promising field of study of American English vocabulary shortcuts makes their analysis as part of American cultural pragmatics.

BIBLIOGRAPHY

Barnhart 1995 – Barnhart R. The Barnhart Abbreviations Dictionary. New York: Johwiley and Sons, Inc, 1995.- 432 p.

Bonc, Carlton 1997 – Bonc M.R., Carlton R.A. Acronyms, Initialisms and Abbreviations Dictionary: a Guide to Acronyms, Abbreviations, Contractions, Alphabetic Symbols and Similar Condensed Appellations. Detroit–NewYork–Toronto–London: Gale, 1997. – 3343 p.

Crystal 1997 – Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language. Cambridge university press, 1997.

De Vries 1991 – De Vries M.A. The New American Dictionary of Abbreviations. New York: Signet, 1991.

Lauer 1989 – Lauer C. Acronyms, Abbreveatoins, and Initialisms. St. Louis: McDonnell Douglas Corporation, 1989.

McCarthy, O'Dell 1995 – McCarthy M., O'Dell F. Vocabulary in Use. Upper-Intermediate. Cambridge university press, 1995. – 304 p.

Miller 1988 – Miller S.W. Concise Dictionary of Acronyms and Initialisms. New York: Facts on File Publications, 1988.

Rosenberg 1992 – Rosenberg J.M. McGraw-Hill Dictionary of Information Technology and Computer Acronyms, Initials and Abbreviations. New York: McGraw-Hill, Inc, 1992.

DICTIONARIES

Green 1996 – Green J. Bloomsbury Dictionary of New Words. M.: Персей, Бече, 1996. – 352p.

Grotty 1997 – Grotty J. How to Talk American: a Guide to Our Native Tongues. Boston-New York: Houghton Mifflin Company, 1997.

Knowles, Elliot 1997 – Knowles E., Elliot J. The Oxford Dictionary of New Words. New York: Oxford university press, 1997. – 349 p.

Kurian 1998 – Kurian G. NTC's Dictionary of the USA: a Practical Guide to American Language and Culture. Lincolnwood (Chicago), Illinois: NTC/Contemporary Publishing Company, 1998. – 237 p.

Lerner 1993 – Lerner S., Belkin G.S. Trash Cash, Fizzbos, and Flatliners: a Dictionary of Today's Words. Boston-New York: Houghton Miffling Company, 1993. – 221 p.

Phythian, Cox 1997 – Phythian B.A., Cox R. A Concise Dictionary of New Words. Lincolnwood (Chicago), Illinois: NTC Publishing Group, 1997. – 264 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Нагорна Марина Миколаївна – студентка п'ятого курсу факультету іноземних мов КДПУ ім. В.Винниченка, магістрантка.

Наукові інтереси: переклад, порівняльна типологія лексичних систем слов'янських та германських мов.

ЗМІНИ В КОДИФІКОВАНИХ ВИМОВНИХ НОРМАХ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Валентина Паращук (Кіровоград)

Кодифікація є корелятом вимовної норми, що має ретроспективний характер, і розглядається як результат наукового пізнання закономірностей прояву норми на певному етапі розвитку мови. Розвиток вимовної норми здійснюється через варіанти, а зміни в кодифікації відбуваються шляхом кодифікації вимовних варіантів слів. У статті систематизуються тенденції у розвитку південноанглійської та загальноамериканської вимовних норм, які узагальнені в результаті аналізу змін у кодифікації вимовних варіантів англійської лексики в авторитетних лексикографічних джерелах.

Codification is a pronunciation norm correlate of a retrospective character which is resultant from theoretical norm representation at a definite stage of a language development. Pronunciation norm development is actualized through pronunciation variants, and changes in norm codification are manifested in codifying pronunciation variants. This paper presents a set of tendencies characteristic of RP/BBC English and General American pronunciation norms elicited from the changes in pronunciation variants codification reflected in most authoritative pronunciation references.

Специфічною особливістю вимовної норми будь-якої літературної мови є її співвіднесеність із поняттям кодифікації, тобто закріплення, фіксації у вимовних словниках, довідниках та інших лінгвістичних виданнях об'єктивно існуючої мовної норми у вигляді правил або мовних форм, які вважаються зразковими, статистично релевантними і/або соціально престижними.

Одне із загальноприйнятих визначень норми описує її як сукупність найбільш стійких, традиційних реалізацій елементів мовної структури,

відібраних та закріплених у процесі соціальної комунікації, а також тих закономірностей, які визначають вживання даних мовних засобів [Косериу 1963; Семенюк 1970: 555; Едличка 1976: 18]. Причому визнання нормативності мовного явища чи факту здійснюється в результаті дії принаймні трьох складових: 1) відповідності даного явища структурі мови; 2) масового та регулярного відтворення даного явища в комунікації; 3) суспільного схвалення та визнання відповідного явища нормативним [Семенюк 1998: 338]. Звідси впливають поняття, які корелюють із нормою, та обумовлюють її стан, відповідно: 1) система; 2) узус; 3) кодифікація.

Експліцитно вимовна норма формулюється для носіїв певного типу вимови в кодифікації. Кодифікація носить по відношенню до норми ретроспективний характер, тобто фіксує мовні явища, які склались у процесі суспільної мовної практики, і розглядається як результат наукового пізнання закономірностей прояву норми на певному етапі розвитку мови [Русановский 1970:66], а також є одним із чинників, які визначають розвиток норми [Ицкович 1982:11]. Поняття норми співвідноситься із визначеннями – об'єктивна, регулярна, престижна у соціальному смислі; поняття кодифікації – суб'єктивна, правильна у мовному смислі. Норма – динамічна, підлягає постійному розвитку на відміну від кодифікації, яка не розвивається, а час від часу змінюється під впливом безперервного внутрішнього, соціально та комунікативно зумовленого розвитку літературної норми [Едличка 1976:19]. Вищезазначені характеристики кодифікації визначають актуальність її дослідження для пізнання сутності норми.

Поняття норми базується на відборі, виборі мовних засобів, який здійснюється певним мовним загалом, і саме у цьому, на думку Ф.П. Філіна, яка знайшла загальну підтримку мовознавців, норма тісно взаємопов'язана із проблематикою варіювання: норма або відхилення від неї проявляються у тому чи іншому використанні (вборі, відборі) співіснуючих у мовній системі однозначних елементів [Филин 1966:17]. Мовне варіювання в синхронії, тобто процес співіснування різноманітних мовних паралелей, трактується сучасною лінгвістикою як джерело мовних змін, форма та умова їх реалізації [Расторгуева 1978:63]. Якщо розвиток мовної системи, а також норми як її корелята, здійснюється через варіанти, то і зміни в кодифікації відбуваються шляхом кодифікації варіантів.

Відмінною особливістю основних вимовних норм національно негомогенної англійської мови – південноанглійської (RP/BBC English) та загальноамериканської (GenAm) – є співіснування у межах норми

фонемних та акцентних варіантів слів, які утворені засобами так званого «вільного» фонемного варіювання (ВФВ) або варіювання місця та ступеня словесного наголосу – видозміни фонетичної структури слів, яке не має смислорозрізнавальної функції, коли в результаті заміни однієї фонемі на іншу(-і) в одній і тій же позиції/зміни місця наголосу утворюється не нове слово, а модифікація (-і) фонетичної структури одного і того ж слова (його вимовні варіанти) [Венцкуте 1974; Парашук 1989], наприклад:

always ['ɔ:lweɪz -wɪz, -wɔz] (RP); ['ɔ:l- 'ɑ:l-] (GenAm);

issue ['ɪʃu:, 'ɪsju:, ɪʃju:- *BrE poll panel preference*: 'ɪʃu: 49%, 'ɪsju: 30%, ɪʃju: 21%] (RP);

['ɪʃu:] (GenAm);

adult, n, adj ['ædʌlt, ə'dʌlt] (RP); [ə'dʌlt, 'ædʌlt] (GenAm);

during ['dʒʊərɪŋ, 'dʒʊərɪŋ, dʒɔ:r-, dʒɔ:r-] (RP) ; ['dɜːrɪŋ, 'dʊr-, 'dʒɔr-] (GenAm) [LPD-1995].

За нашими підрахунками, у межах RP/BBC English майже чверть слів мають вимовні варіанти, утворені шляхом фонемного та акцентного варіювання, як у прикладах, наведених вище.

Варіювання в структурі англійської лексики зумовлене своєрідністю історичного розвитку англійської мови, а саме:

а) наявністю докорінних змін у фонологічній системі мови до моменту зародження вимовної норми (великий зсув голосних, г-вокалізація, асибіляція передньоязикових приголосних і т.п.), а також дією актуальних фонологічних тенденцій у мовній синхронії;

б) наявністю у словниковому складі мови більше двох третин запозичень, які підлягають фонологічному нормуванню [Парашук 1989: 6].

Слід зазначити, що фонемне та акцентне варіювання в структурі лексики RP/BBC English та GenAm не є спорадичними фонемними та акцентними коливаннями, а частиною фонологічної системи англійської мови, якій властива внутрішня та зовнішня системність:

а) внутрішня системність полягає у тому, що інвентар фонемного та акцентного варіювання може бути впорядкований шляхом включення фонем та акцентів, які варіюють, у певні типи опозицій, властивих фонологічній системі англійської мови;

б) зовнішня системність вміщує сукупність чинників(умов), які сприяють або обмежують варіювання у фонетичних структурах лексики

під впливом її інших характеристик: складової, акцентної, морфемної, інформаційної, джерела походження.

Сучасним RP/BBC English та GenAm не властиве обмеження або зменшення варіювання в структурі лексики [LPD 1995: x]. У лексичній підсистемі пізніх запозичень фіксуємо збільшення варіантів, утворених засобами фонемного та акцентного варіювання, у кінці XX століття порівняно з його першою половиною.

Динамізм вимовних норм у сучасній англійській мові зумовлюється не стільки змінами в фонологічній системі мови, скільки перерозподілом існуючих варіантів, утворених фонемним та акцентним варіюванням, утворенням нових варіантів, витісненням старих варіантів із норми, зовнішнім імпульсом для цього часто слугують зміни у соціальній базі норми.

Зіставний аналіз фонемних та акцентних варіантів слів, зафіксованих у найбільш авторитетних вимовних словниках, що кодифікують RP/BBC English та GenAm на різних синхронних зрізах: початок -середина – кінець XX століття: EPD-1922, EPD-1958, EPD-1982, EPD-1997, LPD-1995, проведений нами, надав можливість встановити зміни в кодифікації вимовних варіантів англійської лексики та систематизувати на їх основі певні тенденції у розвитку фонетичних варіантів англійських слів у межах вимовних норм. Під тенденцією ми розуміємо конкретну регулярність, яка пов'язана із напрямком розвитку певного аспекту фонологічної системи, що історично розвивається. На відміну від фонетичного закону, тенденції не властива обов'язковість реалізації, а тільки потенційність, і в ній відмічається момент тривалості та безперервності дії без уточнення величини часового інтервалу такої дії.

Аналіз фонемних та акцентних змін у складі вимовних варіантів структур лексики RP/BBC English та GenAm, утворених в результаті «вільного» фонемного та акцентного варіювання, свідчить про:

1. Розширення позицій вживання /ə/ за рахунок ненаголошеної фонемі /ɪ/ та деяких інших, наприклад, у словах *enemy, remedy, climate, cinema, intellect*; за даними EPD-1997, у виділених позиціях вживається /ə/ як єдиний або більш уживаний варіант, в той час, як усі ці слова мали єдиний кодифікований варіант /ɪ/ у словнику EPD-1958.

Ч. Барбер вперше звернув увагу на зсув артикуляції всіх коротких голосних RP в зону артикуляції /ə/, назвавши цей процес тенденцією централізації [Barber 1964:42]; незабаром ця тенденція знайшла експериментальне підтвердження [Hubmayer 1980:23]. Вважаємо

зафіксоване нами розширення позицій вживання нейтральної фонемі у структурі вимовних варіантів слів на матеріалі кодифікованої норми відображенням вказаної тенденції централізації ненаголошених голосних.

Слід зазначити, що дана тенденція в неоднаковій мірі оперує у межах RP та GenAm. За свідченням Дж.Уелза, більшість мовців загальноамериканського типу вимови не розрізняють ненаголошені /ə/ та /ɪ/ у мовленні, і якість /ə/ значно варіює від типового [ɪ]-подібного відтінку перед наступним приголосним до [ʌ]-подібного відтінку в кінці слів [Wells 1995:xv]. При кодифікації вимовних варіантів LPD-1995 та EPD-1997 віддають перевагу /ɪ/ у GenAm, як правило, перед палатально-альвеолярними та велярними приголосними ʃ, tʃ, ʒ, dʒ, k, ŋ, ŋ, а також у складі префіксів *re-*, *e-*, *de-*, у всіх інших випадках у ненаголошеному складі, як правило, кодифікується /ə/, причому сума контекстів уживання /ə/ в GenAm переважає порівняно з RP.

Для загальноавстралійської вимовної норми характерно вживання /ə/ як більш поширеного варіанта у всіх випадках, де має місце вільне фонемне варіювання /ə/ і /ɪ/, навіть у морфемах – *ed*, *-es* [Mitchell, Delbridge 1965: 50], тобто тенденція централізації ненаголошених голосних знайшла найбільше поширення саме в цій вимовній нормі.

Використовуючи приклади, відібрані із EPD-1997 та LPD-1995, виділимо основні види морфем, у складі яких /ə/ витіснила або витісняє /ɪ/ із більш поширеного вимовного варіанта:

-ity, наприклад: *quality, capacity*: /əti/ вживається у складі більш поширеного варіанту, /iti/ – менш поширеного;

-ate (у складі іменників та прикметників), наприклад: *deliberate, delicate, chocolate, fortunate* – /ət/ має статус більш поширеного варіанта, /it/ – менш поширеного;

-ess, наприклад: *hopeless, goodness*: /əs/ кодифіковано як більш поширений варіант;

-et, наприклад: *sonnet, carpet, bonnet*, /ət/ вживається у більш поширеному варіанті; /it/ кодифіковано як більш поширений варіант переважно в позиції після /k/, /g/, /tʃ/, /dʒ/, наприклад: *pocket, target, budget*; однак, у складі морфем *-let, -ret* /ət/ є більш поширеним варіантом, наприклад: *bracelet, scarlet, toilet*.

-ily, наприклад: *easily, happily, worthily* мають /ɪ/ у складі більш поширеного варіанту, але /ə/ кодифікована як більш поширений варіант після /r/: *angrily, primarily, extraordinarily*, а також у окремих словах : *foreign*.

-ace, наприклад: *palace, necklace, populace*: /ə/ перейшла у склад більш поширеного варіанту.

У закінченнях **-es, -ed**, наприклад: *horses, waited*: /ɪz/, /ɪd/ вимовні форми домінують в RP навіть у мовленні молодого покоління мовців, незважаючи на вплив варіантних форм /əz/, /əd/, які вживаються як більш поширені у загальноамериканській та австралійській вимовних нормах;

/ə/ витіснила /ɪ/ до складу менш поширеного вимовного варіанту у ненаголошених складах великої кількості лексем, які не піддаються систематизації, наприклад: *cinema, majesty, relevance, satirical, secrecy, system, temperature, family*, де виділені графеми передають /ə/ за словниками EPD-1997, LPD-1995, а не /ɪ/ за кодифікованою нормою у словнику EPD-1958.

2. Дія наступної тенденції протилежно спрямована тенденції централізації: зафіксований вибір фонем /r/, /l/, в деяких випадках /ɑ:/ в позиції після головного наголосу, а не нейтрального /ə/, як більш поширеного варіанту або менш поширеного вимовного варіанту лексем, які раніше мали єдиний кодифікований варіант із нейтральним голосним у EPD-1922, наприклад: *boycott* ['bɔɪkɒt,-kɒt] *cucumber* ['kju:kʌmbə] (EPD-1997). Вперше на цей процес звернув увагу А.Л. Джеймс [James 1935: 51]; фонетисти запропонували різні пояснення, в основі яких знаходяться, головним чином, екстралінгвістичні фактори: вплив графемної форми слова (так звана орфографічна вимова – spelling pronunciation); аналогія спорідненої форми, виділеної у акцентному відношенні; вплив регіональних вимовних варіантів [Brook 1958:97; Potter 1969: 26; Foster 1970]. На наш погляд, особливої уваги заслуговує перший із вищезазначених чинників: внаслідок розповсюдження писемного мовлення мовець може частіше бачити слово написаним, аніж чути його, особливо термінологічну, запозичену та рідко вживану лексику, тому на вимовні форми таких слів великий вплив має їх графемна структура. Так голосний [r] кодифікований або як єдиний варіант вимови, або як більш поширений, у словах із ненаголошеною морфемою *-on*: *nylon, neutron, rayon, coupon, crayon, caisson* і т.п. Більш

традиційні слова, наприклад: *lion, salmon, lemon, lesson, mammon*, зберігають вимову /ə/ у цій морфемі. Аналогічний підхід відмічаємо при кодифікації вимовних варіантів морфемі *-ar* у кінцевому ненаголошеному складі, коли нові та рідко вживані слова типу *radar, lumbar, tartar* мають або єдиний, або більш поширений вимовний варіант з /ɑ:/, в той час як більш традиційні слова типу *cedar, stellar* вимовляються з /ə/ у зазначеній позиції.

Як свідчить порівняльний аналіз вимовних варіантів лексики у вимовних словниках EPD-1958 та EPD-1997, LPD-1995, проведений нами, деякі слова із графемою 'u' у кінцевому ненаголошеному складі стали вимовлятися із голосним повного звучання /ʌ/ у більш поширеному варіанті, який витіснив /ə/ у розряд менш поширеного варіанту, наприклад: *conduct* (іменник), *income, product*.

Ця тенденція також має місце при виборі голосного кінцевого ненаголошеного складу у структурах вимовних варіантів пізніх запозичень, наприклад: *discotheque* ['diskəutek], [-teik], *jujitsu* [dʒu:'dʒitsu:], *resume* ['rezju:meɪ],

Тенденція вживання голосних повної артикуляції у вищезазначених випадках є більш характерною для GenAm, де голосний повної артикуляції є, як правило, єдиним вимовним варіантом.

3. Тенденція до так званого «стягнення» (smoothing, tightening) сполучень /aɪə/, /aʊə/, яка поширена у мовленнєвому узусі RP, і в результаті дії якої середній елемент підлягає елізії або вказані сполучення варіюють із довгим голосним а: у менш поширеному вимовному варіанті, наприклад: *power* [paʊə – paɪ – pa:], *fire* [faɪə-faə-fa:], *our* [aʊə – aɪ – a:], зафіксована в кодифікованій нормі **тільки** на прикладі вимовних варіантів слова *our*; всі інші подібні слова у кодифікованій нормі мають єдині вимовні варіанти з /aɪə/ або /aʊə/. Даний приклад ілюструє антиномію постійного руху об'єктивної норми та періодичної стабільності кодифікованої норми, яка зумовлює неможливість їх повної відповідності.

4. Зменшення позицій уживання у межах RP дифтонга /ʊə/ у словах типу *sure, poor, tour, tour* та їх похідних, де зафіксована поява менш поширеного варіанта /ɔ:/. Для рідко вживаного слова *gourd*, яке мало єдиний вимовний варіант у EPD-1958 з /ʊə/, також зафіксований як менш поширений варіант /ɔ:/ в LPD-1995. У межах GenAm дифтонг /ʊə/

відсутній у системі голосних, тому всі вищезазначені слова мають єдиний вимовний варіант із /ʊr/.

5. Наступна група змін у кодифікованих вимовних варіантах слів охоплює випадки розширення або звуження числа позицій вживання певних приголосних фонем під впливом фонологічних історичних процесів, дія яких є актуальною і в мовній синхронії:

а) аффрикатації та асибіляції передньоязикових приголосних у позиції перед сонантом *j* (асиміляція «зрощення» = *yod coalescence*), тобто вживання *tʃ* замість *t+j*; *dʒ* замість *d+j*; *ʃ* замість *s+j*; у більш поширених варіантах слів, наприклад: *mutual, graduate* (іменник), *issue*;

б) звуження позицій вживання /j/ у межах RP в дистрибуції після /s/, /l/ (*yod dropping*), коли у словах типу: *suit, super, superior, elude* варіант без /j/ перейшов до розряду більш поширених, витіснивши варіант із /j/: *suit* [su:t, sju:t], *elude* [ɪ'lu:d, ə'lu:d, ɪ'lju:d].

У подібних випадках в GenAm кодифікований єдиний вимовний варіант без /j/.

в) звуження позицій вживання так званого *linking r* у словах RP, які складаються із двох основ: у словниках EPD-1982, EPD-1997 кодифікований новий менш поширений варіант без *r* на стику морфем, наприклад: *fire-eater, interact*. У словнику EPD-1922 подібні слова мали єдиний вимовний варіант із /r/.

6. Фонетичні структури великої групи запозичених слів, для яких кодифікують нові вимовні варіанти (або більш поширений, або менш поширені) підлягають дії тенденції фонологічного нормування запозичень, причому, як свідчить матеріал спостереження, ця тенденція включає два різноспрямовані різновиди:

а) тенденція зберігання запозичених елементів у вимовній формі слова, особливо це стосується фонетичних структур слів, запозичених із мов, добре відомих носіям RP/BBC English та GenAm, насамперед, французької та класичних мов. Так, вимовні варіанти давно асимільованих латинізмів (перш за все термінологічної лексики) піддаються ревізії (*re-styling, re-shaping*), а саме, вимова голосних наближається до вимовного варіанту оригіналу: у слів типу *deity, opus, data, retro, erratum*, які за словниками EPD-1922, EPD-1958 вимовлялись: [ˈdi:ti], [ɒpəs], [ˈdeɪtə], [ˈri:trəʊ], [ə ˈreɪtəm] за більш поширеним вимовним варіантом, у EPD-1997 зафіксовані нові більш поширені варіанти, відповідно: [ˈdeɪ.tɪ], [ɒpəs], [ˈdɑ:tə], [ˈreɪtrəʊ], [ə

'rɑ:təm]. Ч. Барбер назвав цей процес – continental vowelism [Barber 1964:74].

Запозичення із французької мови, особливо пізні, як правило, мають вимовні варіанти, які наближені до вимовної форми слова-етимона, наприклад: *débutant* ['de.bju.tãŋ], *entrepôt* ['ɑ̃n.trə.pøʊ] [EPD-1997] і т.п.

б) тенденція більш повної адаптації фонологічної презентації запозиченого слова до фонологічних закономірностей англійської фонологічної системи, наприклад: *sputnik* ['spʌtnɪk, 'spʊtnɪk], *sauna* ['sɔ:nə, 'saʊnə], *rioja* [ri'ɔkə,-ɔx-] [EPD-1997].

Отже, основні зміни у вимовних варіантах слів, виявлені нами на матеріалі кодифікованих основних вимовних норм сучасної англійської мови – RP/BBC English та GenAm, свідчать про дії наступних тенденцій, що оперують у межах цих норм: а) централізації ненаголошених голосних; б) вживання голосних повної артикуляції замість нейтрального голосного у кінцевих ненаголошених морфемах; в) фонологічного нормування запозичень; г) африкатизації та асибіляції передньоязикових приголосних, функціонування фонем /j/, /r/. Врахування цих тенденцій поглибить розуміння динамічних процесів, що відбуваються у межах сучасних вимовних норм англійської мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

Барнет 1976 – Барнет В. Языковая норма в социальной коммуникации// Проблемы нормы в славянских литературных языках в синхронном и диахронном аспектах./Под ред. Ф.П. Филина. – М.: Наука, 1976. – С. 47-69.

Венцкуте 1974 – Венцкуте Д.П. Свободное варьирование звукового состава слов в современном южноанглийском (литературном) произношении: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 1974. – 22 с.

Едличка 1976 – Едличка А. Проблематика нормы и кодификации литературного языка в отношении к типу литературного языка // Проблемы нормы в славянских литературных языках в синхронном и диахронном аспектах./Под ред. Ф.П. Филина. – М.: Наука, 1976. – С. 16-39.

Ицкович 1982 – Ицкович В.А. Очерки синтаксической нормы. – М.: Наука, 1982. – 199 с.

Косериу 1963 – Косериу Э. Синхрония, диахрония и история// Новое в лингвистике. – М.: Прогресс, 1963. – Вып. III. – С. 125-343.

Парашук 1989 – Парашук В.Ю. Фонематическое варьирование в структуре лексики английского языка: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – К., 1989. – 20 с.

Расторгуева 1978 – Расторгуева Т.А. Варьирование и историческое изменение языка/Лингвистика и методика в высшей школе. – М., 1978. – Вып. 8. – С. 61-73.

Русановский 1970 – Русановский В.М. Вопросы нормы на разных этапах истории литературного языка/ Вопросы языкознания. – 1970. – № 4. – С. 64-67.

- Семенюк 1970 – Семенюк Н.Н. Норма // Общее языкознание. Формы существования, функции, история языка. – М.: Наука, 1970. С.
- Семенюк 1998 – Семенюк Н.Н. Норма // Языкознание. Большой энциклопедический словарь. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – С. 337-338.
- Филин 1966 – Филин Ф.П. Несколько слов о языковой норме и культуре речи // Вопросы культуры речи. – 1966. – Вып. 7. – С. 15-18.
- Barber 1964 – Barber Ch. Linguistic Change in Present-Day English. – Edinburgh, London: Oliver and Boyd, 1964. – 154 p.
- Brook 1958 – Brook G. L. A History of the English Language. – London: Deutsch, 1958. – 224 p.
- EPD-1922 – Jones D. English Pronouncing Dictionary. – London: Dent, 1922. – 1st edn, reprinted. – 419 p.
- EPD-1958 – Jones D. English Pronouncing Dictionary. – London: Dent, 1958. – 11th edn. – 538 p.
- EPD-1982 – English Pronouncing Dictionary. Originally compiled by D. Jones. Extensively revised and edited by A.C. Gimson. – London: J.M. Dent & Sons Ltd, 1982. – 14th edn, reprinted. – 560 p.
- EPD-1997 – English Pronouncing Dictionary. Originally compiled by D. Jones. Edited by P. Roach & J. Hartman. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997. – 15th edn, reprinted. – 559 p.
- Foster 1970 – Foster B. The Changing English Language. – Harmondsworth: The Penguin Books, 1970. – 275 p.
- Hubmayer 1982 – Hubmayer K. Lautveränderungen im gegenwertigen Englisch: Eine experimentelle-phonetische Studie zur lautlichen Performanz der «received pronunciation». – Wien, 1980. – 227 S.
- LPD-1995, Wells-1995 – Wells John C. Longman Pronunciation Dictionary. Longman Group Ltd., 1995. – 802 p.
- Potter 1969 – Potter S. Changing English. – London: Andre Deutsch, 1969. – 192 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Паращук Валентина Юліївна – доцент кафедри англійської філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.
Наукові інтереси: проблеми фонетики та фонології англійської мови.

СОЦІАЛЬНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ОЙКОНІМІЇ СЕРЕДЬОГО ДНІПРО-БУЗЬКОГО МЕЖИРІЧЧЯ

Лариса Сачевська (Світловодськ)

У пропонованій статті проаналізовано основні соціальні фактори, що впливали на формування ойконімів Середнього Дніпро-Бузького межиріччя у XVIII-XX ст.:

1) ойконіми, що виражають відношення до назви групи людей за їх патроном;

- 2) ойконіми, що виражають належність об'єкта конкретній особі;
- 3) ойконіми, що виражають відношення до назви групи людей за їх етнічною належністю, походженням з іншої території;
- 4) ойконіми, що виражають відношення до роду діяльності, заняття жителів, їх соціального стану, умов проживання, вікової характеристики.

The article has analysed the main social factors that influenced the forming of oiconemes of the 13th – 20th centuries in the Middle Territory between the Dnipro and the Bug:

- 1) oiconemes that express relation to the name of a group of people according to their patron;
- 2) oiconemes that express belonging of an object to a definite person;
- 3) oiconemes that express relation to the group of people according to their ethnic birth, (migration) from another territory;
- 4) oiconemes that express occupation of people, their social status, living conditions.

Факторів, які впливають на виникнення ойконімів, багато. Але одними із головних можна виділити соціальні чинники творення назв населених пунктів, тому що вони є назвами реалій, створених людиною. Наприклад, В. Е. Сталтмане розглядає ономастичну номінацію через призму аспектів мотивованості. У найменуванні реалій вона виділяє три аспекти: історичний, соціальний і територіальний. Під історичним аспектом мотивування вона розуміє появу найменувань у зв'язку з певними історичними подіями (с. *Жовтневе*). Соціальний аспект мотивування проявляється в тому, що найменування відображають назви суспільних груп і реалій, які з ними пов'язані. Територіальний аспект мотивування найповніше проявляється при виникненні топонімів, які в більшій мірі відбивають природні особливості місцевості [Теория ... 1986: 255].

Разом з тим не можна погодитися лише з такими аспектами мотивованості найменувань. Адже фактично усі назви поселень слід вважати історичними, оскільки вони відображають різні історичні епохи.

Але найбільш повно, вважаємо, явище номінації в галузі топонімії проаналізувала Н. Б. Ковальова. Ми погоджуємося з авторкою, що “принцип номінації” – це не мовне явище і зумовлюється не мовними факторами, а класом, особливостями та реальними зв'язками самого об'єкта, а також соціально-економічними та політичними умовами” [Ковальова 1976: 11-17]. Досліджуючи топономію басейну р. Іні, вона виділила такі три принципи:

- 1) номінація об'єкта за зв'язком його з людиною;
- 2) номінація об'єкта за зв'язком його з іншими оточуючими об'єктами;

3) номінація об'єкта за його власними особливостями та якостями.

Аналізуючи соціальні фактори виникнення ойконімів Середнього Дніпро-Бузького межиріччя, зупинимося на першому принципі, тому що саме він вказує на зв'язок назви населених пунктів з людиною, її діяльністю. Але цей принцип сформульований занадто широко. І Д. Г. Бучко у своєму дисертаційному дослідженні розширив його, виділивши такі підгрупи:

а) ойконіми, що виражають відношення до назви групи людей за їх патроном;

б) ойконіми, що виражають приналежність, посесивність об'єкта конкретній особі;

3) ойконіми, що виражають відношення до назви групи людей за їх етнічною приналежністю, характером їх локалізації на місцевості чи походженням з іншої території [Бучко 1990: 144].

Досліджуючи ойконіми Середнього Дніпро-Бузького межиріччя, які виникли у XVIII-XX ст., виявили, що найдавнішими є ойконіми, базовими основами яких є патроніми, тобто назви людей за найменуванням їх родоначальника або власника. Характерною рисою таких назв є наявність формантів *-ичі* (*-овичі*, *-евичі*, *-иничі*), *-івці*, *-инці*. Проте з часом *-ич-і*, з якого розвивається ще внаслідок цокання варіант *-иц-і*, перетворюється на нейтральний топонімічний формант, що тільки зовнішньо нагадує колишню патрономічність. Він уже може виражати й значення суфікса *-ян-и*, вказувати на людей за родом діяльності, тобто бути синонімічними до морфемного *-ник-и* [Гумецька 1958: 101]. У первісному розвитку патрономічної структури – власні назви від імені або прізвиська патрона (батька) – відзеркалювали номінацію родів, а згодом інші формації суспільних угруповань, зокрема систему назв дворич (сімейних, родинних громад) [Купчинський 1966: 56]. Наприклад: **Прокоповичі** (XVIII ст.) – Світловодський р-н, перейменоване у XIX ст. в **Аудиторівка**; **Гулевичі** (XVIII ст.) – Олександрійський р-н, збереглася назва і в XIX, і в XX ст. З називанням жителів пов'язані ойконіми **Васильківці** (Бобринецький р-н), **Вишнівці** (Онуфріївський р-н), **Іванівці** (Новоукраїнський р-н), **Іванківці** (Знам'янський р-н), **Переселенці** (Добровеличківський р-н), які утворились у XX ст. Давніми вважаються також ойконіми, твірними словами яких є етноніми: **Трояни** (Добровеличківський р-н) – XVIII ст. Найдавнішими є також ойконіми, які утворилися від прізвища, перенесеного без змін: **Шабельський** (Петроостровская Дача), **Щербина** (Веселовская Дача), **Кисликово** (Владимировская), **Х. Мухортовский** (Аннинская), **Х. Ахтивский** (Грузчанская), **Гонта**

(Ревуцкая), *Ксаверьевский* (Графская), *Тесля* (Столбово-Балкская). Очевидно, остання назва виникла від апелятива *Тесля* < *тесля*. Між ойконімами, що походять від родових і службових назв, практично неможливо провести чітку межу, оскільки їх базові назви могли первісно означати як людей певної професії, так і родову назву, тобто прізвище. В існуючих ономастиконах часто зустрічаються прізвища *Тесля* → *Тесляр* → *Тесленко*.

Можливо, омонімічність ойконіма і прізвища пов'язана із тим, що на картах просто не скрізь була позначка – хутір: *Х. Шабельський*. А хутір, у переважній більшості, називався за прізвищем першопоселенця, засновника. Якщо у XVIII-XIX ст. таких ойконімів налічувалось 20, то у XX ст. залишився один: *Соломія* (Гайворонський р-н), утворений перенесенням не прізвища, а повного імені [АТП 1986].

Найбільша група ойконімів на досліджуваній території названа за належністю (відношенням) поселення до певної особи. Цей принцип номінації населених пунктів домінує у період розквіту приватної власності і з того часу став визначальним. Основним засобом вираження присвійності від найдавнішого періоду до сьогодні є суфікс *-ов, -ев, (укр.-ів), -ин*: XIX ст. – *Маринцева* (Графская Дача), *Пучково, Вольфовъ, Фесунова, Фурдуевъ*, (Столбово-Балкская), *Резникова* (Устиновская). Однозначно зарахувати ойконім Резникова до присвійної назви не можна. Адже є і аналогічний апелятив – *різник*, від якого могла утворитися назва цього поселення. Сюди ж належить велика група інших ойконімів: *Воронина* (Антоновская), *Булгакова* (Алексеевская), *Ристичева* (Кетрисановская), *Х. Селиванова* (Грузчанская), *Сымова, Елкина* (Глодосская), *Априцева* (Ревуцкая), *Иванченкова* (Тишковская), *Дымина* (Семеновская), *Писчевичева* (XVIII ст.) → *Велика Скельова* (XX ст.), *Фурманова* (XVIII ст.) → *Захарьєвка* (XIX ст.) → *Захарівка* (XX ст.) – Світловодський р-н, *Макарово, Федюкина* (Буховецкая), *Хлистуна, Столбина*, (Рошаховская), *Караказелева, Шишкова* (Витязевская), *Русанова* (Бешбараківская), *Мацкова* (Серезлиевская), *Диковичева, Гиржева* (Новоархангельская), *Цветановича* (XVIII ст.) → *Новобузниковата* (XIX ст.), *Абрамовича* (XVIII ст.) → *Старобузниковата* (XIX ст.) (Кальниболотская), *Ларієва, Дымова* (Хмелевская), *Башиякова* (XVIII ст.) → *Екатериновка* (XIX ст.), *Селевина* (XVII ст.) → *Ивановка* (XIX ст.), *Петрова* (XVIII ст.), *Младановича* (XIX ст.), *Стратемировича* (XVIII ст.) (Новомиргородская Дача).

Із цими ж суфіксами (-ов, -ів, -ин) у значенні присвійності зберігаються й утворюються ойконіми і в ХХ ст.: *с. Андросове* (Кіровоградський р-н), *с. Бердихине* (Устинівський р-н), *с. Бирзулове* (Новомиргородський р-н), *с. Богданове* (Ульяновський р-н), *с. Васине* (Знам'янський р-н), *с. Вукитичеве* (Новоархангельський р-н), *с. Гапине* (Олександрівський р-н), *с. Демешкове* (Кіровоградський р-н), *с. Диковичеве* (Новоархангельський р-н), *с. Димине* (Новоархангельський, Маловисківський р-ни), *с.мт Димитрове* (Олександрійський р-н), *с. Димитрове* (Устинівський р-н), *с. Дорошенкове* (Долинський р-н), *с. Жданове* (Долинський р-н), *с. Кандаурове* (Кіровоградський р-н), *с. Куйбишеве*, *с. Леонтовичеве* (Новоукраїнський р-н), *с. Маркове* (Добровеличківський р-н), *с. Настине*, *с. Несваткове* (Олександрівський р-н). Можливо, останній ойконім утворений від прізвища *Несватко* або від сполучення слів *не сватати* – ніхто не сватає у цьому селі дівчат. Сюди ж належать: *с. Оникієве* (Маловисківський р-н), *с. Орлове* (Новоархангельський р-н), *с. Панькове*, *с. Паращине* (Кіровоградський р-н), *с. Петрове* (Знам'янський, Кіровоградський р-ни), *с.мт Петрове* (Петрівський р-н), *с. Покотилове* (Новоархангельський р-н), *с. Свердлове* (Бобринецький р-н), *с. Сонине* (Олександрійський р-н), *с. Станіславове* (Ульяновський р-н), *с. Христофорове* (Ульяновський р-н), *с. Чкалове* (Бобринецький р-н), *с. Юхимове* (Знам'янський р-н). Кількість таких ойконімів у ХХ ст. порівняно із XVIII і XIX ст. не зменшилась, а навпаки, збільшилась. Однак, якщо у XVIII – XIX ст. поселення називалися за прізвищем першопоселенця, і лише поодинокі випадки – від імені, то у ХХ ст. більше з'явилося ойконімів, утворених від імені першопоселенця або його дружини: *Сонине*, *Станіславове*, *Юхимове*, *Гапине*, *Димине*, *Настине*, *Оникієве*. З'явилися ойконіми, які були переназвані у зв'язку із вшануванням певної історичної особи: полководця, письменника, культурного діяча: *с. Тарасово-Шевченкове*, *с. Чкалове*, *с. Свердлове*, *с. Кірове*, *с. Куйбишеве*. Велика кількість ойконімів, що виражає посесивність, сформувалася у XIX – ХХ ст. із суфіксами – *івка* (< *овка*)*, – *івка*. Вони розвинулися на базі вже існуючих утворень з *-ів*, *-ів*, відбиваючи демінутативність або релятивність (*Олександрове* → *Олександрівка*). Подібні ойконіми можуть сформуватися через безпосереднє приєднання *-івка* (*-івка*) до антропонімічних чи апелятивних основ, імітуючи певні словотворчі моделі [Лобода 1977: 80-86]. У XVIII – XIX ст. таких ойконімів налічувалося 155, у ХХ ст. – 195. Як бачимо, продуктивність цього

суфікса досить висока: *с. Мар'янівка* – Бобринецький р-н. Село засноване наприкінці XVIII ст. [ІМС – КО: 156], його відантропонімна назва свідчиться з початку XIX ст: “Марияновка (Мариновка) [ТКХГ 1820], Марьяновка [ВТКХГ 1855: р 27, л 10], “Марьяновка дер.” [СНМ – ХГ 1896], Мар'янівка [АТП 1947] *с. Никонорівка* – Бобринецький р-н. Село засноване в 40-х рр. XIX ст. Назва відантропонімна, утворилася від прізвища організатора поселення [ВСПХГ 1844]: *Никаноровка*, дер. [АС – 3 1850], *Никоноровка* [ВТКХГ: 1855, р 27, л 11], *Никаноровка дер.* [СНМ- ХГ 1896].

На формування ойконімів Середнього Дніпро-Бузького межиріччя вплинули також рід заняття жителів, соціальний стан людей, які проживали у цьому населеному пункті або належали певному прошарку суспільства. Наприклад, у XIX ст. *Тесля* < *тесля* (Столбово-Балкская Дача), *Дворянские* < дворянські (Алексеевская), *Шандаровский* < *шандар* – діал. “жандарм” [СУМ XI: 403] (Липняжская), *Солдатский поселокъ* (Новоукраинская), *Поповские* (Липняжская), *Олейникова* (Буховецкая) < *олійник*, *Крамарева* < *крамар* (Ревуцкая, Эрдельевская), *Инженеревка* < *інженер* (Лозоватская), *Коновалов* < *коновал* “1. заст. Той, хто, не маючи ветеринарної освіти, займався каструванням і лікуванням коней” [СУМ IV: 261], *Арендаторовъ* < *орендатор* (Глодосская Дача). Але однозначно розмежувати походження ойконіма в деяких випадках від антропонімів чи від співвідносних з ними апелятивів неможливо, тому що прізвища, утворені від цих апелятивів, досить поширені. Зважаючи на те, що прізвища утворилися від існуючих уже апелятивів, можна зробити висновок, що первісними були загальні назви. Отже, в кожному конкретному випадку називання того чи іншого села неможливо точно вказати, що ойконім утворений від апелятива чи від антропоніма.

Ойконіми, утворені у XIX ст., були пов'язані із умовами проживання людей: *Драна* (Черняховская), *Эдемъ* (Новомиргородская), *Благодатное* (Грузчанская), *Божий Удель* (Кетрисановская).

У XX ст. деякі ойконіми, пов'язані із соціальними чинниками, збереглися: *Гутницька* (Олександрівський р-н) < *гутник* < *гута* “склоплавильний завод” [СУМ]; гутник – робітник склоплавильного заводу, *Інженерівка* (Компаніївський р-н), *Ковалівка* (Голованівський р-н), *Лікарівка* (Олександрійський р-н), *с-ще Рядове* (Петрівський р-н), *Сотницьке* (Новомиргородський р-н), *Щасливе* (Олександрійський р-н), *с-ще Мирне* (Бобринецький р-н), *с. Мирне* (Долинський р-н). Поодинокі назви населених пунктів вказували на середній вік жителів,

які там живуть: *Старчевское* (Ревуцкая Дача) – XIX ст., *с. Молодецьке* (Кіровоградський р-н), *с.мт Молодіжне* (Долинський р-н) – XX ст.

Отже, за основними соціальними чинниками ойконімія Середнього Дніпро-Бузького межиріччя поділяється на:

- ойконіми, що виражають відношення до назви групи людей за їх патроном;
- ойконіми, що виражають належність об'єкта конкретній особі;
- ойконіми, що виражають відношення до назви групи людей за їх етнічною належністю;
- ойконіми, що виражають відношення до роду діяльності жителів, їх соціального стану, умов проживання, вікової характеристики.

БІБЛІОГРАФІЯ

- АС – 3 1850 – Алфавитный список городов Бобринецкого уезда, 1850.
- АТП 1986 – Адміністративно-територіальний поділ: Кіровоградська область / Склали М. С. Федоров, В. О. Якуніна. – Дніпропетровськ, 1985 – 152 с.
- Бучко 1990 – Бучко Д. Г. Походження назв населених пунктів Покуття. – Львів: Світ, 1990. – 144 с.
- ВТКХГ 1855 – Военно-топографическая карта России. Губерния Херсонская, 1855 (ЦДВИА, ф. ВУА спр. 21514).
- Гумецька – Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи актової мови. – К., 1958.
- ІМС – КО – Історія міст і сіл УРСР. Кіровоградська обл. – К., 1972.
- Ковалева 1976 – Ковалева Н. Б. Принципы номинации топонимов бассейна р. Ини // Вопросы русского языка и его говоров. – Томск: Издательство Томского ун-та, 1976. Вып. 2. – С. 11-17.
- Купчинський 1966 – Купчинський О. А. Про походження окремих патронімічних назв Прикарпаття XIV – XVII ст. // Ономастика. – К., 1966. – С. 53-56.
- Лобода 1977 – Лобода В. В. Топонімія Дніпро-Бузького межиріччя. – К., 1977.
- СНМ – ХГ 1896 – Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении – Херсон, 1896.
- СУМ – Словник сучасної української мови: В 11 т. – К., 1970 – 1980.
- Теория ... 1986 – Теория и методика ономастических исследований. – М: Наука, 1986. – 255 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Сачевська Лариса Романівна – аспірантка кафедри української мови КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми української топонімії.

РИТМІЧНІ МОДЕЛІ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ

Тетяна Саєнко (Київ)

Метою цієї статті було дослідити природу та роль ритму в американській політичній риторичній та визначити ритмічні моделі, які використовуються для оформлення фокусних елементів в динаміці найбільш успішних промов. Результати дослідження підтримують ідею про ієрархічну природу ритму в риторичній прозі та підтверджують домінуючу роль принципу золотого симетрії в організації ритмоутворюючих одиниць політичного дискурсу.

The objective of this article is to investigate the nature and the role of rhythm in American political oratory and to determine rhythmic patterns of the focus elements in the dynamics of the most successful speeches. The results of the research support the idea about the hierarchical nature of rhythm in rhetorical prose and confirm the dominant role of the golden symmetry rule in the arrangement of the rhythm-forming units in political discourse.

The nature of rhythm in prose

Sanskrit expression that “tone is the mother of nature and rhythm is its father” can serve as an additional reminder of the importance of rhythm in our life. If movement is the essence of life, the law regulating the movement is rhythm [Хазрат Инайат Хан 1998: 234]. All human life is ruled by rhythm. The beats of the heart, the pulsing blood, the vibrations of the brain are rhythmical. Rhythm is a pattern of vibrations, and it is one of the patterns of human perception [Cooper 1989: 101].

The importance of rhythm in movement, music, and speech, and its influence on the emotions and psychological performance of men was noticed and recognized long ago in human history. With the development of Rhetoric men of knowledge tried to summarize the experience in using speech rhythm in discourse, recognizing it as one of the main factors of good delivery [Aristotle 1954:165].

Although most of the American researchers concentrated their efforts on the analysis of rhythm in poetry, they recognized the importance of rhythm in any beautiful and effective piece of prose.

In “A Manual of Composition and Rhetoric” (published in 1880) John S. Hart defines rhythm as “the harmonious arrangement of syllables in reference to sound”, “easy and melodious flow of the voice” that “depends upon the proper adjustment and proportion of the syllables in reference to the accent” and claims that “rhythm always exists in prose that is well written” as a special source of pleasure based on harmony and symmetry [Hart 1880: 224]. Modern dictionaries define rhythm as “movement or procedure with uniform or

patterned recurrence of beat, accent, or the like” or as “the pattern of recurrent strong and weak accents, vocalization and silence, and the distribution and combination of those elements in speech” [The Random House Dictionary of the English language 1982]. Rhythm is also recognized as an element of affective, powerful speech that makes the main difference between “information” and “exaltation” [Watt 1970:200; Hayakawa & Hayakawa 1990: 43]. In reference to the above mentioned we need to remember that prosaic speech units of different styles may have to meet different requirements as for their affect, the beauty of sound, the type of the rhythm-forming units and the degree of the regularity with which they occur. Since political speech is one of the fundamental rhetorical texts it should be both pleasant to hear and powerful. This statement can lead us to the assumption that the role of rhythm is exceptionally important in effective political oratory and some rules of arrangement of all sorts of rhythms into symmetric and harmonious structures can be found in any successful speech.

Rhythmic units in discourse

Since speech is intellectually regulated and physiologically justified, its patterns should be organized and limited in length for easy comprehension. Consequently, the smallest unit of speech that can meet the requirements for the definition of rhythm and that can serve as a rhythmic unit in text is a syntagm [Черемисина-Ениколопова 1999: 47-48; Бишук 1999: 99]. Its rhythm is formed by a “dominant rhythmic foot” [Brown 1984: 44]. In its turn the proportion and symmetry in the distribution of rhythmic syntagms, balance in their length and tempo form the rhythmic patterns of phrases, paragraphs and the whole speech. The rhythm of prose is not imprisoned within a syntagm or a phrase. It permeates the paragraphs and can be sustained throughout the entire text [Hart 1967: 200]. Well balanced phrases, parallelisms, repetitions, widely used in political oratory, make a good basis for symmetric rhythmic patterns throughout the text. Although each paragraph usually develops one separate idea, its dynamics and dominant rhythmic pattern is determined by its reference to the basis textual structure and by the strategy of the whole discourse. Inertia forces of the text move the speaker and the listeners further from one paragraph to another. “Stress-time” rhythm permeating the paragraphs switches for rather regular metrical patterns on the focus elements of the text marking them as pleasant to hear and easy to remember ones [MacKay 1978: 215]. When emphasized by changes in pitch, loudness and tempo they become vivid in the text and serve as focus points in its dynamics.

We can conclude that rhythmic patterns can be traced at any level of textual hierarchy (from a syntagm to the whole text). And focus elements are usually marked by rhythm in political oratory.

To investigate the work of rhythm in American political oratory we referred to the recorded variants of the most successful speeches of the 20th century: “I Have a Dream” speech by Martin Luther King and the First Inaugural Address by Franklin D.Roosevelt.

Research data

Martin Luther King’s “I have a dream” speech delivered on August 28, 1963 in Washington is one of the most powerful political addresses in modern American history. It provides an excellent example of qualitative progression that moves the audience through a series of psychological states: a state of nostalgic hope, despair, injustice, raised hope, urgency, determination, magnified injustice, satisfaction, increased hope, and unrestrained joy. The speech moves the audience through small ups and downs initially, following those with exaggerated lows and highs [Cooper 1989: 106] which in itself forms a rhythmic pattern of the pulses of tension in the discourse dynamics.

Each compositional part of the text is marked by its pragmatic focuses, and the whole text can be viewed as their interaction. Among the pragmatic focuses of the speech there are some repeated elements which create the skeleton of the text and proclaim its basic pragmatic information. Those elements serve as attention focuses. They are semantically relevant to the compositional parts of the text, and are responsible for the creation of a strong emotional reaction in the listeners. Those repetitions occur in the text with different degree of compactness from 2-4 to 9 times which in itself forms an interesting rhythmic pattern in the dynamics of the text. Pragmatically strong parts of the text are marked by the maximum number of repetitions.

Part	Repeated elements	Number of times they occur	Number of lines occupied by the block with repetition
1.	–	–	–
2.	One hundred years later...	4	7
	We refuse to believe...	2	2,5
3.	Now is the time...	14	5,5
	We cannot be satisfied... (with slight variations)	7	11
	Go back...	6	4
4.	I have a dream... (with slight variations)	9	24
5.	With this faith...	3	7

6.	Let freedom ring...	9	9
7.	Free at last...	3	1

Of two 9-element blocks of repetitions in the text, “I have a dream...” block occupies double space compared to “Let freedom ring...” one and is positioned in the harmonic center of the text (which approximates the point of golden symmetry). Although most of the repetitions occupy phrase-initial position the schema of their occurrence in the blocks may be different.

Repeated elements	Syllabic schema of repeated elements distribution (in number of syllables; repeated ones are underlined)
“One hundred years later...”	1 <u>6</u> <u>7</u> <u>6</u> 30 <u>6</u> 3 0 <u>6</u> 30
“We refuse to believe...”	1 <u>6</u> <u>9</u> <u>6</u> 22
“Now is the time... “	<u>4</u> 12 <u>4</u> 25 <u>4</u> 24 <u>4</u> 14
“We can not be satisfied...”	<u>8</u> 25 <u>8</u> 36 <u>7</u> 24 <u>8</u> 35 <u>7</u> 31 <u>8</u> <u>8</u> 18
“Go back ...”	<u>2</u> 5 <u>2</u> 5 <u>2</u> 6 <u>2</u> 3 <u>2</u> 5 <u>2</u> 27
“I have a dream...”	26 <u>5</u> 15 <u>4</u> 35 <u>4</u> 43 <u>4</u> 50 <u>4</u> 38 <u>6</u> <u>4</u> 78 <u>6</u> <u>4</u> 59
“With this faith...”	<u>3</u> 19 <u>3</u> 29 <u>3</u> 46
“Let freedom ring...”	1 <u>4</u> 11 <u>5</u> 11 <u>4</u> 9 <u>4</u> 14 <u>4</u> 11 <u>4</u> 19 <u>4</u> <u>7</u> <u>4</u> <u>8</u> <u>4</u> 18 <u>4</u>
“Free at last...”	<u>3</u> <u>3</u> <u>5</u> <u>3</u>

Variation of the length of segments between the repetitions is not chaotic. They organize relatively symmetric patterns, or just grow in length up to the point of golden symmetry which is marked by special emphasis. Repetitions organize, frame and stimulate the development of the oral text. Different length of segments between the rhythm-forming repetitions leads to natural change in tempo. The inertia forces of rhythm push the text forward and speed it up on the longer segments. Changes in tempo form symmetric structures based on simple, mirror or golden symmetry. Simple rhythm in this case can be used sparingly, with 3-4 repetitions. To avoid monotone with greater number of repetitions wave-like acceleration of tempo, based on the growing number of syllables separating the repetitions, is used. Climaxing tempo-rhythmic progression forms harmonious, well-balanced patterns based on the rules of golden symmetry. In the emotional parts of the text in our example the points of golden symmetry (“harmonious centers”) are marked by greater concentration of the repeated elements and special emphasis on them. The last block with “Free at last!” repetitions is marked by final strong position in the speech. A cluster of three repetitions is interrupted by the segment “thank God almighty” in the point of golden symmetry which turns simple symmetry into the harmonic one.

Free at last! free at last! thank God almighty, we are free at last!

|u↑| |u↑| |↑u↓u| ↓u↓u↓, where / stands for a strong stress, u – for relatively weak one, specially emphasized syllables are marked with bold arrows and the point of golden symmetry is marked with a double arrow. The arrows show the direction of pitch change. Climaxing up to the point of golden symmetry (which, in the whole fragment, falls on the word “God”) is supported by the gradual raise in pitch and tone on two first repetitions. Climax point is marked by exhilarated tempo and maximum raise in pitch. Stressed syllables that follow the climax form the range of falling tones. In the last segment of the offered fragment the golden symmetry point falls on the word “free” which is marked by special emphasis. Metric rhythm in the last segment is a result of strengthening “we”. Metric rhythmic pattern here is “closed” (with a stressed final syllable) which is common for paragraph final focus elements in our material.

Initial phrase that tunes the audience into the style and spirit of speech is:

I am happy to join with you today | in what will go down in history | as the greatest demonstration of freedom in the history of our nation. Its rhythmic pattern is composed of a combination of two metric rhythms (underlined) and stress-time rhythm:

u/u u/u/u | u/u / u/u | uu/u/u/uu/uuu/uuuu/u

The ratio of the duration of the third segment to the whole phrase is 1 to 3. The pauses following the first two segments make approximately 0,4 of their duration. Duration of segments between the pauses is especially important for the analysis of the flow of energy in political oratory, since due to the little fluctuations of pitch, each segment is pronounced on the same high level, producing what is called a “space-filling” effect. The tempo of the third segment is 4,5 syl/sec, which makes about 1,5 of the tempo in the first two segments. If we count only stressed syllables per second the tempo will be relatively the same in all three segments and it will make a bit more than one stressed syllable per second which is close to the beats of the human heart. The golden symmetry ratio that can be traced in the proportion of the changing segments and basic stress-time rhythm bring special balance to the phrase.

If we analyze other focus phrases of the text we can see that the textual segments interrelate with repetitions and form balanced tempo-rhythmic structures.

But one hundred years later | the Negro is still not free. | One hundred years later...

u//u// | u/uu// | //u//

The tempo of the second segment is 1,5 times slower than of the preceding one, though the number of syllables, including the stressed ones, in them is equal. The rhythm is basically stress-time.

I have a dream – That my four little children will one day live in a nation where they will not be judged by the color of their skin but by the content of their character; I have a dream today.

/uu/ | uu/uu/ | u///uu/uuuu/uu/uu/uu/uu/uu/uu/ | //u/u/

With the initial stressed syllable the speaker's voice acquires the volume and rises to the pitch necessary for its space-filling effect. Combination of metric rhythms at the beginning of the speech followed up by stress-time rhythm tunes the audience into attention. Pronunciation of all the syllables at relatively the same level brings special space-filling energy to the voice of the speaker.

If we refer to Franklin D. Roosevelt's First Inaugural Address we can see that most of the focus phrases in the speech are highly rhythmical. For example, pragmatically dominant fragment...*first of all, let me assert my firm belief that the only thing we have to fear is fear itself...* is pronounced with strong tendency for metric rhythm:

/u/ | uuuu/uu/ | uu/uu/uu/ | /u/

The focus idea in two last syntagms – *that the only thing we have to fear is | fear itself...* - is expressed through rhythmic climaxing to the point of golden symmetry (underlined). The last weakly stressed syllable of the preceding syntagm keeps its energy at the high level. It supports and balances the rhythms of both syntagms.

The idea about the switching rhythms at the border line between the syntagms and the dominance of the golden symmetry rule in the proportion of syntagms' duration can be backed up by other examples.

This nation is asking for action | and action now.

u/ uu/uu/ | u/u/

The border line between the syntagms comes after the focus word "action" (underlined in the text) at the point of golden symmetry. Weakly stressed syllable "and" supports two switching rhythmic patterns.

In the phrase *We shall ask the Congress for the one remaining instrument to meet the crisis – broad Executive power | to wage a war | against the emergency...* the focus segment (underlined) is characterized by switching rhythmic patterns after the word "war" which is positioned in its harmonic center:

/u/uu/ | u/u/ | u/uu/uu

Conclusion

Rhythm of political speeches is somewhat different from the natural speech patterns. In natural speech binary perception of stresses gives the idea about the meaning of words and focusing of ideas in phrases. In oratory all the segment or a short phrase can be enlighten by emphasis and can form a macro bit of rhythmic pulse. Orator uses basic stress patterns embedded in the text, fills them with special energy, and turns them into rhythmic stress-time patterns or metric rhythm patterns on the focus elements.

Rhythm in political oratory permeates the entire text through balanced phrases, parallelisms and repetitions. It is also supported by the proportion and symmetry in the length and tempo of syntagms.

Golden symmetry pattern can be recognized as the dominant one in the distribution of rhythmic elements in phrases, paragraphs and the whole text. This type of pattern is simultaneously harmoniously organized and dynamic. Shifting the center of symmetry towards the end of the unit (which is associated with growing energy tension) stimulates the discourse flow with inertia forces.

The switch of rhythm at the points of golden symmetry attracts special attention to the focus elements placed there.

Finally, we can state that harmonious combination of rhythmic and non-rhythmic elements and co-evolution of rhythms characterizes the rhythmic pattern of political oratory texts.

BIBLIOGRAPHY

- Хазрат Инайят Хан 1998 – Хазрат Инайят Хан. Мистицизм звука. Сборник. – М.: Сфера, 1997. – 336с.
- Черемисина-Ениколопова 1999 – Черемисина-Ениколопова Н.В. Законы и правила русской интонации: Учеб.пособие. – М.: Флинта: Наука. 1999. – 520с.
- Браун 1984 – Браун Д. Восприятие английской речи на слух: Кн. для учителя. На англ. яз. – М.: Просвещение, 1984. – 171с.
- Бишук 1999 – Бишук Г.В. Ритмічна структура художнього прозового тексту (на матеріалі озвучених оповідань О.Генрі) // Вісник Київського лінгвістичного університету. Серія філологія. – 1999. – Т.2. №2. – с.97 – 103.
- Aristotle 1954 – Aristotle. Rhetoric. Poetics. – N.Y.: Random House, 1954. – 289p.
- Hart 1880 – Hart J.S. A Manual of Composition and Rhetoric. – Philadelphia: Eldridge & Brother, 1880. – 395p.
- MacKay 1978 – MacKay I.R.A. Introducing Practical phonetics. – Boston: Little, Brown and Company, 1978. – 278p.
- Cooper 1989 – Cooper M. Analyzing public Discourse. – Illinois: Waveland Press, 1989. – 23 lp.
- Hart 1987 – Hart R.P. The Sound of Leadership. – Chicago: The university of Chicago press, 1987. – 277p.
- Hayakawa & Hayakawa 1990 – Hayakawa S.I. & Hayakawa A.R. Language in Thought and Action.-N.Y.: Harcourt Brace, 1990.- 196p.

Watt 1970 – Watt W.W. An American Rhetoric.-N.Y.: Holt, Rinehart and Winston, Inc., 1970.- 474 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Саснко Тетяна Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу германських мов Київського університету ім. Т.Г. Шевченка.

Наукові інтереси: загальна риторика, політична риторика.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ НЕКОТОРЫХ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ КОНЦА XX ВЕКА

Олег Семенюк (Кировоград)

Лингвистические процессы в языке периодов общественных преобразований есть смысл рассматривать с социопсихологических позиций. Социальная психология масс – ровесница XX века, и исследования в этой отрасли знаний все более активно используются в гуманитарных исследованиях, в том числе и языкознании. Некоторые ее положения позволяют глубже проникнуть в сущность таких лингвистических явлений, как переименования, активное появление и употребление новых слов и фразеологических единиц, изменение социально-идеологической оценки и под.

It makes sense to regard linguistic processes in the language of the periods of social transformation from socio-psychological positions. Social psychology of the masses is contemporary with the 20th century, and research in this branch of knowledge is widely used in the Humanities, including linguistics. Some of its points allow a deeper penetration into the essence of such linguistic phenomena as renaming, getting new words and expressions into active usage, change of socio-ideological evaluation and some others.

Как отмечают ученые, работающие в области гуманитарных исследований, а, особенно социологии, психологии, философии, – XX век – век масс. Индивидуум растворяется в коллективе. Масса, а не личность, становится главным объектом и субъектом влияния. Все чаще говорится о массовой коммуникации, массовой культуре, философии массы, психологии масс и под.

Социальная психология масс ровесница XX века. В работах Г.Тарда, Г.Лебона, З.Фрейда, Г.Блумера, С.Московичи затрагиваются вопросы, касающиеся, так или иначе, функционирования языка в обществе, взаимосвязи языка и социума. В свою очередь, современное

языкознание тяготеет к социологизму и психологизму в анализе лингвистических фактов.

Современное общество, современная коммуникация находятся в состоянии постоянного совершенствования и преобразования. Исследования последних лет свидетельствуют о возрастающей важности «языковых деталей» в отдельных сторонах жизни социума – информации, пропаганде, рекламе и под. Рассмотрим взаимосвязь, взаимообусловленность положений социальной психологии и языка, их определенное взаимодействие и взаимовлияние. Некоторые, на первый взгляд, сугубо лингвистические явления (в частности – в русском и украинском языках) приобретают в последнее время особый социальный резонанс. Это, например, процессы переименований, заимствований, неологизации и под. Выявлению глубинных мотивов этих языковых фактов способствуют некоторые положения социальной психологии.

Изменившийся характер коммуникации (большое количество печатных и электронных средств коммуникации и информации, возможность многократного повтора, тиражирования, крупный план, графическое, звуковое, видео акцентирование смысла, речевого нюанса) делает важным мельчайшие языковые детали. Слово, фраза, разнесенные и растиражированные для миллионов, – сильное воздействующее и запоминающееся средство. Отсюда такое внимание общества к словам, текстам, языку. Слова, грамматические формы, правила орфоэпии и орфографии становятся предметами спора, политических разногласий. От удачно выбранных слов и фраз могут зависеть успех и неуспех экономических или политических акций.

Лексическая единица в современном социуме (конечно, не каждая) все более социализируется. Прежде всего, имеем в виду постсоветское общество, Украину, Россию. Страны, где «общественные чувства» напряжены социальными противоречиями, экономическими преобразованиями, ментальными особенностями. Роль слов особенно возрастает в эпохи социальных перемен, а именно такой период мы и анализируем.

О переименованиях. Одной из языковых проблем, вызванных социальными преобразованиями и имеющих общественный резонанс, можно с полным правом считать проблему переименований, которые коснулись достаточно заметного количества разнообразных топонимов, названий государственных учреждений, должностей и под.

В конце XIX века Г.Лебон, один из основателей и авторитетов социопсихологической школы, отмечал, что «трудно понять историю, и

особенно историю народных революций, если не уяснить себе глубоко консервативных инстинктов толпы. Толпа готова менять названия своих учреждений и иногда устраивает бурные революции для того, чтобы добиться такой перемены, но основы этих учреждений служат выражением наследственных потребностей расы, и поэтому толпа всегда к ним возвращается. Изменчивость толпы выражается только поверхностным способом; в сущности же в толпе действуют консервативные инстинкты, столь же несокрушимые, как и у всех первобытных людей. Она питает самое священное уважение к традициям и бессознательный ужас, очень глубокий, ко всякого рода новшествам, способным изменить реальные условия ее существования» [Лебон 1998: 31]. Даже достаточно осторожно относясь к выводам такого «неоднозначного» ученого как Лебон, справедливо будет отметить, что это утверждение периодически находит подтверждение и во всемирной, и в отечественной истории. Особенно заметна подобная тенденция в 80-90-е годы, как в переименованиях топонимических, так и административно-социальных.

Ход истории предоставляет нам наглядные примеры сохранения основ общественных институтов, без которых общество не представляет свое существование. Например: *Дума – Совет рабочих, крестьянских и солдатских депутатов – Верховный Совет – Дума; Кабинет Министров – Совет Народных Комиссаров – Совет Министров – Кабинет Министров*. Сохранялись основные функции государственных органов управления, менялись их названия.

Ученые, изучающие психологию коллективного поведения, отмечали, что после смены политических и религиозных верований, ориентиров, в массе возникает определенная антипатия к части названий дат, учреждений, топонимов и под. [См.: Лебон 1998; Московичи 1998]. Однако они акцентировали внимание на важности того, чтобы смена названий не затрагивала важных мнестических следов, передающихся из поколения в поколение членами социума. Но практика переименований последних 80-ти лет, однако, не учитывала это положение. Вот, например, оценка этого факта ученым-географом: «Переименования географических объектов – городов и деревень, железнодорожных станций, горных вершин и рек, улиц и площадей – стало за годы Советской власти привычным явлением. Чтобы объективно оценить это, нужно помнить, что с глубокой древности люди давали географическим объектам названия, отражая в них особенности окружающей природы, своей общественной жизни, хозяйства и пр. Накопление подобных названий продолжалось

столетиями. ... Изменяя, переименовая географическую номенклатуру, мы как бы заново переписываем книгу истории человеческой: вымарываем из нее строки, абзацы, а иногда и целые страницы, подменяем их новыми, написанными по нашему усмотрению. В результате теряется связь времен, нарушается преемственность и историческая перспектива...» [Поспелов 1990: 9].

Если после Октябрьской революции волна переименований, в основном, была вызвана: а) необходимостью избавиться от символов царизма; б) необходимостью увековечивания памяти новых советских лидеров; в) определенными пропагандистскими целями, задачами политической, идеологической «рекламы». Переименования 90-х годов преследовали и преследуют похожие цели, но имеют и отличительные черты. Ср.: а) необходимость ликвидировать негативные, вызывающие в социуме отрицательную реакцию символы прошлой эпохи; б) возвращение исконных наименований (как символ перемен); в) увековечивание памяти о новых героях и исторических событиях; г) проявление национального самосознания. Последний пункт лежит в основе не только переименований или возвращения исконно национальных названий топонимических объектов, но и «уточнению» графических, фонетических и под. форм наименований в родном или неродном языках. Например: *Таллинн (Таллин)*, *Шымкент (Чимкент)*, *Кыргызстан (Киргизия)*, *Ашгабат (Ашхабад)*, *Сухум (Сухуми)* и тд.

Многие ученые отмечают, что процесс смены названия, топонимического обозначения – явление обычное в мировой практике (вспомним Заир, Зимбабве, Киншас вместо Бельгийского Конго, Родезии, Леопольдевиля, или последние переименования «англоязычных» Бомбея и Калькутты), дело только в необычайно высоких темпах, в которых присутствует что-то тоталитарное [см.: Костомаров 1994: 18-19].

Есть города, которые переименовывали по четыре раза: *Рыбинск – Щербаков – Рыбинск – Андропов – Рыбинск*; *Святой Крест – Прикумск – Буденовск – Прикумск – Буденовск*; по три раза: *Гатчина, Кировоград, Черкесск, Стаханов* и др. В определенной мере показательна «судьба» названия города *Кировоград*. Изначально – *Елисаветград*, после революции – *Зиновьевск*, затем – *Кирово*, затем – *Кировоград*. В последние годы попытки вернуть исконное название *Елисаветград* и избавиться от «тоталитарного» персонифицированного наименования встречают сопротивление политических сил, считающих его символом имперских, антиукраинских тенденций, что делает исконное наименование неподходящим для суверенной Украины. И даже

этимологические доказательства того, что первооснова названия связана не с именем императрицы, не могут их переубедить. Территориальная община, таким образом, разделена на несколько (минимум – три) групп, которые имеют различный взгляд на целесообразность и форму топонимического наименования. И это разделение вызвано не лингвистическими, а политическими мотивами.

Общество, носители языка по-разному реагируют на переименования или указанные выше «уточнения», но общественный вкус со временем вырабатывает к части из них скептическое отношение, реагируя на массовость, конъюнктурность, необоснованность и т.д. Например:

«После Пензы была столица. Я имею в виду столицу Туркмении, которая долго неправильно называлась *Ашхабадом*, а теперь стала правильно называться *Ашгабад*» (М.Мишин. Л.Филатову // Почувствуйте разницу. –М.,1995. – С.216) и др.

Слова-символы. Обратим внимание еще на одно существенное положение социальной психологии, касающееся языка: «Могущество слов находится в тесной связи с вызываемыми ими образами и совершенно не зависит от их реального смысла. Очень часто слова, имеющие самый неопределенный смысл, оказывают самое большое влияние на толпу. Таковы, например, термины: демократия, социализм, равенство, свобода и т.д., до такой степени неопределенные, что даже в толстых томах не удается с точностью разъяснить их смысл. Между тем, в них, несомненно, заключается магическая сила, как будто на самом деле в них скрыто разрешение всех проблем. Они образуют синтез всех бессознательных разнообразных стремлений и надежд на их реализацию» [Лебон 1998: 61]. Для каждой эпохи – свои ключевые слова, слова-символы, слова-фетиши. Если явление не оправдывает социальных ожиданий, оно и его словесный ярлык предаются осмеянию. В начале 90-х «досталось» слову *социализм* и производным от него. Неудавшаяся перестройка, имевшая первое время огромную популярность, как в отношении явления, так и собственно слова, спровоцировала пародирование, ироническое использование ЛФЕ, тесно связанных с ней – *перестройка*, *гласность*, *ускорение*, *демократизация* и др. Например: «Розвели *гласність* на свою голову! *Демократизація!... Консолідація!... Плюралізм!... Нове мислення!...*» (П.Загребельний. Гола душа. – К.,1992. – С.160); «Не можу ні мовчати, ні принципами поступатися. Тим більше, що такий, вибачаюсь, *плюралізм* розвели. Кожне у свій час недорізане щеня у підворотні гавкає: *«Демократизація! Гласність! Гав-гав на вас, гав-гав на отих!...*

Усі такі хоробрі, що запровадять медаль «За відвагу на перебудові» – з десяти душ населення її всі десять і носили б» (В.Баранов. Доброжелатель // Київ. – 1991. – № 3. – С.155); «Бранным стало слово «перестройка», бранным стане «рыночная реформа», и не потому, что бранные слова кричат на поле брани, которым и есть, собственно, вся наша нынешняя жизнь...» (А.Кормашов. Север теплохладный // Юность – 1992. – № 3. – С.86); «Все, как говорится, ясно для народа: курица – не птица, гласность – не свобода» (Н.Борский. Юверализмы // Юность. – 1991. – № 4. – С.87); « Иван Ильич – сторонник перестройки, Он перестроил дачу под Москвой... Иван Ильич – сторонник ускоренья, Он сыновьям купил по «Жигулю»...» (А.Лукьянов и группа «Окно») и др.

Названные выше и подобные им слова относятся к категории терминов (общественно-политических, экономических и др.), преимущественная часть которых иноязычного происхождения и имеет для рядового носителя языка не только неясное или расплывчатое значение, но и неоднозначную оценку. Особенно, если социум неоднороден в политических убеждениях, идеологически, социально дифференцирован. Конец 80-х, начало 90-х, например, характеризуется противоположной оценкой преобразований в стране а, значит, и слов-символов этих преобразований среди сторонников «жесткой» и «демократической» линий развития государства. Кроме того, неясные термины могут получать в обществе упрощенное, чуть ли не анекдотическое значение. Подобный лингвистический, художественный прием часто используется в современной литературе и публицистике.

Показательна в этом плане парадигма сочетаний и употреблений слова *приватизация*. Существовая как экономический термин, до конца не ясный большинству населения (особенно учитывая возможные словосочетания *ваучерная приватизация, приватизация за компенсационные сертификаты, денежная приватизация, свободная приватизация, государственная приватизация* и под.), он (термин) социализируется и, благодаря наличию сторонников и противников приватизации, обретает дополнительные эмоциональные и оценочные оттенки. Само явление приватизации не просто экономический, а социально-политический шаг. Достаточно здравый, по мнению большинства членов общества. Но экстралингвистические аспекты создают негативный фон слова *приватизация*. В речи активно используется его иронический дублет – *прихватизация*. Даются свои, авторские толкования термина: « Ваучерная приватизация – попытка избавиться от государственной экономики, раздав ее по частям народу в

надежде, что он ее по привычке пропьет» (Е.Головаха. Трансформирующееся общество // Украина-Центр, 10.01.98).

Скепсис в отношении процесса звучит в контекстах типа: «...На данном этапе общественной мысли отдел *приватизации* мэрии временно решено переименовать в отдел *ПРИВЕТизации*. Теперь каждый приходит и уходит отсюда с большим приветом» (О.Жадан. Встреча с трудностями переносится на вторник // Труд, 18.03.94);

«Тоді поясни мені, Бровче, таке. Ось мій хазяїн як увімкне радіо чи телевізор, тільки й чую: *плюватизація, плюватизація, плюватизація* ...

– Не *плюватизація*, а *прихатизація*.

– Ну то що воно таке?

– Як би тобі елементарніше пояснити, каже Бровко...- це коли фізична особа стає юридичним власником якогось майна.

– Фізичне, юридичне...а чи не можна якось простіше? На лапах» (С.Ципін. Заводи – робітникам // Літературна Україна, 12.01.95.).

В начале 90-х явление приватизации воспринималось в обществе как панацея, средство, необходимое для оздоровления и коренного улучшения экономики, благосостояния каждого. Активно этот тезис развивала и реклама, как в России, так и на Украине. Лозунги, слоганы типа: «Твой ваучер – твоё будущее», «Приватизация – путь к процветанию», «Приватизація – крок у майбутнє» создавали определённый положительный фон. Однако, как и всякая навязчивая реклама, такая атака достигла противоположного эффекта – усиления недоверия к процессу приватизации в обществе и негативной оценке слова *приватизація* (не говоря уже об оценке иноязычного слова *ваучер*). Слово *приватизація* в повседневном дискурсе, в сатирической литературе иногда используется как контекстуальный синоним со значением «воровство», «растаскивание», «разграбление». Например, в бытовом общении становится стандартным контекст типа: «Вчера кто-то *приватизировал* доски со строительства». Обратим внимания и на употребление: «...Так що воно так, та навіщо красти, та ще й де? – Не краду, а *приватизую*, – обурився Шульга й сердито кинув мішок на землю, – то колись крали, а тепер це *приватизацією* зветься» (Іван Гайдай. Приватизатор // Літературна Україна, 27.11.97.); «Чесно кажучи, в нас, куме Гаврило, теж не всіх *приватизовано*. Агроном Петро *приватизував* нещодавно в коморі завскладом Анжеліку...» (Є. Колодчук. Лист на хутір Мозамбік із колгоспу Снікерс // Літературна Україна, 21.11.96).

Отдельно стоит отметить, что значительное количество терминов, вошедших в употребление, в том числе и приведенные выше – это

190

иноязычные слова, и заимствование их происходит с перенесением, иногда – некритическим, семантики. В употреблении и активном распространении заимствований довольно часто прослеживается психологический, социально-престижный мотив, нежели лингвистическая целесообразность. А некоторые заимствования приобретают в русском или украинском языке значения или оттенки значений отличающиеся, иногда довольно существенно, от оригинальных. Кроме того, нередко различные коннотативные наслоения, деформирующие значения слов, что является определенным дефектом по отношению к терминам. Многие исследователи замечали, что значение слов бывает непостоянным, временным и меняется сообразно векам и народам. Те, кто желает действовать этими словами на массу, прежде всего, должны знать, что они означают в данную минуту, а никак не то, что они некогда означали или могут означать для индивидов, обладающих другой духовной организацией» [см.: Лебон 1998; Московичи 1998; Тард 1996].

Изменчивость семантики и оценки. Изменчивость мнений в обществе провоцирует семантическую и оценочно-экспрессивную изменчивость отдельных лексико-фразеологических единиц. Склонность к перемене мнений является одной из характерных черт психологии массы. «Возьмем, например, очень краткий период от 1790 до 1820 г. – тридцатилетний промежуток времени, захватывающий лишь одно поколение. Мы видим, что толпа сначала была монархической, затем чрезвычайно революционной, потом она стала империалистической и, наконец, опять вернулась к монархизму. В религии в это же время толпа переходит от католицизма к атеизму, затем к деизму и, наконец, возвращается к самым преувеличенным формам католицизма. Но так поступает не одна только толпа, а и те, кто руководит ею; мы с удивлением видим, как эти же самые члены Конвента, заклятые враги королей, не признающие ни богов, ни монархов, становятся сами смиренными слугами Наполеона и с благочестием несут восковые свечи при Людовике XVIII» [Лебон 1986: 91]. Что уже говорить о более коротком отрезке нашего времени, когда общество резко сменило ориентацию с социализма на капитализм, от атеизма к религии, от моральных принципов строителя коммунизма к моральному нигилизму. А те, кто руководил строительством социализма и боролся со всем, что осуждалось идеологией, в том числе и с религией, в настоящее время пропагандируют рыночные отношения, подчеркивают свою религиозность и терпимость к сосуществованию различных точек зрения в обществе. Причинами подвижности мнений, и

как следствия, – лингвистической изменчивости, считаются: а) постепенное ослабление прежних верований, которые все более и более теряют свою власть и не могут уже действовать на преходящее мнение толпы; б) все более возрастающее могущество массы, которая встречает все менее и менее противодействия, и вследствие этого необыкновенная подвижность идей, наблюдающаяся в массе, может проявляться совершенно свободно, не встречая нигде помехи; в) средства массовой информации, распространяющие самые противоречивые мнения и внушения. Таким образом, ни одно мнение не может утвердиться прежде, чем оно успеет распространиться настолько, чтобы сделаться общим [см.: Блумер 1998; Лебон 1998; Тард 1996].

Изменчивость мнений, социальных оценок и семантики отдельных ЛФЕ, отчетливо проявляется в лексикографической практике. Особенно она видна в группе политико-экономической терминологии. За последние десять лет изменили свою семантику, оценку и окраску заметное количество слов и выражений. Например: *коммунизм, социализм, капитализм, бизнесмен, господин, народный избранник, рыночная экономика, диссидент* и мн.др. Эти изменения нашли свое отражение в современных словарях (см., например: Толковый словарь русского языка конца XX века. Языковые изменения. Под ред. Г.Н.Скляревой. – СПб., 1998; Новий тлумачний словник української мови у чотирьох томах. Укладачі: Василь Яременко, Оксана Сліпушко. -К., 1999 и др.).

Кроме того, изменчивость мнений находит свое отражение в текстах, речевых проявлениях. Имеем в виду реакцию общества или носителя языка на резкую, иногда, на их взгляд, неискреннюю переориентацию, смену социальных полюсов. В текстах эта реакция проявляется в нескольких направлениях. Одно из них – пародирование, трансформация известных устойчивых оборотов. Например: «*Народ и мафия едины*» (А.Хорт); «*К борьбе за Божье дело будь готов! – Всегда готов!*» (М.Мишин); «*Да здравствуют труженики биржи и ударники капиталистического труда!*» (О.Жадан) и др.

Фактор изменчивости мнений лежит в основе сюжетов, текстовых и стиливых пародий. Например: «...1978 рік. Товариші студенти! Буржуазний націоналіст Пантелеймон Куліш був заклятим ворогом українського народу, а особливо ненавидів його світоча, полум'яного революціонера-демократа Тараса Шевченка. Він цькував його за життя, цькував по смерті, цькує й зараз!...

1991 рік. Панове студенти! Велетенська, циклопічна, гігантська, монументальна, епохальна постать Пантелеймона Куліша тільки зараз,

у час великого духовного відродження України знаходить шлях до наших сердець і голів. У безпросвітну добу радянщини цю епохальну й монументальну постать обплювували, перекручували й люто цькували комуністичні псевдо-вчені, будь вони прокляті!...» (О.Яровий. Лекція // Літературна Україна, 14.05.98). В розповіді «Палітра» розмова йде про актора, який довгий час виконував роль Леніна: «...Хорошо жилось Григорию Семеновичу в театре, можно сказать катался как сыр в масле. Был он популярен, отметили его всеми возможными заявками, упаковали различными наградами. И тем не менее, огорчали Щипцова голоса хулителей. Мол, способный артист, а использует всего две краски из богатой актерской палитры – во всех спектаклях показывает лишь человечность и доброту. ...К счастью, опасения театральных зоиллов оказались напрасными. Недавно они и зрители, убедились – есть еще порох в пороховницах. Не разучился Григорий Семенович передавать такие черты характера, как человеконенавистничество, грубость, подозрительность, высокомерие, иезуитскую хитрость. Все это он с блеском продемонстрировал на премьере нового спектакля, в котором играл Владимира Ильича Ленина» (А.Хорт. Палітра // Україна-Центр, 19.06.98). В лінгвістическій основі подібних текстів лежать антонімічні опозиції, ЛФЕ з змінившимися під впливом екстралінгвістических факторів оціночними, емоційно-експресивними відтінками, існуючі в даний момент особу соціально-ідеологічну відміченість.

Ми акцентували увагу всього лише на трьох помітних мовних явленнях, в основі яких лежать яскраво виражені екстралінгвістическі аспекти, розглядаємі з позиції соціальної психології мас. Конечно ж, таких взаємопересекаючихся положень набагато більше. Соціопсихологічні фактори лежать в основі логічного узгодження станів мови і суспільства [Г.Гард 1996], в сучасній рекламі і пропаганді [Г.Блумер 1998] і деяких інших. Кінець ХХ століття в лінгвістических дослідженнях характеризується активними «пограничними» дослідженнями, не останнє місце в середі яких належить вивченню сучасного дискурсу, мови в соціально-психологіческому аспекті, і напрямлення подібного аналізу буде постійно розширюватися.

БІБЛІОГРАФІЯ

Блумер 1998 – Блумер Г. Коллективное поведение // Психология масс. Хрестоматия. – Самара: Издательский Дом «БАХРАХ», 1998.-С.535 – 588 с.

Костомаров 1994 – Костомаров В.Г. Языковой вкус эпохи. Из наблюдений над речевой практикой масс-медиа. – М.: Педагогик-Пресс, 1994. – 248 с.

Лебон 1998 – Лебон Г. Психология масс // Психология масс. Хрестоматия. – Самара: Издательский Дом «БАХРАХ», 1998. – С.5 – 130.

Московичи 1998 – Московичи С. Век толп. Исторический трактат по психологии масс / Пер. с фр. – М.: «Центр психологии и психотерапии», 1998. – 480 с.

Поспелов 1990 – Поспелов Е.М. Переименования и восстановление исторических названий // География в школе. – 1990. – № 3. – С.9 – 11.

Тард 1996 – Тард Г. Социальная логика. – СПб.: «Социально- психологический центр», 1996. – 564 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Семенов Олег Анатолійович – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри загального та російського мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: процеси розвитку лексики сучасної російської та української мови, соціолінгвістичні аспекти мовлення.

СИСТЕМАТИЗАЦИЯ НЕВЕРБАЛЬНЫХ КОМПОНЕНТОВ КОММУНИКАЦИИ

Ирина Серякова (Киев)

Статья посвящена теории невербальной коммуникации, открытию важности которой существенно изменило взгляд на коммуникацию в целом. В статье рассматриваются некоторые теоретические исследования, которые в определенной мере стимулировали интерес к системе невербального поведения. Автор предлагает опыт систематизации невербальных компонентов коммуникации на основе функционального принципа.

The article deals with the theory of nonverbal communication the discovery of the importance of which has transformed the study of human social interaction. The article presents an overview of some theoretical works that stimulated much of the recent interest in the system of nonverbal behavior. The author makes an attempt to systematize nonverbal components on the basis of functional field analysis.

Приведение знаний в систему – это обязательная ступень в развитии всякой дисциплины, так как система обеспечивает обозримость тех задач, с которыми исследователю предстоит столкнуться [Звегинцев 1968: 45]. Теория невербальной коммуникации еще, видимо, не достигла этой ступени, но явно испытывает потребность в выполнении указанной работы, о чем свидетельствует появление в последнее время ряда теоретических и прикладных исследований.

Работу по систематизации в области невербального аспекта коммуникации можно осуществлять в разных направлениях –

когнитивном, номинативном, функциональном. Целью данной статьи является попытка привести в систему имеющиеся классификации невербальных компонентов, уточнить объект исследования, а также определить функциональные сходства жестов, мимики и пр. в процессе коммуникации.

Следует заметить, что системный взгляд на природу невербального знака нарушает автономию лингвистики. Невербальные компоненты являются той функциональной частью человеческого взаимодействия, которая входит в семиотику, объединяя интересы коммуникативной лингвистики, психологии, социологии и т.п. Широкие взаимоотношения различных по своим целям и методам наук имеют естественным следствием взаимообогащение научными идеями, способствуют расширению научной проблематики и становлению нового, всеобъемлющего взгляда на коммуникацию вообще и человека в частности. Здесь уместно вспомнить о выделении Соссюром в особую дисциплину лингвистики речи, центром которой является человек в коммуникативной форме существования. Антропологический фактор объединяет смежные и несмежные науки, открывает границы лингвистики и формирует маргинальные, междисциплинарные зоны. К такой маргинальной зоне и относится теория невербальной коммуникации как наука о знаковом несловесном поведении человека в момент речевого взаимодействия.

Коммуникация представляет собой многоканальную явление. Передача информации происходит не только вербальным, но и невербальным способом. Р. Якобсон отмечал, что “хотя среди всех сообщений, используемых при человеческой коммуникации, речевые сообщения играют доминирующую роль, мы все равно должны принимать во внимание все остальные виды сообщений, употребляемые в человеческом обществе, и исследовать их структурные и функциональные особенности” [Якобсон 1980:320].

В настоящее время исследователей интересует масса вопросов, связанных с коммуникативным потенциалом невербальных знаков, с выявлением доли субъективного и объективного, сознательного и подсознательного, индивидуального и социального в невербальном поведении в конкретном языковом социуме. Открытым остается вопрос о строении невербального пласта коммуникации и о наборе компонентов, формирующих его.

Представляется, что бесполезно рассуждать о систематизации в области невербальной коммуникации, если не обозначена так

называемая точка отсчета, от которой начинается действие изучаемой системы и не определены пути поступления информации в нее.

Материальная система отсчета невербального действия человека заложена в строении его тела. Различие между его верхней и нижней частью, передней и задней, правой и левой сторонами дает человеку возможность дифференцированно воспринимать направления пространства. “Нормальным положением” человека в пространстве называется его вертикальная поза, спокойное выражение лица, открытый взгляд, состояние покоя голосовых связок. Нормальное положение тела является началом координат, куда человек ставит себя, воспринимая и действуя во времени и пространстве. Представляется возможным говорить о “чувственной системе отсчета”, под которой подразумевается такая структура наших пространственных восприятий и представлений, которая состоит в различении трех пар направлений, а именно, к голове и к ногам, по линии рук, по линии взгляда прямо перед собой и ее продолжению в обратном направлении. Чувство пространства, как справедливо отмечает С.А. Жаботинская, предполагает не только контроль и умение ориентироваться в трехмерных координатах “здесь” – “там”, “впереди” – “сзади”, “вверху” – “внизу”, но и способствует тому, что человек в результате зрительной перцепции осознает себя самого занимающим определенное положение относительно другого человека или вещи [Жаботинская 1992: 64]. Для изменения относительно системы отсчета нужна непрерывная активность мозга, опирающаяся на поступающие в него сигналы от пяти органов чувств (зрения, вкуса, слуха, осязания, обоняния), с помощью которых человек познает внешний мир. Всякое моторное изменение относительно чувственной системы отсчета – есть невербальный знак (жест, поза, взгляд и т.п.) как результат осмысления ощущений, порождаемых сенсорными сигналами.

Таким образом, невербальные компоненты коммуникации можно рассматривать как одну из форм непосредственного воплощения мышления, материализующую процесс и результат познавательной деятельности человека в виде невербальных знаков, которые закрепляют в своей форме индивидуальный акт познания.

Возникнув в недрах семиотических исследований, теория невербальной коммуникации изучает вопросы, связанные с широкой сферой общественно-культурного поведения человека. Это способствует тому, что в область лингвистического исследования помимо жестов, мимики, качеств голоса еще включают другие явления, имеющие знаковую функцию, например, сведения физиологического

характера (цвет кожи, характер дыхания) и артефакты (одежда, запахи духов, прически). Для того, чтобы принять или опровергнуть такое понимание невербальной коммуникации, необходимо обратиться к семиотическим исследованиям и определить критерий для выяснения характера участия невербальных компонентов в передаче информации.

Таким критерием является предложенное Г.В.Колшанским функциональное понимание невербальных компонентов коммуникации, из чего следует отнесение к сфере невербальной коммуникации только тех функционально оправданных проявлений физического состояния говорящего субъекта, которые необходимы для восполнения пробелов в вербальной коммуникации. Основными функциями невербальных компонентов с такой точки зрения являются: 1) функция подсобного элемента для достижения однозначности коммуникации в связи с обобщенным и полисемантическим характером собственно языковых средств; 2) функция компенсации элиминированных в реальном процессе коммуникации некоторых избыточных языковых средств [Колшанский 1974: 53].

В истории современной отечественной и зарубежной лингвистики предпринималось немало попыток систематизировать невербальные компоненты коммуникации и отделить лингвистическое начало от нелингвистического.

Большинство существующих классификаций построено на субстанциональном параметре и как результат в них представлены четыре основные зоны невербального поведения: кинесика (жестово-мимические компоненты), паралингвистика (звуковые, просодические компоненты), проксемика (расстояния между общающимися), такесика (значимые прикосновения). Изучение каждой из указанных зон внесло свой вклад в формирование теоретического и практического взгляда на невербальную коммуникацию.

Основоположник кинесического направления Р. Бердвистел, изучая *body language*, отмечал, что позы, движения, выражения лица довольно четко структурированы и являются предметом системного анализа. Отдельно взятые движения, например, бровей, автор называет кинами; кины объединяются в кинемы, под которыми подразумеваются группы взаимосвязанных движений. Кинемы в каждом конкретном контексте формируют кинеморф, представляющий собой функционально релевантное сочетание разных кинем [Birdwhistell 1970: 182-183]. Теория кинем Бердвистелла не нашла большого количества последователей, но закрепила в гуманитарных науках идею о включении кинесики в объект коммуникативного анализа.

Вся область просодической информации, не связанной непосредственно с передачей ее в структурно оформленном речевом высказывании, относится, в терминах Дж. Трейгера, к паралингвистике. Он различает две основные составляющие паралингвистического аспекта звучащей речи: вокализацию и голосовые качества. К сфере вокализаций причисляются характеристики (смех, плач, шепот), классификаторы (высота тона и т.п.), разделители (междометия, кашель, чихание). К сфере голосовых качеств относят тон и тембр [Trager 1958: 10]. Начиная с работ Трейгера, проблемы паралингвистики исследуются главным образом в сфере речевой коммуникации.

Е.А.Маслыко подмечает разноплановый характер паралингвистических компонентов и предлагает классифицировать их в зависимости от отношения к речевому высказыванию на собственно паралингвистические средства, вытекающие из самого высказывания, псевдопаралингвистические средства, постоянные по отношению к речевому высказыванию, и промежуточные средства, характеризующие эмоциональное состояние [Колшанский 1974: 33].

Проксемика, появившаяся в коммуникативных исследованиях благодаря работам Эдварда Холла, понималась сначала довольно широко – как учение об организации человеком жизненного пространства. Позднее область исследования сузилась до межличностных, социальных и культурных аспектов использования пространства и дистанции в речевом взаимодействии. Утвердилась точка зрения о существовании четырех видов расстояний между общающимися (интимном, персональном, социальном и публичном), нарушение или соблюдение которых всегда является невербальным знаком.

В.А.Лабунская предпринимает попытку общей систематизации невербального поведения человека с позиций социально-перцептивного подхода и строит многоуровневую классификацию. Первый уровень такой классификации представлен системами – оптической, акустической, тактильной, ольфакторной. Второй уровень выражен структурами – просодика, кинесика, такесика, система запахов, экстралингвистика. Третий уровень представлен подструктурами типа “динамическое прикосновение” и т.п. Четвертый уровень образуют компоненты, например, “выразительные движения”, а пятый – элементы, например, похлопывание, рукопожатие [Лабунская 1986: 7]. Нетрудно заметить, что ставя задачу всеобъемлющую, автор классификации сам несколько теряется в системах и структурах, определяет одно через другое. Главное, чего все же добивается

В.А.Лабунская, состоит в том, что пусть и не стройно, но в целом обозначен репертуар средств, входящих в невербальную коммуникацию.

Систематизацию невербального поведения по принципу типа действия предлагает Дж.Бургун. В такой интерпретации невербальное поведение включает семь групп: 1) кинесика или работа тела; 2) проксемика или использование пространства; 3) хаптика или использование прикосновений; 4) вокализации или использование голоса; 5) хронометрия или использование времени; 6) артефакты или использование объектов; 7) физическая внешность [Burgoon 1985: 349-350]. Сходное понимание невербальной коммуникации демонстрирует К.Бове, включая в эту область выражения лица и поведение глаз, жесты и позы, голосовые характеристики, прикосновения, внешность, а также использование времени и пространства в момент речевого взаимодействия [Bovee, Thill 1992: 30-31].

Анализ работ последних лет показывает, что кинесика, паралингвистика, проксемика как хрестоматийный термины невербальной коммуникации уступают свои позиции в пользу более простого метаязыка. Наблюдается тенденция называть невербальный компонент не по принципу принадлежности к системам, а по результату действия определенной части тела человека. Так в коммуникативных исследованиях по невербальному аспекту коммуникации привычными становятся наименования “выражение лица”, “голос”, “улыбка”, “взгляд”, “поза” и т.п. Причина такой конкретизации и терминологического упрощения видится в том, что исследования невербальной коммуникации обнаруживают значительный крен в прикладной аспект. Обучение особенностям несловесного поведения в деловой, межкультурной сферах требует ясности и мотивированности метаязыка, который в таком виде проникает и в специальные теоретические исследования.

Нам импонирует такой терминологический выбор по многим причинам. Во-первых, в целях комплексного исследования не так уж принципиально к какой системе относится компонент (он все равно остается в рамках невербального поведения). Во-вторых, описанный выше опыт лингвистов разных лет показывает, что не всякий компонент легко поддается классификации с точки зрения, скажем, принадлежности к кинесике. Например, смех по классификации Трейгера является паралингвистическим компонентом. Если же смех рассматривать как “озвученную улыбку”, то это является действием

кинестическим. Так же неоднозначен и компонент “плач”, поскольку он объединяет в себе действия глаз, голоса, лица и рук.

Размышления на эту тему привели нас к выводу о необходимости поиска такой формы систематизации невербальных компонентов коммуникации, которая отразила бы как сами невербальные знаки, так и их семиотические и функциональные сходства. Такой формой является, на наш взгляд, поле как функционально-реляционное образование с его базовым принципом ядра и периферии.

Невербальная система, представленная функциональным полем (Рис.1), есть незамкнутая семиотическая сущность, которая включает упорядоченные подсистемы знаков – ядерное микрополе “взгляд”, пять приядерных микрополей – “голос”, “улыбка”, “жест”, “поза”, “расстояние” –, десять интегративных зон и одно периферийное микрополе “артефакты”. Центральное расположение микрополя “взгляд” обусловлено перцептивными и когнитивными особенностями самого процесса зрительного восприятия. Взгляд человека обращен к картине мира, он идентифицирует объект, соотносит его с другими объектами, интерпретирует его соответственно ситуации или события. Глаза не только видят, но и выражают мысль и эмоцию, они активны даже тогда, когда человек молчит и контролирует свои мимику и движения.

Рис. 1 Функциональное поле невербальной коммуникации.

Все приядерные микрополя обнаруживают взаимодействие с ядром и друг с другом, что показано на рисунке частичным наложением кругов. Взаимодействие заключается, во-первых, в коммуникативно-функциональном аспекте – человек звучит, жестикулирует и улыбается почти одновременно, невербально передавая свои эмоции и коммуникативные намерения. Во-вторых, взаимодействие проявляется в семиотическом аспекте: наложение одного микрополя на другое создает интегративные зоны новых невербальных знаков, обозначенных на рисунке цифрами 1-10. Анализ интегративных зон позволяет вскрыть знаковую природу многих “проблемных” невербальных компонентов. Объем статьи не позволяет охарактеризовать каждую составляющую поля. Возьмем, например, интегративную зону 9. Она образуется наложением микрополя “голос”, точнее, его параметра “громкость”, на микрополе “расстояние”. Громкость голоса “учитывает” особенность расстояния, в результате чего появляется интегральный невербальный знак “шепот” или “крик”. Интегративная зона 8 называется “прикосновение” – касание,

похлопывание возможно осуществить лишь тогда, когда говорящие находятся близко (параметр микрополя “расстояние”) и производят действие рукой (атрибут микрополя “жест”).

Незамкнутость системы невербальной коммуникации обозначена на схеме пунктирной линией, за которую выходят части каждого микрополя, поданные на рисунке темным цветом. Эти секторы обозначают два набора признаков, расположенных на периферии поля и выходящих за его границы. Речь идет, во-первых, об имманентных признаках, свойственных человеку не как говорящей личности, а как биологическому организму (например, низкий голос, прихрамывающая походка); и, во-вторых, о так называемых симптомах, т.е. тех физиологических проявлениях, которые связаны с особенностями жизнедеятельности организма и проявляются, например, в характере дыхания, состоянии кожи лица и тела. Прислушиваясь к точке зрения Г.В.Колшанского о необходимости строгого отграничения “всех звуковых, кинесических и других проявлений человеческого коммуникативного поведения” от тех из них, которые принадлежат биологии, психологии, медицине [Колшанский 1974: 13], мы все же считаем, что физические и биологические проявления не следует полностью исключать из поля невербального поведения. Размещение их на периферии действительно показывает тяготение к физиологии и медицине, но, с другой стороны, демонстрирует их возможность характеризовать физическое или эмоциональное состояние говорящей личности в конкретной ситуации общения.

В заключении остановимся на характеристике периферийного микрополя “артифакты”. Напомним, что во многих из рассмотренных выше классификаций артифакты равноположны остальным знакам невербальной коммуникации. Нам представляется такая точка зрения ошибочной. Общей чертой всех невербальных знаков является их органическая природа – они производятся непосредственно той или иной частью человеческого тела для участия в коммуникации. Артифакты же являются знаками инструментальными, опосредованными, они представляют собой результат творчества человека. В силу этого артифакты лишь факультативно входят в систему невербальной коммуникации. На рисунке они размещены на периферии поля невербальной коммуникации и уходит большей своей частью в другие – творческие – сферы деятельности человека. Артифакты объединяют компоненты, связанные с внешним видом человека, с его стилем, одеждой, прической, запахами. Понятно, что эти компоненты

вплетаются в процесс коммуникации время от времени, их учет мотивирован особенностями конкретной ситуации.

Таким образом, систематизация невербальных компонентов полевым методом позволяет раскрыть семиотическую природу невербальных знаков, выяснить характер участия в передаче информации, обозначить их сложную маргинальную природу. К невербальным компонентам коммуникации следует относить все информативно и коммуникативно оправданные невербальные действия и состояния говорящего субъекта, которые необходимы для восполнения пробелов в вербальной коммуникации и создания образа говорящего. Невербальный знак – это компонент, не вычитаемый из коммуникативного акта как вспомогательное средство, а приплюсовываемый к нему на основании функциональной релевантности.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Звегинцев 1968 – Звегинцев В.А. Теоретическая и прикладная лингвистика. – М.: Просвещение, 1968. – 338 с.
- Жаботинская 1992 – Жаботинская С.А. Когнитивные и номинативные аспекты класса числительных. – М.: ИЯ РАН, 1992. – 216 с.
- Колшанский 1974 – Колшанский Г.В. Паралингвистика. – М.: Наука, 1974. – 80 с.
- Лабунская 1986 – Лабунская В.А. Невербальное поведение (социально-перцептивный подход). – Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского ун-та, 1986. – 136 с.
- Якобсон 1980 – Якобсон Р. Избранные труды. – М., 1980.
- Birdwhistell 1970 – Birdwhistell R. Kinesics and Context: Essays on Body Motion Communication. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1970. – 338 p.
- Bovee 1992 – Bovee C.L., Thill J.V. Business Communication Today. – N.Y.: McGraw-Hill, Inc., 1992. – 659 p.
- Burgoon 1985 – Burgoon J.K. Nonverbal Signals // Handbook of Interpersonal Communication. – Beverly Hills: Sage Publications, 1985. – P. 350-353.
- Trager 1958 – Trager G. Paralanguage: A First Approximation // Studies in Linguistics. – 1958. – #13. – P/1-12.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Серякова Ирина Ивановна – кандидат филологических наук, доцент кафедры грамматики и истории английского языка Киевского государственного лингвистического университета.

Научные интересы: невербальная коммуникация в англоязычном социуме.

ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВЛАСНИХ ІМЕН У ХУДОЖНЬОМУ ПРОЗАЇЧНОМУ ТВОРІ

(на матеріалі «воєнного» роману)

Світлана Слободяк (Ізмаїл)

Літературна ономастика досліджує відбиття елементів реальної ономастики на основі їх індивідуального застосування у творчості кожного письменника. Однак специфіка літературних власних імен полягає не тільки в її залежності від реальної ономастики та індивідуально-художнього стилю автора, але й від жанрової атрибуції тексту. У даній статті розглядається функціонування ономастичних одиниць в рамках жанру «воєнного» роману, який впливає на вибір і функціонування власних імен у художньому просторі твору.

Literary onomastics is the reflection of real onomastics in the creative work of a definite writer. But specific features of proper names, functioning in a literary text depend not only upon real onomastics and individual style of the author. They are also predetermined by peculiarities of literary speech, namely by the genre of a text. This article deals with functioning of proper names in the genre of a "war novel", which demands authentic and concrete representation of the reality. This fact influences the choice and functioning of proper names in a literary text.

Власні імена (ВІ), що функціонують у тексті літературного твору, являють собою «особливу сферу ономастичної дійсності» [Михайлов 1987: 78], специфіка якої полягає, насамперед, в її суб'єктивності, оскільки актуалізація будь-яких власних імен у художньому тексті відбувається відповідно до авторського задуму. Але, створюючи ономастичний простір художнього твору, «письменник не може абстрагуватися від реальної ономастики» [Карпенко 1986: 34]. Тому літературна ономастика може бути визначена «як суб'єктивний відбиток об'єктивного, як здійснювана письменником «гра» загальномовними ономастичними нормами» [Карпенко 1986: 35].

Якщо реальна ономастика відноситься до категорії «загального» (мовного), то літературна ономастика належить до категорії «окремого» (мовленнєвого). Отже, літературні власні імена є відбитком не тільки загальнонародної ономастичної традиції, але і специфіки художнього мовлення в цілому.

Власні імена, включені до системи художнього тексту, неминуче піддаються впливові таких системних текстових характеристик, як індивідуально-художній стиль автора, оповідна форма, а також жанрова приналежність тексту.

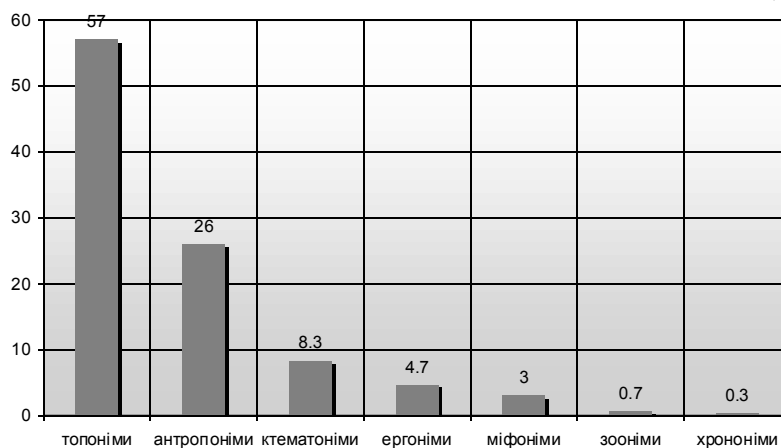
Для визначення залежності, що існує між використанням власних імен і жанровою атрибуцією тексту, розглянемо функціонування власних імен у «воєнному» романі. Цей жанр вимагає достовірного і конкретного зображення дійсності, що істотно впливає на вибір і функціонування ВІ, які беруть участь у створенні художнього простору твору.

Матеріалом для дослідження став роман Е.Хемінгуея «Прощавай, зброе!», що висвітлює події I світової війни. Оскільки літературна ономастика є вторинною відносно реальної ономастики, з якої вона виникає і на якій ґрунтується, маємо можливість використати класифікації власних імен у реальній ономастиці при аналізі ономастичного матеріалу літературного твору.

Проаналізувавши деякі з існуючих класифікацій власних імен [Бондалетов 1983; Подольська 1978; Фоякова 1990], ми вважаємо за можливе у складі художньої ономастики виділити такі розряди ВІ, як-от: топоніми, антропоніми, ктематоніми, ергоніми, міфоніми, зооніми та хрононіми.

Як свідчать результати дослідження, ономастичний простір аналізованого роману складає 255 ономастичних одиниць. Це можна подати у вигляді таблиці:

Таблиця 1

Наведені дані свідчать про те, що в романі переважають топоніми (144). У складі цієї групи ВІ виділяються такі різновиди: ойконіми – 86, ороніми – 18, урбаноніми – 17, хороніми – 15, гідроніми – 8. Такий численний і різноманітний топонімікон твору зумовлений не тільки

репортерською манерою викладу Хемінгуея, але і воєнною тематикою роману. Адже «топоніми в силу своєї природи, тобто територіальної «прив'язки» [Мурясов 1986: 81], вносять у розповідь конкретність і динамізм, жвавість і достовірність в окресленні подій – саме те, що приписує жанр воєнного роману. Наприклад:

*At the front they were advancing on the **Carso**, they had taken **Kuk** across from **Plava** and were taking the **Bainsizza plateau*** [Hemingway 1976: 117].

У рамках наведеного прикладу, в якому подано опис наступальних операцій, використано чотири топоніми: назви двох плато (Carso, Bainsizza plateau), гори (Kuk) і міста (Plava).

Але функція топонімів у «воєнному» романі не обмежується тільки локалізацією місця дії. «Топоніми безсумнівно є антропоцентричними, оскільки «працюють» на персонаж [Добровольська, Немирова, Симонова 1991: 12]. Розглянемо наступний приклад:

*I myself felt as sad as the wet **Lombard country** that was outside through the window* [Hemingway 1976: 216].

В аналізованому прикладі ВІ входить до складу художнього порівняння. Використовуючи даний прийом, автор відображає внутрішній стан людини, змушеної воювати всупереч її неприйняттю і відкидання війни.

В аналізованому романі топоніми найчастіше прямо або опосередковано виступають засобом створення атмосфери антивоєнного протесту. Так, називання країн, що беруть участь у воєнних операціях, діє на читача гнітюче, нагадуючи про світовий характер війни:

*The **States** had declared war on **Germany** but not on **Austria**... We would probably declare war on **Turkey**. And on **Bulgaria**?.. I said yes by God on **Bulgaria** too and on **Japan**. But, they said, **Japan** is an ally of **England**... The **Japanese** want **Hawaii**, I said. Where is **Hawaii**? It is in the **Pacific Ocean*** [Hemingway 1976: 86].

Пильної уваги заслуговує і наступний топонімічний згусток:

*You go away in the morning, baby, **Rinaldi** said. To **Rome**, I said. No, to **Milan**. To **Milan**, said the major, to the **Crystal Palace**, to the **Cova**, to **Campari's**, to **Biffi's**, to the galleria. You lucky boy* [Hemingway 1976: 87].

Ужиті в уривку топоніми (2 ойконіми і 4 урбаноніми), здавалося б, нічим не нагадують про важку атмосферу війни. Але все навпаки: пораненого лейтенанта Генрі відправляють у тил, туди, де немає війни. Однак на душі залишається гіркота при думці про те, що стати «щасливчиком» (*lucky boy*) можна тільки після поранення на фронті.

Усвідомити увесь жах I світової війни з її незліченними людськими жертвами допомагає і використання топоніма в наступному прикладі, де війна порівнюється з найбільшими бойнями тварин в Америці:

... *the things that were glorious had no glory and the sacrifices were like the stockyards at Chicago if nothing was done with the meat except to bury it* [Hemingway 1976: 169].

Особливий інтерес серед топонімів роману викликають урбаноніми. Це назви ресторанів (*Gran Italia, Cova, Biffi's*), готелів (*Hotel Metropole*), барів (*Pagoda bar*), оперних театрів (*La Scala, Lyrico*) та інших внутрішньоміських об'єктів. На перший погляд, використання урбанонімів, що за своєю природою більше тяжіють до зображення мирної дійсності, в рамках «воєнного» роману здається невиправданим. Але все стає на свої місця, якщо розглянути ідейний підтекст роману. У Хемінгуея війна показана не тільки як криваве побоїще, але і як крах ідеалів та надій молодих людей, що потрапили на фронт. Їх називають «загубленим поколінням». Загубивши віру в колишні ідеали, відчуваючи на собі увесь трагізм і безглуздя війни, вони намагаються втекти від проблем сучасності, як це робить головний герой роману Фредерік Генрі. Саме тому ми зустрічаємо його то в ресторані «Кова», то в барі «Пагода», то в готелі «Метрополь». Але від дійсності втекти неможливо ще і тому, що про неї постійно нагадують газети, журнали, книги, назви яких наводяться в романі.

Друге за кількістю місце у творі посідають антропоніми (67). У реальній англійській ономастиці вони можуть бути представлені такими компонентами, як прізвисько (Пк), особисте ім'я (ОІ), середнє ім'я (СІ) і прізвище (Пщ). Варіанти антропонімів різноманітні, але однією з найбільш поширених антропонімічних формул у реальній дійсності є комбінація особистого імені та прізвища (ОІ+Пщ). Щодо антропонімів у творі Хемінгуея, то вони подані в основному двома моделями (Пщ – 63%; ОІ+Пщ – 24%) із явною перевагою першої. Переважання прізвищ (*Kempton, Dr. Varella, Piani, Gavuzzi, Miss Van Campen*) цілком виправдано в жанрі «воєнного» роману, основною метою якого є зображення воєнної дійсності, що знеособлює людину. Здебільшого це епізодичні особи, серед яких є і прості солдати, і медсестри, і генерали, і просто люди, що страждають і гинуть у цій нікому не потрібній війні, імена яких потім, напевне, навіть і не згадають.

Близько до антропонімів за своїм значенням знаходяться ергоніми (12), що подані в тексті у вигляді найменувань різних організацій та угруповань. Особливе місце серед них займають назви воєнної

спрямованості, наприклад: *Red Cross, the Fifty-Second Division, the First regiment of the Brigata Ancona*. Деякі ергоніми функціонують у тексті у вигляді абrevіатурних імен, значення яких розкривається в примітках автора, наприклад: *V. A. D. – Voluntary Aid Detachment, V. E. soldiers – soldiers of the Victor Emmanuel regiment*.

Значний відсоток у творі складають ктематоніми (21), серед яких 11 ідеонімів і 10 хрематонімів. Уведення цієї категорії ВІ до ономастичного простору твору також багато в чому зумовлене специфікою «воєнного» роману й ідейним задумом автора.

Так, до числа ідеонімів, що зустрічаються у творі, входять назви газет і журналів, які видавалися у воєнний час (*“The News of the world”, “Lancet”*), назви книг, написаних під час війни, з характерною для них різкою антивоєнною й антиімперіалістичною спрямованістю (*“Le Feu”* Барбюса, *“Mr. Britling Sees Through It”* Уельса).

Особливий інтерес викликають хрематоніми. Ті з них, що за своєю семантикою наближені до жанру «воєнного» роману (*Skoda guns, Zona di Guerra post-cards*), у творі Хемінгуея виявилися нечисленними. Проте назви спиртних напоїв подані широко, що пояснюється ідейно-тематичним задумом автора («загублене покоління», втрачені ідеали, антивоєнний протест).

Назв спиртних напоїв у романі багато, але вони функціонують як загальні імена (тобто пишуться з прописної літери), хоча їхній ономастичний характер розкривається в примітках автора, наприклад:

*I told him in Italian to get me...a fiasco of **chianti** and the evening papers* [Hemingway 1976: 96]

(chianti – a dry, usually red wine ...made in the Chianti mountain region of Italy [Hemingway 1976: 299].

У той же час найменування інших напоїв із подібною топонімічною етимологією цілком відповідають формальному статусові власного імені (пишуться з великої літери):

*I sat with a friend and two glasses drinking a bottle of **Asti**...*[Hemingway 1976: 33]

(Asti – a sparkling wine made in the province of Asti, northern Italy [Hemingway 1976: 290].

У тексті знаходимо випадки двоїстого вживання назв спиртних напоїв, що свідчить про початок процесу деонімізації таких назв:

*We drank dry white **capri** iced in a bucket...*[Hemingway 1976: 113].

*We drank a bottle of **Capri**...*[Hemingway 1976: 145].

Наступну групу ВІ, використаних у романі, складають міфоніми (8), серед яких найчастіше зустрічаються теоніми та агіоніми. Їхне

вживання у тексті пов'язане переважно з таким типом висловлення, як діалог, де вони сприяють посиленню колоритності й емоційності мовлення персонажів, наприклад:

– How you like this goddam war?

– Rotten.

– *I say it's rotten. **Jesus Christ**, I say it's rotten* [Hemingway 1976: 54].

У наступному прикладі теонім *Bacchus* (бог вина в романській міфології) використовується для створення комічного ефекту:

*The major said he had heard a report that I could drink. I denied this. He said it was true and by the corpse of **Bacchus** we would test whether it was true or not* [Hemingway 1976: 59].

У загальному ономастичному просторі твору міфоніми представлені незначно. Ще менший відсоток складають зооніми. В тексті це клички коней, які згадуються у зв'язку з описом скачок. Використання цих зоонімів носить okazіональний характер; їхня «актуалізація в тексті розрахована, так сказати, «на раз» – у кращому випадку для каламбурної гри слів» [Живоглядов 1987: 112]:

*We backed a horse named **Light For Me** that finished fourth in a field of five* [Hemingway 1976: 128].

Хрононіми в романі Хемінгуея не знаходять широкого застосування.

Perhaps wars weren't won any more...

*Maybe it was another **Hundred Year 's War*** [Hemingway 1976: 118].

Цей хрононім використовується алюзійно, з натяком на довгу імперіалістичну війну, що, до речі, не отримує в тексті конкретної ономастичної назви.

Таким чином, характеризуючи ВІ за специфікою денотативного значення, слід зазначити, що найбільш характерними ВІ для жанру «воєнного» роману є топоніми. Інші різновиди ВІ подані не так широко, але всі вони, незважаючи на їхні індивідуальні особливості, підкоряються вимогам жанру «воєнного» роману.

Співвідношення з національним іменником, тобто поділ ВІ на реальні (узяті з реального іменника епохи) і вигадані (надумані певним письменником) теж знаходиться в залежності від жанру «воєнного» роману.

Як показали результати дослідження, відсоток реальних ВІ значно перевищує відсоток вигаданих ВІ. Співвідношення реальних і вигаданих онімів за денотативним значенням подано в таблиці 2:

Таблиця 2

ВІ	Реальні	Вигадані
----	---------	----------

топоніми	53,4%	–
антропоніми	10,4%	19,1%
ктематоніми	12,2%	1,2%
міфоніми	–	2,5%
зооніми	–	0,8%
хрононіми	0,4%	–
загалом	76,4%	23,6%

Таблиця №2 відображає явну перевагу реальної ономастики у творі Хемінгуея, що теж багато в чому пояснюється його жанрово-тематичними особливостями. Адже чим ширше реальний ономастичний простір художнього тексту, тим ближче він знаходиться до реальної дійсності, зображеної у творі.

Жанр «воєнного» роману й індивідуально-авторський лаконічно-сухуватий стиль Хемінгуея впливають і на стилістичну навантаженість власних імен, які можна розподілити на такі категорії:

1. номінативні ВІ (77%);
2. переносні ВІ (14%);
3. узагальнено-символічні ВІ (9%).

Номінативні власні імена виконують у тексті переважно називну функцію. Їхнє основне завдання – назвати і відокремити те або інше ВІ від ряду інших імен, уживаних у тексті. Чільне місце тут займають топоніми:

*We came into **Gorizia** in the middle of the next day* [Hemingway 1976: 172].

Переносні власні імена мають у тексті певне стилістичне навантаження. Це в основному антропоніми, що використовуються, як правило, для створення комічного ефекту, або виступають своєрідним фоновим елементом, що дозволяє розкривати підтекст ситуації, наприклад:

*I said that was a foul lie and,.. **Fillipo Vincenza Bassi or Bassi Fillippo Vicenza** had never touched a drop all evening...* [Hemingway 1976: 59].

Це опис вечері головного героя Фредеріка Генрі та його друзів. Автор не говорить ні слова про те, що всі вже в нетверезому стані. Він просто використовує антропонімічний звуковий каламбур, посилюючи комізм ситуації.

Імена цієї групи часто використовуються для реалізації різних стилістичних прийомів, як-от: антономасія, порівняння, алюзія та ін., наприклад:

The Austrian army was created to give Napoleon victories; any Napoleon. I wished we had Generale Cadorna [Hemingway 1976: 56].

Використання антономасії дозволяє авторові висловити своє іронічне відношення до бездарного італійського воєначальника, якому італійська армія була «зобов'язана» своєю поразкою при Капоретто в листопаді 1917 року.

Узагальнено-символічні ВІ виступають у тексті в ролі образів-символів. Наприклад, антропонім *old Hun* використовується для позначення німецької нації і має негативну конотацію, а теонім *Saint Anthony* називає талісман, що оберігає від нещастя.

Характеризуючи ономастичний світ «воєнного» роману, можна зробити наступні висновки:

1) вибір ономастичних засобів у художньому творі залежить не тільки від реальної ономастичної традиції й індивідуального творчого методу автора, але й від жанрово-тематичних особливостей твору;

2) найбільш характерними ВІ для жанру «воєнного» роману є топоніми, що підсилюють достовірність і конкретність зображуваних подій;

3) в антропоніміконі «воєнного» роману переважають прізвища, які використовуються автором в їхній розпізнавальній функції;

4) інші різновиди ВІ (ергоніми, міфоніми тощо) подані не широко, але всі вони, незважаючи на їхні індивідуальні особливості, підкоряються вимогам «воєнного» роману;

5) в ономастиконі «воєнного» роману реальні ВІ займають чільне місце;

6) за типом уживання ВІ в художньому тексті переважають номінативні ВІ, що зближує ономастикон «воєнного» роману з реальною ономастикою.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Бондалетов 1983 – Бондалетов В.Д. Русская ономастика. – М., 1983.
Добровольская, Немировская, Симонова 1991 – Добровольская К.П., Немировская Т.В., Симонова Е.А. Номинация в произведениях И.Ильфа, Е.Петрова, И.Бабеля, Ю.Олеши //Язык и стиль произведений И.Э.Бабеля, Ю.К.Олеши, И.А.Ильфа, и Е.П.Петрова: Сб. науч. тр. – К., 1991.
Живоглядов 1987 – Живоглядов А.А. Имя собственное в художественном тексте //Художественный текст. Структура и семантика: Сб. науч. тр. – Красноярск, 1987.
Карпенко 1986 – Карпенко Ю.А. Имя собственное в художественной литературе //Филол. науки. – 1986. – №4.
Михайлов 1987 – Михайлов В.Н. Специфика собственных имен в художественном тексте //Филол. науки. – 1987. – №6.

Мурашов 1986 – Мурашов Р.З. Топонимы в словообразовательной системе современного немецкого языка //Вопросы языкознания. – 1986. – №4.
Подольская 1978 – Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. – М., 1978.
Фонякова 1990 – Фонякова О.И. Имя собственное в художественном тексте. – Л., 1990.
Hemingway 1976 – Hemingway E.A. A farewell to arms. – М., 1976.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Слободяк Світлана Іванівна – викладач кафедри англійської мови Ізмаїльського державного педагогічного інституту.

Наукові інтереси: дослідження жанрового аспекту функціонування власних імен в оригіналі та перекладі художнього тексту.

SOCIO-CULTURAL ASPECTS OF COMMUNICATIVE COMPETENCE AND COMMUNICATIVE STYLE IN DISCOURSE

Elizaveta Snegireva (Kyiv)

У статті розглядаються питання володіння комунікативним стилем і комунікативною компетенцією, загальною соціально-культурною мовленнєвою компетенцією з точки зору їх важливості у різних типах дискурсу. Наводяться приклади ситуативних вправ, спрямованих на підвищення рівня комунікативної компетенції студентів.

The issues of communicative style, communicative competence, and general socio-cultural awareness in EFL/ESL teaching are discussed from the standpoint of their importance to intelligibility, comprehensibility, and interpretability of any language sample. Some training activities are exemplified as necessary to ensure adequate levels of the students' communicative competence and style.

As the medium of expression of various sorts of overt power, for example, the power of the law or of educational gatekeepers, any language (and English is not an exception here) may become identified with power and take on a power of its own [Kachru, Nelson 1996: 71-102]. Like any sort of power, linguistic power may be positive or negative, beneficial or exploitative. The power of English globally shows itself in many ways, including its very spread and its giving access to modernity in terms of technology and many forms of knowledge.

It is rightly claimed and almost universally recognised that English has created not only a power, but also a culture for itself, where it has assumed importance in business, education, and so on. This is primarily true for the English-speaking countries, where English is the first or dominant language;

or for the countries where English has a long history of institutionalised functions and standing as a language of wide and important roles in education, governance, literary creativity, and popular culture [McKay, Hornberger 1996: 48].

One can also speak about the specific English language culture building itself up, or already existing and successfully operating in those countries where English has a foreign language status, and where it is widely studied for general linguistic, as well as for more specific purposes, including (but certainly not limited to) reading knowledge for scientific, technical, and/or other special purposes.

One practically unchallenged manifestation of the power of English derives from its great range of functions (from business, and science, and technology to more interpersonal ones), which give it its importance in and across so many contemporary societies.

In order to ensure positive and beneficial use of linguistic power of English within the EFL/ESL teaching, one should aim at raising students' awareness of a variety of cultural factors existing in contemporary linguistic societies and types of discourse. This is an issue of paramount importance in today's world of highly-intervoven communicative, technological, socio-linguistic networks. One needs to sharpen observation, encourage critical thinking about socio-cultural behaviour and its stereotypes, and develop tolerance [Kachru, Nelson 1996: 71-102]. These are educational issues which reach out well beyond mere language teaching. Cultural awareness-raising, teaching and training communicative competence and communicative style represent some aspects of values education.

The term 'cultural awareness' most successfully encompasses the following three qualities:

- ♦ awareness of one's own culturally-induced behaviour;
- ♦ awareness of the culturally-induced behaviour of others;
- ♦ ability to explain one's own cultural standpoint.

The term 'communicative competence' comprises the following aspects:

- ♦ knowing of the language code itself;
- ♦ social and cultural knowledge needed to use and interpret linguistic forms;
- ♦ ability to use the language in particular social settings.

The notion of communicative style is primarily concerned with the use of polite and tactful language forms in all types of discourse.

Therefore, teaching and training communicative competence and communicative style, as well as raising students' cultural awareness, offer together a welcome opportunity for transcending the often narrow limits of

language teaching. The most valuable message of doing so is, perhaps, while cultures differ, people none the less share a common humanity [Tomalin, Stempleski 1994: 3].

The most recent linguistic studies of how language use is influenced by social, cultural, behaviouristic context have heightened awareness of the degree to which cross-cultural communication is affected by culturally-related factors. Such factors include people's expectations regarding the appropriate level of formality and degree of politeness in discourse.

The study of British and American/Canadian life and institutions is a traditional part of curricula in EFL/ESL in this country. Sometimes it is presented in the form of special courses, which emphasize the 'big C' elements of British and American culture – history, geography, institutions, literature, art, and music – and the way of life. The overall subject itself has broadened in the recent years reflecting changes in the life of society, priorities and goals in education. 'Big C' ('achievement culture') remains as it was, but 'little c' ('behaviour culture') has been broadened due to more extensive cross-cultural contacts of recent years to include culturally-influenced beliefs and perceptions, especially as expressed through language, but also through cultural behaviours that affect acceptability in the host community. The broadening of 'little c' (behaviour culture) can be expressed through the following table [Tomalin, Stempleski 1994: 7].

<i>Products</i>	<i>Ideas</i>	<i>Behaviours</i>
Literature	Beliefs	Customs
Folklore	Values	Habits
Art	Institutions	Dress
Music		Foods
Artefacts		Leisure

Exploration 'language-behaviour culture', its social and cultural aspects, and introduction of it as a separate subject into EFL/ESL curricula necessitate the identification of the so-called 'goals of linguo-cultural instruction':

1. To help students to develop an understanding of the fact that all people exhibit culturally-conditioned behaviours.
2. To help students to develop an understanding that social variables such as age, sex, social class, and place of residence influence the ways in which people speak and behave.
3. To help students to become more aware of conventional behaviour in common situations in the target culture.

4. To help students to increase their awareness of the cultural connotations of words and phrases in the target language.
5. To help students to develop the ability to evaluate and refine generalizations about the target culture, in terms of supporting evidence.
6. To help students to develop the necessary skills to locate and organize information about the target culture.
7. To stimulate students' intellectual curiosity about the target culture, and to encourage empathy towards its people [Steelye 1988: 63].

These may help to identify mutually understandable and mutually respected forms of English language usage, servicing for different social, cultural, educational, etc., encounters and discourse types. The following practical teaching principles may also be useful:

1. Access the culture through the language being taught.
2. Make the study of cultural behaviours an integral part of each lesson.
3. Aim for students to achieve the socio-economic competence which they feel they need.
4. Aim for all levels to achieve cross-cultural understanding – awareness of their own culture, as well as that of the target language.
5. Recognize that not all teaching about culture implies behaviour change, but merely an awareness and tolerance of the cultural influences affecting one's own and others' behaviour.

We would like to illustrate the practical implementation of the above-mentioned goals in instruction with some of classroom activities, which help to ensure students' second culture learning and adaptation (acculturation) [Tomalin, Stempleski 1994]. The following activities were introduced in 'Recognising socio-cultural differences in EFL teaching' course for undergraduate and graduate students and proved to be quite helpful in training students' communicative competence and style.

EXAMINING CULTURAL BEHAVIOUR: CRITICAL INCIDENTS

Aim: to increase awareness and sensitivity to cultural differences; to stimulate discussion and provide opportunities for students to express their views.

In class: the subject of 'critical incidents' should be introduced, for example, as follows: *A critical incident is a situation where there is a communication problem between people of different cultures. In other words, something goes wrong because the people involved do not understand each other's culture.*

1. Accepting a Compliment

Read the situation below, and choose the best answers to the questions. Sometimes more than one answer is possible. Comment on the level of communicative competence exercised by the participants.

Emma, an American teacher in an adult class in the US, was speaking to Issey, one of her Indonesian students. She said, 'Issey, I'm very happy with your work. Your English is improving.' Issey looked down and said, 'Oh, no, I'm not a good student. My English is not good.'

Emma really thought that Issey was making progress, and she wanted her to know it. She said to Issey, 'You are a good student, and you're making excellent progress. You should be proud of your work.'

Issey responded to this remark saying, 'No, no. You are a very good teacher, but I am not a good student.'

Emma did not know what to say, so she decided not to give Issey any more compliments.

1. Why did Emma decide not to give Issey any more compliments?
  - a) Issey's behaviour was disrespectful.
  - b) Issey didn't seem to be pleased with the compliment.
  - c) She expected Issey to say something like 'thank you'.
2. Why did Issey look down when the teacher complimented her?
  - a) She was ashamed of her work.
  - b) She was embarrassed by the teacher's compliment.
  - c) She was trying to show respect for the teacher.

2. Addressing the Teacher

Read the situation below, and choose the best answers to the questions. Sometimes more than one answer is possible. Comment on the level of communicative competence exercised by the participants.

It was the first day of the English class and the teacher was introducing himself. He wrote his full name, John Barlow, on the board and said, 'My name is John Barlow. If you like, you can use "Mr" with my name. Now I'd like you to tell me your names. Let's start with you,' he said, indicating a young woman in the front row.

The young woman answered, 'My name is Loretta de Saint Yago, but you can call me Lora, Teacher.'

Then the teacher said, 'OK. I'll call you Lora, but please don't call me "Teacher". Please call me John or Mr Barlow'.

Lora looked confused, but the teacher ignored her and continued to ask the students to introduce themselves.

1. Why did John ask Lora not to call him 'Teacher'?

- a) He didn't really like being a teacher.
  - b) He wanted to be friendly.
  - c) In his country, only very young pupils call their teacher 'Teacher'.
  - d) He thought Lora was being rude.
2. Why did Lora call John Barlow 'Teacher'?
- a) She didn't know his name.
  - b) She was trying to show respect.
  - c) She couldn't pronounce his name.
  - d) She felt confused.

3. Attending a Party

Read the situation below, and choose the best answers to the questions. Sometimes more than one answer is possible. Comment on the level of communicative competence exercised by the participants.

Marsha, an American teacher in the US, had just started teaching English to a group of Japanese students. She wanted to get to know the students more informally, so she invited them to her house for a party. The students all arrived together at exactly 8.00 p.m. They seemed to enjoy the party: they danced, sang, and ate most of the food. At about 10.00 p.m., one of the students said to the teacher, 'I think it's time for me to leave. Thank you very much for the party.' Then all the other students got up to go, and all left at the same time. Marsha decided she would never invite them again!

1. Why did Marsha decide never to invite these students to her house again?
- a) She felt insulted, because they all left at once.
  - b) They had eaten all the food.
  - c) They stayed too late.
  - d) They hadn't brought her a present.
2. Why did all the students leave together?
- a) They didn't like late nights.
  - b) There was no more food.
  - c) They were doing what was normal for them.
  - d) They had an invitation to another party.

4. Social Behaviour

Imagine that the situations below take place in an English-speaking country. What would you do in each situation? In some cases, more than one answer is possible. Discuss the communicative style and communicative competence techniques appropriate in each particular case. Are they the same or different in your own culture and in the target language culture?

1. You've have been having digestive problems for a week, and have just started to feel better. You meet a British friend at a party. Your friend says, 'How are you?' What would you do?

- a) Start talking in detail about your problem.
- b) Say, 'Fine, thanks. How are you?'
- c) Say, 'Not bad, thanks. How are you?'
- d) Nothing.

***

2. You're visiting an American friend in her new apartment. You like the apartment and you want your friend to know. What would you do?

- a) Say, 'Your apartment is nice. How much is the rent?'
- b) Say, 'Gee, this place is really nice.'
- c) Say, 'I really like your apartment.'
- d) Say nothing, but show that you are interested by walking around, looking at everything in the apartment, and picking up everything that is movable.

***

3. You've been invited to dinner at a friend's home. You're about to sit down to eat, but you want to use the toilet first. What would you do?

- a) Say, 'Excuse me. Where's the toilet?'
- b) Say, 'Could I wash my hands before dinner?'
- c) Say, 'Do you mind if I use the bathroom?'
- d) Say nothing and start looking around the house for the toilet.

***

4. You're a guest in a British or American friend's home. Your friend asks you if you would like something to drink. You really would like a drink. What would you do?

- a) Say, 'Yes, please.'
- b) Say, 'Yes, that would be lovely.'
- c) Say, 'No, thank you' and wait for your friend to ask you again.
- d) Say, 'That's OK. I can get it myself.'

***

5. You've just been introduced to a British or American friend's parents. What would you do?

- a) Say, 'Hello', and bow.
- b) Say nothing and shake hands.
- c) Say, 'Nice to meet you', and shake hands.
- d) Say, 'Hi!'

5. Classroom behaviour

Imagine that the situations below take place in the UK or the US. What would you do in each situation? In some cases, more than one answer is possible. Discuss the communicative style and communicative competence techniques appropriate in each particular case. Are they the same or different in your own culture and in the target language culture?

1. You're 20 minutes late for class. The teacher is explaining something to the class when you arrive. What would you do?

- a) Go in, walk up to the teacher and apologize.
- b) Wait outside the classroom until the class is over and then apologize to the teacher.
- c) Knock on the door and wait for the teacher to tell you it's OK to come in.
- d) Go in as quietly as you can and take a seat.

***

2. The teacher gives the class some homework for the next day. You know that you won't be able to finish it on time. What would you do?

- a) Explain the situation to the teacher and ask if you can hand in your work later.
- b) Not go to class the next day.
- c) Do to the class the next day without the homework and say nothing.
- d) Do as much of your homework as you can and give it to the teacher the next day.

***

3. You've got a doctor's appointment and need to leave class early. What would you do?

- a) Not go to class.
- b) Get up and leave the classroom when it's time to go to your appointment.
- c) Explain the situation to the teacher before time.
- d) When it's time to go to your appointment, get up and explain to the teacher why you have to leave.

***

4. You've got a question about something the teacher has just said in class. What would you do?

- a) Look confused.
- b) Call out, 'I've got a question.'
- c) Raise your hand and ask the teacher to explain.

d) Wait and ask the teacher to explain after class.

***

5. You're sitting in the classroom talking to a classmate, when the teacher comes in. What would you do?

- a) Stand up to show your respect for the teacher.
- b) Look up and greet the teacher.
- c) Look down to show your respect for the teacher.
- d) Look up and pay attention to the teacher.

To conclude, it is worth emphasizing again that any piece of successful communication depends on the mutual reactions of discourse participants, as every speaker has to develop his/her own strategies for interpreting and responding to any discourse types, i.e. demonstrating appropriate levels of communicative competence and communicative style.

BIBLIOGRAPHY

Kachru, Nelson 1996 – Kachru B.B., Nelson C.L. World Englishes // Sociolinguistics and Language Teaching / Ed. by McKay S.L., Hornberger N.H. – 1996. – P. 71-102.

McKay, Hornberger 1996 – McKay, Hornberger. Sociolinguistics and Language Teaching. – 1996. – 484 p.

Steelye 1988 – Steelye N. Teaching Culture. – 1988. – P. 63.

Tomalin, Stempleski 1994 – Tomalin B., Stempleski S. Cultural Awareness. – 1994. – P. 3, 7, 101-134.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Сисгір'ова Єлизавета Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри фонетики англійської мови Київського державного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: проблеми фонориторики, мовленнєвого етикету, стилей мовлення.

ІНФІНІТИВНІ ЗВОРОТИ В ІСТОРІЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Ірина Снісаренко (Київ)

Основна увага в даній статті приділяється проблемі розвитку інфінітивних речень (clauses) в історії англійської мови, зокрема, конструкції for to Infinitive. В сучасній англійській висловлюються думки щодо частини мовного статусу інфінітива. Автор також розглядає проблеми структури та предикативних відношень між елементами конструкції for to Infinitive.

The problem of the development of infinitive clauses, “for to Infinitive” construction in particular, in the history of English is discussed in the article. The

question of the status of the Infinitive as a part of speech is considered to be disputable in modern linguistic studies. The author views the problem of structure and predicative relations between the constituent elements of “for to Infinitive” construction.

Розвиток неособово-дієслівних речень є невід’ємною складовою проблеми розвитку складнопідрядного речення, яка не знайшла повного висвітлення у вітчизняній англістиці. Питання синтаксису є важливими не лише для розуміння, а й для дослідження розвитку та функціонування мови. Для правильного розуміння окремих явищ та фактів необхідно розглядати розвиток мови у зв’язку з розвитком мислення, на основі конкретно-історичних умов того чи іншого періоду, досліджувати факти у їх сукупності та діалектичній взаємодії, у тісному зв’язку з особливостями розвитку будови даної мови [Ярцева 1961: 3].

У всіх давньогерманських мовах існували групи слів віддієслівного утворення, що знаходилися у різних відношеннях з дієсловом як частиною мови. Серед таких віддієслівних утворень виділялася група імен, що безпосередньо примикали до дієслівної парадигми. Ознакою, що виділяла ці імена, служила відсутність у їхніх формах віднесеності дії до особи – конкретного виробника цієї дії або носія стану. Тому група “неособових форм дієслова” включила в себе такі різні категорії як давній інфінітив (генетично-віддієслівне ім’я) та дієприкметник (за походженням – віддієслівний прикметник) [Історико-типол. морф. 1978: 144].

Серед інших неособових форм давнього дієслова інфінітив привертає до себе особливу увагу у зв’язку з його поліфункціональністю та недостатньою висвітленістю в історичній літературі. Зокрема, конструкція *for to Infinitive* викликає суперечливі думки щодо її приналежності до групи дієслова і, таким чином, неможливості утворення предикативної конструкції. Інтерес до семантичної та синтаксичної природи цього звороту викликаний відсутністю єдиної точки зору серед граматистів з деяких питань походження та синтаксичних функцій цієї конструкції.

Інфінітив був першим з-поміж інших іменних форм, який отримав широке використання у синтаксичних зворотах. В сучасній англістиці інфінітив вважають дієслівною формою, точніше, початковою формою дієслова. Оскільки він означає дію, не виражаючи при цьому способу, числа, часу і особи, його ще кваліфікують як неозначену форму дієслова Давньоанглійський інфінітив є віддієслівним іменем [Ярцева 1961, Сигте 1931 та ін.], що мало закінчення – *an*, а в середньоанглійській мові – *en*, *e*. Поряд з цим існували дві форми інфінітива: незмінювана (*Van*)

та змінювана (*to Venne/anne* – форма давального відмінку із закінченням – *anne* в давньоанглійській і – *enne, – ene, – en, – e* в середньоанглійській мові, що стала джерелом інфінітиву з *to*, який функціонально вказував на напрямок до певної мети). Іменне походження інфінітива, наявність у нього специфічних, не властивих фінітним формам дієслова, сполучуваних характеристик, обумовили розбіжності точок зору стосовно частиномовної природи інфінітива у давніх германських та слов'янських мовах, які, в свою чергу, викликані недостатньою розробкою принципів класифікації частин мови та відсутністю комплексного опису синтаксичних властивостей інфінітива [Брицын 1990: 5].

Думки щодо дієслівної природи інфінітива притримуються представники різних лінгвістичних парадигм. Зокрема, представник психологічного напрямку у славістиці Потебня О.О. [1958: 338, 341] вважав інфінітив іменним лише з етимологічної точки зору, але родом дієслова – у синтаксичному відношенні. Він називав інфінітив “неозначеним способом”, який відрізняється від іменника тим, що не заключає в собі свого суб'єкта і може належати лише до дієслова в широкому розумінні. Г. Пауль теж є прихильником дієслівної природи інфінітива, адже останній виникає з найменування дії, що наближається до дієслова більше, аніж до найменування діяча [див.: Пауль 1960: 430].

В сучасному українському мовознавстві висловлюється думка [Вихованець 1988: 80-81], згідно якої морфологічні показники, головний з них – невідмінюваність, негативно відповідають на питання про належність інфінітива до іменника, іншими ж показниками є лексико-семантична дієслівність та відсутність у інфінітива іменникових граматичних категорій. Поряд з цим І.Р. Вихованець висловлює припущення, що в системі частин мови можливі проміжні утворення, куди і входить інфінітив як специфічна міжчастиномовна форма, що позбавлена чітких морфологічних характеристик і використовується двома основними частинами мови – дієсловом та іменником. Цікаво, що подібне припущення характерне і для представників класичного французького структуралізму, зокрема Л. Тен'єра, яке полягає у віднесенні інфінітива до змішаної категорії: середнього члена між категоріями іменника та дієслова, а, отже, у неналежності його ні до дієслова, ні до іменника [див.: Тен'єр 1988: 433].

Деякі прихильники теорії іменної природи інфінітива виходять з того, що іменний характер виявляється у його здатності функціонувати самостійно, причому, вказуючи на “нексус” між суб'єктом і дієслівною дією [Jespersen 1954: 150, 152]. Найбільш послідовною в плані

заперечення дієслівного статусу давньоанглійського інфінітива є точка зору Д. Лайтфута, який вважає, що саме прийменник *to* виступав одним з показників належності *to Vinf* до групи іменника. Власне, це підтверджується такими факторами: флективною формою інфінітива, оформленням прийменником, вживанням у пасивних конструкціях. Точка зору Д. Лайтфута видається цікавою і тому, що в середньоанглійській період значно збільшується обсяг парадигми прийменників з інфінітивом. Якщо притримуватись думки про те, що *to* функціонує в середньоанглійському періоді як прийменник (відбувається його граматикалізація), а не формальний показник інфінітива, то можна вважати, що прийменникова інфінітивна парадигма [Lightfoot 1979: 191-193] продовжує поповнюватися прийменниками, семантично еквівалентними англійському *to*, тобто із значенням руху до певної мети і які, як вважають деякі дослідники [див.: Ярцева 1961; Бруннер 1955; Trnka 1930], були запозичені із скандинавських мов та по аналогії з *to* вживалися з інфінітивом:

Кінець OE	Початок ME	Кінець ME
to Vinf	to Vinf	for to Vinf
for to Vinf	for to Vinf	to Vinf
Vplain inf	at to Vinf	
	til(l) to Vinf	
	unto to Vinf	
	from to Vinf	
	in, into to Vinf	
	instead of to Vinf	
	of to Vinf	
	on, upon (to) Vinf	
	purh to Vinf	

Отже, до кінця середньоанглійського періоду кількість прийменників, що оформлюють інфінітив, зменшується і парадигма знову звужується до початкових елементів: *to Vinf* і *for to Vinf*. Цей процес відбувається у зв'язку з "надлишковістю" формальних показників-запозичень, адже у англійській мові існували власні засоби оформлення. Значна кількість прийменників в ранньо-середньоанглійському періоді свідчить про інтенсифікацію мовних змін, а кінець періоду характеризується відносною стабільністю [Расторгуева 1979: 61].

Віддієслівне ім'я – інфінітив – універсальне: його мають усі дієслова (за винятком дефектних, тобто, з неповною парадигмою). За своїм

лексичним значенням інфінітивів не відрізнявся від особових форм дієслова і мав той же вид керування. Ця теза – універсальність утворення від дієслівної кореневої морфеми, єдність лексичного значення та єдність у керуванні залежним членом – є спільною для інфінітива та особових форм, в той час як відсутність віднесеності інфінітива до особи (агенса дії або носія стану) відділяє його від особових форм дієслова [Истор.-типол. морф. 1978: 96-97]. Інфінітив в давньоанглійській мові міг стояти у центрі звороту, що виражав зміст підрядного речення, найчастіше – мети:

– ... *gewitath forth beran wJpen and gewJdu* (*Beow.*, 291). “... Пішли, щоб носити зброю і військове спорядження” [Ярцева 1961: 17].

Давньоанглійський (англосаксонський) період, за В.М. Ярцевою, характеризувався відсутністю ще чітких форм підрядних зв'язків у складнопідрядному реченні, полісемантизмом сполучників, заплутаністю та нечіткістю викладення змісту. Не дивлячись на те, що в англосаксонській мові (VIII-XI ст.) існувала досить чисельна система підрядних сполучників, нерозвиненість підрядних зв'язків залишалася ще настільки вагомою, що майже будь-яке логічне відношення між двома реченнями могло виражатися їх простим співставленням або виділенням загального члена як для головного, так і для підрядного речень (конструкція “апокойну”):

– *And se fæder hire sealde ane theowene Bala hatte* (*Aelfr.*, *Gen.*, 29). “І батько продав їй служницю (яка) Балою звалась” [Ярцева 1961: 709].

Вже в XIV-XV ст. процес перебудови англійської мови різко інтенсифікується, що, в свою чергу, вносить деякі зміни в складнопідрядне речення. На першому місці за різноманітністю конструкцій залишаються звороти з інфінітивом (порівняно з дієприкметниковими та герундіальними). Звороти з інфінітивом виражають зміст підрядних речень різного типу:

- ♦ з наслідковим значенням: ... *for no devocioun hadde he to non to reven him his reste* (*Chaucer*, *IV*, 115). “... Тому, що такої поваги не мав він ні до кого, щоб позбавити себе відпочинку”;
- ♦ поступки: *And of o thyng ryght siker maystow be that certein for to deyen in the peyne that I schal never mo discoveren the* (*Chaucer*, *Morris*, *IV*, 155). “В одному ти можеш бути досить впевненим, що хоча б я повинен був вмерти мученицькою смертю, я нічого більше не відкрию тобі”;

- ♦ умови: *To considre these wordes, one ought greatly to marveyele... (Malarу Morte Darth; 350, 21)*. “Якщо прийняти до уваги ці слова, треба сильно дивуватися, що...” [Ярцева 1961: 73-74].

В ранньоновоанглійському періоді в області складнопідрядного речення відбуваються деякі зміни: вироблення твердих норм у відношенні порядку слідування головного і підрядного речень, а також у відношенні уточнення засобів зв'язку між ними. Така послідовність часів дієслова у головному та підрядному реченнях ще більше зближує між собою частини складнопідрядного речення. Принципових змін звороти з інфінітивом, порівняно з середньоанглійським періодом, не зазнали, але стали вживатися частіше [там же, с. 90].

Прийменник *for* вже в середньоанглійському періоді мав чітке значення мети “для”, тому почав вживатися для уточнення значення інфінітива мети. Однак, інфінітив мети з *for to* не витіснив інфінітив з *to*. В пізньосередньоанглійській мові обидві форми вживаються з однаковою частотою. Більше того, первинне значення *for to* вживалося і там, де за загальним змістом могло і не бути ніякого звороту мети. Погляди дослідників на структуру та функції конструкції *for to Infinitive* дещо розбіжні. Р. Яковлева, наприклад, вважає цей зворот двоскладовою граматичною конструкцією, де перший елемент може бути виражений різними іменними частинами мови, а також сполученнями субстантивного характеру, а другий – інфінітивом, причому другий елемент безпосередньо слідує за першим [Яковлева 1957:3]. Інші точки зору такі, що це – тричленне сполучення, де прийменник *for* є окремою складовою поряд з іменниковою частиною та інфінітивом [Левина 1963:165] і що в склад цієї конструкції може ще входити десемантизоване *there* [Богуславская 1970:89]. Більшість вчених погоджуються з особливою роллю прийменника *for* в цій конструкції, але щодо характеру цієї ролі їх думки розходяться. Одні вважають, що цей прийменник повністю втратив своє первинне значення і перетворився у простий оформлювач звороту в цілому. Інші [Jespersen 1954; Curme 1931] вказують, що прийменник *for* в цій конструкції є граматичним показником суб'єкта інфінітива.

На нашу думку, друга точка зору видається більш правильною, адже функція прийменника *for* як оформлювача суб'єкта інфінітива витікає з його первинного значення: дія, виражена інфінітивом, є передбаченою для певної особи і повинна бути здійснена цією особою. В літературі знаходимо думку [Curme 1931: 457], що історично суб'єкт інфінітива не був виражений експліцитно, але передбачався у певному іменнику чи

займеннику головного речення. З XIV ст. вживання “зручної” інфінітивної конструкції розширюється і, таким чином, інфінітиву надається особистий суб’єкт у випадку, коли в головному реченні суб’єкт був відсутній. Умови для розвитку інфінітивного звороту з прийменником *for* існували вже у XII ст., і цей розвиток відбувався декількома паралельними шляхами:

1) широке використання *to Vinf* в різних сполученнях привело до постановки прийменника *for* перед *to Vinf* для підсилення значення мети;

2) розповсюдження *for to Vinf* сприяло тому, що вона стає простим еквівалентом *to Vinf* для вираження багатьох значень як пов’язаних, так і зовсім не пов’язаних з метою;

3) зв’язок інфінітива з іменем, яке вказувало напрямок дії інфінітива, причому в деяких випадках цей зв’язок був настільки тісним, що ім’я сприймалося як суб’єкт дії інфінітива:

– *Sir, the sort I will the tell, thi doghter for to spus (Cursor 228)*. “Сер, правду я буду тобі казати, твою доньку щоб взяти за дружину” (Левина 1963: 166).

Іноколи ім’я, до якого приєднується інфінітив, кероване прийменником *for*. Цей зв’язок на початку середньоанглійського періоду ще слабкий, але згодом посилюється:

– *... and he besohte of gode that naht ne scolde reinin, for the folke to kastin (V.V., p. 151)*. “... І він попросив Бога, що не повинен іти дощ, щоб народ очистити” (Левина 1963: 167).

В давньоанглійській мові знаходимо лише один-два приклади вживання даної конструкції:

– *... se kyng hit dide for to havene sibbe of se eorl of Angeow (OE Chron., an. 1127; Mustanoja 1960: 515)*. “... Цей король зробив це, щоб заключити мир з графом Анжуйським”.

4) потреба дати інфінітиву свій суб’єкт дії, причому ім’я могло стати в позицію між *for* і *to Vinf*, у реченнях, коли інфінітив не був пов’язаний з іменем і, як наслідок, підмет речення не служив суб’єктом дії інфінітива:

– *The statue of venus glorious for to see (Chauc., C.T., p. 56; Левина 1963: 167)*.

5) посилений зв’язок імені з інфінітивом сприяє тому, що група “ім’я + *for* + *to Vinf*” сприймається як єдина думка.

Р. Яковлева [1957: 4] вважає, що інфінітивний зворот з прийменником *for* становить єдиний синтаксичний комплекс, який виступає як єдиний складний член речення. Ця цілісність не порушується і тоді, коли в склад звороту, крім основних компонентів,

226

включені ще й другорядні члени (додатки, означення, обставини), що інколи дуже широко розсувають рамки звороту:

- *It was important for a woman who had a hard day full of surprises to sit a bit and have a rest.*

В даному звороті, як і в інших конструкціях з неособовими формами дієслова, взаємовідношення між основними елементами носить предикативний характер: іменний елемент та інфінітив знаходяться у суб'єктно-предикатному зв'язку і функцію інфінітива можна визначити як функцію вторинного предиката. Результатом конденсації структури підрядного речення у вторинно-предикативні конструкції з неособовими формами дієслова є утворення декількох типів такого роду конструкцій, одна з яких – інфінітивна предикативна конструкція, яка приєднується до основного речення за допомогою прийменника *for* [Ісаєва, Патрушева 1992: 60]. Основною функцією інфінітива [Брицын 1990: 23-26] є – утворювати предикатний вираз, позбавлений модальної віднесеності до дії. Нульова модальність інфінітивних предикатних конструкцій обумовлює широкі можливості для їх входження в речення, а також формування самостійних речень. Оскільки інфінітив, як неособова форма дієслова, не має категорії способу, а часові його форми носять релятивний характер, то предикативний зв'язок між елементами звороту здійснюється лише у складі речення, тобто модальність та час вторинного предиката визначаються модальністю та часом основного – присудком головного речення [Яковлева 1957: 4].

Присудок є справжнім конструктивним центром речення і від нього залежить склад речення. Саме зв'язок з присудком повідомляє про статус членів речення [Распопов 1975: 166]. Суб'єкт і предикат виконують в реченні різні функції: суб'єкт замінює в мовленні предмет дійсності, тобто виступає у своїй денотуючій функції, в той час як предикат, що служить меті повідомлення, реалізує лише своє сигніфікативне (абстрактне, поняттєве) значення [Арутюнова 1976: 10]. Предикативний зв'язок не даний у прямому спостереженні, отже, потрібно знайти певні зовнішні ознаки, зміни яких можна було б розглядати як свідчення змін в характері вираження предикативного зв'язку [Мороховський 1980: 43]. Традиційна граматики вважала, що засобом вираження предикативного зв'язку є узгодження дієслова-присудка з підметом в особі і числі. Але для давньоанглійської мови, наприклад, узгодження підмета і присудка в особі було можливим тільки в однині, оскільки в множині значення категорії особи не виражалось. Навіть узгодження в числі в той період мало скоріше смислове, логічне, аніж граматичне значення [Ярцева 1961: 49].

Пешковський О.М. вважав, що дієслово само по собі, поза узгодженням з підметом виражає особу і число суб'єкта дії [Пешковський 1956: 187]. Суб'єкт і предикат – не слова, не члени речення, а предмети думки: це те, що відображається в реченні, але саме знаходиться поза ним [Смирницький 1957: 108].

На нашу думку, якщо в конструкції *for + im'ya + Vinf* предикативний зв'язок очевидний (адже, наявні суб'єкт і предикат), то в конструкції *for to Vinf* такий зв'язок теж слід вважати очевидним: хоча суб'єкт експліцитно не виражений, все ж таки він існує поза реченням у нашій свідомості. Деякі дослідники, зокрема, Гагаркіна Ф.Г. визначають інфінітивні речення (clauses) як граматично оформлені висловлювання, структурним центром яких є незалежний предикативний інфінітив і розглядають їх як досить стійкий вид речень [див.: Гагаркіна 1976: 1-18].

Таким чином, вищевикладені твердження дають змогу говорити про те, що питання історичного розвитку неособово-дієслівних, зокрема, інфінітивних речень залишається недостатньо вивченим і актуальним в контексті історичного синтаксису. Дослідження конструкції *for to Vinf*, її виникнення, розвитку та функціонування, а також відношень між елементами конструкції сприятиме, на нашу думку, вирішенню поставленої проблеми.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Арутюнова 1976 – Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл: Логико-семантические проблемы. – М.: Наука, 1976. – 383 с.
- Богуславская 1970 – Богуславская Г.П. Употребление инфинитивного оборота с “for” в функции обстоятельств следствия и последующих явлений // Иностранные языки в школе. – 1970. – №2. – С. 89-90.
- Брицын 1990 – Брицын В.М. Синтаксис и семантика инфинитива в современном русском языке. – К.: Наукова думка, 1990. – 319 с.
- Бруннер 1955 – Бруннер К. История английского языка. – М.: Изд-во иностр. лит., 1955. – Т.1. – 391 с.
- Вихованець 1988 – Вихованець І.Р. Частины мови в семантико-граматичному аспекті. – К.: Наук. думка, 1988. – 256 с.
- Гагаркіна 1976 – Гагаркіна Ф.Г. Инфинитивные предложения в современном английском языке: Автореф. дис...канд. филол. наук. – М., 1976. – 22 с.
- Ісаєва, Патрушева 1992 – Ісаєва Г.Т., Патрушева Ж.Л. Інфінітивно-предикативна конструкція з прийменником “for” // До питання мовної економії/ // Іноземна філологія. – 1992. – Вип. 104. – С. 60-67.
- Истор.-типол. морф. 1978 – Историко-типологическая морфология германских языков: Именные формы глагола. Категория наречия. Монофлексия. – М.: Наука, 1978. – 172 с.

- Левина 1963 – Левина Р.Н. К истории развития “for-phrase” в английском языке (на материале памятников письменности 12-15 веков) // Научн. записки Днепроп. ун-та (сборник работ филол. фак-та). – Т. 79. – Вып. 19, 1963. – С. 165-171.
- Мороховский 1980 – Мороховский А.Н. Слово и предложение в истории английского языка. – К.: Вища школа, 1980. – 216 с.
- Пауль 1960 – Пауль Г. Принципы истории языка. – М.: Изд-во иностр. лит., 1960. – 500 с.
- Пешковский 1956 – Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. – М.: Изд-во Мин-ва просвещения РСФСР, 1956. – 511 с.
- Потебня 1958 – Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. – М.: Гос. уч.-пед. изд-во Мин-ва просвещ. РСФСР, 1958. – Т. 1-2. – 536 с.
- Распопов 1975 – Распопов И.П. Сказуемое как конструктивный центр предложения// Теоретические проблемы синтаксиса современных индо-европейских языков. – Л.: Изд-во “Наука”, 1975. С. 162-168.
- Расторгуева 1979 – Расторгуева Т.А. О некоторых аспектах эволюции словоизменительных систем// Вопр. языкознания. – 1979. – №1. – С. 52-62.
- Смирницкий 1957 – Смирницкий А.И. Синтаксис английского языка. – М.: Изд-во лит. на иностр. яз., 1957- 286 с.
- Теньер 1988 – Теньер Л. Основы структурного синтаксиса. – М.: Прогресс, 1988. – 654 с.
- Яковлева 1957 – Яковлева Р. Инфинитивный оборот с предлогом “for” в современном английском языке// Вопр. филологии (сб. статей) Ин-та междунар. отношений. – М.: Изд-во ИМО, 1957. – С. 3-18.
- Ярцева 1961 – Ярцева В.Н. Исторический синтаксис английского языка. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1961. – 308 с.
- Curme 1931 – Curme G. A Grammar of the English Language. Vol. III. – Syntax. – Boston: D.C. Heath and Company, 1931. – 616 p.
- Jespersen 1954 – Jespersen O. A Modern English Grammar on historical principles. – Part IV. – Syntax. – Fourth vol. – London: George Allen and Unwin LTD, 1954. – 528 p.
- Lightfoot 1979 – Lightfoot D. Principles of diachronic syntax. – Cambridge: Cambridge University Press, 1979. – 427 p.
- Mustanoja 1960 – Mustanoja T.F. A Middle English Syntax. – P.I. Parts of Speech// Memories de la societe neophilologuque de Helsinki, XXIII. – Helsinki, 1960. – 702 p.
- Trnka 1930 – Trnka B. On the syntax of the English verb from Caxton to Dryden. – Prague, 1930. – 98 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Снісаренко Ірина Євгенівна – аспірантка кафедри граматики та історії англійської мови КДЛУ.

Наукові інтереси: проблеми історичного синтаксису англійської мови.

ТИПОЛОГІЯ ВЕРБАЛЬНИХ АСОЦІАЦІЙ У ВІЛЬНОМУ АСОЦІАТИВНОМУ ЕКСПЕРИМЕНТІ

Діана Терехова (Київ)

Проаналізовані різноманітні класифікації вербальних асоціацій та визначені принципи, що лежать у їх основі. Подана авторська класифікація вербальних асоціацій на соматизми (назви частин людського тіла), одержаних у результаті проведення вільного асоціативного експерименту в близькоспоріднених мовах. Визначені такі типи асоціацій: синтагматичний, парадигматичний, тематичний, ремінісцентний, фразеологічний, персоналії.

Various classifications of verbal associations are analysed and their underlying principles are outlined. The author's classification of verbal associations triggered by somatisms (names of parts of the human body) received as a result of free associative experiment in some cognate languages is presented. The following types of associations are distinguished: syntagmatic, paradigmatic, thematic, phonetic, word-building, grammar, reminiscence, phraseological, personalia.

Асоціативний експеримент виявляє певні універсальні закономірності. Щоб відповісти на питання, які ж це закономірності, необхідно звернутися до способу інтерпретації даних експериментів. Відомо багато спроб класифікації асоціацій.

Античні філософи Платон і Арістотель визначали асоціації за схожістю, за контрастом і за суміжністю в часі та просторі.

Учення про асоціації бере початок у механіці; стверджуючи природнонауковий погляд, воно пояснює порядок і зв'язок психічних явищ дією матеріальних, тілесних причин. Вивчалась залежність феноменів відчуттів від зовнішніх подразників. Найбільш відомими представниками зазначеного напрямку були О. Бен, Г. Спенсер, Г. Еббінгауз і Т. Ціген.

У психології використовувалося багато класифікацій асоціацій, побудованих на різних засадах. Так І. М. Сеченов уперше показав, що асоціації є результатом рефлекторної роботи мозку, детермінованої впливами на нього зовнішнього світу. Він визнавав також наявність асоціацій за причинним зв'язком. І. П. Павлов розкрив фізіологічні основи асоціацій, з'ясувавши закономірності утворення тимчасових нервових зв'язків. Разом із тим він своїм вченням про дві сигнальні системи розширив поняття асоціації та показав дійсно універсальний її характер, довівши, що асоціація лежить в основі всіх психічних процесів [Костюк 1968: 176-177].

Американський мовознавець Дж. Міллер пропонує класифікувати асоціації за такими ознаками: контрастність, подібність, підпорядкованість, рівномірність, перевага, асонанс, предикація [Шахнарович, Юрьєва 1990: 54]. Згідно з цією класифікацією, яка будується на логіко-лінгвістичній основі, дані експерименту оцінюються за параметрами, що перебувають у центрі мовної системи.

Чотири типи “універсальних референтів”, що лежать в основі формування асоціативних зв’язків у будь-якій мові, виділив Л. Моран: 1) перцептуальний референт, під яким розуміють зв’язок “прикметник – іменник” та “іменник – прикметник”; 2) об’єктний або функціональний референт (це зв’язки типу FOOT – *shoe*, тобто НОГА – *туфля*); 3) концептуальний референт, яким позначаються синоніми та суперординантні реакції; 4) дайменціональний референт, до якого залучаються випадки антонімічних і координованих реакцій [Залевская 1979: 11].

У психолінгвістиці традиційно розрізняють так звані синтагматичні асоціації (типу НЕБО – *блакитне*) і парадигматичні (типу СТІЛ – *стілець*). Такий розподіл асоціацій зустрічаємо в «Словаре ассоциативных норм русского языка» [САНРЯ 1977].

Думка про можливість пов’язання розмежування асоціацій на асоціації за подібністю (і контрастом) та асоціації за суміжністю з розмежуванням на асоціації синтагматичні і парадигматичні виникає майже одночасно з виділенням парадигматичних і синтагматичних реакцій. Уже в середині п’ятдесятих років нашого століття Р. Якобсон відмітив у зв’язку зі встановленням полярності метафорики і метонімії специфічність виявлення в словесних реакціях поняття суміжності та подібності. Визначивши два типи реакцій – субститууючі та предикативні, Р. Якобсон разом із тим показав, що в кожному із цих типів можна побачити реакції як за подібністю, так і за суміжністю. Наприклад, на стимул HUT “хатина” одна дитина реагує словами *burnt out* “згорів”, а інша – *is a poor little house* “ця маленька бідна хатинка”. Обидві реакції предикативні, але перша утворює розповідний контекст, а в другій встановлюється подвійний зв’язок зі стимулом: з одного боку – позиційна (синтаксична) суміжність, а з іншого – семантична подібність. Цей стимул може викликати такі субститууючі реакції: тавтологію *hut*, синоніми *cabin* “будиночок” і *hovel* “хатинка”; антонім *palace* “палац” і метафори *den* “укриття” і *burrow* “нора”. Можливість взаємозаміни слів є прикладом позиційної подібності, й до того ж усі ці відповіді пов’язані подібністю (або контрастом) зі стимулом. Метонімічні реакції на стимул, такі як *thatch* “солом’яний дах”, *litter*

“солома” або *poverty* “бідність” з’єднують і протиставляють позиційну подібність із семантичною суміжністю [Клименко 1974: 38].

Ф. де Сосюр протиставляв асоціативні відношення синтагматичним. Він зазначав, що утворені асоціативним мисленням лексичні групи об’єднують не просто слова, які мають між собою щось спільне, – розум схоплює також і характер відношень, що їх пов’язують у кожному випадку, і створює тим самим стільки асоціативних рядів, скільки існує різних відношень.

“Так, у словах *enseignement* “навчання”, *enseigner* “навчати”, *enseignons* “навчаємо” тощо спільним для всіх членів відношення елементом є корінь. Однак слово *enseignement* можна включити й до ряду, що спирається на інший спільний елемент – суфікс (пор. *enseignement* “навчання”, *armement* “озброєння”, *changement* “зміна” тощо); асоціація може також ґрунтуватися на схожості позначених (*enseignement* «навчання», *instruction* “підготовка”, *apprentissage* “вчення”, *education* “освіта” тощо) або, навпаки, лише на простій спільності акустичних образів (наприклад, *enseignement* «навчання” і *justement* “справедливо”) [Сосюр 1998: 159].

У сучасних дослідженнях основну групу асоціацій складають асоціації третього типу, а також винесені ним за межі асоціацій синтагматичні відношення. Враховуючи, що синтагматичні відношення Сосюр протиставляв асоціативним, то знову ж ми стикаємося з класифікацією на синтагматичні й парадигматичні асоціації та ще деякі додаткові: асоціації фонетичні, словотвірні (за суфіксами) та кореневі (за подібністю основ).

Т. Слама-Казаку, розглядаючи типи відношень у словнику у зв’язку з асоціативними експериментами, виділяла такі структури: 1) засновану на несемантичних звукових подібностях, 2) викликану можливостями синтагматичної властивості, 3) зумовлену морфологічними варіаціями, пов’язаними з приєднанням до даного кореня (основи) різних афіксів, 4) пов’язану зі смисловими властивостями слів (синонімів, антонімів, які належать до уніфікованих систем, таких, як числівники, назви днів тижня, терміни спорідненості. Крім цього румунська психолінгвістка вказує на існування не досить чітко згрупованих, розрізаних структур (асоціацій), таких як на стимул ГОЛОВА асоціації *волося*, а також: *тіло, мозок, ноги, вуха, очі, рот, людина, вираз обличчя* тощо. Дана класифікація вносить певну новизну розподілом асоціацій, які раніше змішувалися в одній групі парадигматичних, на дві групи, але не дає повної й розгорнутої характеристики в асоціативному полі [Клименко 1974: 46].

Ще в 1927 році О. М. Гвоздев запропонував “Схему аналізу мовленнєвих реакцій дитини”, яка містила:

I. Предмети. 1) Живі істоти: а) займенники, б) слова-назви (загальні, власні); 2) Неживі предмети: а) займенники, б) слова-назви.

A. Ознаки незмінні в часі.

II. Якості: 1) форма, 2) розмір, 3) маса, 4) температура, 5) дотик, б) смак, 7) оцінка.

III. Кількості: 1) за порядком, 2) за сумою, 3) за обсягом.

IV. Відношення: 1) за місцем, 2) за часом, 3) за приналежністю, 4) за матеріалом, 5) за логічними взаємовідношеннями.

B. Ознаки, що змінюються в часі.

1) Дії. 2) Явища. 3) Стани.

V. Слова-вигуки.

VI. Слова, що позначають предмети думки: 1) ті, що позначають відношення мовця до мовлення, 2) ті, що складають зміст мовлення [цит. за: Клименко 1974: 48].

Подана схема відображає більшість реакцій, що з’являються в реципієнтів. За своєю суттю вона являє собою класифікацію слів, які є реакціями, або явищ, що позначаються цими словами. Але вона не відображає тих зв’язків, які встановлюються реципієнтами в ході експерименту між стимулом і реакцією. Проте словесну реакцію доцільно розглядати не у відриві від стимулу, а в співвідношенні з ним, щоб проаналізувати мотиви появи певних реакцій, тобто розкрити відображені в цих відношеннях зв’язки між словами в системі мови [Клименко 1974: 48].

Отже, зрозуміло, що характеристика відношень між стимулами і реакціями повинна проводитися з урахуванням загальноновизнаних класів асоціацій.

Для дослідження асоціативних зв’язків О.О. Леонтьєвим пропонується використання в якості стимулів різні частини мови: іменники, прикметники, дієслова. Так для стимулів іменників він визначає чотири головні групи слів-реакцій:

I. Парадигматичні, серед яких виділяються три підгрупи:

1) категоріальні реакції П, що належать до того ж семантичного поля, що і стимул (напр., МУЖЧИНА – *женицина*, СТАРИК – *старуха*);

2) реакції-синоніми (ЮНОША – *парень*, СТАРУХА – *бабушка*) або синоніми-соціальні ролі (МУЖЧИНА – *отец*) – П₁;

3) реакції, які являють собою певну ознаку, що приписується стимулу (СТАРУХА – *клюка*, МУЖЧИНА – *мужество*) – П₂.

II. Синтагматичні реакції, які мають дві підгрупи:

1) реакції, що містять оцінку-С₁ (РЕБЕНОК – *здоровый, хорошенький* ...; МУЖЧИНА – *трусливый, в шляпе, умный* ...);

2) реакції, які умовно названі синтаксичними-С₂ (ЖЕНЩИНА – *бежать*; РЕБЕНОК – *плачет, много*; СТАРИК – *устать*) і т.ін.

III. Номінаторно-операторні (термін Ю. О. Сорокіна) реакції, що належать до одного словотвірного гнізда зі стимулом (МУЖЧИНА – *мужчины, муж, мужской.*) – Н-О;

IV. Ономатопейтичні реакції (МУЖЧИНА – *лощина, кручина*; СТАРИК – *боровик*) – О.

Слово-реакція розглядається як функція від стимулу. Деякі реакції входять одночасно до кількох груп і описуються набором властивостей, ознак [Леонтьєв, Шахнарович 1983: 156-157].

Г.П. Клименко в праці «Проблемы лексической системности» [Клименко 1980] в результаті розгляду декількох асоціативних полів у російській і англійській мовах та аналізу існуючих класифікацій визначає такі основні класи асоціацій: фонетичні, словотвірні (морфемно-словотвірні, словотвірні комбінаційного типу), парадигматичні, синтагматичні, тематичні, ремінісцентні або цитатні, граматичні.

У психолінгвістичному дослідженні явищ омонімії в різносистемних мовах І.В. Роднева виділяє одинадцять типів асоціацій. До класифікації Г.П. Клименко автор додає ще такі групи: фразеологічного типу; ситуативні й образні; асоціації-реалії, що містять етнолінгвістичну інформацію; довільного типу (випадки невмотивованих реакцій) [Роднева 1989].

Іншу класифікацію пропонує О. В. Іванова, яка досліджує дані асоціативних словників термінологічної лексики. Дослідниця розподіляє асоціації за такими типами: семантичні, граматичні, синонімічні, антонімічні, родо-видові, ціле-частина, тематичні, синтагматичні, словотвірні [Іванова 1991: 122].

Відомі також класифікації асоціацій Ю. О. Самаріна, Г. С. Щура, Дж. Діза, Є. П. Шубіна, Г. І. Богіна, класифікації дитячих асоціацій Н. В. Уфімцевої, Л. Маршалової, О. Р. Лурія. Проблема класифікації тісно пов'язана з проблемою визначення сутності асоціативного зв'язку. Процеси актуалізації асоціацій, що мають місце у вільному асоціативному експерименті, не можуть бути описані лінгвістичними, логічними або філософськими категоріями. Тому традиційний розподіл асоціацій у психолінгвістиці на парадигматичні і синтагматичні, заснований на приналежності стимулу і реакції до однієї чи різних частин мови, мало що дає для розв'язання природи асоціативного

зв'язку. На це останнім часом звертають увагу багато дослідників. Наприклад, Н. А. Гасиця, яка розглядає структуру значення слова дитячих асоціацій, вважає, що при класифікації асоціацій треба враховувати також і те, що вкладається авторами в поняття «асоціація» [Гасиця 1990: 7]. Це може бути сама словесна реакція, і тоді класифікуються види реакцій, або зв'язок між стимулом і реакцією (у цьому випадку проводиться аналіз усього асоціативного ланцюжка). Очевидно, реакції, отримані в асоціативному експерименті, є індивідуальними у своїй конкретності, але вони універсальні як принцип зв'язку між стимулом і реакцією, як певний тип, механізм асоціювання. Більшість класифікацій, що існують на сьогоднішній день, орієнтовані на реакції та являють собою класифікацію слів або словосполучень, отриманих в асоціативному експерименті. Н. А. Гасиця зауважує, що потрібен аналіз усіх трьох компонентів асоціативної структури: двох її складових у вигляді стимулу і реакції та відношення між ними.

Аналіз асоціативних полів дає можливість зробити висновок, що їх структури дуже неоднорідні. Їм стимули, що мають досить впорядковане асоціативне поле, яке стабільно викликає деякі стереотипні відповіді. Інші асоціативні поля виявляються дуже розмитими і неоднорідними.

Принцип класифікації реакцій розроблено Н. А. Гасицею на стимулах із високим індексом Р, що характеризує стереотипність відповідей реципієнтів. Дослідниця розрізняє:

I. Найбільш прості форми реагування: 1) відмови; 2) екстрасигнальні реакції (називання предметів); 3) персеверації (семантичний зв'язок зі стимулом відсутній, реакція пов'язана з попередньою особистою реакцією).

II. Асоціації, що є реагуванням на форму стимулу. Це повтори, реакції за співзвучністю (алітерації, римування), словотвірні реакції різного ступеня складності, реакції, отримані шляхом додавання «не» до стимулу.

III. Найскладніший тип реагування, де в наявності тісний зв'язок стимулу і реакції. Такі асоціації розподіляються на три великі групи залежно від того, який характер семантичного зв'язку існує між стимулом і реакцією:

- 1) атрибутивні – дописування властивості стимулу, визначення слова через його ознаку;
- 2) виділення функції предмета;
- 3) ситуаційні реакції (тематичні в класифікації Г. П. Клименко).

Виділення в усіх типах реагування різного ступеня узагальнення веде до необхідності проведення класифікації ще в одній площині. При цьому можливе розмежування двох принципово різних типів асоціацій, котрі можуть бути визначені як асоціації, що мають когнітивну спрямованість, та асоціації, що мають комунікативну спрямованість. Чим вища частотність реакцій у даному асоціативному полі, тим сильніше вона тяжіє до когнітивно орієнтованих реакцій.

Розмежування такого типу реагування не відповідає традиційному розподілу реакцій на парадигматичні і синтагматичні, а проводиться з урахуванням того, який аспект лексику – когнітивний чи комунікативний (функціональний) – актуалізується в асоціативній парі. При цьому виділяються не типи реакцій, а типи зв'язків між стимулом і реакцією [Гасица 1990: 10].

Наведена вище класифікація – не перша спроба переглянути проблему традиційного підходу до класифікації асоціацій. Цьому питанню особливу увагу приділяє у своїх працях О. О. Залевська [див.: Залевская 1975: 27-77; 1979]. У статті «Функциональная основа разграничения парадигматических и синтагматических связей при анализе материалов ассоциативных экспериментов» [Залевская 1992: 43-50] автор піддає критиці формальний підхід до розмежування парадигматичних і синтагматичних асоціативних зв'язків. Дослідниця звертає увагу на те, що труднощі віднесення тієї чи іншої асоціативної пари до розряду парадигматичних чи синтагматичних зв'язків спонукають дослідників виділяти додаткові типи асоціацій, здатні охопити факти, що не вписуються в традиційну схему аналізу. Так, Г.П. Клименко пропонує розглядати тематичні асоціації, лінгвістична сутність яких полягає в тому, що стимул і реакція, які не перебувають у безпосередньому зв'язку в тексті або в словнику, відносяться до однієї теми і можуть з'являтися в тексті, будучи опосередковано зв'язаними синтагматично, і належать до лексики одного поля, тобто до більш широкого групування слів, яке використовується при побудові текстів на тему, що характеризує дане поле. Це означає, що тематичні реакції пов'язані зі стимулами опосередковано, парадигматично (напр., СПАТЬ – *кровать*, ЛУНА – *ночь*, КУПАНЬЕ – *вода*) [Клименко 1973: 127-129].

О.О. Залевська в зазначеній вище статті наводить точку зору Л. Маршаловой, яка дотримується традиційного трактування парадигматичних реакцій і вважає, що доцільно називати синтаксичними асоціаціями ті випадки, коли асоціація разом із вихідним словом створює комбінацію, яка може зустрітися в тексті: термін, що пропонується, відображає «нав'язаність» граматичної форми

асоціата подібно до того, як це відбувається в тексті або в розмовному мовленні (напр., СТВОЛ – *дерево, толстый*; МАЛЕНЬКИЙ – *человек, мальчик*).

В обох випадках робляться спроби якимось чином вдосконалити традиційну класифікацію й уточнити основи для розмежування найбільш загальних типів асоціативних зв'язків.

О.О. Залевська робить висновок, що асоціативне поле будь-якого слова завжди розчленовується перш за все за функціональною орієнтацією або за встановленням місця вихідного слова чи позначуваного ним об'єкта в системі різноманітних зв'язків, вироблених у різнобічному досвіді індивіда, або на формуванні певного висловлювання про об'єкт, ідентифікованому за допомогою вихідного слова. В обох випадках фундаментальною основою для зв'язків є включення вихідного слова в «контекст» внутрішнього лексику людини – в системі перцептивних, когнітивних, емоційно-оцінних, вербальних і невербальних орієнтирів, які взаємоперехреснюються і забезпечують функціонування слова в індивідуальній свідомості і підсвідомості (при переважній ролі останньої).

Функціональний підхід до розмежування парадигматичних і синтагматичних зв'язків цілком узгоджується з вченням О.Р. Лурії про два види синтаксичної діяльності кори головного мозку людини, відповідно до яких належить розглядати парадигматику як синтез елементів у просторі схеми, а синтагматику – як синтез елементів у послідовні ряди [Лурія, 1975]. Встановлено також, що парадигматична і синтагматична організація мовленнєвого процесу забезпечується різними мозковими системами, про що свідчать факти зберігання парадигматичних зв'язків при порушенні синтагматичних основ мовлення, як і факти порушення парадигматичних відношень при збереженні системи синтагматичних зв'язків [Лурія 1979; Апухтіна 1989].

Труднощі розмежування парадигматичних і синтагматичних реакцій спричинює неоднозначність їх трактування, тому кількісні висновки різних авторів не можуть прямо зіставлятися. Більш актуальним і надійним є на сьогоднішній день вивчення використовуваних носіями мови стратегій ідентифікації вихідних слів і виявлення глибинних основ для формування асоціативних зв'язків [Залевская 1992: 50].

Отже, єдиної універсальної класифікації словесних асоціацій на даному етапі не існує. Тому, враховуючи попередній досвід і специфіку досліджуваного матеріалу, а також виходячи із завдань експерименту, виділяємо такі типи асоціацій:

I. Синтагматичні:

1) синтагматичні асоціації, які містять у собі оцінку і разом зі стимулом утворюють підрядне словосполучення (С₁). Наприклад: ВОЛОССЯ – *довге* (УУ); БОРОДА – *седая* (РУ); БРОВИ – *густые* (РР);

2) синтагматичні реакції, які, слідом за О.О. Леонтьєвим і О.М. Шахнаровичем, називаємо синтаксичними (С₂). Наприклад: ВУСА – *стирчатъ* (УУ); УШИ – *слушатъ* (РУ); БРОДА – *бриться* (РР).

II. Парадигматичні – асоціації, що належать до одного граматичного класу зі стимулом і відрізняються від нього не більше, ніж за однією семантичною ознакою. Серед них виділяється п'ять підгруп:

1) категоріальні парадигматичні асоціації, що належать до того ж семантичного поля, що і стимул (П₁). Наприклад: ГОЛОВА – *шия* (УУ); ГРУДЬ – *живот* (РУ); ГРУДЬ – *плечи* (РР);

2) реакції, які належать до того ж семантичного поля, що і стимул і є його синонімами (контекстуальними, стилістичними і т. ін.) (П₂): НІГТИ – *кігті* (УУ); ГРУДЬ – *грудная клетка* (РУ); ЛАДОНИ – *длани* (РР);

3) реакції-властивості, які характеризують стимули (П₃): ПЛЕЧІ – *мужність* (УУ); ВОЛОСЫ – *расческа* (РУ); ГОЛОВА – *шляпа* (РР);

4) реакції, в яких стимул є показником або однією з характерних ознак реакції (П₄): БОРОДА – *чоловік* (УУ); КОСА – *девушка* (РУ); ШЕЯ – *лебедь* (РР);

5) реакції-порівняння (П₅): НІС – *картопля* (УУ); КОСА – *веревка* (РУ); ЗУБЫ – *жемчуг* (РР).

III. Тематичні – реакції, які складають або в результаті граматичної зміни можуть скласти зі стимулом словосполучення, а також ті, що можуть бути використані в рамках тематично обмеженого контексту (речення). Наприклад: РУКИ – *матері* (УУ); ЗУБЫ – *стоматолог* (РУ); ВОЛОСЫ – *вода* (РР).

IV. Фонетичні – реакції, в яких є співзвучність зі стимулом (ономатопейтичні, за О. О. Леонтьєвим, О. М. Шахнаровичем): ГУБИ – *труби* (УУ); КОЛЕНИ – *олени* (РУ); КОСА – *оса* (РР).

V. Словотвірні, серед яких виділяються два підтипи:

1) морфемно-словотвірні, засновані на єдності кореня стимулу і реакції (номінаторно-операторні в О. О. Леонтьєва і О. М. Шахнаровича): ШИЯ – *нашийник* (УУ); РУКИ – *наручники* (РУ); РУКИ – *ручонки* (РР);

2) комбінаторного типу – складні слова, однією з основ яких є слово-стимул: СТОПЫ – *плоскостопие* (РУ); ГОЛОВА – *головолемка* (РУ).

VI. Граматичні реакції, які являють собою граматичну форму стимулу: КИСТИ – *кисть* (РР).

VII. Ремінісцентні (цитатні) – перенесення цитат і назв, а також імен персонажів із літературних творів, кінофільмів, прислів'їв, пісень, міфів тощо: НІС – *Буратіно* (УУ); ПЯТЫ – *Ахиллес* (РУ); УСЫ – *Дон Жуан* (РР).

VIII. Фразеологічного типу: ЛІКТИ – *кусати* (УУ); УШИ – *лапша* (РУ); КОЖА – *да кости* (РР),

IX. Персоналії (імена, прізвища історичних осіб, видатних людей минулого і сьогодення: політичних діячів, письменників, акторів тощо: ВУСА – *Шевченко* (УУ); НОС – *Гоголь* (РУ); БРОВИ – *Брежнев* (РР).

Зазначені дев'ять типів асоціацій представлені в обох мовах.

Така побудова класифікації, на наш погляд, не випадкова. Адже при міжмовному зіставленні обов'язково аналізується співвідношення показників приналежності стимулів і реакцій до одного й того ж або до різних граматичних класів (тобто співвідношення парадигматичних і синтагматичних реакцій, а останнім часом – і тематичних). Тому на перший план винесені синтагматичні, парадигматичні і тематичні асоціації. Зіставлення кількісних показників цих типів асоціацій у подальшому дослідженні дає підстави твердити, що саме вони є найбільш численними відносно інших типів.

БІБЛІОГРАФІЯ

Апухтіна 1989 – Апухтіна Т.В. Порождение речи. Нейролингвистический анализ синтаксиса. – М.: Наука, 1989 – 176 с.

Гасица 1990 – Гасица Н.А. Ассоциативная структура значения слова в онтогенезе: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 1990. – 16 с.

Залевская 1975 – Залевская А.А. К проблеме экспериментального исследования структуры ассоциативного поля // Материалы рабочего совещания по теме: Человек как носитель языка. – Калинин: Изд-во Калинин. гос. ун-та, 1975. – С. 27-77.

Залевская 1979 – Залевская А.А. Межъязыковые сопоставления в психолингвистике. – Калинин: Изд-во Калинин. ун-та, 1979. – 83 с.

Залевская 1992 – Залевская А.А. Функциональная основа разграничения парадигматических и синтагматических связей при анализе материалов ассоциативных экспериментов // Слово в психолингвистическом аспекте. – Тверь: Изд-во Твер. гос. ун-та, 1992. – С. 43-50.

Иванова 1991 – Иванова О.В. Ассоциативный словарь терминологической лексики // Психолингвистика и межкультурное взаимопонимание. Тезисы докладов X Всесоюзного симпозиума по психолингвистике и теории коммуникации. – М., 1991. – С. 124-126.

Клименко 1973 – Клименко А.П. О третьем лингвистическом типе ассоциативных структур: на материале славянских языков // Тыпология і узасмодзеянне славянскіх моу і літаратур: Мінск, 1973. – С. 127-129.

Клименко 1974 – Клименко А.П. Лексическая системность и ее психолингвистическое изучение: Учебное пособие. – Минск: Изд-во Минск. гос. педагогич. ин-та иностранных языков, 1974. – 108 с.

Клименко 1980 – Клименко А.П. Проблемы лексической системности в психолингвистическом освещении: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. – Минск, 1980. – 41 с.

Костюк 1968 – Костюк Г.С. Психологія: Підручник для педагогічних вузів: Вид. 3. – К.: Радянська школа, 1968. – 572 с.

Леонтьев, Шахнарович 1983 – Леонтьев А.А., Шахнарович А.М. Психолингвистические проблемы семантики. – М.: Наука, 1983. – 284 с.

Лурия 1975 – Лурия А.Р. Основные проблемы нейролингвистики. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1975. – 253 с.

Основные направления психологии 1998а – Основные направления психологии в классических трудах. Ассоциативная психология. Г.Спенсер. Основания психологии. Т.Циген. Физиологическая психология в 14 лекциях. – М.: ООО “Издательство АСТ-ЛТД”, 1998. – 560 с.

Основные направления психологии 1998б – Основные направления психологии в классических трудах. Ассоциативная психология. Г.Эббингауз. Очерк психологии. А.Бэн. Психология. – М.: ООО “Издательство АСТ-ЛТД”, 1998. – 544 с.

Роднева 1989 – Роднева И.В. Психолингвистические особенности восприятия явлений омонимии в разносистемных языках (на материале русского, английского и французского языков): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Киев, 1989.

САНРЯ 1977 – Словарь ассоциативных норм русского языка / Под ред. А.А.Леонтьева. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1977. – 192 с.

Сосюр 1998 – Сосюр Ф. Курс загальної лінгвістики / Пер. з французької А.Корнійчук, К.Тищенко. – К.: Основи, 1998. – 324 с.

Шахнарович, Юрьева 1990 – Шахнарович А.М., Юрьева Н.М. Психолингвистический анализ семантики (на материале онтогенеза речи). – М.: Наука, 1998. – 168 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Терехова Діана Іванівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри загального та українського мовознавства Київського державного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: психолінгвістика, зіставна семантика.

ТИПОЛОГІЯ МОВ І ПЕРЕКЛАД

Світлана Терехова (Київ)

Проблеми типології невідривно пов'язані з теорією та практикою перекладу. Ці наукові дисципліни взаємно збагачують одна одну. Практика свідчить, що одними з найбільш складних для засвоєння і використання в мовленні є одиниці просторового дейксису. І перекладачі, і лінгвісти повинні вміти визначати ці лексеми та аналізувати їх. З цією метою майбутніх перекладачів необхідно «озброювати» навичкою проведення типологічного аналізу.

The most important problems of modern typology are closely connected with the theory and practice of translation. It is known, that spatial deictic explicants are the most difficult elements for understanding and usage in speech. Translators as well as linguists should be fluent in analysing these words from the typological point of view.

Проблеми типології невідривно пов'язані з теорією та практикою перекладу. Ці наукові дисципліни взаємно збагачують одна одну. Так, практичний переклад допомагає встановити еквівалентні та безеквівалентні одиниці кожної з мов; в свою чергу, типологічні дослідження полегшують практичний переклад і також збагачують теорію перекладу.

Практика свідчить, що одними з найбільш складних для засвоєння і використання в мовленні є одиниці просторового дейксису. Такі слова часто сполучають у собі семантику часу та місцезнаходження таким чином, що рецепієнт (якщо він не природний носій певної мови і не перекладач за фахом) відчуває труднощі щодо визначення семантики та прагматики такого роду висловлювань. Наприклад, важко визначити семантику рос. *далече* у контексті: *Далече грянуло у р а: полки увидели Петра...* (Пушк.) Що мав автор на увазі: *далече*, тобто, на значній відстані, чи *далече* – 'потім'? Як бути перекладачу? Як розуміти читачам? Обидва значення підходять за змістом до наведеного контексту. Серед українських часткових еквівалентів (*далечко, далекувато, віддалік, далеченько, потім* та ін.) важко дібрати відповідник. Подібна ситуація встановлюється і щодо англійських відповідників. Справа в тому, що на відміну від українських та англійських відповідників рос. *далече* сполучає значення місцезнаходження і часу.

Інший приклад стосується англійських дейктичних лексем *up* і *down*, наприклад, у контексті *up to the village* і *down town*. Такі фрази не слід перекладати буквально ('вгорі від села' або 'вниз від міста'), оскільки в результаті вторинної номінації *down town* означає 'в місті, у центрі міста', а *up to the village* вживається у значенні 'на околиці села'.

Отже, подібні випадки (так звані «фальшиві друзі перекладачів») трапляються дуже часто у практиці письмового та усного перекладу, тому слід бути дуже уважними, щоб вчасно уникнути непорозуміння.

Інша справа, коли перекладач / тлумач стикається з безеквівалентною лексикою (наприклад, українські дейктичні *цоб, цабе*, англійські прислівники *west, east, north, south, north-north-west* та ін.). Як правило, такі одиниці передаються шляхом транслітерації або описово, словосполученнями чи реченнями. Якщо перекладач має змогу

звернутися до довідкових видань, то від тлумача потребують миттєвої реакції, і зробити правильний переклад йому допоможуть тільки знання типологічних особливостей мови. З цією метою майбутніх перекладачів необхідно «озброювати» навичкою проведення типологічного аналізу. Розглянемо його, наприклад, на матеріалі експлікантів понять «вниз – вверх» в українській, російській та англійській мовах.

Поняття «вниз – вверх» експлікуються в українській і російській мовах у вигляді чотирьох попарно протиставлених синонімічних парадигм «вверх – зверху»: «вниз – знизу». В англійській мові протиставляються лише дві парадигми синонімів, оскільки поняття зворотного напрямку представлені лише в енантіосемічних значеннях експлікантів прямого напрямку або у словосполученнях (описово). У цілому ЛСГ є такий загальний вигляд: укр. *вниз (униз), вглибишки, вглиб (углиб), завглибишки, заглибоко, доли, наспід, під(2) – знизу (ізнизу), зісподу, спідсподу, спіднизу, зглибока, здолу, з (із), з-під (із-під); вверх (уверх), наверх, ввись (увись), вгору, заввишки, на – зверху, згори, з-над, з-понад*; рос. *вниз, глубоко (глубоко), вглубь, донизу, долу, наземь, под (подо) – снизу, изнизу, понизу, из-под (из-подо); вверх, наверх, ввысь, доверху, кверху, на – сверху, свысока, сверх, по*; англ. *down, downhill, downish, downright, downside, downstairs, downthrow, downward(s), downwith, downwardly, beneath, thereunder, under – up, upland, a-height, above, over, on, abase, up-by, uphillward, uphill, upward, upstream*. Складники цих ЛСГ виражають об'єктну семантику [Уфимцева, 1974:180]. Вони характеризують об'єкт на вертикальній площині або у тривимірному просторі. Експлікація понять «вниз – вверх» пов'язана з вираженням понять «вглиб», «з землі», «висота» в кожній з мов і з поняттями «бік, сторона», «сходина» – в англійській мові.

У складі розглядуваних парадигм домінантами є слова просторового дейксису (СПД) укр. *вверх (уверх) \ вгору (угору)*, рос. *вверх*, англ. *up*; укр. *зверху \ згори*, рос. *сверху*, в англійській мові передаються описово; укр. *вниз (униз)*, рос. *вниз*, англ. *down*; укр. *знизу*, рос. *снизу*, в англійській – описово.

В українській мові домінантами парадигми «вверх» можуть бути визначені дві лексеми – *вверх* і *вгору*, які абсолютно однаково визначають домінантне значення. Різницю в їхній семантиці становлять переносні недейктичні значення укр. *вгору2* і *вверх3* [СУМ, 1970,1:308]. Англ. *up* є частковим еквівалентом до української і російської домінант. Його семантика перехрещується із значеннями зіставлених лексем. Конгруентні укр. *вверх (уверх)* і рос. *вверх* і повний його український еквівалент *вгору* експлікують декілька просторових дейктичних

значень, серед яких доміантним є 'за напрямком угору, догори, протилежне – вниз' (укр. *вверх1, вгору1*, рос. *вверх1*). Англ. *up1* експлікує назване поняття інакше, у відношенні до певної межі – 'в напрямку до місця або положення вище, ніж інше, прямо над ним; у напрямку до вищого положення в просторі'. Специфічним відтінком цього значення є вказівка на спрямованість над рівнем плечей або голови – *up16* [OED,1970,11:408]. Крім того, декілька ЛСВ англ. *up* характеризують це поняття відносно землі. Так, англ. *up2* визначає його опосередковано шляхом визначення межі й відносно землі (віддаленість від поверхні землі) – 'в напрямку до місця над головою або далеко від поверхні землі; в повітря' [OED,1970,11: 409]: *up4* вказує на спрямованість над поверхнею землі; *up5* поєднує вказівку на спрямованість вгору зі способом дії – 'так, наче піднімаючись із горизонтального положення у вертикальне'. *Up3* своєрідно виражає енантіосемічне значення – 'з-за горизонту у поле зору' [OED,1970,11:409]. Отже, в англійській мові визначення напрямку 'вверх' визначається через поняття межі, поверхні землі, тоді як в інших зіставлюваних мовах воно просто характеризується «від протилежного». Значення англ. *up2,4,5* у зіставлюваних мовах передаються описово. Повну еквівалентність виявили ЛСВ укр. *вверх2* [СУМ,1970,1:303], *вгору3* [СУМ,1970,1:308], рос. *вверх* [ССРЛЯ, 1951,2:] і англ. *up6b* [OED,1970,11:410] 'за напрямком до верхів'я, до початку річки, проти течії ріки'. Застаріле англ. *up6c* експлікує дещо подібне поняття 'з моря на землю'. Крім того, англ. *up* є спеціальним морським терміном 'у напрямку за вітром', яке також виражається словосполученнями англ. *to windward*, укр. *за вітром*, рос. *по ветру* та ін.

Інші ЛСВ у семантиці англ. *up* дейктичність не виражають. Таким чином, семантичний обсяг зіставлюваних конгруентних доміант української і російської мов однаковий (нараховують по 3 ЛСВ), англійська доміанта нараховує 29 ЛСВ, серед них 6 – дейктичні напрямку.

Семантичний обсяг антонімічних доміант знаходиться приблизно в такому ж співвідношенні: укр. *вниз* (*униз*) і конгруентне рос. *вниз* мають по 2 значення, обидва дейктичні, а англ. *down* із 39 значень має 2 дейктичних напрямку [СУМ, 1970, 1: 709; ССРЛЯ, 1951, 2; OED,1970,3:625-628]. Доміантним є значення 'в напрямку до низу; протилежне – вверх' (укр. *вверх1*, рос. *вверх1*). Англ. *down1* експлікує поняття не «від протилежного», а відносно землі – 'зверху вниз, з вищого місця в нижче; до землі'. Специфічним є англ. *down2*, яке

сполучає в семантиці дейктичність із способом дії, абстрактність, невизначеність із конкретністю – ‘в місце, яке є нижчим за положенням; у напрямку течії або проти вітру; із столиці на периферію; геть з університету; із Палати Лордів у Палату Общин або «нижчу» інстанцію’. В українській і російській мовах таке значення не експлікується. Безеквівалентними є й сполучення *down east* ‘у напрямку або на східному узбережжі Нової Англії’ і *down south* ‘у напрямку або на півдні; вниз по Місісіпі; у напрямку або у південних штатах’ [OED, 1970, 3: 626]. Обидва експліканти притаманні американському варіантові англійської мови. На відміну від англ. *down* укр. *вниз2* і рос. *вниз2* експлікують ‘у напрямку до гирла ріки’.

Специфіка англійських домінант полягає й у вираженні не лише вказівки на напрямок, а й на місцезнаходження (на противагу російським і українським домінантам).

Частковим еквівалентом до розглядуваних української і російської домінант є біфункціональне англ. *beneath* [WNCD, 1972: 103]. Як укр. *вниз*, рос. *вниз*, цей прислівник вказує на напрямок до більш низького місця (подібно до англ. *below*), але поєднує його із вказівкою на місцезнаходження (*beneath1*). Особливим є ЛСВ *beneath2*, який вказує на місце або напрямок прямо під низом (синонімічне – *underneath*).

Домінанти української і російської мов, які експлікують векторно протилежні значення, знаходяться у відношеннях конгруентності – укр. *зверху* і рос. *сверху*; укр. *знизу* і рос. *снизу*. Домінантними є значення укр. *зверху5*, рос. *сверху* ‘в напрямку вниз; з чого-небудь, розміщеного наверху; з висоти’ [СУМ, 1972, 3: 468; ССРЛЯ, 1962, 13: 316-318] (в українській мові абсолютно синонімічне значення передає також *згоріл* [СУМ, 1972, 3: 519]) і укр. *знизу* (*ізнизу*)¹ рос. *снизу1* ‘з місця, яке розташоване внизу, нижче кого-, чого-небудь’ [СУМ, 1972, 3: 662; ССРЛЯ, 1962, 13: 1484-1486]. Цікаво, що в семантиці укр. *зверху* первинною визначена просторова вказівка на місцезнаходження, а в рос. *сверху* – вказівка на напрямок, тобто, значення місцезнаходження *зверху* в свідомості носіїв української мови переважає. У семантиці домінантних лексем виокремлюються значення площинної характеристики напрямку руху. Укр. *зверху2*, рос. *сверху3*; укр. *знизу4*, рос. *снизу3* експлікують вказівку на напрямок від поверхні (вниз або вверх). Домінантні лексеми виражають також напрямки течії ріки – ‘з пониззя’ (укр. *знизу2*, рос. *снизу5*), ‘з верхів’я’ (укр. *зверху6*, рос. *сверху6*). В англійській мові такі значення передаються недомінантними *downstream*, *upstream* [OED, 1970, 11: 446]. Отже, для українців і росіян характеристика напрямку руху відносно поверхні має більше значення,

ніж напрямок у тривимірному просторі. Хоча це не пояснюється «сухопутним» способом життя. Споконвічно «морська» Великобританія взагалі експлікує ці значення описово, словосполученнями з синтагматичною закріпленістю: *from below* ‘з нижнього боку’, *from (the) bottom* ‘(відраховуючи) знизу’; *from above* ‘з височини’, *from (the) top* ‘(відраховуючи) зверху’ та ін. Певно, має значення «площинний» характер життя народів – носіїв мов. Адже повітряний і морський простір, хоча і освоюється країнами вже довгий час, ще не став частиною звичайного повсякденного життя.

БІБЛІОГРАФІЯ

- ССРЛЯ – Словарь современного русского литературного языка: в 17 т. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1958-1967.
СУМ – Словник української мови: в 11 т. – К.: Просвіта, 1970-1981.
Уфимцева 1974 – Уфимцева А.А. Типы словесных знаков. – М.: Наука, 1974.
OED – Oxford English Dictionary. – Oxford: the Clarendon Press, 1970.
WNCD – Webster’s New Collegiate Dictionary. A Merriam – Webster. – London – Springfield: Bell, Mass., 1972.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Терехова Світлана Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Київського державного лінгвістичного університету, автор 40 публікацій, захистила дисертацію «Просторовий дейксис та способи його експлікації (на матеріалі української, російської та англійської мов)».

Наукові інтереси: контрастивна семантика, мовознавство, перекладознавство; просторовий та часовий дейксис.

ПРО ПРИЙМЕННИКОВІ ГРУПИ АДВЕРБІАЛЬНОГО ЗНАЧЕННЯ ЯК ЗАСОБИ ІМПЛІЦИТНОЇ ТЕМПОРАЛЬНОСТІ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Наталія Ткачук (Львів)

У статті розглядається проблема імпліцитної темпоральності як прихованої категорії функціонального рівня мови на матеріалі приєднаних груп сучасної німецької мови. Можливість віднесення даних конструкцій до засобів імпліцитної темпоральності впливає із здатності іменників імплікувати процес чи дію, а вживаючись з прийменниками часової семантики, виражати часове співвідношення дій, про які йдеться у висловлюванні. Імпліцитна темпоральність аналізованих конструкцій виражається через взаємодію значень їх компонентів.

The paper discusses the problem of the implicit temporality as the hidden category on the language functional level of the adverbial constructions Prep + N in Modern German. The possibility to determine them as the means of the implicit temporality follows from the ability of the nouns to implicate a process or an action and to express the temporary characteristics of the sentence being used with temporary prepositions. The implicit temporality is expressed through the interaction of the meanings of the components of the construction.

Реально існуючі часові зв'язки об'єктивної дійсності, відображаючись в людській свідомості, передаються мовою, тому кожна мова володіє часовими показниками, тобто має спеціальні морфологічні, лексичні, синтаксичні та словотвірні засоби для вираження поняття часу.

Вираження часових відношень в мові належить до числа тих проблем, які заслуговують великої уваги в силу їх багатогранності та складного взаємозв'язку між ними.

Дослідження мовного часу або темпоральності базуються останнім часом на вивченні останньої як функціонально-семантичної категорії, засоби вираження якої об'єднані у полі. Дане поле власне і являє собою систему різнорівневих засобів передачі єдиного понятійного змісту – значення часу. Ця система має певну структуру з притаманними їй характеристиками та базується на співвідношенні і взаємодії макросистеми і мікросистеми, що відносяться одне до одного як загальне до часткового [Тарасова 1992: 30]. Під цими мікросистемами розуміються мікрополя – минулого, теперішнього і майбутнього граматичного часу, – компоненти яких відображають в найбільш загальному вигляді сфери теперішнього, майбутнього та минулого об'єктивного часу.

Семантичну основу поля часу утворює часова характеристика дії або стану, яка показує відношення дії до моменту мовлення, що приймається мовцем за точку відліку. План вираження цього поля включає елементи різних рівнів, що не є ідентичними ні з точки зору значення, ні з точки зору функції. Основу цього плану в німецькій мові, як і в багатьох інших, утворює час морфологічний, тобто вираження часу дієслівними формами, що являють собою один із засобів максимально узагальненого і абстрагованого вираження даної категорії. Морфологічна категорія часу дієслова є центром (ядром) функціонально-семантичного поля (далі ФСП) темпоральності. Окрім дієслівних часових форм темпоральне значення може виражатися лексичними показниками часу, семантикою темпоральних сполучників, модальними дієсловами, особливими синтаксичними структурами і навіть інтонацією.

Між формами граматичного часу і лексичними одиницями на комунікативному рівні існує взаємодія, яка проявляється і в семантичній взаємодії і у функціональній компенсації. Функціональний (або комунікативний) рівень, уможливлене також вираження часу неспеціалізованим, опосередкованим, імпліцитним способом. Власне у плані синтагматики час можуть виражати ті засоби, для яких поняття часу є “чужим”. Тобто: актуалізація часових значень імпліцитними засобами відбувається в певних синтаксичних структурах, за певних умов сполучуваності та контекста. Дані засоби не можуть належати до ядра ФСП темпоральності, оскільки для його конститuentів значення часу є передусім парадигматичним. Засоби імпліцитної темпоральності не можуть належати й до периферії поля часу, бо її компонентам значення часу притаманне як одиницям словника, є їх основним значенням, на основі якого можуть утворюватися опозиції лексичних засобів подібно до опозицій дієслівних форм (damals – jetzt – künftig). Засоби імпліцитної темпоральності відносяться до проміжної зони поля темпоральності як такі, що виражають лексико-граматичні часові значення [Харитонова 1982: 15]. Дані значення притаманні їм, з одного боку, як одиницям лексикону, а з другого – як граматичним формам. Засобами імпліцитної темпоральності є граматично значимі темпоральні компоненти семантичної структури дієслів, іменників та прикметників, що позначають емоційно-психічні та раціональні стани. Дані класи лексем у двопредикатних реченнях здатні імплікувати часову віднесеність прихованого предиката – центра вторинної прихованої предикації, – який виражений інфінітивною формою дієслова. Темпоральність цього предиката актуалізується через його взаємодію з первинним (експліцитним, матричним) предикатом, власне обумовлюється лексичним значенням того дієслова, від якого інфінітив залежить.

Ich hoffe das zu tun. – Ich hoffe (jetzt), daß ich das tun werde (in der Zukunft).

Ich erinnere mich, das getan zu haben. – Ich erinnere mich (jetzt), daß ich das getan habe (in der Vergangenheit).

Із взаємодії лексичної та граматичної семантик впливає також темпоральне значення, представлене прийменниковими групами, які в даній роботі розглядаються як засоби імпліцитної темпоральності. Йдеться про взаємодію лексичного значення прийменника з граматичним значенням відповідного іменника. Особливістю прийменникових груп прихованого темпорального значення є наявність іменників, які виражають часову семантику тільки при вживанні з

часовим прийменником. Деякі дослідники темпоральності [Іваненко 1981; Всеволодова 1975; Сенів 1997] розглядають такі конструкції здебільшого в протиставленні прийменниковим групам з іменниками часової семантики. Пермінова Т.О., розглядаючи ФСП темпоральності в сучасній німецькій мові, відносить іменники, які при вживанні з часовим прийменником набувають семи процесуальності, до непрямих лексичних показників часу [Пермінова 1988: 42]. Шаповалова Т.Є. аналізує прийменникові групи з іменниками нечасової семантики на матеріалі російської мови як прийменниково-відмінкові форми з відносним часовим значенням, які в простому реченні з вираженими часовими відношеннями виступають у функції темпорального детермінанта. Цей детермінант являє собою додаткову приховану предикацію, модально-часовий план якої обумовлюється відповідними значеннями основної предикації [Шаповалова 1987: 4-5].

Можливість розгляду прийменникових груп як засобів імпліцитної темпоральності впливає передусім з того, що вони являють собою приховану предикацію. Предикат не є виражений дієслівною формою, а лише експлікується при трансформації прийменникової групи у підрядне речення. Це становиться можливим завдяки наявності іменника з імпліцитною семою процесуальності. Предикативність як синтаксична категорія, що визначає функціональну специфіку основної одиниці синтаксиса – речення, – в прихованій предикації виражається імпліцитно. Категорія темпоральності, відповідно до цього, як категорія, що реалізується через предикативність, в прийменниковій групі як прихованій предикації представлена імпліцитно. Речення з досліджуваними нами прийменниковими групами являють собою двопредикатні речення. Вони містять предикацію експліцитну, центром якої є основний явно виражений дієслівною часовою формою предикат та імпліцитну предикацію – прийменникову групу. Обидві предикації виконують функцію відображення ситуації. Часове значення прийменникової групи не просто показує час здійснення тієї чи іншої дії, але й вказує на часове співвідношення між двома ситуаціями. Зауважимо, що відповідне лексичне значення дієслова – експліцитного предиката – суттєво впливає на реалізацію імпліцитної темпоральності прийменникової групи. Йдеться про те, що це дієслово здебільшого позначає певний процес, дію, діяльність, а не стан. Це з одного боку. З іншого боку, темпоральна семантика прийменника уможливорює експлікацію прихованої процесуальної семантики конкретного іменника. Відбувається своєрідний процес аплікації цієї семантики на семантичну

структуру іменника. При цьому змінюється референція предметного іменника. Порівняємо, наприклад, два речення:

Vor der Schule stand ein Auto.

Vor der Schule rennt auch Anton als Expresbote von Genossen zu Genossen.

У першому реченні мова йде про факт місцезнаходження, прийменникова група має локальне значення. У другому реченні під іменником Schule розуміємо не будівлю, а заняття, навчальний процес, поза межами якого відбувається дія, позначена дієслівною формою rennt.

Bevor Anton in die Schule (zum Unterricht) geht, rennt er von Genossen zu Genossen.

Отже, прийменникова група сама собою є лише потенційною предикативною структурою. Такою вона стає завдяки тому, що темпоральна сема як ознака процесуальності, в семантичній структурі іменника актуалізується завдяки взаємодії з семантикою, з одного боку, часового прийменника, а з другого – фінітного дієслова, з допомогою якого здійснюється основна предикація.

На основі даних факторів виявляємо досліджувані прийменникові групи імпліцитної темпоральної характеристики у висловлюваннях, відмежовуючи їх від інших темпоральних показників та прийменникових груп іншого типу.

Таким чином предметом нашого дослідження є прийменникові групи сучасної німецької мови, що включають:

а) прийменник часової семантики: bei, nach, vor, wdhrend, bis, in, seit, mit, auf, zwischen, zu.

З одного боку прийменник має власне граматичне значення як здатність передавати синтаксичну залежність між повнозначними словами на синтагматичній осі, а з другого – лексичне значення, суть якого полягає у фіксації найістотніших розпізнавальних ознак тих відношень, що формуються внаслідок взаємодії речовинних значень поєднаних компонентів з граматичним значенням всієї конструкції [Іваненко 1981: 11].

б) іменник прихованої процесуальної семантики, що актуалізується на функціональному рівні при вживанні з темпоральними прийменниками. Це – іменники процесуального значення, що здебільшого представлені віддієслівними та відприкметниковими іменниками (Eintritt, Sprechen, Abwesenheit та ін.) та іменники конкретного предметного значення (Tee, Theater, Tisch та ін.) Використання конкретних іменників для вираження часових відношень

суперечить природі категорії часу, оскільки час є невід’ємною характеристикою процесу чи руху. Проте у випадках, про які йде мова, дія виражається контекстуально або ситуативно, сполученням з часовим прийменником. У певних умовах за іменниками конкретного значення закріплюється темпоральна семантика [Крилова 1983: 50-54].

Щодо ролі іменників у вираженні категорії темпоральності, то вони виконують дві функції, а саме:

а) позначають часовий відрізок, в межах чи поза межами якого відбувається дія, виражена дієслівною формою – експліцитним (матричним) предикатом;

б) сполучаючись з прийменником часової семантики, імплікують процес чи дію, співвідносну в часі з дією, представленою дієсловом – експліцитним (матричним) предикатом.

Залежно від лексичного значення іменні компоненти, які містяться в досліджуваних нами прийменникових конструкціях поділяються на дві групи, а саме:

1. Віддієслівні іменники, що включають сему узагальненої процесуальності, “успадковану” ними від дієслів-корелятивів, та відприкметникові іменники. Ця сема має узуальний характер, тобто закріплена на рівні мовної системи, інакше кажучи на парадигматичному рівні. При трансформації прийменникових груп з цими іменниками у речення експлікований предикат буде представлений дієсловом-корелятом (або прикметником з дієсловом зв’язкою), часова форма якого визначається залежно від прийменника та часової форми дієслова, якою представлений експліцитний предикат.

Наприклад:

...der schließlich **nach einem letzten verzweifelten Kopfschütteln** seine Brille hochschob...[Bull 1963: 68]. – Nachdem er den Kopf geschüttelt hatte,...

Sie können sich nicht vorstellen, wie **nach dem unmdigen Kuchengenuß** dieser Imbiß als Brechmittel wirkte [Grass 1962: 75]. – Nachdem er Kuchen genossen hatte,...

До групи віддієслівних іменників належать також ті, які позначають фази процесів чи дій. Наприклад:

Hanno Buddenbrook hatte den kleinen Grafen schon **vor Beginn der Schulzeit** zwei oder dreimal zu sehen bekommen [Mann Th. 1957: 490]. – Bevor die Schulzeit begann,...

Als Dr.Steidel **gegen Ende der Referentenbesprechung** fragte, ob alle jetzt zufrieden seien, stöhnte Dr.Borcherdt [Walser 1987: 38]. – Bevor die Referentenbesprechung zu Ende war,...

2. Іменники конкретного предметного значення, сема процесуальності яких має оказіональний характер, актуалізується тільки при вживанні з темпоральними прийменниками, тобто на мовленнєвому (синагматичному) рівні, інакше кажучи при функціонуванні. Експлікований предикат при трансформації прийменникової групи у розширену предикативну структуру буде представлений дієсловом, що називає дію, яка асоціюється з відповідним іменником. Наприклад:

...daЯ man nicht einen SchweiЯausbruch hat wie **nach jedem Bier** [Frisch 1967: 50]. – Nachdem man Bier getrunken hatte,...

...die mir **nach der Geschichte** mit Joachim begreiflicherweise durch den Kopf ging [Frisch 1967: 98]. – Danach, was mit Joachim geschehen war,...

Віддієслівні іменники, що вживаються з часовими прийменниками і в синтаксичній позиції обставини часу представляють приховану предикацію, виражаючи часове співвідношення дій у висловлюванні, поділяються на такі підгрупи [пор. Лавриненко 1978]:

а) іменники, які позначають ту ж дію, що і їх *перехідні* дієслова-кореляти, зберігаючи семантичний зв'язок з суб'єктом та об'єктом цієї дії.

Bei Iibernahme der Pferde ist eine Verghrung unsererseits mit Ihren Leuten gar nicht zu umgehen. [May 1988: 360]. – Wдhrend wir die Pferde Iibernehmen,...

б) віддієслівні іменники, які позначають ту ж саму дію, що і їх *неперехідні* дієслова-кореляти:

Es ist eine alte Erfahrung, **beim Eintritte** einer erwarteten Gefahr die Angst aufhцrt [May 1988: 198]. Wenn eine erwartete Gefahr eintritt,...

в) віддієслівні іменники, значення яких відрізняється від значення дієслів-корелятив ітеративністю/багаторазовістю або тривалістю дії. Ті, які співвідносяться з перехідними дієсловами зберігають семантичний зв'язок з суб'єктом і об'єктом дії:

Bei ihrer Stickerеi und ihrem Buche verfolgte Gerda jenseits der Portieren den Gang des Unterrichts [Mann Th. 1957: 477]. – Wenn (sooft) sie sticckte,...

г) іменники, які називають окремий акт дії, що позначений дієсловом-корелятом, зберігають семантичний зв'язок з суб'єктом дії. Іменники цієї підгрупи як такі, що позначають окремі акти дії, які можна перелічити, вживаються також у множині.

So werden Sie **nach wenigen Schritten** ebenso gewiЯ eingeholt [May 1988: 196]. – Nachdem Sie wenige Schritte gemacht haben,...

Другу велику групу іменників, що входять до прийменникових груп імпліцитної темпоральності, утворюють іменники:

1) процесуального значення. Вони позначають подію чи процес та тривалість в часі. Імпліцитна сема процесуальності має узуальний характер.

2) конкретного предметного значення. Дані іменники, хоч і називають певний предмет, включають в себе поняття про певне явище чи процес або подію, що відбуваються в часі. Ці іменники асоціюються з процесом чи дією. Процесуальна сема є імпліцитною.

Іменники процесуального значення можуть бути поділені на такі семантичні групи:

а) іменники, які називають прийом їжі:

...und **nach der Vespermahlzeit** erging man sich in dem groÿen Nutzgarten [Mann Th 1957: 271]. – Nachdem man die Vespermahlzeit gehabt hatte,...

Während der **Mahlzeit** pochte es, und der Kontorlehrling ьberbrachte ein Telegramm [Mann Th. 1957: 313]. – Wenn man die Mahlzeit hatte,...

б) іменники, що називають свята

Nun lag die ganze Zimmerflucht im Lichte einzelner Gasflammern, wie **nach einem Feste**, wenn der letzte Gast soeben davongefahren war [Mann Th. 1957: 449]. – Nachdem man ein Fest gefeiert hatte,...

Jan Bronski, der seinen Stephan gleichfalls **nach Ostern** in die polnische Volksschule schicken wollte...[Grass 1962: 59]. – Nachdem man Ostern gefeiert hatte,...

в) іменники – назви форм суспільної організації часу

Nach dem Konzert brachte er Dorle zuerst zum Auto in der Tiefgarage, dann ging er zum Automaten [Walser 1987: 64]. – Nachdem sie das Konzert besucht hatten,...

... weil es nützig war, sich **vor dem Gottesdienste** zu sammeln [Mann Th. 1957: 54]. – Bevor der Gottesdienst stattfindet,...

г) іменники – назви природних явищ та іменник Wetter:

...reitet das Schiff **vor dem Sturm** leicht so lange auf der Kette, bis es sich losreißt und zu Lande geht [May 1988: 460]. – Bevor der Sturm kommt,...

...die wie immer **beim sichersten Wetter** einen langen, offenen Regenmantel trug...[Mann Th. 1957: 329]. – Wenn das Wetter am sichersten war,...

д) назви періодів відпочинку: Ferien, Pause, Urlaub

“Unsere Zustimmung!” wiederholte sie **nach einer Pause**, traurig und sogar mit einiger Bitterkeit [Mann Th. 1957: 554]. – Nachdem die Pause zu Ende gewesen war,...

Du kannst Dieter sofort anrufen und ihm sagen: “Entgeltige Entscheidung gleich **nach dem Urlaub**” [Walser 1987: 62]. – Nachdem man den Urlaub gehabt hat,...

...denn man wollte in der Stadt **vor Tisch** noch ein wenig ruhen können [Mann Th. 1957: 334] – ...denn man wollte in der Stadt noch ein wenig ruhen können, bevor man sich an den Tisch setzt (bevor man iЯt).

2. До групи іменників конкретного предметного значення належать іменники, що лише асоціюються з певним процесом чи дією, тобто передбачають їх. В семантиці цих іменників має місце метонімічний перенос, що відбувається на основі субституційної моделі “подія/предмет (особа)”. При цьому семи процесуальності та темпоральності імплікуються. До цієї групи належать іменники, що називають:

а) страви, напої

...aber wir verlieЯen schon **nach der Suppe** das Gebiet der alten Anekdoten und gingen zu den ernsteren und fesselnden Dingen ьber [Mann Th. 1957: 273]. – Nachdem wir Suppe gegessen hatten,...

б) посудини зі стравами і напоями

Am erlсschenden Kaminfeuer erЯrterten sie **bei einer Flasche Wein** neue Urlaubspлdne [Bцll 1978: 153]. Wдhrend sie eine Flasche Wein tranken,...

в) періоди за діяльністю історичних осіб і народів. Здебільшого це назви відомих людству осіб, що жили в певний період часу та відігравали немаловажну роль в історії.

Faktisch tut das **seit Hippokrates** jeder Arzt [Bamm 1963: 244] – Das tut man seit dem Leben von Hippokrates.

3. Останню групу іменників, що вживаються в прийменникових групах темпорального значення складають іменники з лексичним значенням місця. На функціональному рівні метонімічний перенос здійснюється за субституційною моделлю “подія/місце”. До цієї групи іменників входять іменники:

а) назви місць, де відбуваються певні заходи чи події

Nach der Schule rennt auch Anton als ExpreЯbote von Genossen zu Genossen [Strittmater 1963: 159]. – Bevor Anton in die Schule (zum Unterricht) geht,...

...denn manchmal kamen die Schulkinder schon **vor der Messe**, um Hefte zu kaufen [Bцll 1962: 64]. – Bevor die Messe stattfindet,...

б) власні назви населених пунктів, при вживанні яких з прийменниками часу виникають асоціації відвідування, перебування в цих населених пунктах, що теж пов’язане з тривалістю в часі.

Sie nehmen sie **vor Hamburg** ein biЯchen unter dem Paletot, wie... [Mann Th. 1957: 155]. – Bevor sie in Hamburg ankommen,...

Sabeth hatte geschrieben: von einem dlteren Herrn, der ihr auf dem Schiff **kurz vor Le haver** einen Heiratsantrag gemacht habe [Frisch 1965: 161]. – Bevor sie in Le Haver angekommen war,...

в) назви заходів, що організовані в певному місці і в певний час.

Diese, meine dritte Begegnung mit dem Theater brachte Mama, die **nach dem Waldopernabendabend Wagner** leicht gesetzt in unserem Klavier beheimatete,... [Grass 1962: 91]

г) іменники із значенням відстані, шляху. Вживання цих слів в прийменникових групах темпорального значення впливає з того, що на подолання будь-якого відрізка потрібен час. При вживанні з часовими прийменниками експлікується власне сема процесуальності.

...und von selbst die Reihenfolge, die dann **wdhrend des Weges** innegehalten ward [Mann Th. 1957: 334]. – Wdhrend sie durch den Weg gingen,...

Як видно з наведених вище прикладів, іменні компоненти у прийменникових групах часового значення мають характер опредмеченої дії, інакше кажучи, імплікують її. Процесуальна семантика домінує на комунікативному рівні над предметним значенням іменника. Іменники, як було зазначено, є також показниками часового відрізка, в межах чи поза межами якого відбувається дія, названа дієсловом – експліцитним предикатом.

Зупинимось конкретніше на питанні вираження часових значень аналізованими нами прийменниковими групами¹.

Значення одночасності дії прийменникової групи та дії, названої дієслівною формою, виражається в німецькій мові такими прийменниками:

а) **bei**

Даний прийменник виражає одночасно заповненість часового відрізка дією дієслівної форми. Цей прийменник може вживатися як з віддієслівними іменниками, так і з іменниками процесуального та конкретного предметного значення. Наприклад:

Erwin Kloog, der jede Bezahlung des Verzehrten strikt ablehnte, **beim Abschied** sagte: “Kopf hoch, Kathrinchen, nicht alle hier denken schlecht von dir” [Bцll 1978: 151]. – Indem er sich verabschiedete,...

... die eines Abends **beim Wein** zwischen ihr, ihren Kindern und Ken Keaton, der gerade abwesend war, getroffen wurde [Mann H. 1973: 93]. – Wdhrend sie Wein tranken,...

б) **auf**

Даний прийменник вживається з небагатьма іменниками нечасової семантики.

Und **auf der Fahrt** nach Istres schauen wir das Haus in Strumpelbach an [Walser 1987: 62]. – Wдhrend wir nach Istres fahren,...

в) **in**

Вживається здебільшого з субстантивованими інфінітивами, виражаючи одночасно заповненість часового відрізка дією, названою дієсловом.

Wenn er nur Kaffee trinkt, dann hoffentlich **im Stehen** [Müller 1987: 29]. – Wenn (wдhrend) er Kaffee trinkt, steht er.

г) **wдhrend**

Даний прийменник вживається з віддієслівними та відприкметниковими іменниками, не сполучаючись з іменниками конкретного предметного значення. Wдhrend виражає також заповненість часового відрізка основною дією, про яку йдеться у висловлюванні.

Er hatte **wдhrend meiner Abwesenheit** ьber alles Aufklдrung erhalten... [May 1988: 332] – Wдhrend ich abwesend war,...

Nun hatte Tutges **wдhrend dieser Gesprдche** festgestellt, daЯ im Hause Anstreicher wirkten... [Bцll 1978: 140]. – Wдhrend Tutges sprach,...

д) **zu**

Із всіх іменників нечасової семантики даний прийменник вживається для вираження значення одночасності тільки з назвами свят.

е) **zwischen**

Вживання даного прийменника для вираження часового значення не є надто поширеним. Лише деякі приклади свідчать про те, що він може вживатися як з віддієслівними іменниками, так і з іменниками конкретного значення. Наприклад:

Erдulein Kehding stand etwas zur Seite, **zwischen dem Schreiben** sah ich hinьber zu den Nдhmaschinen, gerade zu dem verheulten Mдdchen [Fallada 1991: 66]. – Wдhrend ich schrieb,...

Es war ein hьbsches Mдdchen, **zwischen den Trдnen** Idchelte sie mich an. [Fallada 1991: 66]. – Indem sie weinte,...

є) **mit**.

Mit einem Seufzer lieЯ Einenkel die Beine ьber den Bettrand, Lotte murmelte im Schlaf: “Franz, stehst du schon auf?” und schlief gleich weiter [Fallada 1991: 84]. – Indem er seufzte,...

...daЯ **mit dem Tod** der Frau Blum, Katharinas Mutter, dieses Versprechen nicht gerade gebrochen wird [Bцll 1978: 139]. – Wenn sie stirbt,...

ж) *unter*

Для позначення часу може вживатися з віддієслівними іменниками (здебільшого субстантивованій інфінітив) та з назвами осіб. Наприклад:

Er kreuzte die Arme über die Brust und beglückte mich **unter hüdnischem Lachen** [May 1988: 370] – Indem er hüdnisch lachte,...

з) *über*

...und sie werde sich **Karneval über** erholen und nie, nie wider mit einem anderen Mann als ihm tanzen...[Bull 1978: 77]. – Während Karneval andauert,...

Для вираження значення передування дії, вираженої прийменниковою групою, відносно дії, названої предикатом, вживається прийменник *nach*. Він може сполучатися з іменниками всіх вище поданих семантичних груп, виражаючи одночасно завершеність дії, імплікованої іменним компонентом прийменникової групи.

Nach der Konferenz ging ich in ein Restaurant, das ich nicht kannte...[Frisch 1967: 140]. – Nachdem die Konferenz zu Ende gewesen war,...

Nach einem Schweigen sagte er nachdrücklich: “Es ist nichts gedndert worden, bis zum Schluße, Johann” [Mann Th. 1957: 67]. – Nachdem er geschwiegen hatte,...

...daЯ ich nicht schon damals **nach dem Gespräch** an der Via Appia, alles wußte [Frisch 1967: 145]. – Nachdem ich gesprochen hatte,...

Для вираження значення слідування дії прийменникової групи після дії, названої дієсловом, вживається прийменник *vor*, виражаючи одночасно завершеність дії дієслівної форми. Цей прийменник, як і прийменник *nach*, сполучається з іменниками всіх семантичних груп.

Sie war Gattin meines Lehrers, der mich damals, kurz **vor meiner Maturität**, über einige Wochenende zu sich ins Haus nahm [Frisch 1967: 121]. – Bevor ich meine Maturität gehabt hatte,...

...so schon diese letzte Minuten **vor dem Lichtausknipsen** auch waren [Grass 1962: 216]. – Bevor das Licht ausgeknipst war,...

Для вираження значення завершеності дії до початку часового відрізка, представленого іменником, вживається прийменник *bis*.

Dr. Bestenhorn hatte gesagt, der Vorsitzende wolle **bis Weihnachten** fertig werden [Walser 1987: 167]. – Er

wollte fertig werden, bis Weihnachten gekommen ist,...

Die Personen, mit denen Götten **bis zum Betreten** des Cafes Polkt in Berührung kam...[Bull 1978: 99]. – ..., bis Götten das Cafe betreten hatte.

Висновки

1. Категорія темпоральності, значення якої – вираження часових характеристик позамовної дійсності, може виражатися в сучасній німецькій мові як експліцитними, так і імпліцитними засобами.

2. Вираження темпоральності імпліцитним способом, під яким ми розуміємо непрямий, опосередкований, ситуативний спосіб представлення семантики часу, можливе тільки на функціональному (комунікативному) рівні мови, тобто в певних синтаксичних структурах, при певних правилах сполучуваності.

3. Одним із засобів імпліцитного способу вираження темпорального значення в сучасній німецькій мові є прийменникові групи адвербіального значення. Дані конструкції включають прийменник часової семантики та іменник нечасової семантики. Йдеться про віддіслівні і відприкметникові іменники та іменники конкретного предметного значення, які, сполучаючись з прийменниками часового значення, набувають семи “процесуальності”. Оскільки будь-який процес пов’язаний з часом, то ми можемо говорити про імпліцитну темпоральність аналізованих конструкцій. Вона впливає із взаємодії значення компонентів конструкції.

4. На функціональному рівні досліджуваним нами конструкціям притаманна імпліцитна предикативність, оскільки вони в стислій формі передають зміст цілого речення, що підтверджується трансформацією. Ці згорнуті предикативні структури є проявом загальної тенденції до мовної економії.

ПРИМІТКИ

¹ Аналіз значень прийменників зроблений на основі семантичного опису прийменників, поданого у граматиці Гельбіг Г. та Буш Й.

БІБЛІОГРАФІЯ

Всеволодова 1975 – Всеволодова М.В. Способы выражения временных отношений в современном русском языке. – Москва, 1975.

Гак 1998 – Гак В.Г. Языковые преобразования. – Москва: “Языки русской культуры”, 1998.

Іваненко 1981 – Іваненко З.І. Система прийменникових конструкцій адвербіального значення. – Київ-Одеса: “Вища школа”, 1981.

Крилова 1983 – Крилова Т.В. Роль часових адвербіалій у вираженні характеристики дієслівної дії. // Мовознавство. – 1983. – № 4. – с.50-54.

Лавриненко 1978 – Лавриненко Г.Я. Отглагольные существительные в современном немецком языке и степень нейтрализации в них глагольных признаков: Автор...дисс.канд.филолог.наук. – Москва, 1978.

Перминова 1988 – Перминова Т.А. ФСП темпоральности в современном немецком языке: Автор...дисс.канд.филолог.наук. – Москва, 1988.

Сенів 1997 – Сенів М.Г. Система просторових і часових відношень (функціонально-семантичний аналіз на матеріалі латинської мови): Автор...дис.доктора філолог.наук. – Київ,1997.

Тарасова 1992 – Тарасова Е.В. Время и темпоральность. – Харьков: “Основа”, 1992.

Харитонова 1982 – Харитонова И.Я. Вопросы взаимодействия лексики и грамматики. – Киев: “Вища школа”, 1982.

Buscha, Helbig 1981 – Buscha J. Helbig G. Deutsche Grammtik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht. VEB Verlag Enzyklopdie Leipzig, 1981.

ДЖЕРЕЛА ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Bamm 1963 – Bamm Ex. OVO. Essays. Deutsche Verlaganstalt. Stuttgart, 1963.

Bull 1978 – Bull H. Die verlorene Ehre der Katharina Blum oder: wie Gewalt entstehen kann und wohin sie führen kann. – Verlag Kiepenheuer & Witsch, Kūln, 1978.

Bull 1963 – Bull H. Ansichten eines Clowns. Roman. – Verlag Kiepenheuer & Witsch, Kūln-Berlin, 1963.

Fallada 1991 – Fallada H. Der Pleitekomplex. Sieben Malheuer geschichten. – Aufbau Taschenbuch Verlag GmbH, Berlin, 1991.

Frisch 1967 – Frisch M. Homo Vaber. Roman. – Suhrkamp Verlag, Frankfurt, 1967.

Grass 1962 – Grass G. Die Blechtrommel. Roman. – Fischer Verlag, Frankfurt, 1962.

Mann 1953 – Mann H. Die Betrogene. Erzählung. Fischer Verlag, Frankfurt, 1953.

Mann 1956 – Mann Th. Buddenbrooks. – Verlag für Fremdsprachige Literatur. Moskau, 1956.

May 1988 – May K. Am Rio de la Plata. Reiseerzählung. – Verlegt bei Franz Greno Nūrdlingen, 1988.

Müller 1987 – Müller H. Heute wdre ich mir lieber nicht begegnet. Roman. – Rowahl Verlag GmbH, 1997.

Strittmater 1963 – Strittmater E. Ole Bienkopp. Roman. Aufau Verlag. Westberlin, 1963.

Walser 1987 – Walser M.D. Dorle und Wolf. Eine Novelle. – Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1987.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ткачук Наталія Олексіївна – аспірант кафедри німецької філології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: імпліцитна темпоральність в сучасній німецькій мові.

ПРО СТАТУС СЛОВОТВОРЧОГО ФОРМАНТА -LIKE

Галина Трач (Львів)

Мета цієї статті – встановити морфологічний статус словотворчого форманта *-like*. Для визначення місця форманта *-like* на діяхронічній осі «компонент складного слова – напівсуфікс – суфікс» подано повний опис його словотворчих характеристик. Аналіз структурно-семантичних змін, що відбулися з кореневою морфемою *like* у новому оточенні свідчить її перехід в

інший функціональний розряд морфем – суфікс. У процесі розвитку суфікса необов'язковим є зникнення його вільного корелята.

The aim of the paper is to define the morphological status of the word-building element *-like*. To place the element *-like* upon the diachronic axis «component of a compound – semi-affix – affix» the full description of its characteristics has been given. Analysis of structural-semantic changes which have taken place with the root *like* in the new environment let us confirm about its transition to the different functional type of morpheme – that of suffix. Disappearance of the analogous free form is not obligatory in the process of the diachronic evolution of the suffix.

На тлі величезної кількості книг і статей, присвячених лексиці та словотворові англійської мови, словотворчий формант *-like* залишився без належної уваги. Однак, досягнувши великої продуктивності, утворення слів з *-like* стало специфічною та цікавою рисою англійського словотвору, яка заслуговує на увагу і теоретиків, і практиків, що займаються викладанням або перекладом.

Наявність в англійській мові паралельно зі словотворчим елементом *-like* корелятивної повнозначної самостійної одиниці *like* є причиною віднесення його до групи морфем суперечливого проміжного характеру.

Мета нашої статті – визначити морфологічний статус словотворчого форманта *-like*. Цієї проблеми торкалися такі дослідники словотвору англійської мови, як Е.Торндайк, О.Есперсен, В.Григор'єв, І.Арнольд, Г.Марчанд, П.Карашук, Р.Зятковська, О.Мешков, Є.Кубрякова, Б.Бартков.

Складність проблеми полягає в тому, що не існує чіткого розмежування між суфіксом та кінцевим компонентом складного слова через відсутність загально визначених об'єктивних критеріїв визначення статусу словотворчих формантів.

Існує три погляди на морфологічну приналежність словотворчого форманта *-like*. Причому більшість лінгвістів не підкріплюють своїх висновків доказами.

Р.Зятковська та О.Мешков розглядають формант *-like* як повнозначний компонент складного слова, а процес утворення слів із цим формантом вважають основотворенням (композицією), а не деривацією: “Вільну кореневу морфему, що трапляється у зв'язаній позиції у складі основи, як один з її морфів, ми розглядаємо як компонент складного слова – зв'язаний аломорф відповідної кореневої морфеми. Такими одиницями, зокрема, є “напівсуфікси” Г.Марчанда *-worthy*, *-monger* і *-like*, повнозначні морфеми з вільною дистрибуцією в основі, що принципово відрізняє їх від справжніх суфіксів” [Зятковська 1971: 25].

Деякі автори відносять формант *-like* до категорії “напівсуфіксів”. Цей термін ввела в германістику М.Д.Степанова [Степанова 1953: 78] на матеріалі німецької мови. Дослідниця розуміє “напівафіксацію” як проміжний випадок, коли компонент складного слова ще функціонує в ролі вільного слова і водночас, ніби механічно, вживається в серійних утвореннях, тобто на правах суфікса. В англістиці поняття “semi- suffix” з’являється у працях Г.Марчанда [Марчанд 1960] та І.Арнольд: “Елементи *-like*, *-proof* і *-worthy*, характеризуються великою здатністю приєднуватися, тому їх можна також віднести до напівсуфіксів, тобто елементів, що знаходяться посередині між коренями і афіксами: *godlike*, *gentlemanlike*, *ladylike*, *unladylike*, *manlike*, *unmanlike* тощо. Марчанд вказує на те, що *-like*, як напівсуфікс є ізольований від слова *like*, тому що можна утворити складні слова типу *unmanlike*, що було б неможливим для вільної форми, яка приєднується до іншої вільної форми” [Арнольд 1966: 96].

Більшість лінгвістів, зокрема: В.Аракін, Б.Бартков, І.Гальперін, Е.Гінзбург, В.Григор’єв, О.Есперсен, П.Карашук класифікують формант *-like* як суфікс.

Такі різноманітні тлумачення питання про статус *-like* й обумовили тему й мету цієї статті.

Для визначення місця форманта *-like* на осі “компонент складного слова – афікс” потрібен точний опис його характеристик: мовних і текстових, якісних та кількісних, у діахронічному та синхронічному планах. Для такого всебічного опису форманта Б.Бартков вводить такі критерії та дає їх визначення :

1. **Продуктивність діахронічна (Pd)** – це число слів з формантом, яке з’явилося у мові з моменту виникнення моделі до наших днів. Кількісне значення цього критерію підраховують за словником Вебстера.

2. **Продуктивність синхронічна (Ps)** – це число слів, утворених формантом за одиницю часу, наприклад за століття (чи за 50 років). Її підраховують за Оксфордським словником (БОС), і вона є різною в різні періоди.

3. **Частотна продуктивність (Pf)** – це число різних лексем з даним формантом, що міститься в тексті певної довжини (наприклад, в 1 млн. словоформ). Це мовленнєва характеристика. Її встановлюють за частотним словником Г.Кучери.

4. **Сумарна частотність (F)** – це число всіх словоформ з даним формантом, що міститься в тексті певної довжини (наприклад, в 1 млн. словоформ).

5. **Афіксальна валентність (V)** – це здатність слів з даним формантом брати участь у подальшому дериваційному процесі, тобто приєднувати префікси, суфікси, конвертуватися (нульова суфіксація). Відомо, що афіксальна валентність суфіксів висока [Зятковська 1971]. Напівсуфіксам властива нижча афіксальна валентність [Марчанд 1960]. Для складних слів афіксація нехарактерна. Це якісна характеристика.

6. **Паралелізм**, тобто здатність форманта приєднуватись до тієї ж основи, що й інші форманти, даючи паралельні утворення. Це мовна характеристика. Паралелізм у напівсуфіксах виражений слабше: *-wise / -ways*, в суфіксах – сильніше [Марчанд 1960].

7. **Семантичний зсув**, тобто зміна семантики словотворчого форманта, порівняно з його самостійним аналогом (лексемою) в мові. Під “зсувом” розуміють: розширення значення, звуження значення, його послаблення або навіть втрату.

8. **Фонетичний зсув**, тобто зміна фонетичного вигляду словотворчого форманта порівняно з його самостійним аналогом у мові [Бартков 1979: 70 – 73].

Аналіз словоутворення, пов’язаного з формантом *-like* стосовно наведених критеріїв, базується на матеріалі, отриманому в результаті суцільної вибірки з різних словників та спостережень за сучасною англійською літературою. До уваги беремо зауваження, знайдені в матеріалах авторів, які працюють у сфері англійського словотвору.

Згідно з Оксфордським словником, вперше слово *like* (однаковий, подібний) з’явилося в 1200 році. Як другий компонент складних слів формант *-like* починають вживати в XV столітті – на початку новоанглійського періоду, наприклад: *circlelyk* (1420), *chieftainlike* (1470), *devillike* (1470), *pristlike* (1470).

Елемент *-like* приєднується до основ, які становлять лексико-граматичний розряд іменників, та переводить їх в іншу частину мови – прикметник або прислівник:

N + like → A

N + like → Adv.

Діахронічна продуктивність даної словотворчої моделі сягає за Вебстерським словником 1300 одиниць.

Синхронічна продуктивність форманта *-like* зростає дедалі більше. Словники не встигають зафіксувати новоутворень з *-like*: *auxin-like*, *cytokinin-like*, *gibberellin-like*, *hormone-like*, *keratin-like*, *media-like*, *polimer-like*, *tornado-like*, *valve-like*, *virus-like*.

Частотна продуктивність форманта *-like* відносно висока і становить за частотним словником Г.Кучери і У.Френсіса 45. А сумарна частотність становить 48.

Афіксальна валентність форманта *-like* висока. Виявлено чотири дериваційних моделі:

A + ness = N	(<i>godlikeness, lifelikeness, homelikeness, warlikeness, workmanlikeness</i>);
A + ly = Adv	(<i>warlikely, ladylikely, manlikely</i>);
un + A = A	(<i>ungoldsmithlike, unladylike, unmanlike, unsportslike, unbusinesslike</i>);
A → Adv	(<i>priestlike, a → priestlike, adv; sealike, a → sealike, adv; seamanlike, a → seamanlike, adv; torchlike, a → torchlike, adv</i>).
A → N	(<i>bosomlike, a → bosomlike, n; look-like, a → look-like, n</i>).

Схильність форманта *-like* до паралелізму є досить великою. Він дає паралелізми з суфіксами: *-ly, -oid, -ish, -y, -esque*. Тобто існують синонімічні утворення, наприклад:

<i>friendlike</i>	/	<i>friendly</i>
<i>acidlike</i>	/	<i>acidoid</i>
<i>childlike</i>	/	<i>childish</i>
<i>wavelike</i>	/	<i>wavy</i>
<i>statuelike</i>	/	<i>statuesque</i>

Частотність вживання форманта *-like* приводить до узагальнення його семантики. Сформувався абстраговане категоріальне значення цієї словотворчої моделі: *схожий на те, характерний, властивий тому, що виражає словотворча основа*, наприклад: *rocklike* – схожий на скелю; *churchlike* – в дусі церкви; *gentlemanlike* – властивий джентльменові, вихований. У багатьох прикметниках відбулася лексикалізація у напрямку звуження категоріального значення «такий, що має ознаку, властивість того, що названо основою», наприклад: *dovelike* – голубиний, ніжний; *childlike* – наївний, відвертий, простий; *doglike* – відданий, вірний; *slavelike* – боягузливий; *workmanlike* – умілий. Елемент *-like* майже втратив початкове значення самостійного прикметника «схожий, однаковий, рівний».

Фонетичного зсуву словник Д.Джоунза не фіксує, хоч формант *-like* не несе на собі наголосу, а отже, можлива редукція [lɛk].

Здійснений словотворчий опис форманта *-like* дає підстави винести положення про відповідність його ознак характерним ознакам суфіксів,

якими вони відрізняються від компонентів складних слів. З цією метою наведемо критерії для виділення суфіксів. Вони дещо відрізняються, але в принципі є тотожні. Дж.Буранов [Буранов 1963] вважає, що суфіксові властиві такі якості:

- 1) семантичний відрив форманта від слова;
- 2) розширення чи звуження значення;
- 3) звуковий відрив;
- 4) написання разом;
- 5) позначення класу;
- 6) здатність до необмеженого лексичного сполучення;
- 7) дуже продуктивний.

П.М.Карашук [Карашук 1965] пропонує такі вимоги щодо афіксів:

1) живий афікс чітко виділяється зі слова і чітко відокремлюється від основи;

2) він повинен мати абстрактне значення;

3) у семантичному плані він повинен бути валентний з основою;

4) афікс повинен утворювати нові слова не лише від слів власного походження, а й від запозичених;

5) афікс повинен мати високу частоту вживання.

О.Д.Мешков вважає, що "... словотворчий суфікс в англійській мові – це такий елемент, що, приєднуючись до основи, виконує одну з таких функцій:

1) переводить твірну основу в іншу частину мови,

2) переводить твірну основу в інший лексико-граматичний розряд,

3) надає твірній основі інше коннотативне значення,

4) змінює іменник зі значенням чоловічого роду на іменник жіночого роду.

Якщо виділена у слові морфема не виконує жодної із цих функцій, вона не є словотворчим суфіксом" [Мешков 1976: 31].

Є.С.Кубрякова дає визначення, яке відображає роль суфікса у формуванні словотворчої моделі: «... достатньою ознакою суфікса є його наявність у певній серії слів, у регулярних і продуктивних моделях вторинних утворень» [Кубрякова 1974].

Б.І.Бартков вважає, що "формант, який дав не менш ніж 300 – 400 похідних, а отже, має чітке словотворче значення, можна назвати суфіксом" [Бартков 1980: 10].

Порівняння показує, що ознаки форманта *-like* повністю задовольняють вимоги, поставлені перед суфіксами. Тобто формант *-like* виконує і формальні функції, типові для суфікса, і лексичні функції суфікса, найважливішою з яких є надання узагальненого (однакового

для всіх слів цього ряду) значення, на протигагу конкретизованому значенню компонента складних слів. “Однотипність семантичного зв’язку між елементами при однотипності синтаксичного зв’язку дає формантові здатність до аналогічного словотворення” [Григорьев 1956: 52]. Тобто ці конструкції будуються ніби за певною формулою. Наприклад: *cowlike* – подібний на корову; *deathlike* – подібний до смерті; *fiendlike* – подібний на диявола; *ghostlike* – подібний на привид; *hairlike* – подібний на волосся; *starlike* – подібний на зірку тощо.

Складним словам з одним і тим же компонентом не властива така однотипність зв’язку. Л.Ф.Омельченко [Омельченко 1981: 118], застосовуючи трансформаційний аналіз, показує відмінність “дериваційної історії” зовнішньо однотипних структур: *a puppydog* → *a dog which is a puppy*; *a bulldog* → *a dog which is like a bull*; *a watchdog* → *a dog which watches*. Єдиний тип синтаксичного зв’язку в таких конструкціях не означає їх семантичної тотожності [Омельченко 1981: 119].

Проаналізувавши структурно-семантичні зміни, що відбулися з кореневою морфемою *like* у новому оточенні та довівши, що за всіма розглянутими ознаками словотворчий формант *-like* повністю відповідає тим критеріям, які введені для визначення суфікса, ми можемо стверджувати про перехід цієї кореневої морфеми в інший функціональний розряд морфем – суфікс.

Схожість суфікса *-like* на самостійне слова *like* показує, що спочатку цей формант вживався як компонент складного слова. Проте з поступовим набуттям узагальненого значення, з ростом діахронічної продуктивності, збільшенням частотності його вживання в мовленні, з проходженням ним етапу напівсуфікса, який пропонуємо вважати перехідним етапом діахронічного розвитку форманта, він стає словотворчим суфіксом.

Наприкінці, можна зробити висновок, що в основі деривації може лежати композиція. Більшість теперішніх суфіксів колись були самостійними словами. І в процесі розвитку суфікса необов’язковим є зникнення його вільного корелята.

БІБЛІОГРАФІЯ

Арнольд 1966 – Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка. – М., 1966.

Бартков 1979 – Бартков Б.И. О статусе некоторых постфиксальных словообразовательных формантов в современном английском языке // Особенности аффиксального словообразования в терминсистемах и норме. – Владивосток, 1979.

Бартков 1980 – Бартков Б.И. Английские суффиксоиды, полусуффиксы, суффиксы и словарь 100 словообразовательных формантов современного английского языка (научный стиль и литературная норма) // Аффиксоиды, полуаффиксы и аффиксы в научном стиле и литературной норме. – Владивосток, 1980.

Буранов 1963 – Буранов Дж. Происхождение и развитие полусуффикса -map в английском языке: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Л., 1963.

Григорьев 1956 – Григорьев В.П. О границах между словосложением и аффиксацией // Вопр. языкознания. – 1956. – № 4.

Зятковская 1971 – Зятковская Р.Г. Суффиксальная система современного английского языка. – М., 1971.

Карашук 1965 – Карашук П.М. Аффиксальное словообразование в английском языке. – М., 1965.

Кубрякова 1974 – Кубрякова Е.С. Основы морфологического анализа. – М., 1974.

Мешков 1976 – Мешков О.Д. Словообразование современного английского языка. – М., 1976.

Омельченко 1981 – Омельченко Л.Ф. Продуктивные типы сложных слов в современном английском языке. – К., 1981.

Степанова 1953 – Степанова М.Д. Словообразование современного немецкого языка. – М., 1953.

Marchand 1960 – Marchand H. The Categories and Types of Present-Day English Word formation. – Wiesbaden, 1960.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Трач Галина Василівна – аспірантка кафедри англійської філології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: словотворення в сучасній англійській мові.

СЕМАНТИКА ПРЕДИКАТІВ ПОВИННОСТІ

Оксана Тронь (Івано-Франківськ)

У статті досліджується семантика предикатів повинності у порівняльному аспекті (на матеріалі англійської, німецької, російської і української мов). Кожна мова має свої засоби вираження модального значення повинності. Взаємозамінність чи несинонімічне вживання предикатів залежить від їх семантики та контексту.

This article analyses semantic meaning of the predicates of obligation in the comparative aspect (on the basis of the English, German, Russian and Ukrainian languages). Each language has its own means of expressing the modal meaning of obligation. Synonymic and non-synonymic usage of the predicates depends on their semantic meaning and the context.

В останнє десятиріччя інтерес лінгвістів викликає смислова організація речень з модальним предикатом, що зумовлено насамперед їх неоднозначною семантико-синтаксичною інтерпретацією.

Актуальність досліджуваного питання визначається й тим, що воно розглядається на перетині таких фундаментальних для лінгвістичної науки проблем, як предикативність, парадигматика, синтагматика і синонімія речення, взаємозв'язок категорій модальності, персональності, темпоральності, статус модальності та ієрархія модальних значень.

Повинність – це значення, місце якого в категорії модальності чітко не встановлено. На нашу думку, це зумовлено тим, що багато модальних значень, властивих мові, розглядаються як відповідники логічних модальностей. Так, поняття повинності у мові є аналогом поняття норми в логіці норм.

В українській, російській, англійській та німецькій мовах є група предикатів, які вживаються для вираження значення повинності. Ядро цієї групи в українській мові утворюють шість предикатів: **повинен, зобов'язаний, слід, треба, потрібно, необхідно**. В російській мові, аналогічно українській, основними предикатами поля повинності виступають **должен, обязан, следует, надо, нужно, необходимо**. В англійській мові цю функцію виконують модальні дієслова **must, should, ought (to), have (to), be (to)** та ін. В українській мові до цієї групи також належать предикати **мусити, мати, доводитись, належати** тощо, в російській – **вынужден, предстоит, положено, суждено, подлежат, подобает, годится, принято** та ін. Щодо англійської мови, то це значення також передається словами **necessary, be obliged, bound to, be forced, be compelled** тощо. Основну функцію вираження модального значення повинності в німецькій мові покладено на особові форми дієслів **mhssen, sollen, haben + zu, sein + zu**.

В українських і російських словниках, граматиках і навчальних посібниках [див. напр. Александрова 1975; Караванський 1993; Лобанова 1988] часто вказується на синонімічність цих предикатів в деяких контекстах.

(1) Вам слід вивчити мову = Ви повинні вивчити мову.

треба

потрібно

Вам следует изучить язык = Вы должны изучить язык.

нужно

надо

Однак виділяються контексти, в яких не допускається взаємозамінність досліджуваних предикатів, тобто заміна предикатів призводить до зміни змісту речення. Прикладом несинонімічного вживання предикатів повинності можуть служити такі мікроконтексти:

- (2) а. Вам *слід* переглянути цей фільм.
 б. Вам *треба* переглянути цей фільм.
 в. Ви *повинні* переглянути цей фільм.

В реченні з предикатом «*слід*» виражається значення доцільності, в реченні з «*треба*» – значення потреби, в реченні з «*повинні*» – значення зобов'язаності. Склад сем модальних предикатів повинності у даних реченнях такий:

1. «слід» – семи: а) повинність + б) доцільність;
2. «треба» – семи: а) повинність + б) потреба;
3. «повинні» – семи: а) повинність + б) зобов'язаність.

Очевидно, що заміна одного предиката повинності іншим призводить до порушення стилістично комбінаторних норм, а в поодиноких випадках і до аномального їх використання.

Як вже було зазначено, в англійській мові основними предикатами повинності є – must, should, ought(to), have(to), be(to) та ін, а в німецькій – müssen, sollen, haben + zu, sein + zu та ін. Однак ці модальні дієслова, на відміну від предикатів повинності в українській та російській мовах, рідко вживаються синонімічно. Заміна предикатів один одним може призводити до появи нових відтінків повинності.

Загальноновизнаним і широко відображеним у ряді граматик сучасної англійської мови є положення М. Ермана про те, що must виражає вимогу, should і ought (to) означають, що мовець вважає дію бажаною, але не вимагає її здійснення [Ehrman 1966: 69]. Так, Р. Кверк зазначає, що загальним модальним значенням must, have (to), should і ought (to) є повинність, логічна необхідність, але останні два дієслова менш категоричні, ніж must і have (to) [Quirk 1972: 56]. Дж. Ліч також вважає should і ought (to) менш категоричними еквівалентами must [Leech 1971: 94]. Однак, на його думку, must передбачає втручання мовця, тоді як have (to) виражає обов'язок в загальному, не вказуючи на його виконавця [Leech 1971: 75]. Ф. Палмер виділяє ті самі властивості дієслів і називає must і have (to) відповідно deontic і dynamic verb. Deontic necessity передбачає, що мовець знаходиться в такому стані, який дозволяє йому примушувати, зобов'язувати кого-небудь здійснити дію. Dynamic necessity не допускає втручання мовця. На відміну від have (got), котре виступає тільки як dynamic verb, must виконує обидві функції [Palmer 1979: 61, 91]. Ф. Палмер вважає, що should і ought (to) – дієслова, які виражають dynamic necessity, однак часто мають deontic characteristics. Склад сем досліджуваних предикатів повинності такий:

- “must” – семи: а) повинність + б) категоричність;
 “should” – семи: а) повинність + б) доцільність;

“have to” – семи: а) повинність + б) категоричність + в) зумовленість обставинами.

Таким чином, основне значення must – це необхідність з точки зору мовця, тобто мовець бере на себе відповідальність за виявлену ініціативу вираження необхідності, повинності. Проте у деяких контекстах must означає необхідність, повинність не з точки зору мовця, а ту, що зумовлена обставинами. Як бачимо, в цьому і проявляється повна синонімія must і have (to), тому що єдиним значенням модального дієслова have (to) є необхідність, повинність, викликана певними обставинами. Семну формулу досліджуваних предикатів у цьому випадку представимо так:

“must” – семи: а) повинність + б) зумовленість обставинами;

“have (to) – семи: а) повинність + б) зумовленість обставинами.

Аналіз досліджуваного матеріалу підтверджує існуючу думку про взаємозамінність модальних дієслів should і ought (to), що не призводить до появи нових відтінків повинності. Відмінність у використанні цих дієслів полягає у тому, що ought (to) значно рідше вживається у заперечних реченнях.

Таким чином, кожна з досліджуваних мов має свій «інвентар» вираження категорії повинності. Загальне значення предикатів повинності можна представити у вигляді формули:

$$Д(П) = N(Q \rightarrow P),$$

де Д – предикат повинності, П – речення без Д, Р – ситуація, яка описується в П, Q – деяка ситуація, яка описується за допомогою П, $\rightarrow$ – якийсь тип каузального відношення, N – модальний оператор, що виражає тип необхідності.

Слід зазначити, що дана схема тлумачення повинності збігається з визначенням «технічної» повинності (одного із видів норм) Г.Х.фон Врігта [Врігт 1986: 326]. Однак повної ідентичності цих понять за обсягом немає, тому що обсяг поняття «повинності» у досліджуваних мовах ширший, ніж обсяг поняття норми. Саме тому існує твердження про деонтичні і недеонтичні значення поля повинності. Деонтичність, яка містить повинність, аналогічну нормам в логіці, об’ємніша, ніж недеонтичні значення, і включає всі вищезазначені предикати. Оскільки деонтичні предикати характеризуються протиставленням, пов’язаним з квантифікацією норм, то всі деонтичні речення можна поділити на абстрактні і конкретні норми. Так, речення

(3) Вирушали так. Попереду – князі Юрій та Андрій. Обидва при
оружжю, в панцирах і шоломах, бо до кожного походу треба ставитися
з належною повагою...(П.Загребельний, Смерть у Києві),

(4) The children must brush their shoes regularly
виражають абстрактну норму, а:

(5) Але попка треба провчити. Хай і не писав, але він (Салоган уже
про все рознюхав) не зупинив мужиків од злочинного замаху на панські
угіддя (М.Стельмах, Хліб і сіль),

(6) Your shoes are dirty. You must brush them
виражають конкретну норму.

Принциповим аспектом тлумачення запропонованої схеми є
трактування предикатів повинності як семантично двовалентних: 1-ша
валентність – Р – те, що «повинно бути», 2-га валентність – Q – те, що
зумовлює Р.

Відтінки значень предикатів повинності залежать від різного
заповнення Р і Q і неоднозначного трактування відношень їх зв'язку.

Деонтичні значення предикатів повинності можна поділити на три
класи: клас **ПОВИНЕН**, до якого зараховуємо повинен, зобов'язаний,
клас **ТРЕБА** (треба, потрібно, необхідно) і клас **СЛІД**. Далі ми
розглядаємо деякі особливості вживання предикатів 1-го класу, котрі
репрезентуємо предикатом повинен. Часто контексти, які містять
предикати повинності виражають примусову причину, котра передуює
ситуації Р і існує незалежно від суб'єкта Р. Таким чином, наявність в
контексті, пресупозиції чи безпосередньо в самому реченні примусової
причини є диференційною ознакою семантичної структури речення із
модальним значенням повинності.

Так, у реченні:

(7) Я повинен зателефонувати йому – я обіцяв.

Обіцянка зателефонувати є обставиною, що змушує суб'єкта виконати
дію.

(8) It's lovely to have you home. We must have a party to celebrate.

В наведеному прикладі причиною організації вечірки є приїзд
близької людини.

(9) You must give it back to me before you go.

В даному реченні вирішальну роль відіграє семантика дієслова to
give back: повертати те, що було взято раніше.

Отже, загальне значення предикатів типу повинен можна
представити таким чином:

Д (П) = існують обставини Q, що не залежать від волі суб'єкта. Якщо суб'єкт не виконає P, то якась сила F, що входить в обставини Q, заподіє суб'єкту зло.

В даній формулі Q – зовнішні обставини, що не залежать від волі суб'єкта, відношення між P і Q (®) розглядаються як звичайна каузація, а N – оператор практичної необхідності.

Показово, що у словниках з української та російської мов предикати “повинен” і “зобов'язаний”, “должен” і “обязан” визначаються один за допомогою іншого. Диференційною ознакою словоформи “повинен” є те, що крім основної семи “необхідність виконання якої-небудь дії”, вона має додатковий семантичний відтінок, котрий вказує на змушуючі обставини нормативного плану (правила, інструкції, рекомендації, вимоги тощо) по відношенню до суб'єкта. Існує твердження, що на відміну від “повинен”, предикат “зобов'язаний” характеризується вужчим значенням Q. Однак, в поодиноких випадках “зобов'язаний” вживається для посилення категоричності у реченнях з предикатом “повинен”. Диференційною ознакою цих речень є актуалізатор *просто*

Наприклад:

10) Лікар повинен, він просто зобов'язаний віддавати всього себе хворим (з газет).

Таким чином, в кожній з досліджуваних мов є свій арсенал вираження модального значення повинності. В деяких контекстах допускається взаємозамінність предикатів повинності, а в інших це призводить до порушення стилістично комбінаторних норм.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Александрова 1975 – Александрова З.Е. Словарь синонимов русского языка. – М., 1975.
- Вригт 1986 – Вригт Г.Х. фон. Логико-философские исследования. – М., 1986.
- Караванський 1993 – Караванський Св. Практичний словник синонімів української мови. – К.: Українсько-канадське підприємство “Кобза”, 1993.
- Лобанова 1988 – Лобанова Н.А., Слесарева И.П. Учебник русского языка для иностранных студентов-филологов – М., 1988.
- Ehrman 1966 – Ehrman M. The meaning of the modals in Present-day American English. – The Hague – Paris, Mouton, 1966.
- Leech 1971 – Leech G. Meaning and the English verb. – London, 1971.
- Palmer 1979 – Palmer F. Modality and the English Modals. – London – New-York, 1979.
- Quirk 1972 – Quirk R., Greenbaum S. A grammar of contemporary English. – New-York – London, 1972.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тронь Оксана Андріївна – аспірант кафедри загального та порівняльного мовознавства Прикарпатського університету ім. В. Стефаніка.

Наукові інтереси: проблеми модальності повинності.

ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ НАВЧАННЯ ПРОФЕСІЙНО ОРІЄНТОВАНОМУ ЧИТАННЮ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ СТУДЕНТІВ ТЕХНИКУМІВ ТА КОЛЕДЖІВ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ

Тетяна Труханова (Київ)

Реалізація мотивуючого виду індивідуалізації навчання читанню англійською мовою допомагає студентам технікумів і коледжів економічного профілю реально оцінити свої успіхи та невдачі в оволодінні профорієнтованим читанням, зрозуміти їх причини, розробити індивідуальні плани з урахуванням цього, брати участь в виборі навчальної діяльності, брати на себе відповідальність у допомозі один одному в виконанні навчальних завдань.

Taking into consideration students' motivation sphere while teaching reading in colleges and technical schools helps students appreciate their strengths and weaknesses in reading English texts in economics and analyze why they lag behind or achieve success. Owing to this kind of individualization, they can work out individual plans of independent work in reading, take the responsibility of collaborating in carrying out the tasks in reading, choose the kind of learning activity.

Сучасній школі притаманне протиріччя між правом того, хто навчається, мати власні психолого-індивідуальні особливості, потреби, нахили, бажання та обов'язком викладача забезпечити оволодіння кожним учнем, студентом базовим рівнем іншомовного мовлення згідно програми відповідного навчального закладу.

Це протиріччя можна певною мірою усунути за рахунок здійснення індивідуального підходу до студентів, під яким "мається на увазі навчання учнів іноземного мовлення у групі(класі) за єдиною програмою, але з урахуванням їх індивідуально-психологічних особливостей" [Ніколаєва 1997].

Сучасна вітчизняна методика навчання іншомовному мовленню виділяє чотири види індивідуалізації навчання: мотивуючу, регулюючу, розвиваючу та формуючу.

Завданням цієї статті є визначення змісту, прийомів, засобів реалізації мотивуючої індивідуалізації навчання профорієнтованому читанню в технікумах та коледжах економічного профілю.

Для здійснення мотивуючої індивідуалізації навчання іноземній мові суттєве значення мають два мотиви: 1) мотив досягнення успіхів та уникнення невдач і 2) локус контролю. Ці два мотиви за Д.Аткінсоном є складовими мотивації досягнення.

Розрізняють внутрішній локус контролю (інтернальність) та зовнішній локус контролю (екстернальність). Інтернальність та екстернальність – це стійкі структури особистості, які формуються в процесі соціалізації. Вченими була встановлена нижня вікова межа формування локусу контролю – 17-18 років. Це вік студентів-другокурсників технікумів та коледжів, коли розпочинається навчання професійно орієнтованому читанню. В цьому віці студенти вже мають певний соціальний та навчальний досвід. В процесі подальшої соціалізації формування локусу контролю може піти за двома напрямками: або зміцнюється, розвивається існуючий тип, або локус контролю, який склався раніше, змінюється на протилежний.

Вважають, що основним показником розвитку особистості є перехід від зовнішньої до внутрішньої детермінації. Цей перехід супроводжується підвищенням рівня суб'єктивного контролю особистості, який вимірюється за тестом-опитувальником [Практикум по психодіагностиці 1988]. А для вивчення змін рівня суб'єктивного контролю особистості ми використовуємо простий в застосуванні Профіль атрибутів, розроблений М. Williams [1997].

Дослідження Л.І.Дементій [1990] дають можливість враховувати локус контролю студентів, який вже склався, під час навчання професійно орієнтованого читання студентів технікумів та коледжів. Автор визначила типи відповідальності, які пов'язані з локусом контролю та мотивом уникнення невдач або прагнення до успіху. Кожен з цих типів може бути ефективним в певних, адекватних саме для цього типу ситуаціях. До того ж є ситуації, які погіршують продуктивність діяльності. Відношення з кожним типом відповідальності викладач повинен будувати, виходячи з типологічних особливостей та можливостей.

«Оптимальний» тип – для нього характерний інтернальний локус контролю. В області мотивації досягнень – тенденція прагнення до успіху. Для цього типу характерна реалістична оцінка власних здібностей та можливостей. Студенти цього типу впевнені у собі,

схильні до самостійного виконання будь-якого завдання. В діяльності вони наполегливі та цілеспрямовані.

Для студентів «оптимального» типу можна давати будь-які завдання, крім цього вони справляться з завданнями, виконання яких не під силу іншим типам. Це завдання, які потребують самостійності, творчого, оригінального вирішення, якісного і вчасного виконання. Таким студентам можна пропонувати завдання, для здійснення яких немає необхідних засобів та умов, їм самостійно треба їх знайти, забезпечити, а також завдання, які потребують тривалої підготовки. Це можуть бути такі завдання : – знайдіть в газеті, журналі англійською мовою кілька текстів, в яких є дані про економіку США, Канади, Австралії; – відберіть з кількох запропонованих текстів такі, що можна використати для бесіди за темою «Виробництво товарів». На наступному занятті розкажіть зміст тексту, який є найцікавішим. Обґрунтуйте свій вибір.

«Безвідповідальний» тип характеризується екстернальним локусом контролю, орієнтацією уникнення невдач, неадекватністю рівня домагань, невпевненістю, залежністю від ситуації. Для студентів цього типу характерна імпульсивність, неорганізованість, а в діяльності – орієнтація на поради, підказки з боку інших. Кількість ситуацій, коли цей тип може реалізувати відповідальну поведінку, дуже обмежена. Для нього значимими є ситуації, коли результати його дій можуть вплинути на інших, тому представників цього типу необхідно включати в парну, групову роботу, коли вони будуть відповідати перед іншими, зв'язаними з ними спільною діяльністю.

Для «функціонального» типу є характерним невизначений локус контролю. Активність та готовність до неї визначається ситуацією. «Функціональний» тип дуже продуктивний та може досягати високих результатів у діяльності, коли чітко визначено, що і як потрібно робити, а як це робити цей тип вирішує сам і на нього в цьому можна покластися. Представники цього типу можуть активно та продуктивно шукати нову інформацію, діставати засоби для здійснення діяльності. Цей тип є продуктивним в ситуаціях, які потребують наполегливості, завзятості, високого рівня активності, а також в ситуаціях, коли необхідна самостійність, вияв індивідуальності, оригінальності на стадії здійснення діяльності.

Для «виконавського» типу є характерним екстернальний локус контролю (яскраво визначений), дуже високі показники мотивації досягнень, орієнтованої на успіх, невпевненість у собі, несамостійність. Їм притаманна тенденція уникнення відповідальності, вимогливість до надання допомоги з боку інших людей. «Виконавський» тип буде більш

ефективним під час групової, парної роботи, де є можливість колегіального обговорення завдань, проблем, шляхів вирішення.

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що для студентів «оптимального» та «функціонального» типів зміст мотивуючої індивідуалізації навчання професійно орієнтованому читанню є тільки врахування локусу контролю особистості, який склався, тому що студенти цих типів самостійно досягають високих результатів у навчанні і це обумовлено тим, що вони виявляють наполегливість і цілеспрямованість у виконанні завдань, активно і продуктивно дістають засоби для здійснення діяльності.

Тоді як для «виконавського» та «безвідповідального» типів, яких характеризує екстернальний локус контролю, зміст мотивуючої індивідуалізації навчання читанню включає не лише врахування локусу контролю, який склався, а й цілеспрямоване формування інтернальності особистості, яке відбивається в поступовому підвищенні суб'єктивного рівня особистості.

Поскілки зміст мотивуючої індивідуалізації навчання професійно орієнтованому читанню та багато характеристик студентів «оптимального» та «функціонального» типів, «виконавського» та «безвідповідального» типів співпадають, то, на нашу думку, для більш раціональної організації індивідуалізованого навчання читанню, доцільно об'єднати їх у дві групи. Перша – оптимально-функціональна (ОФ), а друга – виконавсько-безвідповідальна (ВБ).

Характерні риси студентів групи ВБ – це невпевненість у собі, несамотійність, орієнтація на поради, підказки з боку інших людей. Тому для виконання деяких завдань з читання ми об'єднуємо цих студентів у пари із студентами групи ОФ, а також з групи ВБ. Це сприятиме підвищенню ефективності діяльності студентів «виконавського» та «безвідповідального» типів.

Робота у парах дає «виконавському» типу можливість обговорення завдання, шляхи його вирішення. Це сприятиме зміцненню його впевненості у собі. Для студентів «безвідповідального» типу робота у парах створює ситуацію, яка є для них найбільш важливою, бо в цій ситуації вони відповідають перед іншими студентами, з якими працюють у парах, за результати роботи.

Слідом за В.М.Дьяченко ми вважаємо, що навчальної роботи в «статичних парах» недостатньо, більш ефективною є «динамічна пара». Хоча деякі студенти віддають перевагу роботі в «статичній парі». Підбір студентів у пари здійснюється за їх бажанням.

Описані вище особливості різних типів, зміст мотивуючої індивідуалізації навчання читання дозволяють нам визначити прийоми реалізації цього виду індивідуалізації. Під прийомами індивідуалізації навчальної діяльності студентів мають на увазі окремі навчаючі дії викладача та самонавчаючі дії студента, які забезпечують функціонування всієї системи індивідуалізації [Николаєва 1987].

До основних прийомів реалізації мотивуючого виду індивідуалізації навчання профорієнтованому читанню студентів технікумів та коледжів ми відносимо такі:

- ◆ підбір студентів у групи згідно їх типу (ОФ або ВБ);
- ◆ об'єднання студентів «виконавського» та «безвідповідального» типів в пари за їх бажанням;
- ◆ інформування студентів про особливості їх типів, інструктування та надання можливості практикуватись у виконанні завдань керування собою з метою підвищення рівня суб'єктивного контролю особистості, внаслідок чого вони зможуть контролювати результати свого навчання;
- ◆ підбір мовленевих завдань, текстів для різних груп (ОФ та ВБ);
- ◆ визначення форм та частоти контролю. Нагадаємо, що частий контроль студентів групи ОФ пригнічує, а продуктивність групи ВБ зростає, якщо викладач їх постійно контролює. Тому для студентів групи ВБ застосовують всі види контролю з боку викладача, за характером оформлення відповіді більш ефективним є усний контроль. З форм контролю з боку студентів віддається перевага взаємоконтролю, а застосування самоконтролю та самокорекції в цій групі слід обмежити. В міру формування в них навичок і вмінь самоконтролю та самокорекції передбачається сполучення видів контролю з боку викладача з самоконтролюючими та самокорегуючими операціями та діями студентів.

Вище зазначені прийоми реалізації мотивуючого виду індивідуалізації навчання профорієнтованому читанню обумовлюють вибір певних засобів навчання. Цими засобами є: профорієнтовані тексти з економіки з різним формулюванням завдань, які надають можливість студентам обирати вид діяльності у відповідності до його типу; під час позааудиторної роботи для групи ВБ – графіки виконання завдань, індивідуальні плани самостійної роботи та пам'ятки-поради, метою яких є підвищення рівня суб'єктивного контролю особистості.

Наведемо приклад такої пам'ятки для студентів «виконавського» типу.

Дорогий друже!

Результати вивчення ваших індивідуальних особливостей дають можливість зробити висновки, що у вас є риси, які певною мірою сприяють вашому успіху у навчанні. Вам притаманне прагнення до поліпшення результатів навчання. Невдачі вас не пригнічують, а навпаки, є стимулом для удосконалення діяльності. Ви дуже продуктивно працюєте над виконанням завдання, коли у вас є можливість його обговорення. Але у вас є ще невикористані резерви. Сподіваємося, що кілька порад, що ми пропонуємо, допоможуть вам удосконалити читання англійською мовою.

1. Пам'ятайте, що більшість ваших успіхів у виконанні завдань з читання є наслідком наполегливої праці, а не впливу обставин або везіння.
2. Перед тим, як розпочати читати текст, визначайте кількість часу для виконання завдання, намагайтесь вкластися у визначений час. Якщо це не вдається, проаналізуйте причини цього та сплануйте, що можна зробити для кращої організації свого часу.
3. Уважно вивчайте завдання для читання. Ретельно плануйте свої дії для його виконання. Наполегливо виконуйте свої плани та самостійно перевіряйте їх виконання під час читання.
4. Постійно аналізуйте причини своїх успіхів чи невдач у виконанні завдання та обмірковуйте, що ви можете зробити для більш ефективного читання. Незабаром ви впевнитесь, що можете впливати на результати навчання читанням.
5. Якщо у вас виникають труднощі у виконанні завдання з читання, спробуйте не звертатись відразу по допомогу до викладача або товаришів. Ви багато чого можете зробити самі. Обмірковуйте виконання завдання самостійно. Якщо воно здається вам дуже складним, розподіліть його на кілька простіших підзавдань та виконайте їх.
6. Вивчіть та запам'ятайте пам'ятки для читання текстів з різними цілями. Це допоможе вам оволодіти способами вилучення та організації інформації з текстів.

Enjoy your reading!

Реалізація мотивуючого виду індивідуалізації навчання читання англійською мовою допомагає студентам технікумів та коледжів економічного профілю реально оцінити свої успіхи та невдачі в оволодінні профорієнтованим читанням, зрозуміти їх причини, розробити індивідуальні плани з урахуванням цього, приймати участь у

виборі навчальної діяльності, брати на себе відповідальність у допомозі один одному у виконанні навчальних завдань.

Як результат, вони зможуть впевнитись, що їм під силу здійснювати контроль наслідків навчання.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Дементий 1990 – Дементий Л.И. Типология ответственности и личностные условия ее реализации: Дис. ... канд.псих. наук: 19.00.01. – Ташкент, 1990. – 126 с.
- Николаева 1987 – Николаева С.Ю. Индивидуализация обучения иностранным языкам: Монография. – К.: Вища школа, 1987. – 139 с.
- Николаева 1997 – Николаева С.Ю. Индивидуализация процесса обучения иностранной речи в средних учебных заведениях. – К.: Ленвіт. – 1997. – В.4. – С. 37-47.
- Практикум по психодиагностике 1988 – Практикум по психодиагностике. Психодиагностические материалы. – М.: МГУ. – 1988. – 141 с.
- Williams 1997 – Williams M. Psychology for language teachers: Social Constructivist Approach. – Cambridge Univ. Press, 1997. – 240 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Труханова Тетяна Іванівна – аспірант Київського державного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: проблема індивідуалізації навчання читанню англійською мовою.

МОВЛЕННЄВІ ПОРТРЕТИ ЛІТЕРАТУРНИХ ПЕРСОНАЖІВ В СВІТЛІ ТЕОРІЇ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТИПІВ МЕНТАЛІТЕТУ (на матеріалі творів Ф.С.Фіцджеральда та Д. Д. Селінджера)

Ірина Устименко (Київ)

Стаття висвітлює різницю в мовленнєвих портретах персонажів творів Ф.С.Фіцджеральда та Д.Д. Селінджера, що виявляється в належності більшості сленгізмів у мовленні літературних героїв до одного й того ж лексико-семантичного поля, але з різними домінантами. Це пояснюється тим, що персонажі Ф.С.Фіцджеральда та Д.Д. Селінджера є носіями різних соціокультурних типів менталітету.

Speech portraits of F.S. Fitzgerald and J.D. Salinger's literary characters are not identical. The difference, that stands out in most slangisms' belonging to one and the same lexico-semantic field but with different dominants, is explained from the point of view of the theory of sociocultural types of mind.

Сучасна соціолінгвістика базується на вічно актуальній геніальній тезі В.Ф.Гумбольдта про те, що мова – це своєрідне бачення світу, тобто характер мовленнєвої поведінки людини обумовлюється відповідною

субкультурою. Саме мова дозволяє представникам окремої субкультури найкращим чином входити в даний соціальний прошарок і комфортно там себе почувати, бо ці люди мають дуже багато спільного – спосіб і стиль життя (специфіка спілкування, проведення дозвілля); свої цінності, настанови та орієнтації; своє ставлення до суспільства, родини, релігії, моралі, мистецтва та культури.

На наш погляд, названі вище спільні показники носіїв субкультури найбільш явно спостерігаються у членів чи не найколеритнішої субкультури, а саме – молодіжної. Адже одна з основних рис молодіжної психіки – прагнення самовираження, передумовою якого є усвідомлення молоддю своєї особливості, чим пояснюється і пошук власних форм вираження, до яких разом з манерою поведінки (іноді зухвалою), одягом, зачісками, певними жестами належить також і молодіжний сленг.

Носіями такого сленгу – цього найцікавішого лінгвістичного феномена, “існування якого обмежене не тільки певними віковими, але й соціальними, часовими, просторовими” [Береговская 1996: 32] і культурними рамками, – є і персонажі Френсіса С.Фіцджеральда та Джерома Д. Селінджера, на матеріалі творів яких ми проводимо дослідження американських сленгізмів. Останні є своєрідною візитівкою цих представників молодого покоління американського суспільства 20-40 х років двадцятого століття, система цінностей якого обумовлюється головним чином “мрією про успіх”, що сприймається як здійснення індивідуальних інтересів людини.

Ідея успіху є основою всієї доктрини “американського способу життя”, її домінуючим елементом. “Американець живе в країні чудес, навколо нього все рухається. Тому ідея нового тісно пов’язана в його розумі з ідеєю кращого. Цей американець ніде не бачить межі, яку поставила б природа йому як людині: на його погляд, те, чого немає, означає те, чого ще не намагалися досягти” [Зверев 1991: 78]. Але справа не лише в сміливому прагненні першовідкривачів, яке багато що пояснює в технічних та наукових успіхах Америки, а в гарячковому неспокої, в якому постійно перебувають думки і почуття американців, в їх виснажливому побоюванні не відстати, наздогнати час, інших, в їх вічному ризику, погоні за вдачею – “американською мрією”. Вся життєва мета розуміється як обов’язок реалізації можливостей, що закладені в самій людині. Це є проявом основоположної характеристики масової американської свідомості – індивідуалізму – “логічно обґрунтованої позиції, що спирається на постулат загальної рівноправності як вихідної передумови демократичної суспільної

організації [Зверев 1991:79]. Це призводить до того, що людина створює обов'язки головним чином для себе, але не для суспільства, не обминаючи близьких людей. Як наслідок, ідея відповідальності за соціум притуплюється, якщо зовсім не зникає. Тобто, демократія не тільки примушує кожного забути про предків, але й абстрагуватися від нащадків і відокремитися від сучасників, вона невпинно повертає його в себе самого і погрожує цілком замкнути його на власному внутрішньому світі (досить часто спустошеному).

Розкриття цієї проблеми – алієнації людини в суспільстві – стало центральною темою творчості Фіцджеральда та Селінджера, а Еморі Блейна з “This Side of Paradise”, Діка Дайвера з “Tender Is the Night”, Джея Гетсбі з “The Great Gatsby” та Голдена Колфілда з “The Catcher in the Rye” можна віднести до класичних образів індивідуалістів – представників американської молоді ХХ століття – особливо жорстокого щодо особистості. В жоден інший час залежність людини від грошового мішка, її незахищеність перед фатальними наслідками науково-технічного прогресу, перед очевидною бездушністю “машинного світу” ніколи ще не було таким явним. Катаклізми, що наступають один за одним, революції, світові війни, економічні депресії та їхні масштаби – часто збентежують інтелігенцію, яка не вмє належним чином усвідомити ці події. “Споживацьке” суспільство немов завершувало процес знищення особистості, відокремлювало людей глухим муром “некомунікабельності”. Відбувався тотальний процес “відчуження” [Казієва 1991: 24]. На думку відомого критика й романіста М. Бредбері, цей процес супроводжувався “експансією новизни”, емансипацією сексуальних звичаїв, зростаючим розривом між генераціями, прискореним темпом життя та докорінними змінами у ставленні до моральних цінностей” [Bradberry 1971:21], що виникли після I-ої світової війни, коли для американців стала особливо відчутна відсутність у них глибоких культурних традицій. Ця порожнеча надмірно заповнилася культивованим практицизмом, гіпертрофією ідеї матеріального добробуту” [Казієва 1991: 46]. Програмна настанова цієї епохи знайшла відображення у формулі: “Якщо не шукати свого Грааля, то можна досить комфортно провести життя” [Казієва 1991: 29].

Певна річ, такі особливості історичної епохи на американському ґрунті, реалістично відтворені в хронотопі творів Фіцджеральда та Селінджера, відзеркалилися на персонажах та їхньому мовленнєвому зображенні (на чому безпосередньо фокусується наша увага), тому що саме індивід, носій мови є опосередкуючим чинником впливу соціальних факторів на мову.

Здавалося б, мовленнєва поведінка героїв Фіцджеральда та Селінджера не повинна була б істотно відрізнятись, адже їх розділяють лише 20 років, що в історичному аспекті є незначним відтинком часу, і хронотоп творів Селінджера не зазнав кардинальних змін порівняно з художнім часом, який відтворив у своїх творах Фіцджеральд. Друга половина 40-х років – період “маккартизму, холодної війни та конформізму” [Тугушева 1968: 7]. Пропаганда свідомо скидає ідею громадськості, рекламує скороминучий гедонізм – спорт, вино, секс, покликає пошуки щастя замінити прагненням до егоїстичного комфорту. Наступ політичної реакції, популяризація філософії екзистенціалізму знаходять своє відображення в американській літературі, де чіткіше звучить тема трагічності та абсурдності буття, відчаю, добровільного відчуження від суспільного життя.

Саме в цей час Селінджер створює свій роман “The Catcher in the Rye” – роман протесту, небажання відмовлятися від критики; роман, який заперечує штучний спокій і атмосферу ілюзорної злагоди, конформістської однаковості в суспільстві.

На перший погляд, у центрі розповіді Селінджера той самий індивідуаліст, який гостро переживає своє відчуження від оточуючого його світу химерного благополуччя Америки, що й у Фіцджеральда. Але це лише гадана схожість, та й різниця у мовленнєвих портретах героїв Фіцджеральда та Селінджера є очевидною вже з перших сторінок творів навіть читачеві – цілковитому дилетанту в галузі філології. З нашого погляду, таку відмінність у мовленнєвій поведінці героїв двох американських письменників можна пояснити тим, що на їхній мовленнєвий портрет зробив свій відбиток і соціокультурний тип менталітету діючих осіб у творах, що нами аналізуються. Цей тип менталітету виділяється на основі вивчення образів героїв Фіцджеральда та Селінджера за класифікацією, що її запропонував французький дослідник Б.Катль, і яку докладно розглянув вітчизняний вчений Тарнавський-Воробйов [Тарнавский-Воробьев 1997: 149-150]. Персонажі Фіцджеральда: Джей Гетсбі, Нік Карравей, Еморі Блейн та інші за своїми соціокультурними показниками вписуються в тип “тих, що відкололися/роздвоїлися” – “невеликого в соціальному відношенні прошарку, в – основному, молоді. Особливістю цього прошарку є подвійне життя: особисте, яке для них має справжній інтерес і пов’язане з задоволеннями та дозволенням, що відводять їх від дійсності, та суспільне, в якому вони створюють лише видимість існування” [Тарнавский -Воробьев 1997:150].

Поява прошарку з таким типом менталітету – природня реакція на знищення цінностей у суспільстві, до того ж Джей Гетсбі – “наївна” основа двоєдиного ліричного героя роману “The Great Gatsby”, – на думку Казієвої, не може усвідомити того, що відбувається в світі та в його душі [Казієва 1991: 46]. Та він і не ставить собі це за мету. Гетсбі – “мрійник, ніжний закоханий”, – намагаючись знайти заповітну мрію – втрачену колись кохану – цілком свідомо вдається до протизаконних методів, стає сумнівним ділком. Але багатство для нього – не самоціль, а лише засіб досягнення заповітної мрії: тільки витрачаючи неймовірні кошти для проведення розкішних вечірок у своєму шикарному особняку, він таки привертає увагу Дейзі. “Аналітична” же основа ліричного героя – Нік Карравей – є типовим представником втраченого покоління. Проїшовши війну, він, як і всі його класичні літературні побратими, зіткнувся з післявоєнним розчаруванням, що додає скептичного відтінку його поглядам і зауваженням. Ця людина, на відміну від Гетсбі, невпинно намагається докопатися до суті речей, усвідомлюючи згубність самоізоляції особистості в суспільстві; це підтверджується в романі тим фактом, що молодим марнотратникам життя немає жодної справи ні до господаря будинку (багато хто з них навіть не знають його в обличчя), ні до один одного – вони тут тільки розважаються, весело проводячи час і заливаючи всі свої сумніви (якщо вони є) спиртним.

Дік Дайвер також страшенно самотній у натовпі багатих нероб з оточення своєї дружини Ніколь, адже відійшовши від близьких людей свого кола, бо для Ворренів ті – “люди нижчого гатунку”, він так і не став своїм серед представників людського роду “вищого гатунку”. Ці люди не можуть зрозуміти “навіженство” Дайвера – усвідомлення невиконання свого обов’язку перед людьми та своєї нікчемності, адже він, з їхнього погляду, зміг досягти головного в житті – багатства. Ось чому єдиний вихід для Діка – пияцтво – є цілком закономірним і логічним.

Як бачимо, Джей Гетсбі, Нік Карравей і Дік Дайвер, незважаючи на самотність їхніх характерів, є типовими носіями соціокультурного типу менталітету “тих, що відкололися/ роздвоїлися”. А належність до певного соціокультурного типу менталітету не могла не знайти відображення в мовленні персонажів письменника, оскільки “належність до певного культурного типу задає людині через успадковані нею програми соціально значущої діяльності цілком визначене коло реалій оточення, алгоритми впливу на ці реалії, що є закодованими за допомогою мовного знака [Сескутова 1993: 7]. До того

ж, “найсильнішому впливові екстралінгвістичних факторів підвладна лексико-семантична система” [Гребнева 1992: 110].

Грунтуючись на результатах нашого дослідження, ми спробуємо довести, що саме лексико-семантична система, зокрема американський сленг, є відбиттям соціокультурного типу менталітету носіїв мови.

Зі 108 прикладів американських сленгізмів, отриманих нами методом суцільної вибірки з 4 романів і 4 оповідей Фіцджеральда, 15 лексичних одиниць утворюють лексико-семантичне поле “Марна трата часу” з домінантою “Алкоголь” і називають вживання алкогольних напоїв та стадії сп’яніння. Наведемо їх:

to pot – to drink heavily;

to be on the hop – to be under the influence of any intoxicating drug;

to be tight – to be tipsy or drunk;

to be tanked up – to be drunk;

to be out – alcohol or drug intoxicated;

to be electrified – to be alcohol intoxicated;

to be pepped out – to be alcohol intoxicated;

soppy – alcohol intoxicated;

entirely liquid – alcohol intoxicated;

to be off – to be free from drugs;

دوزи спиртного:

a jolt (of Bourbon) – a drink of strong alcohol;

установ, де вживають спиртне:

a speakeasy – a nightclub during a prohibition;

та поведінку людей під впливом алкоголю:

to raise hell – to go on a drinking spree and get drunk; to make a lot of trouble; to go on a rampage;

to tear into each other – to scold severely; to attack;

to make a racket – to make noise.

Цілком природньо, що алкоголь сприяє більш неформальному, навіть огрубілому спілкуванню, і серед нашого ілюстративного матеріалу 25 сленгізмів є прикладами такої номінації. Лише 7 із них доброзичливі, що містять сему позитивної оцінки:

cute – suitably attractive, handsome and/ or sexy;

pal – a close male friend or buddy;

slicker – a clever, glib, excellent person;

sport – a friend, chum;

stiff – an individual, particularly one to be pitied;

buddy – a male friend.

1 сленгізм із семою нейтральною оцінки:

- a carrot top – a red-haired person.
- 20 сленгізмів із семою негативної оцінки:
- dumb – stupid;
  - buck – a young male gang member;
  - bum – a vagrant, a good-for-nothing;
  - fish – a stupid and inept person;
  - roughneck – a mean kid; a boisterous child, usually male;
  - pansy – a male homosexual or an effeminate, effete or weak male;
  - bully – a sexually active or aggressive male;
  - suck – an extremely common term of strong disparagement or denigration in American English;
  - nut – an odd or strange person; a crazy person;
  - has-been – someone who used to be important, a person whose career has ended;
  - bone head – a stupid or stubborn person;
  - turkey – a fool or dupe;
  - dope – a foolish or stupid person;
  - dog – somebody unpleasant or worthless;
  - softie/softy – a weakling; a coward;
  - tart – a promiscuous, vulgar or sexually provocative woman.

Зауважимо, що сема “sex” присутня в 3 із них, що є природнім, бо сексуальні стосунки – невід’ємна частина життя молоді. До того ж, номінація представниць жіночої статі має негативну конотацію, і це зрозуміло, адже “молодіжний жаргон, як і арго, – чоловічий словник; і для юнаків дівчата, як і жінки для декласованих елементів, – ворожа стихія, вони підсвідомо протиставляють себе жіночої статі, утверджуються як чоловіки” [Грачев 1997: 173].

Серед сленгізмів із семою негативної оцінки ми також виділяємо 3 сленгізми, які передають зневажливе ставлення американців до представників інших національностей:

- wop – an Italian;
- spic – a person of Latin origin, an Italian or Hispanic;
- kike – a Jew.

Це пояснюється погордливим ставленням “золотої молоді” до соціальних низів американського суспільства, яким притаманна велика етнічна неоднорідність.

Таким чином, можна прийти до висновку, що персонажі Фіцджеральда за соціокультурним типом менталітету є “тими, що відкололися/роздвоїлися”, і це проявляється в їхньому відчуженні від суспільства, скептичному ставленні до нього і прагненні знайти забуття

в марній трагі життя, неодмінним атрибутом якого є алкоголь і секс. Все це відбилося у мовній картині світу й зафіксувалося лексичною системою мови через наявність лексико-семантичного поля “Марна трата часу” з домінантами “Алкоголь”, “Сексуальні стосунки” з відчутною негативною оцінкою.

Персонаж Селінджера Голден Колфілд, за нашим переконанням, належить до іншого соціокультурного типу менталітету. Це представник “єгоцентристської течії”, чий “світогляд відрізняє крайню суперечливість: любов до життя, свят і агресивність, дружелюбність до близьких і ксенофобія, почуття корпоративізму та єгоїстичний індивідуалізм, схильність висувати соціальні вимоги” [Тарнавский-Воробьев 1997: 150]. А на думку М.О. Грачова, з якою ми повністю погоджуємося, “мова – дзеркало менталітету, культури і традицій народу” [Грачев 1997: 127]. Отже, пильний розгляд мови дозволяє вивчити не тільки національний характер народу, але й визначити ментальність різних соціальних груп – його складових.

Мовлення персонажів художніх творів, як правило, стилізоване і характеризується особливою добіркою слів та висловів, що передбачає імітацію манери або стилю мовлення, які є типовими для певного соціального середовища / епохи. Життєва правдивість вимагає від автора не тільки відтворення індивідуальних мовленнєвих особливостей персонажів, але й їхніх змін залежно від контексту ситуації. Причому, як доводить у своєму дисертаційному дослідженні М.А.Арабаджян, одні зміни можуть відбуватися в плані підвищення / зниження емоційності висловлень і мають суто психологічну природу, інші ж є соціолінгвістично обумовленими [Арабаджян 1990: 139]. Ті й інші зміни у мовленнєвій поведінці героя прослідковуються в мовленнєвому портреті Голдена Колфілда – головного персонажу “The Catcher in the Rye” – роману, написаного Селінджером в інтержаргонізованому стилі, який за визначенням Т.М.Беляєвої та В.О.Хом’якова, є “якісно новим і своєрідним соціальним стилем мовлення, якому властива втрата споконвічними арготизмами та жаргонізмами соціальної і професійної замкнутості та кастової обмеженості функціонування при збереженні етико-стилістичної зниженості” [Беляева, Хомяков 1985: 39-40].

Зниження емоційності висловлювань з психологічним підтекстом знаходить вияв у використанні великої кількості вульгаризмів – табу, які часто мають характер божби, що “підпадають під правило – парадокс структури тексту: чим частіше зустрічається слово в тексті, тим менше воно несе інформації. Найчастіші слова є найбільш семантично

спустошеними, відбувається їхнє семантичне зношення” (термін Ж. Вандрієсса) [Беляєва, Х омяков 1985: 38].

Селінджер використовує таку семантично спустошену божбу (hell damn, goddam) у висловленнях Голдена як популярні інтенсифікатори, що дозволяють дати вихід його емоціям, як правило, в найнапружніших у психологічному відношенні ситуаціях.

Але, з нашого погляду, більш пильної уваги заслуговують соціолінгвістично обумовлені особливості мовленнєвої поведінки Голдена Колфілда. Молодим притаманне палке ставлення до всіляких свят, вечірок, які неможливі без спиртного, що не могло не відзеркалитися в лексиконі героїв Селінджера у вигляді великого синонімічного ряду сленгізмів, які позначають вживання “зігріваючих” напоїв:

to get stinking – to get extremely drunk, stinko;

to be hot – to be drunk;

to be oiled up – to be alcohol or drug intoxicated;

to be crocked – to be alcohol intoxicated or drunk.

Та спиртне, як відомо, підігріває й без того явний інтерес молодих представників протилежних статей до сексу. Ось і не сходять з вуст героїв роману сленгові лексичні одиниці з семою “sex”, або хоча б ті, що описують відносини між юнаками та дівчатами:

to give somebody the once-over;

to give somebody the old eye;

to get to first base;

to give somebody the time;

to come out of a big clinch;

to rush hell out of somebody.

Звісно, високого та романтичного в таких висловах мало, отже підлітки більше цікавляться фізичним, ніж духовним боком справи, звідси й сленгова номінація сексапільних частин тіла:

knockers – breasts;

can – backside; buttocks;

часто зневажливе, або навіть презирливе ставлення до жінки-

tail – a woman seen as a sexual object;

і підвищений інтерес до різних відхилень у сексуальній орієнтації:

pansy – a male homosexual or an effeminate, effete or weak male;

screwball – an eccentric person; a clown or a dunce;

bum – a heterosexual synonym for “tail”.

Але для того, щоб розважатися в колі однолітків, випиваючи спиртне, необхідно мати певні кошти, отже в середовищі підлітків, як і в

світі дорослих, балом править “його величність долар”. І в сленговій номінації грошей та засобів їх отримання політ фантазії молоді вражає:

buck – a dollar;

pot / pile / hatful of dough – money;

wad – a bundle of money;

to be loaded – wealthy; loaded with money;

rocks – money; a dollar;

to haul money – the proceeds from a theft; loot.

І чим же займається молоде покоління на таких безтурботних вечірках? – Порожньою балаканиною, номінація якої подана численним синонімічним рядом сленгізмів:

to shoot the breeze/the bull/the crap – to chat and gossip;

to chew the fat/the rag – to chat or gossip;

to chuck the crap around – to chat or gossip.

У таких розмовах прослідковується явна тенденція до розмежування “своїх” і “чужих”: почуття корпоративізму проявляється в приязні до близьких, однодумців, та в ворожості до людей що є чужими по духу, соціальному становищу. Юнацький максималізм і нетерпіння дозволяють молодим називати оточуючих своїми (на їхню суб’єктивну думку) іменами. Позитивне ставлення до людини на лексичному рівні можна проілюструвати такими сленгізмами з семою позитивної оцінки:

hot-shot/ big shot – an important and energetic person; brilliant, great;

buddy/ bud / buddyroo – a friend; a pal;

swell – fine, excellent.

Але навіть вони супроводжуються словниковими позначками:

Also sarcastic use; often used sarcastically, що є ще одним доказом суперечливості настанов людей, які вживають подібні слова, а лексична одиниця lulu взагалі означає в американському слензі щось видатне в поганому, або гарному сенсі, тобто демонструє можливість “зміни знака емотивної оцінки” [Арабаджян 1990, 29].

Нейтральне ставлення до незнайомих людей, про яких ще не встигла скластися певна думка, передається в слензі лексичними одиницями Jack Mack, але й вони не є повністю нейтральними, бо наділені словниковим коментарем “usually with overtones of raffishness” [Торн 1996: 266], та “conveys a hint of provocation rather than straightforward friendliness”. Тобто, скептицизм молоді проступає в усьому, тому, безперечно, в лексиконі персонажів Селінджера переважають назви людей з семою негативної оцінки:

phony – someone bogus;

slob- a rude, fat and unpleasant person;

crumbum – a repellent person; a bum; inferior. lousy;

dope – a foolish or stupid person;

jerk – a stupid or worthless person;

nutty – silly; giddy; stupid;

crook – unwell, unwealthy, wrong, dubious;

snotty – bitchy, rude.

Такі люди провокують у Голдена Колфілда негативні емоції:

to be sore at somebody – to be angry;

а іноді й агресивні дії:

to bash somebody – to crush, strike.

Тому він не бажає миритися зі “штучним спокоєм і атмосферою лицемірного удавання”, де всі, кого він називає влучним словом phony, процвітають і множаться.

Таким чином, проведений аналіз мовленнєвого портрета головного героя роману Селінджера “The Catcher in the Rye” Голдена Колфілда дозволяє стверджувати, що особливості мовленнєвої поведінки цього персонажу, зокрема перевага в його лексиконі сленгізмів із семою негативної оцінки, потенційна можливість зміни знака емотивної оцінки, велика кількість сленгових одиниць – елементів лексико-семантичного поля “Марна трата часу” з домінантами “alcohol”, “money”, “sex”, є відображенням його соціокультурного типу менталітету – “егоцентристського”, бо йому властивий протест проти існуючого в суспільстві status-quo, суперечливість, зумовлена віковими та психологічними особливостями мовця та реаліями його життя: нескінченими вечірками, розвагами в морі спиртного та при наяві об’єкта протилежної статі, а головне корпоративізм, адже молодіжний сленг з’являється там, де “мова стає надто гострою і вульгарною, занадто новаторською та неприпустимою в розмові з незнайомими людьми, і допомагає його носіям ототожнювати себе з певними соціальними угрупованнями [Торн 1996: 3].

Отже, суттєві відмінності у мовленнєвих портретах героїв Фіцджеральда та Селінджера, виявлені нами під час дослідження, зумовлюються належністю персонажів до кола людей з різними соціокультурними типами менталітету – “тих, що відкололися/роздвоїлися” у героїв Фіцджеральда та “егоцентристів” у Селінджерівських персонажів, що знайшло вияв у використанні ними сленгізмів з одного лексико-семантичного поля “Марна трата часу”, але з різними домінантами.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Арабаджян 1990 – Арабаджян М.А. Социальная дифференциация субстандартной фразеологии американского варианта современного английского языка: Дис. ...канд. филол. наук: 10.02.04. – М., 1990. – 212 с.
- Беляева, Хомяков 1985 – Беляева Т.М., Хомяков В.А. Нестандартная лексика английского языка. – Л., 1985. – 135 с.
- Береговская 1996 – Береговская Э.М. Молодежный сленг: формирование и функционирование! *Вопр. языкознания.* – 1996. №3. – С. 32-41.
- Грачев 1997 – Грачев М.А. Русское аргю. – Нижний Новгород, 1997. – 245 с.
- Гребнева 1992 – Гребнева Т.Н. Социолект молодежи как общественно культурный феномен (на материале нем. языка) // *Язык и культура: Материалы I-ой междунациональной конференции / Укр. институт междунациональных отношений при Киевском университете им. Шевченко.* – К., 1992. – С. 110-111.
- Зверев 1991 – Зверев А.М. Лики массовой литературы США. – М.: Изд-во Наука, 1991. – С. 74-85.
- Казиева 1991 – Казиева Т.Б. Концепция личности в творчестве Ф.С. Фицджеральда (на материале романов “Великий Гэтсби”, “Ночь нежна”): Дис. ...канд. филол. наук: 10.01.05. – Баку, 1991. – 148 с.
- Сескутова 1993 – Сескутова И.К. Национально-культурная специфика семантики американизмов – реалий социальной жизни США; Автореф.: дис. ...канд. филол. наук: 10.02.04. – М., 1993 – с. 7.
- Тарнавский-Воробьев 1997 – Тарнавский-Воробьев В.В. Ценностные ориентации и различные типы социокультурного менталитета французов, отражаемые в языке // *Язык и культура: Материалы 5-ой междунациональной научной конференции / К., 1997.* – С. 148-152.
- Торн 1996 – Торн Т. Словарь современного сленга. – М., 1996. – 583 с.
- Тугушева 1968 – Тугушева М. Предисловие к кн.: J. D. Salinger. *The Catcher in the Rye.* – М., 1968, с. 3-21.
- Salinger 1968 – Salinger J. D. *The Catcher in the Rye.* – М., 1968, 247 p.
- Fitzgerald 1973 – Fitzgerald F. Scott. *The Great Gatsby. Tender Is the Night. The Last Tycoon.* – N. Y., 1973, 163 p.
- Fitzgerald 1996 – Fitzgerald F. Scott. *This Side of Paradise.* – London, 1996, 150 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Устименко Ірина Алімівна – аспірант кафедри теорії та практики перекладу КДЛУ.
Наукові інтереси: проблеми сучасної соціолінгвістики, зокрема американський сленг.

ТАКСИСНІ СИТУАЦІЇ “ПЕРЕДУВАННЯ-СЛІДУВАННЯ” У СКЛАДНОПІДРЯДНОМУ РЕЧЕННІ В ПЛАНІ МИНУЛОГО ЧАСУ

(на матеріалі французької мови)

Вікторія Фефелова (Київ)

У статті досліджується часове відношення “передування-слідування” між частинами складнопідрядного речення з підрядним часу. Завдання статті – виявити, яким чином морфологічні та синтаксичні елементи структури складного речення супроводжують вираження часового або таксисного відношення “передування-слідування” між предикативними центрами головної та підрядної частин. Визначене завдання вирішується за допомогою методу компонентного аналізу, тобто аналізується кожен із мовних засобів вираження часового відношення “передування-слідування” між предикативними центрами головного та підрядного речень.

The topic under discussion is the temporal relations “precedence-sequence” between the parts of a complex sentence with an adverbial clause of time. The paper focuses on how morphological and syntactical elements of the structure of a complex sentence exert influence upon the expression of the temporal relations “precedence-sequence” between the predicative centres of the main and subordinate clauses. It should be referred to the language means, conveying the temporal relations of the mentioned type: simple / compound tenses of a verb (including in its meanings completeness/incompleteness of an action); an adverb of time and prepositional – nominative groups with meaning of time; semantics of the parts of a compound construction with respect to a conjunction.

Основним мовним засобом, який виражає це відношення є протиставлення простих/складних часових форм дієслів-присудків. Але такі лексико-синтаксичні елементи, як прислівники часу, прийменно-іменникові групи зі значенням часу та семантика часових сполучників також впливають, доповнюють і допомагають дієслову виражати в реченні відношення різночасовості між подіями головної та підрядної частин.

У лінгвістичній літературі відношення різночасовості між подіями головного та підрядного речень деякими авторами (а саме: О.В. Бондарко, Ю.С. Масловим, Р.О. Якобсоном та ін.) називається таксисним. Таксис трактується як часове відношення між діями в межах цілісного часового періоду¹, який охоплює значення всіх компонентів поліпредикативного комплексу висловлювання [Бондарко 1987: 234].

Відношення таксису характеризують не одну часову форму дієслова, а сполучення дієслівних часових форм. Формально таксисне

відношення різночасовості подій оформлюється складнопідрядним реченням з підрядним часу.

Термін “таксис” було введено в лінгвістичну літературу Р.О. Якобсоном як грецький прообраз запропонованого Л. Блумфілдом терміну “порядок” [Якобсон 1972: 101-108]. Він визначив два види таксису: залежний та незалежний. Залежний таксис виражається дієприслівником (у французькій мові формою *gérondif*), який супроводжує головний повідомлюючий факт. Незалежний таксис даного ознакою не характеризується, він оформлюється складнопідрядним реченням з підрядним часу, де предикативні центри головного та підрядного формально незалежні один від одного. Наприклад:

(1) *Ce soir il йtait neuf heures, nous regardions la tйlйvision, Arture, Camille et moi, dйgustant a la fois des avocats au crabe et John Wayne dans un palpitant western, lorsque la porte d’entrйe a claquй* (Boissard 1993, p.135) (відношення залежного таксису між подіями “regarder la tйlй” і “dйguster des avocats”).

(2) *Quand il restait travailler a la moisson, nous йtions submergйs de musique* (Arnothy, p. 61).

У прикладі (2) спостерігаються відношення незалежного таксису між подіями головного та підрядного речень, бо обидві дії оформлені імперфектною формою дієслова, що дозволяє характеризувати ці події як паралельні і тривалі деякий (точно невизначений) проміжок часу.

Отже, до морфологічних засобів вираження часового відношення “передування-слідування” належать прості/ складні форми дієслів-присудків. На відміну від слов’янських мов, де одною з розпізнавальних рис вираження таксисних різночасових відношень між частинами складної конструкції стають закономірності функціонування форм доконаного/недоконаного виду, у французькій мові значення завершеності/незавершеності дії поєднано зі значенням часу у вигляді “складних” та “надскладних” часових форм дієслова. Ці часові форми побудовані з дієприкметника минулого часу основного дієслова та особових форм допоміжних дієслів “бути, мати”. “Складні” та “надскладні” часові форми визначають і час здійснювання події і значення її завершеності/незавершеності відносно визначеного моменту конкретного часового плану. Таким чином, для “складних” та “надскладних” часових форм видове значення стає первинним, а часове – вторинним. Це було умовою виникнення складних форм у мовній системі. Однак “складні” та “надскладні” часові форми, які виникли як форми виду, поступово переходили до плану вираження часових або

таксисних відношень, тобто не абсолютного положення дії, а хронологічного відношення між послідовно розташованими діями. Інакше кажучи, почали виражати передування [Реферовская 1984: 92].

Відношення форм французького дієслова до загальноприйнятого поняття дієслівного виду сформулював Г. Лафлеш: “Визначення поняття дієслівного виду (аспекту), яке існує в загальному мовознавстві і яке можна застосовувати до всіх мов, у французькій мові подається тільки одною видовою опозицією – завершеністю /незавершеністю” [цит. за Реферовской 1984: 93].

Отже, якщо в складнопідрядному реченні дієслова-присудки оформлені за допомогою “складних” або “надскладних” часових форм, наприклад “plus-que-parfait”, то цього часто буває достатньо, щоб виразити таксичне відношення “передування-слідування”, і адресант не вживає більш ніяких інших лексико-граматичних засобів для вираження даного відношення різночасовості. Наприклад:

(3) Lorsque Albin est descendu arrêter son moteur, la voiture avait disparu (Boissard 1997, p.224).

(4) Les nuages s'ïtaient dissipïis lorsque nous nous sommes retrouvïis dans la rue (Boissard 1990, p.159).

(5) Lorsque tout ïtait a peu pris en ordre et que Hassan avait mangïi, les femmes se mettaient a fabriquer des paniers (Bona, p. 156-157).

Інша картина спостерігається, коли дієслова-присудки головного та підрядного речення оформлюються однаковими часовими формами. В цьому випадку вираженню часового відношення “передування-слідування” сприяють лексико-синтаксичні засоби і обставини часу, що виражаються за допомогою часових прислівників:

(6) J'ai demandï ce qu'ïtait “la poupiïe du loup”, elle a d'abord rïpondu “Je ne sais pas”et que за signifiait tout simplement “d'ïcoiffïe”. Puis elle a racontï que с'ïtait sa grand-mïre franc-contoise qui disait cela lorsqu'elle-mïme ïtait petite et revenait de joner toute ïchevelïe (Bon, p.110).

У прикладі (6), не зважаючи на те, що обидві ситуації: “rïpondre-raconter” оформлені однаковими часовими формами дієслова “Passï composï – passï compose”, читач розуміє, що спостерігається послідовна зміна однієї дії іншою. Це значення “передування-слідування” виявляється завдяки часовим прислівникам “d'abord-puis”.

У зв'язку з вираженням відношення “передування-слідування” слід розглянути питання про розмежування дій одна від одної. При наявності

інтервалу між діями у висловлюваннях даного типу можна намітити два різновиди:

а) в одних випадках наявність інтервалу між діями експлікована лексичними засобами і виявляється досить яскраво:

(7) Il paraot que Thibaut йtait sorti sur le palier оц il s'йtait retrouvй en face de son риге et que la minuterie avait eu le temps de s'йteindre trois fois avant qu'nlс se dйcident a lomber dans les bras l'un de l'utre (Boissard 1993, p. 217).

(8) Losque quelques jours plus tard ils ont гйappar, cette fais dans la blouse blanche de peintre, je me suis йtonуйе (Boissard 1997, p. 212).

Є випадки, коли часові інтервали є мінімальними, і в реченні вони також виражаються лексичними засобами. В такому разі висловлювання характеризується зазначенням на безпосередню зміну фактів, на негайне наставання наступної дії:

(9) Elle avait a peine eu le temps de disparootre dans l'ombre de la maison lorsque'une porte s'ouvrait (Arnothy, p. 19).

(10) Losqu'un engin a moteur passait derriгге elle, aussitфт Malika se retournait (Bona, p. 159).

У висловлюваннях (7), (8) є вказівка на розмір часового інтервалу між діями складного речення. Це лексичні одиниці, які вказуюють на конкретний або хоча б приблизний відрізок часу, який розподіляє дві послідовні дії. Ці своєрідні часові актуалізатори представлені прикметнико-іменниковими сполученнями та прислівниками зі значенням часу. А ті висловлювання (5), (6), які характеризуються негайною зміною подій, репрезентують стислий інтервал. У принципі можна було б припустити, що характер подій допускає їх контактність у часі, але значенню одночасовості або паралельності подій у висловлюванні (9) перешкоджує семантика прислівника "a peine", а у висловлюванні (10) – прислівника "aussitфт".

б) Другий різновид – це випадки, коли у висловлюваннях, що передають часове відношення "передування-слідування", будь-які спеціальні вказівки часових інтервалів зовсім відсутні. Уявлення про наявність останніх та про їх розмір допускається самим характером комплексного "стану речей" завдяки наявності у комунікантів (це можуть бути автор та читач) загальних знань про навколишню позамовну дійсність (енциклопедичної інформації), які створюють основну для визначених інтерпретаційних норм. Інтерпретація величини часових інтервалів може перебувати у безпосередній залежності від особливостей просторової структури зображеної комплексної ситуації, тобто, від набору речей, подій, їх розташування,

зв'язків та відношень між ними, які треба виразити у висловлюванні. Тому різночасові конкретні події при відсутності спеціального додаткового зазначення на розмір інтервалів між ними представляють більш-менш поєднаними одна з одною в цілісному часі всієї комплексної ситуації:

(11) Quand il se fut s'ichy, la femme lui tendi une paire de sandales (Deforges 1994, p. 345).

(12) Quand il put enfin regagner Hanoi, sa fille tendrement aimée venait de mourir des suites de mauvais traitements infligés par les Japonais (Deforges 1994, p.77).

Зрозуміло, що всі запропоновані “більше” або “менше” розмірів часових інтервалів, що порівнюються, мають відносний характер, та виражають змістові особливості тільки у визначених конкретних контекстах:

(13) Quand la plupart des spectateurs furent sortis, Lya, Lien et Bernard se rendirent dans les coulisses, tandis que Jeneviive accompagnait les enfants (Deforges 1994, p.365).

Говорячи про імпліцитне вираження розміру часових інтервалів, не слід забувати про активний характер мовного відбиття людиною об'єктивної дійсності, про вибір для комунікації тільки інформаційно релевантних та про виключення інформаційно неістотних компонентів у ситуації, що описується в реченні. Так, не виключено, що між діями “sortir” і “se rendre dans les coulisses” відбувалися ще які-небудь “проміжні дії”, наприклад, обговорення присутніми прослуханого концерту. Однак автор залишає ці “проміжні дії” “за кадром” даного висловлювання. Цю обставину необхідно враховувати при аналізі інтерпретації розміру часових інтервалів, при деконструванні висловувань даного типу.

Як свідчить досліджений матеріал, у вираженні часового відношення “передування-слідування” в деяких випадках важливу роль грає значення специфічного сполучника часу “dis que”, який вказує на передування між подіями головної та підрядної частин.

(14) Dis qu'ils eurent le dos tourné, papa yclata de rire ... (Beyala 1996, p. 78).

(15) Dis qu'un homme s'approchait, elle hurlait: “Hello, boy!” (Beyala 1996, p.86).

(16) Dis qu'il a vu mes phares, le Commandant (...) S'est mis à agiter frénétiquement les bras pour m'indiquer une route (Boissard 1993, p. 213).

У цих прикладах на протікання однієї дії раніше за іншу не вказують ні часові форми дієслів (у головному і в підрядному вони однакові), ні прислівники часу. Лише семантика специфічного сполучника часу “dis que” вказує на передування події підрядного речення.

Розглянемо більш детально роль семантики часових сполучників у вираженні часового відношення “передування-слідування” між частинами складнопідрядного речення з підрядним часом. Як мовні засоби зв’язку, сполучники “мов, цвяхи та клей” (М.В. Ломоносов) скріплюють між собою синтаксичні частини речень. Якщо витримувати цю аналогію, то слід зауважити, що такого ідеального клею, який би не мав запаху, кольору та інших фізичних і хімічних властивостей, практично не існує. Дослідники, безумовно, відмічають у мовній системі наявність сполучникових засобів, які не виявляють свого індивідуального значення та які можна було б назвати “чистими” скріпами, що не впливають на семантику того складного речення, в організації та оформленні якого вони беруть участь. Прикладом такого сполучника у французькій мові може бути так званий асемантичний сполучник “que”, який нібито не впливає на семантичні властивості складного речення, але варто лише замінити у складі такої конструкції цей асемантичний сполучник зв’язку на інший, як одразу виявляється не нейтральність засобів зв’язку, а їх особлива семантична та синтаксична релевантність, співвіднесеність з кожною частиною складного речення і з загальним змістом в цілому.

(17) Elle йtait dйja la “Grande Piaf”qu’elle se servait encore des phrase d’Asso (Berteaut, p. 113).

Асемантичний сполучник “que” під впливом семантики всього складнопідрядного речення набуває значення часу. Його можна замінити на сполучник, що виражає виключно часові відношення “quand” або “lorsque”. Але якщо конструкцію, яка була б поєднана семантичним сполучником часу, можна вважати гнучкою та зворотньою (коли головна та підрядна частини можуть мінятися місцями разом зі сполучником, або відносно нього, після чого семантика складнопідрядного речення не зазнає важливих перешкод), то конструкція, частини якої поєднуються асемантичним сполучником “que” є негнучкою та незворотною, бо підрядне, що уводиться “que” негативно реагує на його переміщення у межах складного речення й інформативне наповнення речення змінюється.

(17a) Elle йтaит дїя la “Grande Piaf” quand elle se servait encore des phrases d’Asso. → Quand elle se servait encore des phrases d’Asso, elle йтaит дїя la “Grande Piaf”.

(17б) Elle йтaит дїя la “Grande Piaf” quand elle se servait encore des phrases d’Asso. ∞ Elle se servait encore des phrases d’Asso quand elle йтaит дїя la “Grande Piaf”.

(17в) Elle йтaит дїя la “Grande Piaf” qu’elle se servait encore des phrases d’Asso. ≠ Qu’elle se servait encore des phrases d’Asso, elle йтaит дїя la “Grande Piaf”.

(17г) Elle йтaит дїя la “Grande Piaf” qu’elle se servait encore des phrases d’Asso. ≠ Elle se servait encore des phrases d’Asso qu’elle йтaит дїя la “Grande Piaf”.

Отже, у реченні (17) формально головна та підрядна частини можуть знаходитись тільки в такій послідовності, і тільки в цій послідовності подій асемантичний сполучник “que” набуває часового значення.

Специфіка сполучників та їх аналогів міститься в тому, що семантика кожного з них виявляється в повній мірі не в самому окремо взятому слові, а в його функціях, які виявляються у зв’язках між реченнями. Функціональна рухливість сполучника знаходиться у співвідношенні з контекстом його вживання. З одного боку, семантика сполучників відчуває вплив тих змістових одиниць, які вони сполучають. З іншого боку, сам факт вживання того чи іншого сполучникового слова, як засобу зв’язку між компонентами синтаксичної конструкції, приводить до того, що ці сполучникові слова стають невід’ємними її ознаками, оформлювачами, що виражають визначені відношення між їх частинами та мають регламентуючий вплив на семантичні та структурно-синтаксичні характеристики конструкції. Наприклад, сполучники визначають такі особливості складного речення, як сурядність або підрядність його частин, односпрямованість або взаємоспрямованість змістових відношень.

Розглянемо на конкретних прикладах, яку роль відіграє семантика часових сполучників у вираженні таксисного відношення “передування-слідування”. Сполучник “dis que” привносить значення безпосереднього слідування і акцентує увагу на мінімальності інтервалу між подіями:

(18) Dis qu’elles ont entendu le bruit du moteur, Anne et Marie se sont précipitées au bas de l’escalier (Bombardier, p. 45).

(19) Non que je n'aime pas Edith; lorsque nous sommes séparées, elle me manque aussitôt, mais dès que je la vois, elle m'énervé au-delà du possible (Boissard 1997, p. 132-133).

У ситуації, що описується в прикладі (19), ми наочно бачимо, що там, де головна та підрядна частини сполучаються часовим сполучником “lorsque”, на часове відношення “передування-слідування” вказують часові форми дієслова “Passé composé – Présent”; прислівник зі значенням часу “aussitôt” (який виражає безпосереднє слідування та мінімальний часовий інтервал); а також синтаксичне розміщення подій (яке відбиває логічну послідовність дії “manquer” після дії “se séparer”).

Інша картина спостерігається в тій частині фрази, де підрядна та головне речення поєднані сполучником “dès que”. Сама семантика цього сполучника вказує на те, що ситуація, яка описується в підрядному реченні, передує ситуації, яка описується в головному реченні. Причому часовий розрив між діями є мінімальним. Сполучник вказує на швидкість протікання одної події за іншою: миттєво, зараз же, негайно.

Інший специфічний сполучник часу “après que” також вказує на те, що дія, яка описується у підрядній частині, передує дії головного речення.

(20) “Tu as foutue”, m'a dit sans ménagement Marie-Rose après que Tim lui a présenté Scarlett (Boissard, 1990, p. 145).

Як висновок назвемо ті мовні засоби, які служать вираженню таксисної ситуації “передування-слідування” в складнопідрядному реченні з підрядним часом в плані минулого. По-перше, це опозиція прості/складні часові форми дієслів-присудків, що містять значення видової завершеності/незавершеності дії; по-друге, це наявність/відсутність лексичних конкретизаторів, що вказують на розмір часового інтервалу між подіями головної та підрядної частин; по-третє, спостерігається також вплив семантики часових сполучників на часове відношення “передування-слідування” між частинами складної конструкції.

ПРИМІТКИ

¹ У даному випадку цілісний часовий період розуміється як віднесеність дій головного та підрядного речень до одного часового плану – плану минулого.

БІБЛІОГРАФІЯ

Бондарко 1987 – Бондарко А.В. Теория функциональной грамматики: Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис. (АН СССР Ин-т языкозн., А.В. Бондарко (отв.ред.) и др. – Ленинград: Наука ЛО, 1987 – 348 с.

Котельников 1971 – Котельников В.Н. Выражение временных отношений в сложноподчиненном предложении с союзом «когда». Автореф. канд. дис. – Куйбышев, 1971 – 16 с.

Реферовская 1984 – Реферовская Е.А. Аспектуальные значения французского глагола // Теория грамматического значения и аспектологические исследования. – Ленинград, 1984. – С.91 – 109.

Салмина 1993 – Салмина Л.М. К вопросу о статусе условно-временных конструкций в системе сложноподчиненных предложений // Семантика и функционирование синтаксических единиц. Казань, 1993. – С. 90-96.

Семенюченко 1970 – Семенюченко М.Л. Сложноподчиненные предложения с придаточным времени в современном украинском языке. Автореф. канд. дис. – Киев, 1970 – 21 с.

Якобсон 1972 – Якобсон Р.О. Шифтеры, глагольные категории и русский глагол // Принципы типологического анализа языков различного строя. – М.: Наука, 1972 – 218 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Arnothy Christine (1991). Une affaire d'héritage. – Paris: Ed. Bernard Grasset.

Berteaut Simone (1969). Piaf. Récits. – Paris: Ed. Flammarion.

Beyala Calixthe (1993). Mamana un amant. – Paris: Ed. Albin Michel.

Beyala Calixthe (1996). Les honneurs perdus. – Paris: Ed. Albin Michel.

Boissard Janine (1990). L'amour, Vêtatrice. – Paris: Ed. Fayard.

Boissard Janine (1993). Belle-grand-mire. – Paris: Ed. Fayard.

Boissard Janine (1997). Війбй сjuple. – Paris: Ed. Fayard.

Bombardier Denise (1990). Greblement de coeur. – Paris: Ed. du Seuil.

Bona Dominique (1992). Malika. – Paris: Ed. Mercure de France.

Deforges Régine (1993). La Bicyclette Bleue. – Paris: Ed. Fayard.

Deforges Régine (1994). Rue de la Soie. – Paris: Ed. Fayard.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Фсфслова Вікторія Валентинівна – аспірантка кафедри французької філології Київського державного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: проблеми синтаксису з точки зору функціональної граматики.

РОЛЬ СИНТАКСИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ У ФОРМУВАННІ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ КАРТИНИ СВІТУ ПИСЬМЕННИКА

(на матеріалі роману Альбера Камю “Сторонній”)

Наталя Філоненко (Київ)

У статті йдеться про функціональні особливості дієслівних конструкцій у романі французького письменника екзистенціаліста А. Камю “Сторонній”. Дієслівні конструкції як компоненти семантичної бази розглядаються на трьох рівнях: граматичному, функціональному і комунікативному. Це дає

можливість дослідити дієслівні конструкції з погляду перспективи розвитку філософської ідеї, що визначає сюжет творів А. Камю і висловлена за допомогою контексту.

The article deals with functional peculiarities of verbal structures in the work of French existentialist writer A. Camus "The Stranger". The verbal structures as components of semantic bases are treated at three levels: grammatical, functional and communicative. It gives ground to consider verbal structures from the perspective of expressing philosophical idea which determines the plot of A. Camus' works and is presented through the context.

У сучасному мовознавстві розвиток досліджень такої галузі як система синтаксису, поставив ряд проблем, однією з яких є питання функціонування синтаксичних конструкцій як лінгвістичного явища з точки зору відображення у цьому явищі певних етико-філософських позицій конкретного письменника. Інтегративні тенденції суміжних галузей наук, що були спричинені підвищеною увагою до проблеми фактора людини, стосуються і синтаксису. Без аналізу синтаксису не відбувається жодне стилістичне дослідження. Екстраполяція методів і термінів вивчення синтаксису на семантико-стилістичний аналіз – процес закономірний. Неможливо було б уявити (як, рівною мірою, і дослідити) синтаксис художнього тексту у відриві від семантики тексту. Комплексне вивчення семантики і синтаксису художнього тексту дає можливість одержати адекватне уявлення про художню цінність твору і про індивідуальне авторське світосприймання і світорозуміння, тобто про його концептуальну картину світу. Перед сучасною лінгвістикою стоїть проблема розшарування, розподілення і закріплення смислів і значень як за семантикою, так і за синтаксисом. Безсумнівно, ще певна кількість смислів закріплюється за синтаксисом, інша – за семантикою, але часто досить нелегко визначити фактор, який спонукає автора породження вислову розподіляти смисли за синтаксисом чи за семантикою саме таким чином, а не інакше.

У проблемі дослідження синтаксичних конструкцій важливу роль відіграють синтактико-семантичні ознаки, які визначають зміст тієї чи іншої конструкції. Особливу цікавість ці ознаки складають під час виявлення опозицій глибинних структур синтаксичних конструкцій з однаковими синтактико-семантичними ознаками. Застосування такого типу аналізу до синтаксичних конструкцій дозволяє виявити і дистрибутивно-формальні, і змістові характеристики даних конструкцій. Таким чином, досить серйозною у теоретико-методологічному плані є проблема: знаходження у процесі встановлення певної синтактико-семантичної ознаки тих дистрибутивно-формальних ознак даних синтаксичних конструкцій, які підтверджують наявність

цієї синтактико-семантичної ознаки. Однак, це не означає, що одній синтаксичній конструкції властива тільки одна синтактико-семантична ознака. Швидше це буде цілий ряд ознак, які вичленовуються із “цілісного гешталту” в процесі оформлення думки. Саме завдяки наявності синтактико-семантичних ознак у змісті синтаксичних конструкцій стає можливим виявлення системно-структурних зв’язків синтаксичних конструкцій у парадигматиці та синтагматиці.

Мова не могла б виконувати роль засобу спілкування, якщо б вона не була пов’язана з концептуальною картиною світу. Цей зв’язок відбувається в мові подвійним способом. По-перше, мова означає окремі елементи концептуальної картини світу (що виражається звичайно у створенні слів і засобів зв’язку між словами і реченнями). По-друге, мова пояснює зміст концептуальної картини світу, зв’язуючи в мовленні між собою слова. Б.О. Серебренников підкреслює: “Складовою частиною картини світу є слова, формативи і засоби зв’язку між реченнями, а також синтаксичні конструкції” [Серебренников 1988: 105] Отже, синтаксис є і компонентом картини світу людини, і складовою мови. Тобто, синтаксичні зв’язки є мовним віддзеркаленням зв’язків і відносин між означуваними елементами концептуальної картини світу конкретної людини.

Будь-яка мовна одиниця породжується автором вислову контекстуально. Жодне слово у мовленні (писемному чи усному) не може породжуватися чи сприйматися у своєму чистому примітивному значенні, тобто при вивченні авторського мовлення і авторської концептуальної картини світу доречно обирати предметом дослідження синтаксичні конструкції у їх контекстуальній залежності. Через те, що синтаксис служить для лінійної організації думки та її оформлення у мову, то за характером розгортання синтаксичних конструкцій ми можемо зробити подальші висновки як про організацію думки автора вислову, так і про його картину ситуації.

Художній текст – явище динамічне як при його створенні, так і при його розумінні і у принципі не може мати характеристики однозначної інтерпретації у зв’язку з тим, що при кожному новому прочитанні він набуває і новий зміст. Однак, з точки зору автора, який сам є своїм першим і кращим інтерпретатором, в ідеальному випадку зміст і ідея тексту повинні залишатися початковими. На думку Ю.М. Лотмана: “Згортаючи текст у зворотньому напрямку, ми не одержуємо вихідну тему” [Лотман 1996: 104] Цю думку можна інтерпретувати таким чином: ідеальний адресат при читанні художнього тексту не сприймає належним чином в дрібних деталях тему, закладену автором, але

безкінечно наближається до цієї мети, розкриваючи основну ідею твору крізь свою концептуальну картину світу.

Синтаксична структура вислову будується у відповідності до синтаксичних фреймів, характерних для даної мови. Вона формується після вибору семантичної структури вислову. Слоти фрейма синтаксичної структури заповнюються відповідними лексичними одиницями. Вибір лексичних одиниць відбувається у відповідності до правила їх поєднання. Ці правила є мовною нормою і їх знання, а також правильне використання, входить в поняття мовної компетенції. Коли автор вислову допускає їх порушення, він порушує і літературну норму.

Б.А. Плотніков пише: "...зовнішня граматична форма словосполучень відповідає збудженим семантичним зв'язкам між конкретними словами продуманого мовлення, тоді як у спонтанному мовленні така відповідність часто відсутня, тобто зовнішня граматична форма може не збігатися з реальними значеннями слів та їх семантичними відношеннями між собою, що виявляється в різноманітних відхиленнях від літературних норм і в граматичних помилках" [Плотніков 1989: 103]. Навряд чи у писемному мовленні (мова художнього твору) автор буде припускатися граматичних помилок чи невиконання літературної норми, окрім як навмисно. Хоча для художнього мовлення порушення правил вибору лексичних одиниць з високим ступенем поєднання не рідкісні, такі порушення можуть бути зроблені з метою введення метафори. Завдання дослідження регламентації лексичних одиниць, що заповнюють синтаксичну схему, виявляється складним, але дослідження синтаксичної конструкції без її лексико-семантичного вивчення не є повним. Певна форма синтаксичної конструкції вже накладає обмеження на використання тих чи інших лексико-семантичних одиниць. Якщо говорити про застосування форм синтаксичних конструкцій окремого автора, то обмеження, що накладаються на лексико-семантичні одиниці саме завдяки синтаксичній формі конструкції, залежать від систематизації знання автора, твори якого досліджуються. Таким чином, вивчення синтаксичних конструкцій крізь семантику виявляється доцільним за умови вивчення особистих якостей і знань, біографії, життєвих настанов письменника.

Якщо життєві ситуації багато в чому стереотипні, то і результати їх обробки в мові теж обов'язково шаблоновані, оскільки автор вислову (тобто людина) не в змозі автономно аналізувати всі ситуації. Подібні шаблони і стереотипи полегшують роботу автора вислову, а, відповідно, і комунікацію. Звідси можна зробити висновок про те, що і система

синтаксису повинна бути певною мірою інваріантною, щоб гарантувати розуміння й інтерпретацію, і разом з тим мати достатню варіативність з метою успішного породження нових і других смислів. Таким чином, проблема форми і змісту трансформується у проблему кількісного співвідношення форми, змісту і смислу в самостійній мовній одиниці у когнітивному ракурсі.

Будь-яка синтаксична схема містить у собі не тільки інформаційний зміст, але й комунікативний, прагматичний, модальний, референційний, дейктичний, емоційний, тобто зовнішньоситуативні аспекти, які з різною пропорційністю можуть бути висловлені синтаксично. Певний тип обраної синтаксичної схеми з різною лексичною заповненістю буде мати у більшості майже ті самі пропорції вираження зовнішньоситуативних компонентів. Увагу дослідників давно привернув той факт, що для визначення типу синтаксичної конструкції є їй відповідні типові значення і, навпаки, схожі типові ситуації і смисли породжують синтаксичні конструкції одного типу. Структура бази дієслівних синтаксичних конструкцій твору А. Камю “Сторонній” дуже розвинена і навряд чи може бути охоплена повністю у рамках одного спеціального дослідження, але містить такі елементи:

- 1) V+Coindir (Codir)
- 2) V+adv
- 3) V+Vinf
- 4) V+i/чи adv+i/чи Codir (Coindir)+i/чи prep+ Vinf

наприклад:

1) *j'ai ütü aveuglé par l'üclaboussement soudain de la lumiure A. Camus L'Etranger. p.30*

2) *...un homme, qui tuait moralement sa mure A. Camus L'Etranger. p.88*
...tout s'arrêtait ici entre la mer, le sable et le soleil...A. Camus L'Etranger. p.60

3) *...si l'inevitable peut avoir une issue...A. Camus L'Etranger. p.92.*

4) *Je suis resté longtemps a regarder le ciel. A. Camus L'Etranger. p.39*
L'agent lui a dit de fermer za. A. Camus L'Etranger. p.48
... il faudrait au moins trois quarts d'heure pour aller...A. Camus L'Etranger. p.34

Щоб проілюструвати вищевикладені положення, проаналізуємо ці конкретні конструкції роману А. Камю “Сторонній”. Але, по-перше, треба відзначити, що у кожного способу дієслівної дії є своя специфіка вибору внутрішньодієслівних засобів вираження, таких, як лексична семантика (наприклад, дієслово, в лексичному значенні якого закладена сема низького або високого ступеня прояву якої-небудь ознаки дії). Для

мови А. Камю не притаманне вживання дієслів з високим або низьким ступенем прояву ознаки дії, як і вживання дієслів емоційно-забарвленої лексики.

1. *j'ai été aveuglé par l'éclaboussement soudain de la lumière A. Camus L'Etranger. p.30*

Дієслово *aveugler* 'осліплювати' належить до семантичного поля дієслів конкретної діяльності і є активним дієсловом у широкому розумінні слова. Це дієслово вжито у формі *passif composé* пасивному стані. Часова форма слугує для визначення факту, дія якого відбулася одноактно і може бути охарактеризована як кінцева, остаточно завершена. Головний діючий персонаж твору – оповідач. Висловлене за допомогою займенника *je*, який виконує функцію підмета у конструкції речення, зазнає впливу дії. Це підтверджується тим, що центральне змістове дієслово вжите у пасивній формі. Тобто, не людина є виконавцем дії, а *l'éclaboussement* 'обризкування, бризки', що підтверджується існуванням прийменника *par*, який здебільше відповідає орудному відмінку в українській мові, тобто відмінку, який вказує на виконавця дії при дієслові у пасивному стані. Але іменник *l'éclaboussement* є віддієслівним, який дійсно позначає дію як процес. Ця дія виконується *la lumière*, тобто світлом, яке не є людиною, а є проявом явища природи, що підтверджується прийменником *de*. Отже, фізичне явище домінує над людиною, виконує дію, що негативно впливає на головного персонажа, тобто осліплює його, що відтворює ідею заточення персонажів у безвихідну ситуацію (якщо людину осліпити, вона не бачить, куди рухатись). До того ж віддієслівний іменник *l'éclaboussement* містить негативну сему бруду, тобто забризкування брудом. Отже, людина потерпає від негативного впливу негативною дією фізичного явища, яке відбувається несподівано для людини (прикметник *soudain*), що не контролюється людиною і, завдяки цьому, головний персонаж опиняється у безвихідній ситуації.

2.... *un homme, qui tuait moralement sa mère A. Camus L'Etranger. p.88.*

Дієслово *tuer* 'вбивати' належить до семантичного поля дієслів конкретної діяльності і є активним дієсловом у широкому розумінні слова. Форма *imprfait* вказує на дію, що тривала певний проміжок часу, тобто дію, яку виконувала особа, що присутня у ситуації речення завдяки займеннику *qui*, який виконує функцію підмета, впливає протягом тривалого часу на іншу особу, що вводиться у ситуацію речення іменником *mère*. На цю тривалість вказує прислівник *moralement* 'морально', який можна розцінити як інтенсифікатор, оскільки "вбивати морально" триває певно довше, ніж "вбивати

фізично”. Дієслова, що належать до різних семантичних полів, можуть мати при собі семантичні компоненти, що визначають різні аспекти посилення та послаблення дії – інтенсифікатори. Виділяються такі значення інтенсифікаторів: швидкості (*rapidement, vivement, etc.*), сили (*violemment, fortement, etc.*) раптовості (*brusquement, d'un coup, etc.*), глибини (*profondément, au fond, etc.*), повноти (*pleinement, entiurement, etc.*), тривалості (*lentement, a la longe, etc.*). Але прислівник *morelement*, можна назвати інтенсифікатором тривалості умовно, оскільки інтенсифікувати – не його основна функція в цій конструкції; до того ж вислів *tuer morelement* метафоричний. У цілому ця конструкція відповідає ідеї екзистенціалістів існування поруч “іншого”, який впливає на людину і який заважає її існувати і здійснювати свої плани. Ця ідея закладена і в семі дієслова.

3... *tout s'arrktaait ici entre la mer, le sable et le soleil... A.Camus L'Etranger. p. 60*

Arrkter ‘зупиняти’, що належить до семантичного поля дієслів конкретної діяльності і є активним дієсловом, що вжите як і у попередньому прикладі у формі *imparfait*, але не зі значенням тривалості певний проміжок часу у минулому, а зі значенням повторюваності дії. На це вказує займенник *tout* ‘все’, що виконує функцію підмета. Поняття “все” – збірне і включає в себе велику кількість різнорідних предметів та явищ. Отже, дія зупинення відбувалася повторювано, але в єдиній просторовій точці *ici* ‘тут’, що підтверджується дійктивною функцією зворотнього дієслова *arrkter*. Тобто, існує певний контейнер *ici* ‘тут’, що створюється *la mer* ‘морем’, *le sable* ‘піском’ і *le soleil* ‘сонцем’, де все зупиняється. Це відповідає ідеї заточення у безвихідну ситуацію й ідеї безповоротності подій. Цей контейнер створюється явищами природи, що відповідає ідеї домінування вищої сили, ідеї всевладності долі.

4...*si l'inevitable peut avoir une issue...A.Camus L'Etranger. p.92*

Дієслово *pouvoir* ‘могти’ належить до семантичного поля модальних дієслів психічної сфери діяльності людини. У даному випадку дієслово *pouvoir* вжите у теперішньому часі, *présent*. Теперішній час, як відомо, позначає дію, яка відбувається зараз чи яка відбувається завжди, увесь час, тривало. Однак, теперішній час повинен вживатися за правилами французької граматики замість майбутнього часу після сполучника *si* у конструкціях, де цей сполучник виконує функцію умовного і надає умовності усій конструкції. Тобто, ця дія буде тривати деякий час у майбутньому, цієї дії ще немає, і вона існує як одна з можливостей повороту долі, якої людина ще не знає. *Avoir une issue* ‘мати вихід’ – сталий вираз. Дієслово *avoir* надане у своїй найневизначенішій формі –

формі інфінітиву. Ця невизначеність форми надає їй невизначеності виконавцю дії, тобто *inevitable* 'невідворотність' є невизначеною і за формою дієслова, і завдяки дієслову.

5. *Je suis restü longtemps a regarder le ciel. A. Camus L'Etranger p.39*

Rester 'залишатися' – належить до семантичного поля дієслів руху, в сему якого дійсно закладена сема відсутності руху. Форма *passif* *composé*, у якій вжите це дієслово, вказує на кінцевість та одноактність дії. Інтенсифікатор тривалості *longtemps* 'довго' вказує на те, що дія *rester* 'залишатися' тривала певний проміжок часу. Тобто, і сема цього дієслова, і його форма, й інтенсифікатор, що стоїть при ньому, відтворюють ідею розміщення головного персонажа – оповідача, що введений у ситуацію речення за допомогою займенника *je* 'я', що є виконавцем дії і функціонує у реченні як підмет – у безвихідну ситуацію. Дієслово *regarder* 'дивитися' належить до семантичного поля дієслів конкретної діяльності, але ця діяльність дещо пасивна і не визначена. Це дієслово надано у конструкції у своїй найневизначенішій формі – формі інфінітиву. Ця невизначеність форми надає невизначеності дії головного персонажа. Аналізуючи цю конструкцію таким чином, можна отримати ідею тривалої невпевненості у долі людини та заточення персонажів у безвихідну ситуацію. До того ж, головний персонаж виконує дію *regarder* 'дивитися' по відношенню до *le ciel* 'небо'. Вплив дії людини на природне явище насправді не відбувається, тобто природа сильніша за людину.

6. *L'agent lui a dit de fermer la. A. Camus L'Etranger. p.48*

Dire 'казати' – дієслово, що належить до семантичного поля дієслів говоріння. Форма *passif* *composé* вказує на кінцевість, одноактність дії. Займенник *lui* 'йому' вказує на персонажа, відносно якого виконується дія. Виконавець дії, *l'agent* 'поліцейський', у даному випадку виступає представником непереборної сили, що діє на підставі закону, тобто той, хто зазнає впливу його дії, залишається пасивним, підкореним зовнішнім обставинам, що підтверджується інфінітивом *fermer* 'закривати', стилістичні особливості якого розкриті у попередньому прикладі. Оскільки виконавець дії також є людиною, ця конструкція відтворює ідею існування "іншого", який заважає здійсненню планів одного з діючих персонажів, що повністю відповідає ідеї надфразової єдності, яка містить цю конструкцію.

7)... *il faudrait au moins trois quarts d'heure pour aller...A. Camus L'Etranger. p.34*

Дієслово *falloir* 'бути повинним' належить, як і в попередньому прикладі, до семантичного поля модальних дієслів психічної сфери

діяльності людини. Це дієслово вжите у формі *futur dans le passif*, яка зумовлена, за правилами французької граматики, узгодженням часів і позначає дію, яка є майбутньою по відношенню до іншої дії, яка вже закінчилася у минулому, але яка може бути вже минулою по відношенню до моменту мовлення, тобто до моменту написання оповіді головного персонажа. Але на момент відбування подій, головному персонажеві майбутня ситуація була невідома, тобто невідома і його подальша доля. Однак, автор не повідомляє читачеві ані учасників ситуації, ані виконавця дії (конструкцій з подібними дієсловами часто не визначають підмет виконавцем дії, оскільки речення з цими дієсловами є безособовими). Крім того, у конструкцій наявна прихована дія, тобто дія, яка висловлена іменником *marche* 'ходьба', лексична семантика якого вказує на процес дії. Виконавця цієї дії автор не вказує. Дієслово *aller* 'ходити', як і в попередньому прикладі (дієслово *avoir*), надане у формі інфінітиву, стилістичні особливості якого були зазначені вище. Для трьох дій даної конструкції – дії *falloir*, дії *marcher*, дії *aller* – існує певний час тривання. Аналізуючи цю конструкцію, можна отримати ідею тривалої невпевненості у долі людини. Таким чином, життя людини є лише ланцюгом подій і миттєвостей, без визначеного майбутнього, що відтворює одну з ідей концепції Альбера Камю.

Аналіз наведених синтаксичних конструкцій твору Альбера Камю "Сторонній" доводить, що зміст і форма даних конструкцій залежать від логічної концепції автора і віддзеркалюють філософські ідеї, які визначають сюжети творів екзистенціалістів.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Лотман 1996 – Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров: Человек – текст – семиосфера – история / Гартусский университет – М.: Языки русской культуры. – 1996. – 464 с.
- Плотников 1989 – Плотников Б.А. О форме и содержании в языке. – Минск: Выш. шк. – 1989. – 256 с.
- Серебренников 1988 – Серебренников Б.А. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Под ред. Б.А. Серебренникова. – М.: Наука. – 1988. – 215 с.
- Camus 1969 – A. Camus. L'Étranger. La Peste. М.: ProgrPs. – 1969. – 335 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Філоненко Наталія Георгіївна – аспірантка Київського державного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: комунікативний аспект функціонування дієслівних конструкцій у творах французького письменника-екзистенціаліста А. Камю.

НІМЕЦЬКІ ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ З ПАРАЛІНГВІСТИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ

Оксана Харчук (Київ)

Фразеологічні одиниці з паралінгвістичним компонентом, який виконує роль семантичного індикатора, зазнають семантичної трансформації. Здатність до варіювання закладена в самій природі мови, а варіантність розглядається як одна з універсальних та фундаментальних ознак, що притаманна не лише слову, але і іншим мовним одиницям, зокрема фразеологічним. Процес варіювання відбувається постійно, охоплюючи всі сторони мовних одиниць. Такі модифікації не змінюють сутнісних характеристик мовних одиниць і тим самим не порушують їх тотожності самій собі.

Phraseological units with a paralinguistic component performing the role of a semantic indicator are semantically transformed due to this indicator. The ability to variation is in the language nature itself and variability is considered to be one of the universal and fundamental characteristics peculiar not only to a word but to other language units, especially to phraseological ones. The process of variation occurs constantly, covering all language units. Such modifications don't change the essential characteristics of language units and so they don't violate their identity to themselves.

Сучасна мовознавча наука визнає, що сукупність невербальних засобів, які беруть участь у мовленнєвій комунікації, розподіляється на три типи: фонаційні, кінетичні та графічні, серед яких найбільшу лінгвістичну цінність посідають кінетичні компоненти – жести, міміка та пантоміміка і які привертають до себе в наш час особливу увагу дослідників.

Незважаючи на те, що паралінгвістичні засоби не входять в систему мови, не є мовленнєвими одиницями, мовна інформація не може бути фактом комунікації без них, що дає можливість вбачати в кожній мовленнєвій одиниці в тій чи іншій мірі, паралінгвістичний компонент.

Відомо, що поняття “паралінгвістика” було введено в науку в 40-х роках 20 ст. О.О. Хіллом, і лише в 60-ті роки паралінгвістика як розділ мовознавства, що вивчає невербальні засоби, які включаються до мовленнєвої інформації і які передають разом з вербальними засобами смисловою інформацію, почала інтенсивно розвиватися у зв'язку з розвитком мовознавчої науки. Сьогодні вона розглядається як допоміжний засіб комунікації, який є вторинним стосовно номінативної та комунікативної функції мови і як обов'язковий, завжди значущий та первинний (щодо моменту розгортання мовлення) невербальний компонент комунікації. Більше того, паралінгвістичні засоби не тільки

доповнюють смисл вербальної інформації, але і є джерелом інформації щодо носія мови, його соціальної та іншої характеристики, виходячи за межі власне лінгвістики. Тут не можна не погодитися з думкою англійського філософа Б. Рассела про те, що "... сущность языка состоит не в употреблении какого-либо способа коммуникации, но в использовании фиксированных ассоциаций ... то есть в том, что нечто осязаемое – произнесенное слово, картинка, жест или что угодно могли бы вызвать "представление" о чем-то другом. Когда это происходит, то осязаемое может быть названо "знаком" или "символом", а то, о чем появляется представление, – "значением".

Стосовно вербального аспекту висловлювання паралінгвістичні засоби можуть виконувати такі функції:

- 1) вносити додаткову інформацію;
- 2) замінювати відсутній вербальний компонент;
- 3) комбінуватися з вербальними засобами з метою вираження того ж смислу.

Враховуючи зазначене, з одного боку, і те, що семантика мовних сутностей складається із тих їх властивостей, які забезпечують їм здатність позначати, тобто виражати певне значення, закріплене в мові за їх матеріальною оболонкою, а також виконувати знакову функцію, називаючи елементи позамовної дійсності і беручи участь завдяки цьому у виконанні мовою її комунікативного призначення, з другого, ми робимо спробу розглянути німецькі усталені звороти з паралінгвістичним компонентом, їх мовну специфіку.

Сучасна німецька мова налічує значну кількість усталених словосполучень, план вираження яких базується не на акустичній основі, а на кінетичній-жестикуляторно-мімічній (використання погляду, виразу обличчя, рух голови, губ тощо), яка бере участь в комунікації як невербальний компонент при безпосередньому спілкуванні комунікантів і яка має національну специфіку. У фразеологічному фонді німецької мови такі мовні одиниці утворюють чималий пласт, який ще з сивої давнини використовувався носіями німецької мови з метою спілкування там, де вербальні засоби не могли виконувати своє комунікативне призначення.

Складність та специфіка усталених паралінгвістичних зворотів обумовлена перш за все їх семантичною структурою, а саме: поєднання в одній мовній одиниці прямого та переносного значення, тобто суміщеністю значень, а також багатозначністю жестикуляторно-мімічної основи.

Pop. die Lippen aufwerfen (schärzen, hängenlassen)

1) надувати, накопирити губи, 2) образитися
schmale Lippen bekommen – 1) стулити губи, 2) розсердитися;
sich auf die Lippen beissen – 1) прикусити губи, 2) стримувати гнів,
сміх тощо...

an den Lippen nagen – 1) кусати губи, 2) лютувати, стримувати
нетерпіння.

Палітра жестів та міміки може бути дуже різноманітною і
національно специфічною, виражаючи національні особливості
невербальної комунікації носіїв німецької мови. Але одночасно вони
отримують вербальну функцію, утворюючи усталені мовні знаки в
німецькій мові.

Пор.1) жести-синоніми:

– для вираження гніву, невдоволення:

j-n beim Kopf nehmen;

j-m den Kopf warm (heiss) machen; j-m etw. vor die Füsse werfen;

– для вираження зневаги, байдужості:

*j-m (einer Sache D) den Rücken kehren (bieten, wenden, zukehren,
zuwenden, zeigen);*

2) жести-варіанти:

– для вираження знаходження якої-небудь відповіді, дотепної думки або
ж для вираження скрутного становища:

sich (D) etw. durch den Kopf gehen lassen;

es (ein Gedanke) führt (geht, fliegt, lduft ...) j-m durch den Kopf;

– для вираження страху, переляку, здивування:

kalte Füsse bekommen; den Kopf hängen (sinken) lassen;

– для вираження бундючності, гордовитості, гідності, пихатості:

den Nacken hochtragen; den Kopf hochhalten; die Nase hochtragen;

– для вираження уваги, співчуття, байдужості:

die Ohren aufmachen (auf tun); taube Ohren haben; lange Ohren machen;

– для вираження непевненості, розгубленості, збентеженості:

mit den Ohren schlackern; einen roten Kopf bekommen;

3) жести-омоніми та багатозначні жести (межі між останніми
дуже дифузні). Швидше тут можна говорити про багатозначність
жестів:

*j-m die Hand bieten (reichen); j-m die Hand geben (entgegenstrecken) –
протягти, подати руку кому-небудь – (на знак примирення, на знак
допомоги кому-небудь у чому-небудь; на знак прохання, або вітання;
поздоровлення тощо);*

*die Hände über dem Kopf zusammenschlagen – сплеснути руками (на
знак біди, горя, недовіри, сумніву тощо).*

Сталі словосполучення, які мають у своєму компонентному складі паралінгвістичний компонент, посідають особливе місце і в інших мовах, зокрема в російській та українській.

Пор. рос. грозить (погрозить, пригрозить) пальцем – для вираження погрози, недовіри;

всплеснуть руками – для вираження великого подиву, потрясіння;

потирать руки – смакувати наперед що-небудь приємне;

тереть лоб рукой – вираження роздумів, особливо при бажанні згадати що-небудь;

укр. руки опускаються – вираження розпачу, горя;

руки сверблять – вираження активної дії;

очі на лоба (на лоб) лізуть (полізли) – велике здивування, жах.

Взаємодія паралінгвістичних засобів із вербальними, яка проявляється особливо в процесі варіювання досліджуваних мовних одиниць, дає можливість глибше зрозуміти онтологічну сутність мови, яка на думку Ф. де Сосюра є "... системою диференційованих знаків, що відповідають диференційованим поняттям", і яка дозволяє не лише акумулювати в собі увесь досвід попередніх поколінь, але і передавати його в концентрованій формі новим поколінням, зокрема, в усталених фразеологічних зворотах із зазначеним компонентом.

Варіативність розглядається як одна із універсальних та фундаментальних ознак природних мов, яка притаманна не лише слову, але і іншим мовним одиницям, зокрема фразеологічним одиницям. У сучасній науці про мову **під варіативністю** розуміють одну із найважливіших властивостей мови змінювати або модифікувати мовні одиниці як у плані вираження, так і в плані змісту, не порушуючи їх тотожності.

Фразеологічна варіативність відрізняється своєю специфікою як в парадигматиці, так і в синтагматиці. Нормативне узалежне варіювання в мові відрізняється від оказіонального варіювання в мовленні, обумовленого різними комунікативно-прагматичними чинниками. Сучасна теорія фразеології передбачає вивчення ФО в мовленнєвому аспекті з метою виявлення функцій різних ФО в процесі комунікації (комунікативної, комулятивної тощо), а також засобів та прийомів включення їх в текст, який передбачає також не лише реалізацію значення мовних одиниць, але і взаємодію його елементів (паралінгвістичних також), можливо, зміни структури ФО. Адже відомо, що лише в комунікації отримують своє реальне втілення всі якості та аспекти мови. Вивчення внутрішнього креативного механізму варіювання ФО в мовленні дасть змогу побачити потенційні можливості

мови, а значить – глибше вивчити її природу як соціального явища, її антологічну сутність.

Розглянемо варіативність ФО з паралінгвістичним компонентом з точки зору їх структурно-семантичного варіювання, з точки зору того, як індивідуалізований зміст конкретизується стосовно різних ситуацій у межах, які визначаються параметрами смислової схеми ФО, її семантичною структурою в системі мови.

Нами виявлені різні **структурно-семантичні** та **лексичні варіанти**. До **структурно-семантичних** варіантів належать ФО, тотожні за лексичним складом, але різні за граматичною структурою. Серед зазначених варіантів цього типу виділяються **морфологічні варіанти**, які характеризуються морфологічними ознаками:

а) варіювання категорії числа:

*j-s Auge bricht (j-s Augen brechen) – очі згасають (настає смерть);
Aug und Ohr (Augen und Ohren) aufhaben – бути дуже уважним, пильним;*

б) варіювання прийменника:

*seine Finger aus etw. herauslassen (seine Finger bei sich (D) lassen) – не втручатися у що-небудь;
die Augen rollen (mit den Augen rollen) – вирячити очі (від люти);*

в) заміна артикля (присвійним займенником):

die (seine) Finger lassen – відступитися від кого-небудь, залишити в спокої кого-небудь;

Лексична варіантність – є найбільш поширеним типом варіативності в сфері ФО з паралінгвістичним компонентом, зокрема часто спостерігається:

а) варіювання дієслівного компонента:

*die Augen quelen (treten) j-m aus dem Kopf – у кого-небудь очі на лоб лізуть (від подиву, жаху тощо);
j-m (schöne) Augen machen (drehen) – бісики пускати, пряти очима;*

б) варіювання іменникового паралінгвістичного компонента, який є інколи ідеографічним синонімом;

j-m etw. an (von) den Augenbrauen ablesen – бачити що-небудь по чийх-небудь очах; j-m etw. an (vom) Gesicht ablesen – бачити що-небудь по чьому-небудь виразу обличчя;

j-m etw. an (von) den Lippen ablesen – читати по губах кого-небудь;

в) варіювання прикметника, який також виступає як ідеографічний синонім:

*kalten (ruhigen) Blutes – спокійно, холоднокровно;
ruhiges (kaltes) Blut bewahren – зберігати спокій;*

г) заміна компонента-прикметника присвійним займенником:
sich auf eigene (auf seine) Füsse stellen – ставати на ноги (ставати самостійним, матеріально незалежним).

Якщо врахувати попередні вище зазначені особливості ФО з паралінгвістичним компонентом, семантичні, а також синтаксичні, структурні та конвергентні і інші варіації, які є предметом подальшого вивчення, то можна стверджувати, що ФО з паралінгвістичним компонентом, як і будь-яка інша знакова мовна одиниця, підпорядковується загальним мовним семантичним законам, не побутуючи в мові окремо, поза стосунками з іншими мовними одиницями, ізольовано від них.

Зазначені деякі питання невербальних засобів заслуговують на увагу в лінгвістиці, особливо в зіставному мовознавстві, де паралінгвістичні системи в різних мовах є різними.

Всебічне вивчення та кодифікація різних невербальних засобів, їх комунікативна роль, взаємодія з вербальними засобами, їх варіативність є актуальними питаннями, вирішення яких дасть змогу глибше зрозуміти сутність мови, побачити тенденції розвитку лексики та фразеології сучасної німецької мови, їх динаміку, а також допоможе мовознавцям та психологам реконструювати початкові етапи становлення людської культури.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Верещагин – Костомаров 1990 – Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура М., 1990.
Колшанский 1974 – Колшанский Г.В. Паралингвистика. М., 1974.
Кубрякова 1988 – Кубрякова Е.С. О природе варьирования языковых единиц и его основных типах // Всесоюзная конференция «Проблемы вариативности в германском языке. М., 1998. С. 78-80.
Мальцева 1991 – Мальцева Д.Г. Страноведение через фразеологизмы. М., 1991.
Панов 1983 – Панов Е.Н. Знаки, символы, языки. М., 1983.
Key 1975 – Key M.R. Paralanguage and Kinesics. New York, 1975.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Харчук Оксана Вікторівна – аспірантка кафедри німецької філології Київського державного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: проблеми фразеології, термінології, лексикографії.

НЕВЕРБАЛЬНЫЙ ЗНАК ЭМОЦИИ «УЛЫБКА» И ЕГО ОБОЗНАЧЕНИЕ В ЯЗЫКЕ

(на материале англоязычного художественного текста)

Ольга Яновая (Киев)

Стаття присвячена аналізу посмішки як одного з найбільш інформативно насичених елементів невербальної семіотичної системи емоцій. У статті зроблено спробу визначити місце номінацій посмішки у системі засобів, які формують емотивний код мови. Автором також пропонується систематизація мовних засобів, що беруть участь у репрезентації невербального знаку емоції «посмішка».

The article deals with smiling as one of the most important elements of nonverbal semiotic system of emotions. The author of the article makes an attempt to define the place of nominations of smiling in the system of means which form the emotive code of language. The article also presents systematization of language units which represent smiling in English-language prose.

Современную гуманитарную науку отличает постоянно растущее внимание к человеку, к его внутреннему миру и его взаимоотношениям с окружающей средой. Эмоциональная сфера коммуникации, выступая одной из составляющих человеческого фактора в языке, представляет собой важнейший аспект в решении таких проблем современного общего языкознания, как язык и мышление, язык и познание, язык и общество и много других. Ряд работ по *эмотиологии* (лингвистике эмоций), появившихся в последнее время в отечественном и зарубежном языкознании [Воробьева 1993; Покровская 1998; Шаховский 1988; Wierzbicka 1992], подтверждает значимость этого направления и рассматривает различные аспекты проблемы вербализации эмоций.

Наблюдения над подсознанием показывают, что в наименьшей степени поддается осознанию то, что насквозь пронизывает человеческое существо и дает о себе знать каждое мгновение [см.: Jung 1963]. Именно к такого рода реальности можно отнести эмоциональный компонент в структуре невербального поведения. Эмоциональные состояния охватывают весь организм человека и поэтому находят достаточно четкое выражение в характеристиках неречевого поведения – мимике, жестах, телодвижениях, звучании голоса. Поэтому неслучайным и вполне закономерным можно назвать появление в рамках лингвистики эмоций одного из приоритетных направлений современного исследования, объектом изучения которого является соотношение двух семиотических систем эмоций – Body Language и

Verbal Language, в том числе и различные аспекты вербализации невербального языка эмоций.

Центральное положение в системе невербальных средств, участвующих в передаче эмоциональных характеристик коммуникантов, занимает выражение лица – мимические средства или значащие движения лицевых мышц. Лицо постоянно находится в поле зрения партнера по коммуникации, что, несомненно, повлияло на формирование и развитие мимического репертуара человека. С одной стороны, лицо имеет определенное отношение к функционированию центральной нервной системы; с другой стороны, оно также играет определенную роль в социальном поведении, являясь тем самым как бы связующим звеном между эмоциями и социальными контактами. С этой точки зрения способность и умение адекватно оценивать поведение человека путем раскодирования его лицевых реакций и масок приобретает первостепенное значение.

Одной из основных мимических реакций, непосредственно связанной с проявлением эмоции, выступает улыбка. Необходимо подчеркнуть, что само понятие «улыбаться» охватывает широкий спектр сложных кинеморфических конструкций, которые, в конечном итоге, могут быть сведены к неделимым структурным компонентам, – расположение головы, формы лица, и даже общее положение тела могут участвовать и обычно участвуют в создании образа того, что мы воспринимаем как улыбку [Birdwhistell 1970:33]. Кинема улыбки, таким образом, представляет собой целый комплекс поведенческих характеристик. Процесс выражения качества и степени переживания эмоции посредством улыбки видоизменяется в течение жизни человека, и тогда он умеет не только улыбаться, но и смеяться, ухмыляться, хихикать и пр. Понятие невербального средства коммуникации “улыбка” в нашем исследовании, таким образом, объединяет различные его проявления, а именно улыбку, ухмылку, смех, хихикание, хохот и пр.

Являясь генетически обусловленной, врожденной реакцией на определенную эмоцию [Ekman 1973; Spitz 1983], улыбка представляет собой внутренне закодированный невербальный сигнал, выступая тем самым своеобразным индикатором эмоционального состояния человека, как правило, состояния положительной эмоциональной окраски. В непосредственном речевом общении улыбка важна прежде всего как маркер эмоциональных отношений коммуникантов. Особая эмоциональная отмеченность анализируемого невербального компонента позволяет сделать важный вывод о том, что улыбка (и ее модификации) по своей природе является своеобразным *невербальным*

знаком эмоции, что делает ее одним из наиболее информативно значимых элементов невербальной семиотической системы эмоций.

В соответствии с принципами письменной речи явления устного речевого общения, в том числе и невербальные действия, находят свое выражение в виде определенных языковых единиц. Эмотивный код как лингвистическая универсалия формируется в каждом языке своим набором средств, к которым, несомненно, относятся и лексические средства репрезентации невербальных проявлений эмоций, в частности, улыбки. Появление в тексте, художественном произведении психофизического движения в каждом случае является обоснованным, поскольку оно всегда так или иначе связано с «психическим» движением коммуниканта. В связи с этим необходимо принципиально различать «спонтанное языковое выражение эмоций (их прорыв в речь) и их осознанное выражение (т.е. описание)» [Шаховский 1987:98]. Языковая репрезентация эмоций в художественном тексте может осуществляться тремя способами, а именно – посредством номинации, экспрессии и дескрипции эмоций [Шаховский 1987, 1988]. Соответственно можно выделить три группы лексики: лексика, обозначающая эмоции, лексика, выражающая эмоции, и лексика, описывающая эмоции. В художественном тексте невербальные проявления эмоций передаются через их языковое описание. Здесь необходимо отметить, что в целом лексика, описывающая эмоции, рассматривается как ассоциативно-эмотивная (т.е. содержащая идею об эмоциях) или параэмотивная (т.е. находящаяся рядом с эмоциями, хотя и не выражающая их непосредственно) [Покровская 1998, Шаховский 1988].

Языковые средства передачи и описания невербального знака эмоции “улыбка” относятся к дескриптивному уровню репрезентации эмоций в языке. Несмотря на то, что эффект от эмотивных дескрипций, как правило, снижен по сравнению с эмотивными выражениями, лексическое описание улыбки наглядно передает атмосферу эмоциональных переживаний и большой спектр испытываемых эмоций, невыраженных вербально, и тем самым вызывает у получателей адекватную авторскому замыслу эмоциональную реакцию. В целом случаи лексического описания кинем губ, которые представляют собой, как правило, описание улыбки того или иного персонажа, традиционно относятся к высокоинформативным с точки зрения выражения эмоций.

На наш взгляд, эмоциональная отмеченность анализируемого невербального компонента, специфика его природы, а также признаваемый исследователями в области эмотиологии факт о

первичности невербальной семиотической системы эмоций не позволяет рассматривать языковое обозначение улыбки как имеющее всего лишь опосредованное отношение к репрезентации эмоций в языке. *Невербальный знак эмоции «улыбка»* в непосредственном речевом общении и *невербальный эмотивный знак «улыбка»* (далее – НВЭЗ «улыбка») как его языковое отражение всегда содержат в себе указание на определенное эмоциональное состояние субъекта коммуникации, выступают сигналами определенных эмоциональных характеристик. Этим номинации НВЭЗ «улыбка» отличаются от номинаций других физиологических проявлений эмоций.

Ряд авторов присваивает номинациям улыбки различный статус – эмоционального глагола, глагола со значением психофизического состояния [Жукова 1993], лексемы, обозначающей физиологическое проявление эмоций [Шаховский 1988], параэмотивного средства [Покровская 1998]. На наш взгляд, определяя место номинаций НВЭЗ «улыбка» в системе средств, формирующих эмотивный код языка, необходимо помнить, что в отличие от номинаций других невербальных компонентов появление специальных языковых средств репрезентации улыбки в художественном тексте всегда указывает на эмоционально-отмеченную коммуникативную ситуацию общения. Поэтому мы считаем целесообразным рассматривать номинации улыбки как специфические *эмотивные знаки*, то есть такие лексические единицы, которые служат для языковой репрезентации невербального знака эмоции «улыбка» и в которых кодифицированно содержится информация об определенном эмоциональном состоянии субъекта коммуникации-носителя кинемы улыбки. С этой точки зрения номинации улыбки выступают своеобразными сигналами эмотивного типа художественного текста, обуславливающими вместе с другими лингвистическими компонентами текста его эмотивную функцию.

Решающую роль в раскрытии семантических потенциалов невербального компонента коммуникации, в нашем случае невербального эмотивного знака «улыбка», играют средства вербализации, поскольку языковое описание невербальных средств не только называет конкретный невербальный знак, раскрывает его значение, но и выражает одновременно субъективное авторское восприятие данного значения, которое, возможно, и не присуще невербальному компоненту в устном проявлении.

К числу языковых средств выражения НВЭЗ «улыбка» мы относим «закрепленные в языковой системе и отраженные лексикографией специализированные номинации» [Дементьев 1985: 8] невербального

эмотивного знака “улыбка”, адекватно воссоздающие этот невербальный акт в тексте. Соответственно внутри данной группы можно выделить специальные и дескриптивные языковые средства репрезентации НВЭЗ “улыбка”.

Специальные языковые средства представляют собой немотивированные обозначения (имена) НВЭЗ “улыбка”, “план содержания которых образует совокупное отражение формы и значения” [Дементьев 1985: 8] вербализуемого невербального эмотивного знака. Так, номинацию smile можно условно представить в виде формулы: curve the corners of one’s mouth upward (форма вербализуемого невербального компонента) + esp. to express amusement, pleasure or happiness [Roget’s 1988: 919] (значение вербализуемого невербального компонента). Соответственно группу специальных языковых средств, репрезентирующих невербальный эмотивный знак “улыбка”, формируют:

- ♦ глаголы (to smile, to grin, to smirk, to sneer; to laugh, to giggle и др.);
- ♦ существительные (smile, grin, smirk; laughter, giggle, chuckle и др.).

Специальные языковые средства обозначения НВЭЗ «улыбка» могут модифицироваться, наращиваться, в частности, по линии существительного. Данная модификация одного элемента (в нашем случае – существительного-номинации НВЭЗ «улыбка») другим (глаголом) основывается на связи синтаксической зависимости и реализуется в рамках синтаксического процесса развертывания [см.: Почепцов 1971]. Как результат, мы считаем целесообразным выделить группу *специальных производных языковых средств*, номинирующих невербальный эмотивный знак «улыбка». Соответственно в данную группу языковых средств мы включаем:

1) фразовые глагольные словосочетания:

- ♦ с глаголами «отвлеченного непрямого значения» [Почепцов 1971: 79]: to have a smile, to give a smile, to have a grin, to give a grin, to have a laugh, to give a laugh и др.;
- ♦ словосочетания с глаголами «значимой семантики» (дополнительно характеризующими способ и манеру осуществления данной кинемы). В пределах этой подгруппы можно выделить:
- ♦ предложные глагольные словосочетания, например, to shriek with laughter, to roar with laughter, to shake with laughter и др.;
- ♦ беспредложные глагольные словосочетания, например, to crack a smile, to flash a smile, to produce a smile, to utter a laugh и др.

2) устойчивые глагольные словосочетания: to break into a smile, to break into laugh, to let out laugh, to burst out laughing и др.

Кроме того, к группе специальных производных языковых средств, описывающих улыбку, следует также отнести:

3) номинативные комплексы типа *demi-smile*, *half-smile*, представляющие собой «особого рода сложения, композиты» [Кубрякова 1990:16], о словесном статусе которых свидетельствует их лексикографическая представленность [там же: 15].

Рассмотрим группу дескриптивных номинаций НВЭЗ «улыбка». В отличие от специальных языковых средств, *дескриптивные языковые средства*, передающие невербальный эмотивный знак «улыбка», представляют собой вторичные номинации, отраженные в лексикографии и репрезентирующие невербальное средство со стороны формы. Данные номинации не содержат ни одну из вышеупомянутых специальных языковых единиц, репрезентирующих НВЭЗ «улыбка», и строятся по основной структурной модели V + N, где V – это глаголы различной валентности, отражающие движение, составляющее невербальное средство, а N – существительные, указывающие на орган производства невербального действия (*lip/lips*, *mouth*). Соответственно, на основании критерия «орган производства невербального действия» внутри группы дескриптивных средств репрезентации НВЭЗ «улыбка» можно выделить:

1) дескриптивные языковые средства, содержащие лексическую единицу «*lips(lip)*»: to curl (the corners of) one's lips (upward), to curve (the corners of) one's lip (lips) (upward), to turn up (the corners of) one's lips, to turn (the corners of) one's lips upward, to upturn (the corners of) one's lips;

2) дескриптивные языковые средства, содержащие лексическую единицу «*mouth*»: to curl (the corners of) one's mouth (upward), to curve (the corners of) one's mouth (upward), to turn up (the corners of) one's mouth, to turn (the corners of) one's mouth upward. Дескриптивные языковые средства могут структурно модифицироваться в случае перемещения лексической единицы, обозначающей орган производства невербального действия улыбки, в функцию подлежащего. Как следствие, реализуется структурная модель N + V, например: Domenico's dark eyes slipped to one side and opened just a little wider when they saw Tonio, and those pink lips curled with complete sweetness /Rice 1990:237/.

Несмотря на довольно широкую представленность языковых средств репрезентации улыбки, неспособность данных языковых средств, передающих НВЭЗ «улыбка», обеспечить отображение всех

нюансов значения вербализуемого невербального знака, конкретных особенностей в форме его производства, а также стремление автора художественного текста донести до реципиента произведения весь спектр эмоциональных оттенков улыбки и, вместе с ней, свое авторское видение событий и персонажей обуславливает создание речевых средств вербализации улыбки. Речевые или «создаваемые по мере необходимости средства вербализации» [Дементьев 1985: 8] НВЭЗ «улыбка» могут образовываться путем модификации или наращивания специальных языковых средств (в частности, существительных-номинаций улыбки), а также путем комбинирования специальных и дескриптивных языковых средств передачи улыбки.

В первом случае модификация базируется на синтаксическом процессе развертывания, упомянутом выше. Подобные номинации речевого уровня, как правило, уточняют степень проявления улыбки (a touch of a smile, the ghost of a smile, the hint of a smile) либо конкретизируют манеру ее исполнения, зачастую указывая при этом на неестественность, неискренность улыбки (the contortion of a smile, the travesty of a smile). В случае речевой модификации вербализаций смеха полученные номинации содержат указание на силу/громкость звучания смеха, его продолжительность (звуковую «членимость»), например: a shout of laughter, a bit of laughter, a fit of laughter, eruptions of laughter, peals of laughter, pockets of laughter и др. Подобные номинации улыбки обладают определенной степенью образности, но очень часто «интенсивное употребление тех или иных средств образного отражения кинесики ведет к «стиранию» метафоричности» [Дементьев 1985: 150], в результате чего упомянутые номинации улыбки, сохраняя образность, могут терять свежесть, индивидуальность, стандартизоваться, превращаясь таким образом в готовые штампы типа «the ghost of a smile» и получая иногда лексикографическое отражение.

Мы полагаем также, что к разряду относительно устойчивых номинаций, представляющих собой речевой уровень репрезентации НВЭЗ «улыбка», следует отнести предложно-именной комплекс with a smile (grin, laugh etc.), строящийся на основании синтаксического процесса развертывания (с синтаксическим и семантическим ядром в виде существительного-номинации улыбки) и выполняющий в предложении синтаксическую функцию обстоятельства образа действия. Улыбка здесь символизирует собой своеобразную манеру исполнения какого-либо действия, сохраняя при этом статус индикатора эмоциональной оценки происходящего, например: Trumman nodded at

them, gave the okay sign with a big smile, and hung up. «He'll do it», he said proudly /Grisham 1993:261/.

Анализ иллюстративного материала регистрирует также случаи комбинирования специальных и дескриптивных средств передачи улыбки, в результате чего происходит конкретизация формы обозначаемой кинемы относительно манеры исполнения или органа производства, например: «My dear Marc Antonio», he said, wondering, his lips again lengthening into a smile, «why have you come back?..» /Rice 1990:396/. Более детальное изображение улыбки может быть направлено также и на то, чтобы обеспечить ее правильную интерпретацию: He smiled again, but Lucy noticed that the smile did not reach his eyes... /Durbridge 1961:58/. В этом примере комбинированная номинация улыбки, конкретизируя форму невербального знака, одновременно уточняет его содержание – указывает на формальный характер улыбки, ее возможную неискренность.

Итак, среди прочих компонентов эмотивного типа художественного текста, усиливающих и стимулирующих его эмоциогенность или способность вызывать эмоциональный отклик у реципиента, выделяется лексическое описание невербальных проявлений эмоций. Наиболее информативными в эмоциональном плане можно назвать номинации невербального знака эмоции «улыбка» или специфические эмотивные знаки. Присутствие номинаций улыбки в художественном тексте всегда сигнализирует об эмоционально-отмеченной коммуникативной ситуации общения, что позволяет рассматривать данные номинации как своеобразные показатели эмотивности художественного текста.

БИБЛИОГРАФИЯ

Воробьева 1993 – Воробьева О.П. Лингвистические аспекты адресованности художественного текста (одноязыковая и межязыковая коммуникация): Автореф. дис. . . . докт. филол. наук. – Киев, 1993. – 38с.

Дементьев 1985 – Дементьев А.В. Семантико-функциональные аспекты кинематических речений в современном английском языке: Автореф. дис. . . . канд. филол. наук. – М., 1985. – 21с.

Жукова 1993 – Жукова Е.Ф. Эмоциональные глаголы английского языка (лексико-грамматический аспект): Автореф. дис. . . . канд. филол. наук. – Санкт-Петербург, 1993. – 16 с.

Кубрякова 1990: Кубрякова Е.С. Номинативные комплексы из нескольких существительных и их типовые значения//Коммуникативные аспекты значения: Межвуз. сб. науч. тр./Волгоградск. гос. пед. ин-т им. Серафимовича А.С. – Волгоград, 1990. – С.15-23.

Покровская 1998 – Покровская Я.А. Отражение в языке агрессивных состояний человека (на материале англо- и русскоязычных художественных текстов): Дис. . . . канд. филол. наук. – Волгоград, 1998. – 188с.

Почепцов 1971 – Почепцов Г.Г. Конструктивный анализ структуры предложения. – Киев, 1971. – 192с.

Шаховский 1987 – Шаховский В.И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. – Воронеж: Изд-во Воронежск. гос. ун-та, 1987. – 192 с.

Шаховский 1988 – Шаховский В.И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка: Автореф. дис. . . . докт. филол. наук. – М., 1988. – 40 с.

Birdwhistell 1970 – Birdwhistell, Ray L. Kinesics and Context: Essays on Body Communication. – Philadelphia: Univ. Of Pennsylvania Press, 1970. – 338p.

Jung 1963 – Jung C.G. Memories, Dreams, Reflections. – N.Y.: Vintaye Books, 1963. – 430 p.

Spitz 1983 – Spitz, Rene A. Dialogues From Infancy//Sel. Papers/Ed. by Emde, Robert N. – N.Y.: International Universities Press, 1983. – 484p.

Ekman P. – N.Y., London: Academic Press, 1973. – 273p.

Roget's 1988 – Roget's II The New Thesaurus/Ed. by the editors of "The American Heritage Dictionary". – Boston: Houghton Miffling Company, 1988. – 1 135p.

Wierzbicka 1992 – Wierzbicka A. Semantics, Culture and Cognition//Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations. – Oxford: Oxford Univ. Press, 1992. – 487p.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ ИЛЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРИАЛА

Durbridge 1961 – Durbridge F. A Time of Day. – London: Hodder & Stoughton, Ltd., 1961. – 190 p.

Grisham 1993 – Grisham J. The Client. – N.Y.: Island Books, 1993. – 566 p.

Rice 1990 – Rice A. Cry to Heaven. – London: Penguin Books, 1990. – 582 p.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Яновья Ольга Анатольевна – аспирантка кафедры грамматики и истории английского языка Киевского государственного лингвистического университета.

Научные интересы: невербальная коммуникация в англоязычном социуме; лингвистика эмоций.

ТИПОЛОГИЗАЦИЯ ОБРАЗОВ ПРИЕМА ХУДОЖЕСТВЕННОГО СРАВНЕНИЯ АМЕРИКАНСКОЙ ПОЭЗИИ XX ВЕКА

Наталья Яровая (Киев)

В статті розглядається така важлива проблема поетичної образності як класифікація образів художнього порівняння в американській поезії XX сторіччя. На прикладах розкривається різниця між репрезентаціями світу в суб'єктній і об'єктній частинах засобу. Образи сучасної американської поезії, що створюються художнім порівнянням, можуть бути поділені на традиційні,

стійкі асоціації і нові, свіжі образи, при тому, і одні, й інші відіграють важливу роль у підвищенні образності поетичних текстів.

The article deals with such an interesting problem of poetic imagery as classification of the images of simile in the American poetry of the 20th century. It shows the difference between the representation of the world in the subject and object groups of the device. Images of modern American poetry which are created by simile can be divided into traditional, accepted and stable associations and new, fresh images, both types playing an important imaginary role in poetic texts.

Художественное сравнение является одним из наиболее распространенных приемов поэтических текстов американской литературы XX века (в среднем это образное средство употребляется 1, 2 раза на каждом печатном листе). В данной статье предпринимается попытка типологизации образов художественного сравнения в современной американской поэзии, так как система образов приема сравнения дает возможность создания и воссоздания картины мира (или различных миров), которые представлены читателю через призму культуры автора, его языка. Особенность ассоциативно-образных средств состоит в том, что они являются своеобразной «картиной мира», неодинаковой у носителей различных культур или одной и той же культуры в отдельные исторические периоды. Язык, как барометр, точно отражает все колебания и особенности нравов, обычаев, верований, способов мышления; в нем, как в зеркале, непосредственно отражаются различные модели «видения мира», характерные для отдельных человеческих коллективов и для каждого отдельного человека как члена коллектива на всем протяжении истории [Маковский 1996: 16]. Аккумулируемая в приеме художественного сравнения информация о взаимодействии и взаимовлиянии автора и окружающей действительности, проецирует картину мира, которая может быть принята читателем как адекватная реальному миру, при этом, ассоциативные средства поэтического текста предоставляют определенную свободу в восприятии образов поэтического произведения.

По определению М.М. Маковского, «образ – это форма мифотворческого представления; то и другое есть биолого-социальный продукт, возникающий в результате взаимодействия высшей нервной деятельности и объективных социальных условий» [Маковский 1996: 16]. Образ поэтического произведения это продукт творчества отдельной личности в определенных социально-исторических условиях, а это значит, что образ несет в себе характеристики как личностные так и общекультурные.

Такой подход к образу поэтического в целом, и к образу, создаваемому отдельным стилистическим приемом, открывает возможность описания модели мира определенной эпохи и модели мира отдельного автора. То есть, прием художественного сравнения можно считать приемом, репрезентирующим мир, когнитивные картины и модели» [Маковский 1996: 16].

Классификация образов сравнения представляет собой процесс, проходящий по нескольким направлениям. Первым является исследование образа по линии субъект – объект приема. Вторым направлением исследования образа является анализ системы образов приема художественного сравнения американской поэзии XX века по линии архетип – новообраз.

Все примеры художественного сравнения в анализируемых произведениях можно разделить на следующие группы: 1. Человек; 2. Части тела человека; 3. Понятия бытия человека; 4. Сенсорная группа; 5. Растительный мир; 6. Животный мир; 7. Природа и природные явления; 8. Абстрактные понятия.

В субъектной части приема художественного сравнения образы предметов и явлений окружающей действительности распределяются следующим образом:

1. Человек («женщина», «мужчина», «ребенок», «любимый(-ая)», «старик», «отец», «мать», «люди» и т. п.) – 0, 24

2. Части тела человека («глаза», «спина», «кожа», «рот», «голова», «тело», «лоб», «палец», «грудь» и т. п.) – 0, 06

3. Понятия бытия человека («дом», «огни домов», «печи», «улей», «лекарства», «колбасы», «знаки и проценты», «электрические искры», «вуаль», «нож», «комната», «правительство» и т. п.) – 0, 18

4. Сенсорная группа («звук», «запах», «свет», «цвет», «голос(-а)», «крик(-и)» и т. п.) – 0, 06

5. Растительный мир («груши», «цветы», «трава», «деревья», «роза», «тюльпаны», «яблоки», «помидоры» и т. п.) – 0, 10

6. Животный мир («кот», «змея», «коровы», «овцы», «птицы», «чайки», «пеликаны» и т. п.) – 0, 10

7. Природа и природные явления («море», «вода», «небо», «горизонт», «ветер», «долины», «туман», «ручей», «солнце», «луна», «звезды» и т. п.) – 0, 12

8. Абстрактные понятия («покой», «память», «любовь», «жизнь», «смерть», «убийство», «порядок», «совершенство» и т. п.) – 0, 12

Чаще всего объектом приема художественного сравнения выступают понятия, относящиеся к группам «Человек», «Части тела

человека», «Понятия бытия человека» и «Сенсорная группа» (всего 0, 54 от всего количества примеров).

«The new woman in the ward
Footling sallow as a mouse... » [Plath, 1985: 11];
«My father... deep like a rose,
... tall like a rose» [Cummings 1997: 33];
«We (people) grope like muddled fish» [Wilbur 1989: 20];
«Helen was as a bitterly fugitive» [Wilbur 1989: 248];
«I became open to him like a flower» [Ginsberg 1996: 65];
«Shoulders dropped like an unquiet dew» [Creely 1982: 157];
«... the mass media assemble themselves like
Congolese Ants» [Ginsberg 1996: 123].

Приблизительно одинаковы по количеству случаев употребления приема художественного сравнения группы 4, 5, 6, 7 и 8 (в порядке убывания). Реальный мир, представленный в субъекте приема сравнения, воссоздается как мир, в котором гармонично объединены все стороны Мироздания, центром которого является Человек.

Природа и природные явления (0, 12), представленные в приеме сравнения относительно немногочисленными примерами, дополняют картину мира, делая ее полной и завершенной.

В группе «Природа и природные явления» особо можно выделить образы небесных светил: солнца, луны и звезд. Понятия луны и солнца образуют мифопоэтическое бинарное единство. У некоторых народов солнце выступает как женское начало, а луна – как мужское, у других же народов, наоборот, солнце представляется в виде мужского начала, а луна – в виде женского [Маковский 1996: 209]. В американской поэзии XX века и луна и солнце не имеют устойчивого определенного рода, мужского или женского, но сущность этих небесных светил выражается резко противоположными понятиями, образуя противопоставление: солнце (зло, активная, подчас разрушительная сила) – луна (таинственная, завораживающая, полная загадок сущность).

«Crazy as the sun... » [Sandburg 1994: 22];
«Sun struck the water like damnation» [Plath 1985: 19];
«Sun shines like the evil one» [Hughes 1990: 164];
«Sounds of feeling!... raises, the world...
lifts, falls, like a sudden sunlight» [Creely 1982: 277];
«The moon is no door. It is a face...
White as a knuckle...
It drags the sea after it like a dark crime» [Plath 1985: 41];
«... the moon as round and unconsequent...»

Like the quarters of a pie» [Creely 1982: 28].

Художественное сравнение является приемом, позволяющим автору передать самые точные, четкие образы света, делая картинку художественного произведения видимой:

«Sun shines as moonlight» [Creely 1982: 256].

В примере из стихотворения Р. Крили неяркое, тусклое солнце сравнивается с лунным сиянием, что повышает уровень восприятия образов данного поэтического произведения.

Абстрактные понятия представлены в роли субъекта сравнения достаточно большим числом – 0, 12. Наиболее часто сравниваемым в американской поэзии понятием является «любовь». Эта сущность не имеет устойчивого положительного или отрицательного семантического наполнения и представлена то как радостное, светлое чувство, то как терзание, страдание и боль:

«To be in love is like going outside to see what kind of day it is» [Creely 1982: 138];

«Love like nothing considered, no feeling but a simple recognition» [Creely 1982: 319];

«Love... coincidence like crossing streets» [Creely 1982: 415];

«Love... is like whiskey red, red wine» [Hughes 1990: 158];

«Love... it has gone off, like a horse» [Plath 1985: 51];

«... a thirst For loving shook him like a snake» [Lowell, CAP 1972: 54].

В объектной части приема художественного сравнения образы располагаются в следующем порядке:

1. Человек(0, 10)
2. Части тела человека(0, 04)
3. Понятия бытия человека(0, 30)
4. Сенсорная группа(0, 01)
5. Растительный мир(0, 10)
6. Животный мир(0, 11)
7. Природа и природные явления(0, 22)
8. Абстрактные понятия(0, 11).

Очевидно, что фокус в этой части приема сравнения сместился с группы «Человек» (с 0, 24 до 0, 10) на группу «Понятия бытия человека» (увеличение количества примеров с 0, 18 до 0, 30). Второй многочисленной группой является «Природа и природные явления» (увеличение количества образов с 0, 12 до 0, 22). Система образов в субъектной части приема сравнения не имеет разительного расхождения с системой образов объектной части тропа, так как в сумме

образы групп «Человек», «Части тела человека», «Понятия бытия человека», «Сенсорная группа» остаются самыми частотными (с 0, 54 до 0, 45). Можно сказать, что в системе образов объектной части сравнения наблюдается перенос акцента с человека на сферу его жизни и деятельности. Принимая во внимание тот факт, что образы природы и природных явлений представляют собой вторую большую группу, можно утверждать, что система образов объектной части приема сравнения создает картину мира, в котором человеку отводится не центральное место, а утверждается, что человек и природа являются единым и неделимым целым. Оставаясь одним из ведущих образов приема сравнения, человек, его жизнь неотделимы от природы:

«Our Being... like a sunny rose
all red with naked joy» [Ginsberg 1996: 169];
«With the spring flowers
I likewise am» [Creely 1982: 44];
«I... get up... cow-heavy» [Plath 1985: 31];
«You... changed like a tree. flower
broken fed» [Ginsberg 1996: 95].

Образ мира, воспроизводимый объектной частью приема художественного сравнения, – это образ единения человека с Космосом. Вселенная и человек, согласно этой образной картине, – едины и в точности повторяют друг друга.

«Myself as old as universe» [Ginsberg 1996: 94];
«Rivers ancient as the world...
... older than the flow of human blood» [Hughes 1990: 4];
«Universe... like a Virgin» [Ginsberg 1996: 240].

Такая антропоморфная модель мира, в которой человек един с космосом, является его повторением, объясняет аналогии, проводимые в образах художественного сравнения в современной американской поэзии: глаза – звезды, дыхание – ветер, тело – земля и т. д. [Маковский 1996: 117].

«The stars are beautiful
So the eyes of my people» [Hughes 1990: 13];
«I would liken you to a night without stars
were it not your eyes» [Hughes 1990: 67];
«My breathing shakes the bluet like
a breeze» [Frost 1992: 60];
«The brown vagina-moist ground» [Ginsberg 1996: 196].

Несмотря на значительное разнообразие человеческих обществ, их способов мышления и реакций, как в физическом, так и в основном

психическом строении человека есть определенное естественное сходство [Уилрайт 1990: 98]. У представителей одной и той культуры, в силу одинаковых психических, физических, социальных и иных экстралингвистических факторов выстраивается так называемая система общепринятых ассоциаций, ценность которой не в подлинности представлений о мире, а в быстрой активизируемости данных ассоциаций в сознании человека [Блэк 1990: 164].

В основу типологизации образов современной американской поэзии представляется целесообразным положить критерий новизны образа. В свою очередь, из всего количества примеров сравнения можно выделить привычные ассоциации, ставшие универсальными для большинства культур, то есть общие для человеческого коллектива образные схемы, «коллективное бессознательное», своеобразный код истории, код культуры человечества, которые по определению Юнга относятся к архетипам [Юнг 1999: 469].

Легко обнаруживается тот факт, что некоторые символы, такие как «свет», «кровь», «вода» и другие частые в приеме сравнения образы встречаются в столь отдаленных в пространстве и времени культурах, что какое-то влияние их друг на друга кажется невероятным.

«Когда стремящиеся к прямому способу выражения мыслитель делает попытку избавиться от символического и метафорического образа мысли, единственное, на что он может на самом деле надеяться, – это ограничиться теми символами и окаменевшими метафорами, которые стали привычными стереотипами повседневной жизни» [Уилрайт 1990: 108].

Архетипический образ «кровь» представлен в современной американской поэзии приемом художественного сравнения, в котором аналогия чаще всего проводится с жидкостью. В антропоморфной модели Вселенной кровь соответствует воде в рамках микрокосмоса [Маковский 1990: 204].

«Rivers ancient as the world
... older than the flow of human blood» [Hughes 1990: 4].

Отношение к крови в мифологическом мировоззрении основывалось на неоднородном отношении к ней как к явлению, входящему в состав понятий, группировавшихся вокруг культа Сомы. Сомы есть жидкость – текучая, очищающаяся в процессе течения [Маковский 1990: 204; Уилрайт 1990: 99]. Кровь связывается с такими моментами жизни как смерть, рождение, половая зрелость, физическая сторона брака, война, а также и с такими более общими понятиями, как здоровье и сила, она соотносится почти с тем же кругом основных понятий и ритуалов,

которые можно еще назвать «обрядами превращения» [ван Геннеп, цит. по Уилрайт 1990: 99]. Кровь была неизменным атрибутом плодородия и поэтому соотносилась с понятием «женщина». Среди архетипов используемых в системе образов современной американской поэзии встречаются опосредованные изобразительные параллели: женщина (кровь=плодородие) – земля (плодородие).

«The brown vagina-moist ground» [Ginsberg 1996: 196];

«Flesh soft as Kansas girl's ripped open» [Ginsberg 1996: 166].

В античной литературе можно найти свидетельство, подтверждающее слияние древней метафоры с тканью языка и, таким образом, утратившей свое образное звучание. Известно изречение египетского мудреца Птах – Хотепа: « Относитесь к своей жене с должной заботой. Она – плодородное поле, которое ее господин должен возделывать» [Уилрайт 1990: 100].

Еще одним распространенным образом американской поэзии является архетип света. Отличается три особенности этого образа, употребляющиеся в аналогиях, связанных с разумом или духом.

«OK Neal aethereal Spirit...

happy as light» [Ginsberg 1996: 198];

«... dream bright like the sun» [Hughes 1990: 11].

Таким образом, можно сказать, что свет легко становится образом идеи, то есть знаком разума в его наиболее характерной форме.

Но свет является еще сущностью, связанной со зрением. Развитие цивилизации, появление различных источников света, помимо естественных, выделили образы связанные с световосприятием древних людей и людей, живущих в настоящее время. Тем не менее, свет всегда был связан с теплом, согревающей силой огня. Это характеристика световой символики переносится также на контексты, где свет играет роль символа интеллектуальной ясности. Это важная коннотация, закрепившаяся за световыми образами.

«... mind language... bloomless angelic

as lightbulbs» [Ginsberg 1996: 195];

«she was beautiful and golden like the sunshine

that warmed her body» [Hughes 1990: 166].

Можно сказать, что световая символика широко используется в современной американской поэзии как синоним разума, с одной стороны и как образы, являющиеся неотъемлемыми деталями пейзажей художественного мира.

Все перечисленные архетипы достаточно тесно связаны с другим архетипическим символом – Словом. Независимо от того, говорящий ли

человек или тот, к кому обращена речь, постоянно ощущает себя чьим-то адресатом [Уилрайт 1990: 105]. Человек всегда внимает некоему тайному беззвучному внутреннему голосу. Любая неодушевленная вещь или предмет представлялись язычнику в виде одушевленных существ и приравнивались к Слову, то есть божественной Первопричине [Маковский 1996: 139].

«... words whether beaten out or spoken
will run as hushed as when they were thought» [Frost 1992: 208];
«I'm more than thought, less than thought» [Creely 1982: 317].

Другим традиционным и довольно многочисленным образом в американской поэзии XX века является образ «вода». Универсальная притягательность воды как архетипического символа связана с очистительной силой в соединении со свойством поддержания жизни.

«The water I taste is warm and salt, like the sea,
and comes from a country far away as health» [Plath 1985: 34];
«Be for me, like rain, the getting out of the tiredness» [Ginsberg 1996: 207].

Вода символизирует как очищение, так и начало новой жизни [Уилрайт 1990: 106]. Жидкость в языческом сознании нередко уравнивается с речью (речь течет). В антропоморфной модели Вселенной в качестве воды выступала кровь [rivers – flows of human blood, Hughes 1990: 4].

Таким образом, можно сказать, что архетипические символы лежат в основе образной системы американской поэзии XX века. Основанные на многовековом опыте и знаниях, эти образы легко воспринимаются и интерпретируются читателями, облегчая декодирование текстовой информации.

Среди образов, которые могут быть отнесены к архетипическим, выделяется группа образов, являющихся религиозными понятиями.

«... pears... fattening like little buddhas» [Plath 1985: 23];
«God like... an eye in the black cloud in a dream» [Ginsberg 1996: 95];
«each flower Buddha- eye» [Ginsberg 1996: 196];
«As though I were God» [Hughes 1990: 62].

Употребление религиозных понятий в образной структуре поэтического текста – традиция, уходящая вглубь веков и находящаяся в основании поэзии. При этом образы стихотворного текста, выстраиваемые при помощи библеизмов и понятий, принадлежащих к другим религиям, легко воспринимаемы и, как правило, осуществляют не только изобразительную, но и экспрессивно-эмоциональную и оценочную функции [sam was a man stout like a bridge... heart was big as

the world ain't square with room for the devil and his angels too, Cummings 1997: 75].

Обращаясь к религиозным понятиям в образной системе, автор облегчает читателю интерпретацию текста, активизируя знания и опыт, хорошо известный и понятный читателю, как личности, принадлежащей одному с автором социально – культурному универсуму, или владеющей достаточной информацией об этом мире.

Стереотипные, привычные образы, употребляемые в современной американской поэзии, вызывают к знаниям читателя в области культуры, традиций и верований общества, к которому принадлежит автор.

Доля стереотипов в американской поэзии XX в. относительно невелика, но они выполняют огромную роль в тексте

« I try like orphaned Hamlet
working up his grief» [Wilbur 1989: 252];
« I'm a black Pierrot: with my soul
shrunken like a balloon without air» [Hughes 1990: 66];
« Franco has murdered Lorca
as Majakovsky escaped from Russia» [Ginsberg 1996: 71];
« five women as five Danilovas within» [Wilbur 1989: 308].

Очевидно, что архетипы играют не последнюю роль в системе образов приёма художественного сравнения в американской поэзии XX века. Картина мира, выстроенная из заведомо антропоморфных понятий, не может быть ничем иным, как «умноженным отпечатком одного первообраза – человека» [Арутюнова 1990: 12]. Постоянное эстетическое взаимовлияние между субъектом и объектом находит свое выражение в мифе и искусстве. Э. Кассирер исходил из мысли, что эпистемические исследования должны начинаться не с анализа форм знания, а с поисков первичных, доисторических форм зарождения представлений человека о мире, не базирующихся на категориях рассудка. В языке выражены как логические, так и мифологические формы мышления, заключенные в ассоциативно-образных средствах, таких как метафора, сравнение, метаморфоза и метонимия [цит. Кассирер по Арутюнова 1990: 13].

Особенностью поэтического языка является его насыщенность образами как устойчивыми, передающими расхожие истины, представления, так и образами новыми, непохожими на известные, вызывающими замешательство и таким образом активизирующими интерпретацию текста.

Анализ образной структуры стихотворных текстов современной американской поэзии позволил выделить образы, которые могут быть квалифицированы как новообразы.

Большое количество таких образов являются идиотипами [Белехова 1998: 52] – особыми, отмеченными авторским идиостилем “ословливаниями” некоторых известных концептов, основанными на личностном отражении реального мира.

« Hills... like dolphins playing» [Wilbur 1989: 158];
« they (birds)... like a drunken fingerprint» [Wilbur 1989: 274];
« black shoe (daddy)
In which I have lived like a foot
... poor and white» [Plath 1985: 60].

Согласно теории А. Пейвио [цит. Пейвио по Белехова 1996: 53], система ментальных репрезентаций в нашем мозгу находится в состоянии покоя и не функционирует до тех пор, пока какие-либо стимулы извне не активизируют её. В качестве стимулов могут выступать как невербальные, так и вербальные средства, остранные в тексте путем выдвигания (foregrounding). Другими словами, новый образ воспринимается нами путем соотнесения существующих ментальных репрезентаций с новыми вербально остранными понятиями. Текстовый мир может восприниматься как обычный, привычный, если интерпретируемая им действительность не расходится с привычными установками читателя, или как альтернативный, другой, если интерпретируемая им действительность не соответствует установкам читателя.

«* as a star» [Wilbur 1989: 314];
«: is like a gate» [Wilbur 1989: 315];
«From her lips ampersand's and percent signs
Exit like kisses» [Plath 1985: 45].

Используя в качестве инструментов интерпретации текста представления и знания о реальной действительности, читатель устанавливает связь между ними и реалиями текстового мира, при этом возникает ряд дополнительных схемат, то есть происходит детализация текстового мира [Белехова 1998: 54].

« The tulips are too red...
... I could hear them breathe
... like an awful baby» [Plath 1985: 33];
« Then the tulips filled it (room) up like a loud noise» [Plath 1985: 34];
« The tulips should be behind bars like
dangerous animals;

They are opening like the mouth of some
great African cat» [Plath 1985: 33].

Понимание идиоматических образов невозможно без обращения к экстралингвистическому контексту. Без знаний биографических данных и особенностей личности автора бывает невозможно адекватно интерпретировать образы поэтических произведений. Безусловно, идиотипы являются яркими участками стихотворных текстов. Их роль как средств “остранивания” текстов делает идиотипические образы важным инструментом интерпретации поэтического текста.

Таким образом, на основании всего изложенного можно сформулировать некоторые выводы относительно классификации и типов образов приема художественного сравнения американской поэзии XX века.

Художественное сравнение как важная единица поэтического текста является средством репрезентации мира, при этом субъектная и объектная части приема отражают подчас разные картины реальной действительности, отображая как культурную традицию литературного направления отдельного периода, так и личностное отражение мира отдельным автором.

Сравнение как прием стихотворного произведения может автоматизировать чтение и восприятие поэзии, являясь образом традиционным, основанным на привычных ассоциациях, то есть архетипах. Но, сравнению свойственна также роль «остранения» поэтического текста, привлечения внимания читателя к поэтическим образам передаваемым сравнением, когда эти образы являются новаторскими, авторскими, то есть идиотипами. При этом важно отметить, что употребление всех перечисленных типов образов приема сравнения значительно повышают образность, выразительность и экспрессивность поэтических произведений американской литературы XX века.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Арутюнова 1990 – Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс // Теория метафоры. – М.: Прогресс. – С. 5 – 32.
- Белехова 1998 – Белехова Л. И. Новообразы в современной американской поэзии (лингвокогнитивный взгляд на природу образа) // Вестник Киевского лингвистического университета. – 1998. – № 2. – С. 50 -58.
- Блэк 1990 – Блэк М. Метафора // Теория метафоры. – М.: Прогресс. – С. 152 -171.
- Маковский 1996 – Маковский М. М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках: Образ мира и миры образов. – М.: Владос.
- Уилрайт 1990 – Уилрайт Ф. Метафора и реальность // Теория метафоры. – М.: Прогресс. – С. 80 – 112.

- Юнг 1999 – Карл Густав Юнг. Психология бессознательного// Культурология. – Ростов-на-Дону: Феникс. – С. 465-472.
- CAP 1972 – Contemporary American Poetry. Ed. by Donald Hall. Second Edition – L.: Penguin Books.
- Creely 1982 – Creely, Robert. The Selected Poems of Robert Creely (1945 – 1975). – Berkeley & Los Angeles, California: University of California Press.
- Frost 1992 – Frost, Robert. Selected Poems. – N. Y.: Random House.
- Ginsberg 1996 – Ginsberg, Allen. Selected Poems (1947 – 1995). First Edition. – N. Y.: Harper Collins Publishers.
- Hughes 1990 – Hughes, Langston. Selected Poems of Langston Hughes. – N. Y.: a Division of Random House.
- Plath 1985 – Plath, Sylvia. Selected Poems. – L.: Faber & Faber Limited.
- Sandburg 1994 – Sandburg, Carl. Chicago Poems. Ed. by Stanley Appelbaum. – N. Y.: Dover Publications.
- Wilbur 1989 – Wilbur, Richard. New & Collected Poems. – San Diego, N. Y. , L.: Brace Jovanovich Publisher.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Яровая Наталья Владимировна – аспирантка кафедры лексикологии и стилистики английского языка Киевского государственного лингвистического университета.

Научные интересы: образность поэтического текста, ассоциативно-образные средства в поэзии.

ЗМІСТ

<i>Валентина Бадер. ЗМІСТ СТИЛІСТИЧНОЇ РОБОТИ В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ</i>	3
<i>Наталія Белей. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОНЕТИЧНОГО СИМВОЛІЗМУ</i>	9
<i>Надія Бобух. СИНТАГМАТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОПОЗИЦІЙ</i>	15
<i>Надія Богаткіна. ВНУТРІШНЯ ФОРМА СЛОВА ЯК ПРОЯВ СВОМРІДНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ</i>	24
<i>Olexandr Bondarenko. NEOLOGISMS AND CONTEMPORARY AMERICAN CULTURE</i>	29
<i>Тетяна Борисова. СИНТАКСИЧНІ СТИЛІСТИЧНІ ПРИЙОМИ У СТВОРЕННІ РЕЛЬЄФНОЇ ТА ДИНАМІЧНОЇ ОЦІННОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ СТЕРЕОТИПНОГО ПЕРСОНАЖУ ПРИГОДНИЦЬКОГО ТВОРУ</i>	35
<i>Сергій Вапіров. СЕМАНТИКА КОРЕНЕВИХ ІНТРАНЗИТИВІВ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ДІЇ</i>	44
<i>Тетяна Венкель. ОСОБЛИВОСТІ АСОЦІАТИВНОЇ НОМІНАЦІЇ КОЛІРНОГО ПРОСТОРУ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ</i>	51
<i>Алла Волошина. БЕЗЕКВІВАЛЕНТНА ЛЕКСИКА БЛИЗЬКОСПОРІДНЕНИХ МОВ: ПРОБЛЕМА СЕМАНТИЧНОЇ СТРУКТУРИ</i>	56
<i>Артур Гудманян. РЕАЛІЗАЦІЯ АНГЛІЙСЬКОЇ ФОНЕМИ /o:/ ГРАФІЧНИМИ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (НА МАТЕРІАЛІ ВЛАСНИХ НАЗВ)</i>	64
<i>Наталія Гуменюк, Сергій Максимов. ДЕЙКТИЧНІ ПАРАМЕТРИ ТЕКСТУ ТА ПЕРЕКЛАД</i>	73
<i>Тетяна Дацька. ФОНЕТИКО-ФОНОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАГАЛЬНО-АМЕРИКАНСЬКОГО ТИПУ ВИМОВИ</i>	80
<i>Лариса Дробаха. ВІДОБРАЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО СВІТОСПРИЙНЯТТЯ У МОВАХ НА ПРИКЛАДАХ БАГАТОЗНАЧНИХ СЛІВ</i>	92
<i>Олена Кирпиченко. ЕТИМОЛОГІЯ НІМЕЦЬКИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ</i>	100
<i>Ірина Копилова. ДО ПРОБЛЕМИ ЗВ'ЯЗКУ МІЖ ФОРМОЮ ТА ЗМІСТОМ У ПОЕТИЧНОМУ ТВОРІ</i>	105
<i>Людмила Кричун. ТРИКОМПОНЕНТНА АНТРОПОМОДЕЛЬ І ЇЇ ФУНКЦІЇ У САТИРИЧНОМУ ТЕКСТІ</i>	111
<i>Володимир Кушнерик, Ольга Найдеш. ОБ'ЄКТИВНА ФОНЕТИЧНА ВМОТИВОВАНІСТЬ ПОЧАТКОВИХ ФОНЕСТЕМ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ</i>	119
<i>Алла Лучик. ВІДОБРАЖЕННЯ ПРИСЛІВНИКОВИМИ ЕКВІВАЛЕНТАМИ СЛІВ СЕМАНТИКИ СПОСОБУ ДІЇ В СИСТЕМАХ УКРАЇНСЬКОЇ І РОСІЙСЬКОЇ МОВ</i>	130
<i>Галина Мацюк. ТЕОРЕТИЧНИЙ КОМПОНЕНТ У ТЕКСТІ ГРАМАТИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ</i>	139
<i>Світлана Медвідь-Пахомова. ПРО ПРИЧИНИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКОЇ ОДНОЛЕКСЕМНОЇ АНТРОПОСИСТЕМИ</i>	146
<i>Ярослав Мельник. ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ АДЕКВАТНОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ТВОРІВ В.СТЕФАНИКА</i>	150
	333

<i>Марина Нагорна. СКОРОЧЕННЯ В СУЧАСНІЙ АМЕРИКАНСЬКІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ . . . . .</i>	159
<i>Валентина Паращук. ЗМІНИ В КОДИФІКОВАНИХ ВИМОВНИХ НОРМАХ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ . . . . .</i>	165
<i>Лариса Сачевська. СОЦІАЛЬНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ОЙКОНІМІЇ СЕРЕДНЬОГО ДНІПРО-БУЗЬКОГО МЕЖИРІЧЧЯ . . . . .</i>	175
<i>Тетяна Саєнко. РИТМІЧНІ МОДЕЛІ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ . . . . .</i>	182
<i>Олег Семенюк. СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ НЕКОТО- РЫХ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ КОНЦА XX ВЕКА . . . . .</i>	189
<i>Ірина Серякова. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ НЕВЕРБАЛЬНИХ КОМПОНЕНТОВ КОММУНІКАЦІЇ . . . . .</i>	200
<i>Світлана Слободяк. ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВЛАСНИХ ІМЕН У ХУДОЖНЬОМУ ПРОЗАІЧНОМУ ТВОРІ . . . . .</i>	209
<i>Elizaveta Snegireva. SOCIO-CULTURAL ASPECTS OF COMMUNICATIVE COMPETENCE AND COMMUNICATIVE STYLE IN DISCOURSE . . . . .</i>	218
<i>Ірина Снісаренко. ІНФІНІТИВНІ ЗВОРОТИ В ІСТОРІЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ . . . . .</i>	226
<i>Діана Терехова. ТИПОЛОГІЯ ВЕРБАЛЬНИХ АСОЦІАЦІЙ У ВІЛЬНОМУ АСОЦІАТИВНОМУ ЕКСПЕРИМЕНТІ . . . . .</i>	236
<i>Світлана Терехова. ТИПОЛОГІЯ МОВ І ПЕРЕКЛАД . . . . .</i>	247
<i>Наталія Ткачук. ПРО ПРИЙМЕНИКОВІ ГРУПИ АДВЕРБАЛЬНОГО ЗНАЧЕННЯ ЯК ЗАСОБИ ІМПЛІЦИТНОЇ ТЕМПОРАЛЬНОСТІ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ . . . . .</i>	252
<i>Галина Трач. ПРО СТАТУС СЛОВОТВОРЧОГО ФОРМАНТА -LIKE . . . . .</i>	266
<i>Оксана Тронь. СЕМАНТИКА ПРЕДИКАТИВ ПОВИННОСТІ . . . . .</i>	273
<i>Тетяна Труханова. ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ НАВЧАННЯ ПРОФЕСІЙНО ОРІЄНТОВАНОМУ ЧИТАННЮ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ СТУДЕН- ТІВ ТЕХНИКУМІВ ТА КОЛЕДЖІВ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ . . . . .</i>	278
<i>Ірина Устименко. МОВЛЕННЄВІ ПОРТРЕТИ ЛІТЕРАТУРНИХ ПЕРСОНА- ЖІВ В СВІТЛІ ТЕОРІЇ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТИПІВ МЕНТАЛІТЕТУ . . . . .</i>	285
<i>Вікторія Фефлова. ТАКСИСНІ СИТУАЦІЇ “ПЕРЕДУВАННЯ-СПІДУВАННЯ” У СКЛАДНОПІДРЯДНОМУ РЕЧЕННІ В ПЛАНІ МИНУЛОГО ЧАСУ . . . . .</i>	297
<i>Наталія Філоненко. РОЛЬ СИНТАКСИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ У ФОРМУ- ВАННІ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ КАРТИНИ СВІТУ ПИСЬМЕННИКА . . . . .</i>	306
<i>Оксана Харчук. НІМЕЦЬКІ ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ З ПАРАЛІНГВІСТИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ . . . . .</i>	314
<i>Ольга Яновая. НЕВЕРБАЛЬНЫЙ ЗНАК ЭМОЦИИ «УЛЫБКА» И ЕГО ОБОЗНАЧЕНИЕ В ЯЗЫКЕ . . . . .</i>	320
<i>Наталья Яровая. ТИПОЛОГІЗАЦІЯ ОБРАЗОВ ПРИЕМА ХУДОЖЕСТВЕННОГО СРАВНЕНИЯ АМЕРИКАНСКОЙ ПОЭЗИИ XX ВЕКА . . . . .</i>	330

Наукове видання

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Випуск 26

Серія: філологічні науки

(мовознавство)

*Підп. до друку 9.06.2000. Формат 60×84¹/₁₆.
Папір офсет. Друк різнограф. Ум. др. арк. 19,3.
Тираж 300. Зам. № 1499.*

РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧИЙ ЦЕНТР

*Кіровоградського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка*

25006, Кіровоград, вул. Шевченка, 1.

Тел. (0522) 29-31-63, 24-59-84

Факс (0522) 24-85-44

E-Mail: mails@kspu.kr.ua

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КІРОВОГРАДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія:
ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ
(мовознавство)

Випуск 26

2000

